

Олимжон Раҳимов

ИБРАТЛИ ВОҚЕАЛАР

**(Ибратли воқеалар, ибратли ривоятлар, қисса,
сафар таассуротлари, ғазаллар)**

«Andijon nashriyot-matbaa» МЧЖ
2013 йил

УЎК: 821. 512. 133-8

КБК: 84 (5Ўзб) Б - Ҷзб. араб.

Р - 27

Р – 27. Олимжон Раҳимов. «Ибратли воқеалар». (Ибратли воқеалар, ибратли ривоятлар, қисса, сафар таассуротлари, ғазаллар) - «Andijon nashriyot-matbaa» МЧЖ, 2013 йил. 320 бет.

Азиз ўқувчи!

Таниқли ғазалнавис шоир Олимжон Раҳимовнинг муқаддам нашр этилган кўплаб назмий ва насрий асарларини ўқиган бўлсангиз керак. «Ибратли воқеалар» асари эса муаллифнинг навбатдаги салмоқли китобидир.

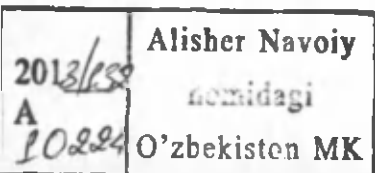
Олимжон Раҳимов ҳаётда кўрган-билган ёхуд ўз бошидан кечирган воқеаларни ширали тил билан ёзиб, ушбу китобга жам қилган. Шунингдек, тўпладан ўрин олган «Жасоратли келин» қиссаси ҳамда ҳажга боргандаги «Сафар таассуротлари» ҳам сизга манзур бўлади, деган умиддамиз.

Ю 41788
291

ISBN 978-9943-331-99-0

© О. Раҳимов, 2013.

© «Andijon nashriyot-matbaa» МЧЖ,
2013.

*Яхши фикр ёзилса гар,
сатрларда яшар мангу,
Ёзилмаса, огоҳ бўлинг,
қабрларда яшар мангу.*

*Ушбу китобимни марҳум отам уста Раҳимжон мулла
Холмат Ғалининг ёрқин хотирасига бағишлайман.*
Муаллиф.

Ўқувчи ўқувчи ўқувчи
Ўқувчи ўқувчи ўқувчи
Ўқувчи ўқувчи ўқувчи

ИЖОДКОР НИЯТИ

Шоир кўпу, носир кам деб, шу соҳанинг оқсоқлиги, камбағаллигидан қайғуриб юрардим. Кейинги йилларда «Холис» газетамиз таҳририятига узлуксиз келаётган воқеий ҳикоя, бадий ҳикоя, қиссаларни ўқиб ташвишим ҳийла арий бошлади. «Наср – оғир карвон, назм – чопагон», деган ибора бежиз айтилмаган. Дарҳақиқат, шеърнинг иши анча осон, газета-журналдан катта ўрин эгалламайди, шу боис у тезроқ юзага чиқиб, шоир номи ўқувчилар кўзига, эътиборига тезроқ ташланади. Насрий асарлар кўп жойни эгаллагани учун газета, журнал ходимлари, муҳаррирлари беихтиёр мулоҳазага боради: бу ҳикоя ё қисса бошқа, ҳар турли қизиқарлироқ мавзудаги қанча материалларнинг ўрнини ишғол этади. Ҳўш, шунча жойни эгаллаган ҳикоя ё қиссанинг самараси қандай бўлади? Газетхон уни суйиб ўқийдими, ўқиб завқ ё бошқа бир ибрат оладими? Ўша асарни ўқигани кетган қимматли фурсатига ачинмайдими, шунча катта нарсани беришган таҳририят ходимларидан нолимайдими? Йўқ, агар яхши, ўқишли, завқли, нимадир берадиган, ўқувчи қалбини озиқлантирадиган, тафаккурини бойтадиган, дунёқарашини кенгайтирадиган, маълум бир ҳаётий ҳулосалар берадиган асар бўлса, газетхонни ҳам, таҳририятни ҳам оғринтирмас экан. Мен йиллар давомида ўз нашримизда чоп этилаётган ҳикоя, қиссалар тўғрисида билдирилган фикр-мулоҳазалардан ана шундай тўхтамга келдим. Жумладан, Комилжон Нишонов, Тўлқин Расулов, Тўлқин Сиддиқ, Дурбек Қўлдошев, Тўхтасин Раҳматуллаев, Абдусалом Исақов, Ғафур Ҳакимов, Нигора Сайдалиева, Асадулла Мирзаакбаров, Эргашали Айсаров, Нажмиддин Икромий, Ғанижон Қаюмов, Ғани Мажид, Ҳайдарали Мамиталиев, Ҳамиджон Ўтанов, Абдумалик Жўрақулов, Улуғбек Абдусаломов, Шерзод Деҳқонов каби муаллифларимизнинг турли жанрдаги асарлари адабий жамоатчилик ва газетхонлар эътиборини қозониб келмоқда. Шоир ва адиб Олимжон Раҳимовни ҳам ана шулар сирасига киритиш мумкин. Катта авлод ижодкорларига мансуб О. Раҳимов заҳматкаш ва сермаҳсуллиги, танлаган йўналиши

ва адабий жанрларининг турфалиги билан ажралиб туради. Лекин унинг асарларига хос бир уйғунлик бор: адиб қиссами, ҳикоями, ҳажями, ривоятми - қайси жанрда қалам тебратмасин, уларнинг бари ҳаётий воқеага асосланади ва умрнинг нақадар улугъ неъматлиги, ана шу улугъ неъмат ато этилган инсоннинг аслида азизу мукаррам қилиб яратилгани, банда ана шу улугъ унвон ва имтиёзларга муносиб бўлиши кераклиги тўғрисидаги гоё ётадики, бу муаллиф ижодининг асосий моҳиятини белгилайдиган омилдир. Бинобарин, О. Раҳимовнинг ўз китобларидан бирига донишманд шоир Рудакийнинг «Кимки олмаса гар ҳаётдан таълим, Унга ўргата олмас ҳеч бир муаллим» деган ҳикмат ифодаланган байтини эпиграф сифатида келтириши ҳам бежиз эмас. Адибнинг бошқа тўпламларидаги каби янги китобига кирган ибратли ҳикоялари («Жасоратли келин», «Эсда қолган танбеҳ», «Икки хотинли бригадир», «Ҳожи бобо, дуо қилинг», «Отамнинг ёнида онам ўтирмади» ва бошқа...)нинг мазмун ва мундарижаси ҳам ана шу шиор-ақидага тамомила мосдир. Зотан, қўлига қалам тутганки ижодкорнинг аввал-охир нияти, орзуси китобхонни эзгуликка етаклашдан, дунёни, одамларни пок, мусаффо кўришдан иборат, Олимжон Раҳимовнинг ёзмишлари маъноси ҳам унинг ниятларига мувофиқдир.

Қамчибек КЕНЖА.

Ибратли воқеалар

ИСМДА ҲАМ ХОСИЯТ БОР...

Ёшлигимизда қишлоғимизда Гадой бобо деган чол бўлар эди. Хушчақчақ, қизиқчи бўлиб, ўйнаётган болалар олдига келиб, уларни кулдириб кетарди. Рўза ойлари эшикма-эшик рамазон айтгани эсимда. Қўлинча бировларнинг енгил-елпи ишларини ҳам қиларди.

Бир куни дўконимизда отамни ҳам кулдириб ўтирибди. Унинг йиртилган этигини тузатиб берди. У кетгандан кейин отамдан:

- Ота, нега бу одамга Гадой деб исм қўйган? – деб сўрадим. Бу исм менга ёқмас эди.

- Нега бундай деб исм қўйишган, билмадим. Одамларнинг айтишича, отаси катта бой бўлган экан. Гадой унинг тилаб олган ёлғиз ўғли дейишади. Отасидан кейин мол-мулкидан айрилиб, қариганида тиланчилик қилиб, тирикчилик учун уйма-уй юриб одамларнинг юмушларини бажаради. Ўғли Расул ҳам шунақа ўсяпти. Ота ўз фарзандига яхши ният билан яхши исм қўйиши керак экан, ўғлим. Яхши ният – ярим мол, деганлари рост.

- Отаси ўғлини гадой деса, гадой бўлиб қоладими? – деб отамдан яна сўрадим.

- Ахир «гадой» деб чақиради, эркалатади... Исмда ҳам хосият кўп-да, болам, – деди отам.

19.01.1959 йил.

ЧАҚИРИБ НАСИХАТ ҚИЛАЙЛИК...

Мамасоли бобо – Иккинчи жаҳон урушининг ногирони. Битта оёғини урушда қолдириб келган. Шундай бўлса ҳам қишлоқдаги кўп ишларга бош-қош бўлади. Гаплари маънили, сўзамол, ҳақиқатгүй, ҳамқишлоқлари учун фидойи инсон. Фикримнинг исботи учун иккита мисол келтираман: ёзнинг иссиқ кунларидан бирида, қоқ туш палласи эди, Мамасоли бобо мени чақирди. Чиксам:

- Олимжон, мана бу узумлар сизникими? – деди.

- Ҳа, бува, юринг уйга – салқинга кирайлик. Яхна чой бор, - дедим.

- Йўқ, бошқа вақтда кираман. Узумларингиз менинг олдимга боришиб «Эгамиз бизни суғормаяпти. Анча мевамиз бор. Бугун-эрта куриб қоламиз», дея арз қилишди. Шунга атай Сизнинг уйдалигингизни пойлаб келдим. Бир қаранг, уларнинг сувсизликдан барги сарғайяпти, – деди.

- Иш билан бўлиб қарамабман. Бобони раҳмат айтиб кузатдим. Дарҳол сув очдим.

Иккинчи мисол: бир ҳамқишлоғимизнинг тўйида катта уй тўла ёши улуг меҳмонлар ўтирган эди. Кимдир қишлоғимиздан туманга раҳбар бўлиб кетган йигитни ғийбат қила бошлади. У кўпчиликнинг фикрини ўзига тортиб гапирётган эди. Бобо:

- Шу ерда тўхта! У ким? Бизнинг қишлоқданми? Бой бўлса, тўй қилиб беради халққа! Юқори амалга минса, бизнинг ҳурматимиз. Бўлмасин-у амалидан йиқилса, камомад келтирса, бизга иснод! Эшитган одам «Фалон қишлоқлик» дейди. Унинг ўрнига чақириб насиҳат қилайлик, тарбиялайлик, – деди. Кўпчилик бобонинг фикрини маъқуллади.

Шу-шу Мамасоли бобо бор жойда биров-бировни ғийбат қилмай қўйди.

8.02.1959 йил.

КЎЧАНИНГ ТУПРОҒИ

Саксон беш ёшли Иброҳим бобо ҳикояси:

Олти-етти ёшларда эдим, отам ўлди. Онам мени бобомникига ташлаб, эрга тегиб кетди. Бобом оқ-сариқдан келган, ўрта бўйли, жаҳлдор одам бўлган. Одамлар бобомни негадир «Дамин халфа» дейишар эди. У уйимизнинг рўпарасидаги масжидда беш вақт намозга азон айтарди. Бўш вақти камлигиданми, онамининг ёш туриб бахтсиз бўлиб қолганиданми, мени эркатлатмасди. Фақат энам мени яхши кўрар, меҳр билан қарар, тирик етим эканлигимни билдирмасликка ҳаракат қиларди.

Куз кунларининг бирида энам сомса қилиш учун ошқовоқ қирди. Пўчоғи жуда чиройли бўлиб қолгани сабаб, бир томонини тешиб, ип боғлаб, аравача қилиб берди. Мен уни ўзимда йўқ шод бўлиб, кўчага судраб чиқдим. Биласиз, у вақтда кўчалар тупроқ бўлар эди. Тупроқ солиб, у ёқдан, бу ёққа судраб роса ўйнадим. Охири «аравамни» тупроққа тўлдириб, уйга судраб кирдим. Бобом кўрди-ю, жаҳл билан:

- Нима бу, ахмоқ? – деди.

- Тупроқ, – дедим кўрқа-писа.

- Кўчадан олдингми? Қани, тезда олиб чиқ! Олган жойингга тўкиб кел, – деди. Мен «йў» деган эдим, қўлидаги кичик, ингичка гаврон билан яланғоч илигимга устма-уст икки-уч туширди. Мен оғриқ зарбидан йиғлаб кўчага отилдим. Тандир олдида сомса узаётган энамнинг овози қулоғимга кирди. Раҳми келди шекилли:

- Арзимаган нарса учун ўйнаётган болани йиғлатдингиз-а? Одам ҳам шунчалик бераҳм бўладими?

- Ахмоқ, бу кўчанинг тупроғи, жамоатники. Ўйдаги тупроққа қўшилмасин, кафорати бор, – деди.

Мен «аравам»ни бўшатиб, дўстим Анварбекнинг ёнига кетдим.

7.03.1959 йил.

ҲАММАЛАРИНГ УЧУН МЕН БОРАМАН...

Халқимизда яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаришталар «омин» дейди, деган нақл юради. Бу фикрнинг тўғрилигига кўп жойда гувоҳ бўлдим. Шулардан биттасини сиз – азиз ўқувчиларимга ҳикоя қилиб бермоқчиман.

1952-1956 йиллари Фарғона Давлат педагогика институти (ҳозирги университет)да ўқир эдик. Асакалик саккиз талаба ҳар якшанба бирга дам оламиз. Истироҳат боғидаги сўлим чойхоналарнинг бирида палов тайёрлаймиз. Паловдан олдин ҳам, кейин ҳам аския, суҳбат қизийди. Чойхоначилар қадрдон бўлиб кетган. Солижон ака Шерматов пулимиз бўлса ҳам бўлмаса ҳам ош уюштирарди. Жуда эпчил. Ош дамлаш навбат-навбат. Кимнинг дамлаган оши лаззатли бўлади. Гўё паловхонлик танлови...

Ана шу ўтиришларда оилавий шароитларимиз, уйланиш, ўқишни тугатгандан кейин армия хизмати, ишлаш каби масалалар ҳам муҳокама марказида бўларди. Гоҳо тортишувга айланиб кетар эди. Эсимда бор, икки марта армияга бориш тўғрисида гап бўлганда (у вақтда армияга олийгоҳни битиргандан кейин олинарди), дўстимиз Мингбоев Тоҳиржон:

- Кўрқманглар. Ҳаммаларинг учун мен бораман. Ошдан олинглар, – деди. Яна бир йиғилишимизда, озгина кайф қилиб:

- Ҳамманг учун мен бораман, – деди. - Армиядан кўрқмайман. Борсак, кўрмаган жойларни кўриб келамиз, чиниқамиз. Лекин... биринчидан, тўрт йил қийин шароитда ўқидик. Энди уч йиллик хизматга кетсак, етти йил... Оила, уй-жой нима бўлади? Шароит оғир.

Иккинчидан, армияга Россиянинг узоқ-узоқ жойларига – Владивосток, Архангельск каби жойларига, Европанинг Польша, Венгрия, Германия каби мамлакатларига юборар эди. Хуллас, қийин эди.

Бахтни қаранг, юқоридаги саккиз улфатнинг еттитаси армияга бормади. Тоҳиржон ўзи айтганидай фақат ўзи бориб, уч йил ҳарбий хизматни ўтаб келди. Ўшанда Тоҳиржоннинг гапига фаришталар «омин» деб юборган экан.

9.05.1959 йил.

ЎЗБЕКЧА ГАПИРИШСА ЎЛАДИМИ?

Сулаймон бобо анча кўрс эди-ю, ҳақиқат учун курашарди. Бир куни кўчадан ўтиб кетаётса, икки йигит томда шифер қоқаётган экан.

- Ҳорманглар, йигитлар, нима қиялпсизлар? – дебди Сулаймон бобо баландга қараб.

- Навес қиялпмиз, – дебди йигитлардан бири.

- Ҳа навес қилганлар... – деб сўкиниб кетаверибди. Олдиан келаётган чол:

- Сулаймон, нега сўкиниб келялсан? – деса, у:

- Мен ўзбек бўлсам. Ўзбекча гапиришса, ўладими? – деб яна сўкинибди. Бу воқеа тезда маҳаллага тарқади. Сулаймон бобо бор жойда ёшлар хушёр бўлиб гаплашадиган бўлди.

15.09.1959 йил.

ТАСОДИФ ЭМАС, ОЛЛОҲНИНГ БУЙРУҒИ...

1947 йил, декабрь ойининг ўрталари. Одамни жунжиктирадиган совуқ. Жаҳон урушининг заҳри ҳали тугагани йўқ. Анзират опа бир кўтарим кўсак териб келиб, катта қизи Салима билан ўчоқ ёнида ўтириб, чувишга киришди.

- Ая, қачон кўсак чувимай қўямиз, – деди қизи эрингансимон.

- Колхоз пахта планини тўлдирса, гўзапояга рухсат берармиш, – деди онаси.

- Дадам қачон келаркин? Соғиндим, – деди қиз. Она бу саволга жавоб бермади. Жавоб берай деса, хўрлиги келиб йиғлаб юбориши мумкин. У йиғласа, катта қизи ҳам, сандал атрофида ўйнаб ўтирган иккита кичик қизлари ҳам йиғлаб юборарди. Анзират ўзини тўхтатди. Начора, савол жавобсиз қолди. Бармоқлар кўсак билан банд...

...Аъзамжон фронтдан қўлидан яраланиб қайтди. Саводи яхши деб, колхозга кассир қилишди. Бир йилча ишлади. Нима бўлди-ю

йигирма минг сўм камомад қилиб қўйди. Ўзиям билмайди, пулдан адашдими, йўқотиб қўйдими ё кимларгадир ортиқча бериб юбордими...

Яқинда район суди унинг жиноий иши учун ўн йилга ахлоқ тузатиш лагерига ишлагга ҳукм чиқарди. Анзират опа уч қизи билан ҳувиллаган ҳовлида қолди. Шу хаёллар гирдобиди ўтирган эди бирдан дарвоза очилди. Уйга уч эркак кириб келди. Болалар ҳайрон. Бири колхоз парткоми Сотқинбой ака, иккинчиси ёшгина, чиройли йигит, учинчиси колхоз қоровули Соли қора. Аёл уларни ҳурмат қилиб, сандалга жой қилди.

- Ўтиринглар, Сотқинбой ака.

- Йўқ, ўтиришга вақт йўқ. Анзират, мана бу йигит район судининг вакили. Уйланинг, уйдаги кўзга яроқлик жиҳозларинг суднинг қарори билан мусодара қилинипти. Шунга келдик, – деди.

- Опа, ҳукуматчилик, – деди суд вакили. Эрингизни аризасига асосан Иркутскдаги лагерга юбордик. У ерда ишласа, бир кунни уч кунга, тўрт кунга ўтади. Икки йил ёки уч йилда келиб қолиши мумкин. Хафа бўлманг, нарсаларингизни олишга мажбурмиз. Уйда ўтира берасизлар. Уй колхоз ихтиёрида туради. Сизларни чиқариб юбормайди. Суд вакилининг гапи тугамай:

- Соли, анови чинни, пиёла, чойнакларни ол. Идоранинг ошхонасига қўямиз, – деди партком.

- Мен болаларим билан нимада овқатланаман?

- Анови косаларда, – деди кўзлари ўйнаб партком.

- Хўш, учта кўрпа бор экан. Сандалга ёпган билан тўртта. Ҳаммасини ол. Ер ҳайдаётган тракторчилар ётиб туради.

- Сотқинбой ака, қўйинг. Гўдакларим қишда нимада ётади? – йиғлади Анзират опа.

- Билмайман, ол, Соли!

Соли қора болаларнинг йиғисига қулоқ солмай кўрпани тортган эди, сандалнинг миҳи илиб қолиб, астари йиртилиб кетди, эски увадалар кўриниб қолди. Сандалга ёпилган кўрпа қолди.

- Сандиқни оч. Нима бор? Ол ҳаммасини, – деган эди, сандиқда болаларнинг эски кийимлари бор экан. Қайта ёпиб қўйди.

- Сен нарсаларингни яширгансан, – деди Сотқинбой ака зарда билан.

- Мен қаерга яшираман, – деди йиғлаб туриб аёл. - Бор-будим эримнинг орқасидан адо бўлди. Ота-онам ўлиб кетган. Шу уйдаги нарсалардан бошқа ҳеч нарса йўқ. Ишонмасаларинг, қўшнилариمنى чақириб сўранглар. Она ўзини тўхтата олмасдан йиғлар, унга қўшилиб қизлари ҳам йиғларди. Суд вакили «бўлди, кетдик»

дейишига қарамай партком уйни кўздан кечирди. Эшикнинг орқа томонида ярим қопдан кўпроқ бир нарса турибди, ушлаб кўрди – буғдой. У зарда билан:

- Соли, мана бу буғдойни кўтар, – деди.

Соли қора:

- Ака, қўйинг, мана бу гўдаклар еб турсин, – деди.

- Кўтар, кўп гапирмай!..

Соли қора даст кўтарди. Анзират опа:

- Беш кундан бери чувиган пахтамга беришди. Бунда эримнинг ҳаққи йўқ! Болаларим нима ейди? Инсоф борми сизларда? Вой-дод!.. – деб юборди-да қопга осилди. Сотқинбой аёлни итариб юборган эди, у деворга суяниб қолди. Соли қора остонадан ўтиб, айвонга чиққанда, қопнинг ости ёрилди, буғдой тўкилди. Қуруқ, йиртиқ қоп Соли қоранинг кўлида қолди. Уни аччиғланиб тўкилиб ётган буғдой устига ташлади. Келганлар мусодара қилинган кўрпа-тўшак, идиш-товоқ юкланган аравага чиқишди.

- Сотқинбой тоға, жуда бераҳимлик қилдингиз. Сизни ҳурмат қилиб индамай турдим. Биз бу оиланинг мол-қўйи бўлса, олишимиз керак эди холос, – деди суд вакили. – Гўдакларни чирқиратдик. Қолхоз шу арзимас нарсалар билан бой бўлиб кетадими?!.. Кўрпанинг йиртилиши, буғдойнинг тўкилиши бир тасодиф бўлди. Агар кўрпа йиртилмаганда. Буғдой тўкилмаганда, бола бечоралар совуқда қолиб, кишда нима ер эди?

- Э, ука, – деди Соли қора. – Сиз айтган иккала иш тасодиф эмас, Оллоҳнинг буйруғи. Бизнинг бу ишимиз Оллоҳга ҳам ёқмади.

- Болаларнинг отаси ҳам ноҳақ қамалган эди. Кейин биласиз, бунди.

- Кўп, валдирамай кет, Соли! – деди партком.

Қолхознинг идорасига борадиган йўлдан кичик бир ариқча кесиб ўтган эди. Бу ариқдан катта бўлак ердаги ғўзалар сув ичади. Ариқдан ХТЗ деган трактор ўтаётди унинг кўпригини бузиб ўтипти: эгри-бугри тутдан қилинган болинини ўрнидан силжитиб кўтариб қўйипти. Соли қора миниб келаётган от ҳалиги дўмбоқ бўлиб турган эгри тут танасини кўриб, тақа-тақ тўхтади, чўчиди, орқасига тисарилди, «чў, жонивор! деса ҳам юрмади. Сотқинбой ака аравада туриб:

- Туш, Соли, жуганидан ушлаб етала, – деди.

- Қўрқманг! Ўтиб кетади, – деди-да икки-уч «Чў, жонивор! Чў, жонивор!» деди. От баттар пишқириб орқага чекинди. Соли қора аччиқланиб, отнинг яғринига қамчи солиб юборди. От қамчи зарбидан бузуқ кўприк устига қаттиқ зарб билан иргиди. Сотқинбой ака кўприкнинг чиқиб турган ёғочи устига тушди. Суддан келган

вакил, ёш-да, даст ирғиб, араванинг орқасига тушди. От хуркиб анча ерга бориб қолди. Уч-тўртта чойнак-пиёла, чинни-косалар ерга ирғиб тушиб чилпарчин бўлди. Соли ака отни тўхтатиб, йўл ёқасидаги тутга боғлади. Қайтиб келса, Сотқинбой ака тиззасининг кўзини ушлаганича беҳуш ўтирар эди. Ўрнидан тургазиб, юргизишнинг иложи бўлмади. Район касалхонасига олиб келишди. Тиззанинг кўзи ёрилипти, дўхтирлар гипс қилишди. Соли қора эртасига хабар олди. Сотқинбой ака ётипти. У:

- Соли, отни етала, десам, қамчи солиб юбординг. Нима қиламан, кўргилик? – деди йиғлаб.

- Кўргилик эмас, ака, Оллоҳнинг иродаси, – деди Соли қора.

19.01.1960 йил.

«ХУДОГА СОЛДИМ»ДАН ҚЎРҚИНГ

Карим бобо фронтдан ногирон бўлиб қайтган. Мана бир неча йилдирки, бир оёқ, бир қўли ҳам ишламай қолди. Ўғиллари, хотини, келинлари яхши қарашади. Овқат-озиги вақтида, кийим-боши покиза... катта дарвоза олдида тол соясига «скамейка» қилиб берганлар, зерикса, шу ерга чиқиб ўтиради. Ўтган-кетганни кўриб, салом-алик қилади, бекорчилари билан андак суҳбатлашиб ёзилади. Шундай кунларнинг бирида катта машина – «КАМАЗ» рўпарасига келиб тўхтади. Ичидан эски қўшнисининг ўғли Самад туша солиб, бобони сўка бошлади. Ортиқча мастлиги кўзларидан, оёқ босишидан билиниб турар эди. Чол ҳайрон: «Ҳа, ука, тинчликми?» деган сари Самаднинг сўкиши кучаярди. Урмоқчи, тепмоқчи бўлиб интилган эди, қўшниси Ҳайдарали чиқиб қолди, ичкаридан икки аёл чиқиб, «хай-хай»ладилар. Самад одам кўпайишидан қўрқдими, машинага ўтириб, шахд билан ҳайдаб кетди. У ўшда яшар эди. Ҳамма ҳайрон. Бобо фақат «астаффуллоҳ» деди, холос. Кечки пайт бобонинг катта ўғли Салимжон ишдан келиб, воқеани билди. Отаси руҳан эзилган, оёқ-қўлларидаги оғриқ ҳам, дармонсизлик ҳам, кўзларининг нурсизлиги ҳам билинмай фақат «Тавба», «Астаффуллоҳ» дер эди, холос. Ўғли отасини юпатди:

- Ота, мен бориб у аблаҳни нима қилсам қиламан. Ишлаётган базасини биламан, – деди. Бобо уҳ тортиб:

- Ўғлим, менинг ҳеч гуноҳим йўқ. Ота-онаси билан ака-укадай яшаганмиз. Отаси «халқ душмани» дейилиб қамалиб кетганда, буларга суянчиқ бўлганман. Майли, мен буни сўкмайман. Оллоҳга соламан, холос. Оллоҳга солдим! Оллоҳ ўзи жазосини берсин! Ёшим саксонга етди. Соқолим оқарди. Шу соқолимни ҳақорат қилди. Майли, менинг ўғлим бўлсанг, Самад билан илгари қандай бўлсанг,

шундай гаплаш, урушма. «Отамни сўкибсан» ҳам дема. Чунки мен худога солиб қўйдим. Самаднинг кейинги ҳаётини кузат.

Карим бобо бир йилдан сўнг қазо қилди. Орадан ўн йил ўтди. «Самад КАМАЗ машинасида Бишкек йўлида авария бўпти», деган гап тарқалди. «Бир оёғини қирқиптилар» дейишди. Бир йилдан сўнг Самад оиласи билан қишлоққа кўчиб келди. Отасининг уйида яшади. Яна бир неча йил ўтгач, иккинчи оёғини ҳам қирқдилар. Кўзи ҳам нурсизланди. Беш йил икки ғилдиракли аравада яшади. Набиралари онда-сонда кўча айлантиришиб турди. Салимжон отасининг васиятига амал қилиб, ҳар кўрганда ҳол-аҳвол сўраб турди. Уни ҳар кўрганида отасининг йиғлаб туриб: «Мен қарғамайман, Худога солдим. Менинг ўғлим бўлсанг, илгаригидек ака-ука бўлиб яша. Кейинги ҳаётини кузатиб бор», деган гапи қулоғи остида жаранглаб турар эди, Самад бирор марта:

- Ука, отангнинг дилини ёшлиқ қилиб, ноўрин оғритган эдим, кечир, – демади. Охири кўзлари ҳам кўрмай, қўллари ҳам ишламай, бобонинг ёшига етмай қазо қилди.

Азиз ўқувчим, қалби пок, соқоли оқ кексаларнинг кўнглини асло оғритманг, уларни ранжитиб қўйишдан эҳтиёт бўлинг. Уларнинг «Худого солдим»идан қўрқинг.

11.04.1960 йил.

ОТАДАН УЛУҒ ИНСОН БОРМИ?

Ҳамқишлоғимиз Тилаболди бобо юрган йўлида, ҳар жойда «мақоми кепти, яшасин!» деб юрар эди. Қўлидан жуда кўп иш келарди. Пахса девор уриш дейсизми, ош дамлаш, махси-кавушларни ямаш, ҳатто, ашула айтиш. Кимнинг тўйида ошпаз бўлиб қолса, ошга дам товоқни ёпиб қўйиб, бир ликопчани қўлига олар ва катта ашуладан бошларди. Унинг биринчи ашуласи, албатта, «Отам дийдорини кўрсам» деган ғазал эди. Бу ашула ҳаммага маъқул тушгани боис, устма-уст раҳматлар ёғиларди. Кимнидир тўйида дўстларидан бири - уста Райимжон бобо ҳазиллашди:

- Тилаболди ака, ўзингиз саксонга бориб қолган бўлсангиз, доим ёшлар орасида «Отам дийдорини кўрсам» деб ашула айтасиз. Бунинг маъносини айтиб беринг? – деб сўрабди. Бобо:

- Уста, буни ашула дейди. Ашула – юракдаги дард. Ҳозир саксон ёшдаман. Оллоҳ яна юз йил умр берса, бир юз саксонга кираман. Ўшанда ҳам шу ашулани айтаман. Инсон учун отадан улуғ зот йўқ дунёда, - деб жавоб берибди. Бу гапни эшитганларнинг ҳаммаси бир лаҳза ўйга толди.

16.04.1960 йил.

ОТАСИНИНГ НАЗАРИДАН ҚОЛГАН

Биз ёш бола эдик. Ёнимиздаги масжид ҳужрасида Комилжон бобо деган одам яшарди. Ниҳоятда ғамгин, камгап, ҳеч ким билан гаплашмас, уст-бошлари ҳам хароб, солинган кўрпаси йиғилмасди. Фақат кичик бир кумғонда чой қайнатиб, ичиб ўтирарди. Хуллас, ёлғиз, ғариб бир инсон эди.

Бир куни бу одамнинг кимлигини, нега шундайлигини уста Исроилжон бободан сўрадик. У шундай ҳикоя қилиб берди:

...Комилжон асли шу ерлик. Тошпўлат бойвачча деган катта бойнинг эрка ўсган ўғли. Ёшлигида жуда шўх эди. Отасига айтган нарсасини олдирар, хоҳлаган ишини қилдирарди. Биз ўн олтига жўра шу бойнинг меҳмонхонасида «гап» ер эдик. Бир куни бирдан бойнинг ички ҳовлисида «дод-вой» шовқини кўтарилди. Югуриб кирсак, ё алҳазар, Комилжон отасини ётқизиб, тиззаси билан кўкрак қафасини эзиб турибди. «Ўлдираман сени» деяпти. Зўрға ажратдик. Бой бува қарғамади. «Аҳмоқ, эси йўқ. Бераман, ма!» деди-да, чўнтагидан анча пул чиқариб берди. Комилжон пулни олди-ю, дарвозадан чиқиб кетди.

Комилжон бундан ҳам хароб бўлиши керак. Отасининг назаридан қолган!..

15.05.1961 йил.

ОТАНГИЗНИНГ ҚАБРИНИ БИЛАСИЗМИ?

Оталар ҳақида гап кетганда, мен отамнинг номини фахр билан тилга оламан. Гарчи у оддий этикдўз уста бўлса ҳам. Отам раҳматлик содда, меҳнаткаш, бағрикенг инсон эди. Мен эсимни танибманки, унинг бирор кун дам олиб ўтирганини ё бирор жойга саёҳатга борганини билмайман.

Иккинчи Жаҳон уруши йиллари (ундан олдинги йиллардаги ҳаётини кўрганим йўқ) тунни кунга улаб этик-маҳси тикар, эски пойабзалларни таъмирлаб ўтирар эди. Ўнинчи фонаримиз тонг отар ёниб турар, онам раҳматлик чой, нон, овқат тайёрлаб, парвона бўларди. Кейин билсам, ўша йиллари халққа оёқ кийими етарли бўлмаганлиги сабабли, маҳаллий раҳбарлар отамни фронтдан, «рабочий батальон»дан олиб қолган экан. Ҳатто, ҳарбий комитет олиб кетса, бориб қайтариб олиб келишар эди.

Урушга бормаганига шукр қилиб, меҳнатига ҳақ беришадими, йўқми, тинимсиз ишлар эди. Ўша йиллардаги бева-бечораларнинг, урушдан қайтган инвалид-ногиронларнинг, отасиз қолган гўдаклар-

нинг дуосини олганлиги учун узоқ яшади – 1970 йили саксон ёшида қазо қилди. Халққа хурмати яхшилигидан ўлган куни катта ҳовлимга одам сиғмай кетди. Номини эшитганки, уни таниганки одамлар, маҳаллий раҳбарлар дафн маросимида қатнашди. Менинг ёлғизлигим билинмади. Бир йилга яқин таъзия билдириш учун келган одамларни кузатдим.

Орадан беш йил ўтди – 1975 йили, июль ойининг ўрталари эди. Дарвозадан биров чақирди, чиқдим. Олтимыш ёшлардаги бир одам: ўрта бўйли, истараси иссиқ, соқол-мўйлабларига оқ оралаган, оқ юзли, ёшига мос, ораста кийинган киши. Салом-алик қилдик дарвоза ташқарисида. У кулимсираб:

- Уста Райимжон аканинг уйлари шуми? Мен адашмай топдимми? – деди.

- Ҳа, шу! Адашмай топибсиз. Қани, ичкарига, – дедим мен уй томон имо қилиб.

- Сиз ўғлимисиз? Исмингиз нима?

- Исмим – Олимжон.

- Мана бу тугун сизларга, – деди-да, қўлидаги катта бир тугунни менга узатди. Мен ҳайрон бўлиб, тугунни унинг қўлидан олдим.

- Энди уйингизга кирамиз. Қолган гапларни уйингизда ўтириб, бафуржа гаплашамиз, – деди.

Мен меҳмонни меҳмонхонага олиб кирдим. Хаёл ҳар томонга бориб келяпти: бу ким? Менда нима иши бор? Биронта фарзандини олий мактабга жойламоқчи бўлса, имтиҳонга тайёрлаб беринг, деб келдимикин? (Ўша йиллари репетиторлик қилардим).

- Энди, Олимжон ука, ўтиринг! Бир фотиҳа қилайлик, – деди-да, қафтларини кенг очиб, узундан-узоқ фотиҳа қилди. Оллоҳдан менга, оила аъзоларимга тинчлик-хотиржамлик, соғлик, бахт-саодат тилади. Мен дастурхон ёзиш учун қўзғалаётган эдим, яна «ўтиринг» деб ишора қилди. Мен омонатгина ўтирдим.

- Энди, уста Райимжон акамнинг ҳақларига Куръон тиловат қиламан. Кейин чой ичамиз.

Меҳмон «Куръон»дан «Таборақ» сурасини ниҳоятда ширали овозда, тажвид билан тиловат қила бошлади. Юрагим тўлиб, кўзим ёшларди. Хаёл яна безовта: бу ким?

Суранинг ярмига борганда тўхтади, дуо қила бошлади. Дуо қилиш давомида ўзи ҳам йиғлади, мени ҳам йиғлатди. Нега менинг оиламга шунчалар кўнгли яқин? У кўз ёшларини оппоқ, охорли дурра билан артди, узоқ «ух» тортиб, гўё қалбидаги ғуссани чиқаргандай бўлди.

- Олимжон, энди чой олиб келинг. Бир пиёладан чой ичиб,

қолган гапларни гаплашамиз. Ҳа, мендан ҳеч ҳижолат бўлманг. Сизнинг яқин кишингизман, - деди-да, орқасидаги болишга суяниб чап оёғини узатди, ўнг қўли билан тиззасининг кўзини уқалади. Ташқарига чойга чиқдим. Снам меҳмоннинг тугунини ечса, тугунда онам иккимизга кўйлак, гўшт, гуруч, нон, қанд ва ҳоказолар бор экан. Онам:

- Ким экан? Сўрамадингми? - деди.

- Энди сўрайман. Сиз келинингизни даладан чақиртиринг. Яхшилаб овқат тайёрланглар.

- Меҳмондан қандай овқатнинг хуш кўришини бир сўраб кўр, - деди онам. У кулиб:

- Қайнатма шўрва қилинглар, - деди.

Мен дастурхон солдим. Борки нозу неъматлардан олиб кирдим. Бир пиёладан чой ичдик.

- Энди бемалол гаплашсак бўлади, Олимжон ука, - деди меҳмон. - Мен келгандан бери ҳижолатсиз. «Бу ким бўлди?» деб. Мен Андижондан келдим. Андижоннинг нариги томонидати Ғуломбек деган қишлоқдан. Отим - Ҳайдарали ака Болтабоев. Чойдан куйинг. Сизларда узум яхши бўлади-а? Мана бу қора узумингизнинг уруғи йўқ экан. Нон билан жуда кетяпти. Раҳмат!

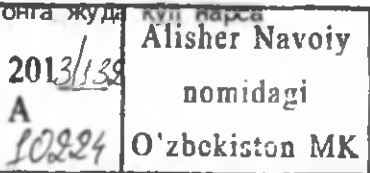
- Ош бўлсин. Нон билан олинг, - дедим чой узатиб.

- Ҳа, отим - Ҳайдарали дедим-а? Отангиз раҳматлик бизнинг ўша Ғуломбекда тўрт йилми, беш йилми ишлаган - косибчилик қилган. Қайси йиллар эди эсимда йўқ. Мен ўн-ўн икки ёшлардаги бола эдим. Отам раҳматлик отангизга шогирдликка берди. То шу томонга кўчиб келгунча бирга бўлдим. Хунарини яхши ўргандим, хизматини қилдим, дуосини олдим. Бўш бўлсам, Сотиболди деган акангиз бўлар эди, шуни ўйнатар эдим. Жуда яхши бола эди, ўша ерда қазо қилган. Отангиздан кейин ўша дўкончада анча ишладим, рўзгор тебратдим. Дўконча бизнинг ёнимизда эди-да. Кейин уруш бошланиб кетди. Урушга кетдим. Сизга айтмаган бўлса керак Ғуломбекда яшаганини?

- Йўқ, айтмаган. Қорақалпоқ деган қишлоқда ишлаганини айтган. Уни биламан, - дедим.

- Урушдан қирқ бешинчи йили келдим. Отам қазо қипти. Яна ўша дўкончани очиб, касбимни давом эттирдим. Нима бўлди-ю, қишлоқда халққа керакли нарсаларни сотадиган савдо дўкони очиладиган бўлди. Кўпчилик мени мажбур қилди:

- Сенинг саводинг яхши, ҳисоб-китобинг жойида, рус тилини биласан, - дейишса, мен нодон, гўл банда, шайтоннинг гапига кириб «хўп» депман. Чойдан бир пиёла беринг. Дў

келар экан. Ўша даврда колхозларнинг банкдаги пулини «счёт» орқали савдо дўконларига ўтказардик. Колхозчилар ишлаган ҳақиға пул олмасдан, магазиндан ўзига, хўжалиғига керакли нарсани олар эди. Уч-тўрт йил ишладим. Нимадан адашганимни билмайман, катта камомад қилибман. Бўлмаса уй солмадим, машина олмадим. Едик, ичдик, холос. Дунё еганимиз йўқ. Ҳисоб-китобда адашдим. Маҳалла-қўйчилик деб кўп одамларга насия қилиб юборибман. Одамлар, насия олганларнинг кўпи «ревизия» тушганини эшитиб ҳам қарзини бермади. Хуллас, қамалдим. Суд қилишиб, саккиз йилга ҳукм қилишди. Жазони Томскда ўтайдиган бўлдим.

У ердаги қамоқхона жуда катта, одам беҳисоб бўлиб, маҳбуслар оғир ишларда ишлатилар экан. Бахтни қаранг: шахсий варақам (делом)га «Этикдўз уста» («Сапожник») деб ёзилган экан. Қамоқхона раҳбари бир куни қақириб, алоҳида хона ажратиб берди. Керакли асбоб-ашёлар билан таъминлади: «Сен шу хонада ишлайсан. Йиртилган пойабзалларни, от-араваларнинг анжомларини таъмирлайсан», деди-да, битта одамни назоратчи қилиб қўйди. Шу касб туфайли оғир ишлардан, қаттиқ совуқларда азоб чекишдан озод бўлдим. Бир йилдан кейин иккита шерик келди: уч киши ишлаймиз. Ҳар куни ўн соат. Ётоғимиз ҳам, овқатимиз ҳам шу хонада. Қамоқхона бошлиғи меҳнатимни тақдирлади, уруш қатнашчиси эканлигимни ҳисобга олиб, саккиз йилнинг икки йилини кечди.

Ҳайдарали тоға бир «уҳ» тортди-да, оғир бир нафас олди.

- Олимжон, сизни зериктириб қўймадимми? Анча ишдан қўйдим-а? – деди.

- Йўқ, зерикканим йўқ. Ҳозир таътилдамиз, тоға. Ўзи зерикиб ўтирган эдим. Айтгандай, шўрва пишипти. Олиб келайми? – дедим.

- Озгина туринг. Иссиқ чойингиз борми?

- Бор, қуяйми?

- Қуйинг, бир пиёла. Гапимни тугатиб олай. Кейин нима бўлди, денг?

- Кейин нима бўлди?

- Қамоқхонада олти йил отангиз ўргатган хунар туфайли худди ўз уйимда яшагандай яшадим. Иссиқ жой, овқат-озиқ жойида. Бошқа маҳбуслар не-не азоблар тортганини, айримлари совуқдан ўлганини гувоҳи бўлдим. Шунда йиғлаб, отангизни дуо қилиб турдим. Саломат уйга борсам, устозимни – устамни зиёрат қиламан, деб ният қилган эдим. Оллоҳга беадад шукрлар бўлсин, мана келдим. Райимжон ахамнинг қазо қилганини эшитиб, ниҳоятда ачиндим. Бугун эрталаб «уйига бориб, Қуръон ўқиб, руҳига

багишлайман, фарзандларини, набираларини кўриб келаман», деб йўлга тушдим. Хафа бўлмайсизми, ука. Энди танидингиз-а?

- Раҳмат, тоға. Бизни излаб келганингиз учун Оллоҳ рози бўлсин. Отамнинг руҳи шод бўлди. Энди овқат тайёр бўлди, – дедим-да, ўзи илтимос қилган қайнатма шўрвани олиб кирдим. Тоға яхши инсон экан. Ҳовлимизни анча айланди. Узумларни кўриб, ҳавас қилди.

- Баҳорда келаман, хусайни узумнинг калтагидан берасиз. Қизил, қора узумдан ҳам. Оллоҳ насиб қилса, экаман, – деди.

Пешин намозини ўқиди. Узун дуо қилди. Узоқ сукут қилиб ўтиргандан сўнг:

- Олимжон, қабристонларинг яқинми? – деди.

- Ҳа, яқин, – дедим ҳайрон бўлиб.

- Отангизнинг қабрини биласизми? – деб юборди кўзимга тик қараб. Мен ғалати бўлиб кетдим. Гўё мен отамга меҳрсиз фарзандману уни қабрга қўйгандан кейин хабар олмагандай бўлдим. Баданим жимирлаб кетди.

- Биламан. Нима бўлди? – деб юбордим.

- Мени қабристонга олиб борасиз. Устамнинг қабрини зиёрат қиламан. Кейин кетишимга рухсат берасиз, – деди. Олиб бордим. У қабрининг қибла томонига ўтди. Қиблага орқасини қилиб чўккалади. Оқ дуррасини кўлига олди. Шошилмай «Таборақ» сурасини тўлиқ ўқиди, дуо қилди. Кўзларидан майда-майда ёш томчилари чиқиб турди. «Оҳ, отам, меҳнаткаш, жафокаш отам. Шогирд тарбияламасдан, ҳақиқий фарзанд тарбиялаган экансиз», деб юбордим ичимда. Мен ҳам йиғладим. Ўзимни зўрга тўхтатиб (қабр тепасида қанча ўтирдик, билмадим) тоғанинг қўлтиғига қўлимни тикиб тургиздим. У қабристондан чиқар экан, бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат кўз ёшларини, иссиқдан юзидаги терларини артар эди, холос.

Уйга келдик.

- Ука, чойингиз борми? Бир пиёла қуйинг, – деди.

Анча дам олди. Ўзига келди.

- Олимжон, ҳали мен «Отангиз қабрини биласизми?» десам, ғалати бўлдингиз-а? Сиз ўқиган одамсиз. Отангизни қабрини биласиз. Ҳаётда ота-онасининг қабрини билмаган, касал ётганда қарамаган йигитлар ҳам кўп. Мен сизни синаш учун сўраган эдим, узр. Ота рози – худо рози. Отангизни доимо дуо қилинг, қабрини зиёрат қилиб турунг. Кам бўлмайсиз, – деди қўлидаги бўш пиёлани узатиб. – Ота доим фарзандидан умидвор бўлиб ётар эмиш қабрда.

- Раҳмат, тоға.

- Энди менга рухсат. Кетаман. Сиз ҳам бизникига боринг.

Ўғилларим бор. Таништириб қўяман. Эски шаҳардан қатнайдиган 23-«Дамас»га ўтирасиз. Шофёрга «Ҳайдарали тоғаникига» десангиз, дарвозамизнинг ёнига тўхтатиб қўяди. Шундай катта йўлнинг бўйидамиз.

Мен онам, хотиним, ўғлим билан бирга меҳмонни кузатдик. Унинг келиши, отамга бўлган муҳаббати, айниқса, қабрини ҳам зиёрат қилиши бир умр ёдимдан чиқмайдиган бўлди.

Бир йилдан кейин тоғани излаб бордим. Афсус, оламдан ўтибди. Ўғиллари отасини қандай кутган бўлсам, мени ҳам шундай кутиб олишди. Мен ҳам унинг қабрини зиёрат қилиб қайтдим. Оллоҳ рози бўлсин.

Ҳа, Ҳайдарали тоға айтганидай, отасининг қабрини билмайдиган, унинг зиёратига бормайдиган фарзандлар ҳам кўл. Шундай бўлиб қолишдан Оллоҳ сақласин.

22.03.2013 йил.

ФАРОСАТ

Инсонларнинг тузилиши, гавдаси бир хил, аммо улар онгидаги дунёқараш, фикрий қобилият ҳар хил бўлар экан. Биров молу дунёга ўч бўлса, биров санъатга, биров футбол ёки шахматга ҳавасманд бўларкан. Бу ҳолатни оддий кўз билан кўриб бўлмайди. Шунинг учун халқимиз «молнинг оласи ташида, одамники ичида» деб бекорга айтмаган. Яқинда Ҳакимбой бобонинг уйли-жойли ўғли озгина ётиб қазо қилди. Бу бобо учун оғир йўқотиш бўлди. Совуқ хабар тезда тарқалар экан. Эшитганки одам келди, фарзандларига, бобога Оллоҳдан сабр тилади. Биринчи пайшанбаси куни отахоннинг танишларидан икки киши келди. Уларни қўйхонанинг рўпарасидаги баланд сўрига ўтқаздилар. Куръсн тиловат қилинди. Майитнинг фарзандларига сабр-жамил тилашди. Меҳмонлардан бири кўрадаги қўйларга қараган эди бобо уларни мақтаб кетди:

- Жониворлар жуда ювош. Бештаси анча етилиб қолди. Нариги олтитани кечаги бозор олиб келдим. Бир тонна шелуха, бир тонна кунжара олдим. Роса боқаман-да. Хуллас, йигирмата кўйга характеристика берилди. Қанча ёғ, қанча гўшт қилиши ҳам қолмади. Иккита қассобнинг «мен оламан», «мен оламан» деб талашгани ҳам гапирилди. Бобонинг гапи тугамай меҳмонлардан бири тиловатни бошлаб юборди. Ўзларга фотиҳа тортилди. Меҳмонлар хайрлашди. Йўлда улардан бири шеригига:

- Биз бу хонадонга нимага келдик? Бу оилада бойлик бор экан-у, фаросат йўқ экан, — деди.

15.06.1961 йил.

«БУ ЭШИКДАН ҚИЗ ОЛМАЙМАН...»

Ҳайитбой тракторчининг қизи анча ёшга кириб қолди. Биров совчи бўлиб дарвозасидан кирмаяпти. Булмаса, ҳамма томондан етук қиз. Отаси эртадан кечгача далада. Она бечора дарвоза «ғийқ» этса, кўчага қарайди. Ҳайитбойнинг синглиси кўшни қишлоққа тушган эди. Анча гапдон, маҳаллага гапи ўтадиган аёл чиққан. Акасининг қизига ўзи яшаётган қишлоқдан харидор излади, топди – Аҳмад сувоқчининг ўғли. Оила – яхши, ўғли – меҳнаткаш, қобил йигит. У ҳам далада ишлайди. Келин бўлгич ҳам далада суяги қотган. Ўрта мактабни битиргунча, онасининг номига ишлаб юрди. Мана тўрт йилдирки, ўзи ҳақиқий колхозчи, колхознинг фаол аъзоси.

Агар тақдир насиб бўлиб, шу йигит билан рўзғор қурса, узукка кўз кўйгандай бўлади. Бу гапларни эшитиб, сувоқчи тоғанинг хотини қизнинг аммаси билан бирга Ҳайитбой тоғаникига қиз кўргани, қиз ёқиб қолса, сўрагани йўлга чиқишди.

Тракторчининг дарвозасига 10-20 метр қолганда, куда бўлгувчи аёл тўхтади, атрофга диққат билан разм солди: дарвоза ярим очиқ, атрофида ҳеч ким йўқ экан. У етаклаб келган аёлга:

- Менга рухсат беринг. Мен шу ердан қайтаман. Сиз акангизни, жияларингизни кўриб, бироз дам олиб борарсиз, - деди.

- Нега? Нега унақа қиласиз? Қирайлик, анча йўл босиб келдик. Бирор пиёладан чой ичайлик. Қизни кўринг. Далада бўлса, дарров олдираман, - деди.

- Йўқ, мен бу эшикдан қиз олмайман, - деди-да, орқасига қайрилиб кетди. Шериғи «ҳай-ҳай» деганича қолаверди. Бунинг «лекин»и эртасига маълум бўлди. Дарвозанинг ўнг томонида эски трактор, ёнида унинг бир катта гилдирағи, гилдирак ўрнига бир гўла, эски кели қўйилган. Афтол, солидол, солярка тўкилган тупроқ кўпчиб, куёш нурида қизиб, ҳиди тоза ҳавони бузаяпти. Дарвозанинг чап томонида сўндирилган оҳак, унинг тўкилган бўлаклари қуриб, кўчиб-кўчиб турипти. Дарвозанинг тўғрисидаги тутларнинг бирида бир сигир, яна бирида бир ёшлар чамасидаги новвос боғлоқлик. Ҳар иккисининг тағига на бешилик, на супурги ойлаб тегмаганга ўхшайди. Макка пояси бутунича солинган экан, барглари епти. Пояси ахлатига буланиб, ерга қапишиб кетипти. Хуллас, дарвоза атрофидаги сўзсиз кўриниш сувоқчининг кампирини бу эшикка қиз сўраб киришдан қайтарган экан. Аёл кўшнисига:

- Ҳа, кўшни, бу эшикдан қиз олмайман. Уйининг ичини, қизини кўриб нима қиламан. Бу оиланинг қандай оила эканлигини дарвозасининг олдидаги манзара айтиб турипти...

20.08.1961 йил.

ЯХШИ ТАНБЕХ

Ҳеч эсимдан чиқмайди, 10-12 ёшлардаги бола эдим. Кўрғонимизнинг ёнидаги катта бўлак ерга бир одам узум экди. Бу одам қўшни қишлоқдан бўлса керак. Эрталаб келиб, кун бўйи ишлар, кун ботиш олдидан уйига кетар эди. Тушликка мен гоҳида чой, гоҳида иссиқ овқат олиб борардим. Бу тоға отамнинг танишими, ошнасими, билмадим. Отам унга ҳам егулик олиб боришимга мажбур қиларди. Бир куни мис чойнакда чой, дастурхонга ўралган иккита нон, озгина новвот қанд, пиёла олиб ўтдим.

Тоға хурсанд бўлиб:

- Баракалло, ўғлим. Катта йигит бўлгин. Бошингдаги дўппингни тўғри кийиб юргин, хўпми? – деди. Мен бошимдаги дўппим қай ҳолатда эканлигини билмайман. Қўлимда ушласам, пешонамга тушиб қолган экан. Сал орқага суриб қўйиб, кўчага - ўртоқларим олдига чопдим. Уйиндан қоляпман-да. Эртасига иссиқ овқат олиб ўтдим. Овқатни соя жойга қўйиб қайтаётсам:

- Ҳўй, ғувори, дўппи жойидамас-ку? Ҳа, бола-я, – деб қўйди. Тоға кетмонини қўйиб, овқат ёнига келгунча, мен кўчага чиқиб бўлган эдим. Учинчи куни чой, нон олиб чиққан эдим.

- Ке, кўришайлик, ўғлим, – деб ўнг қўлини узатди. Мен ҳам ўнг қўлимни узатдим. Унинг қўли шунақанги дағал эканки, менинг нозик бармоқларим қаттиқ темирлар орасига тушиб қолгандай бўлди. У бармоқларимни сиқа туриб, чап қўли билан чап қулоғимни ушлаб секин буради. Кўрқиб, кўзларимни катта-катта очиб:

- Қўйиб юборинг! Нимага унақа қиласиз, – дедим. У:

- Рост айт, онангни яхши кўрасанми? – деди.

- Ҳа, яхши кўраман, – дедим.

- Сўкмайсанми?

- Йўқ!

- Нега бўлмаса дўппингни пешонангга киясан? Онасини сўккан, ёмон кўрган болалар шунақа қилиб дўппи кияди. Яна шунақа қилиб дўппи кийсанг, қулоғингни узиб оламан, – деди-да дўппимни тўғрилаб қўйди.

Унгача дағал қўллар орасида бармоқларим, чап қулоғим оғриди. Хўрлигим келиб кетди. Ўзимизнинг ҳовлига ўтибоқ, қулоғимни ушлаб йиғлаб юбордим. Отам бирор нарса чақди шекилли, деб:

- Нима чақди, аrimi? – деди.

- Йўқ, анови киши қулоғимни бураб олди, – дедим. Онам бўлса парвона, нима воқеа бўлганини билмай хайрон. Мен йиғлаб туриб бўлган воқеани тушунтирдим.

- Отанг ҳам икки марта айтган эди, сен қулогинга олмадинг. Секинроқ ҳам бурамабдия ноинсоф, бола-да, дўппи билан нима иши бор, - деди.

Отам мени юпатган бўлди.

- Майли, энди дўпписини тўғри кийиб юрадиган бўлади. Тоғанг яхши қилибди. Бор, ўйинингни ўйнайвер.

- Тоғанг яхши қилибди, дейсиз-а? Қулоғи қизариб кетибди, боламини, - деди онам куйикиб.

- Битта болага етти маҳалла ота, деган мақол бор, хотин. Майли, ўғлимиз яхши одам бўлиб ўсади.

Мен қулоғимни ушлаб кўчага - ўртоқларим олдига ўйнагани чиқиб кетдим. Узум экаётган тоғага уч кун нон, чой олиб ўтмадим. Тўртинчи куни отам мажбур қилди.

- Ма, чой-нон. Тоға сени сўраяпти, ўзи чиқсин деяпти. Олдин дўппини чиройли қилиб кийиб, сўнг чойнак билан нон солинган тугунни кўтардим. Тоға мени кўрди-да:

- Ҳа, гувори! Ўғил бола мана бундай бўлади. Қара, дўппинг қандай ярашибди, - деди.

...Мана, ҳозир тўқсон беш ёшга кирдим. Орадан саксон йилдан ортиқ вақт ўтди. Қачон бошимга дўппи кийсам, ўша тоғанинг танбеҳи кўз олдима келади. Дўппимни тўғрилаб кияман. Яхши танбеҳ берган экан, - Фаёз бобо ўтирганларга деди.

14.07.1965 йил.

ЁНҒОҚ ВОҚЕАСИ

Отам шундай ҳикоят қилганди:

35-40 ёшларимда беклар ҳаракати ниҳоятда авж олган эди. Улар босқинчиларга қарши курашган бўлса ҳам, негадир, «босмачилар» деб аталарди. Бир куни беклардан бири дўқонимга бостириб кирди:

- Устамисан? - деди дабдурустдан.

- Ҳа, - дедим.

- Жонингдан умидинг бўлса, бизга хизмат қиласан. Асбобларингни олиб юр. Чиқ аравага!

На чора?! Керакки асбобларимни олиб аравага чиқдим. Ярим кечагача йўл юрдик. Аравада ухлаб қолибман. Уйғонсам, хароб бир қишлоқда, пастак уй олдида турибман. Бекнинг йипитларидан бири асбобларимни ҳалиги уйга олиб кирди. Бек қўлидаги қамчи сопи билан кўрсатиб:

- Уста, мана шу уй сеники. Нима керак бўлса, олдингдаги

йигитга айтасан. Таниб ол, этик тикасан. Ихчам, пишиқ бўлсин, - деди. Ёнимдаги йигитни чеккага имлаб, кулоғига нималарнидир пичирлади. Ўзи нарироқдаги саройга жойлашган йигитлари олдига кетди. Мен уйни тузатдим, асбобларимни жойлаштирдим. Ҳалиги йигит озиқ-овқат, чой келтирди. Суриштирсам, у йигит шу ерлик экан. Қишлоқ харобалигидан файзсиз кўринарди.

Нарироқдан Қорадарё сувининг шовқини келиб турибди. Бу томони Қўқонқишлоқ, бу томони Андижон. Қишлоқни Қорақалпоқ дейишар экан. Аммо одамлари ҳаммаси ўзбек. Эрталаб ҳалиги йигит бир тўп кўн (пиширилган тери) олиб келди – иш бошладим. Ҳар куни битта этик тайёрлайман. Тўрт-беш кунда Қўрбоши келиб, тайёр этикларни олиб кетади. Маишатим яхши. Мен «ушла-ушла», «отди-отди»лардан бир чеккада жон сақлаганимдан хурсанд бўлиб, кечаси ҳам алламаҳалгача ишлайман. Ҳалиги йигит менга яхши қарайди. Бир йилга яқин ишладим. Уйга уч-тўрт марта бориб келдим. Сўраб бораман. Йўлда биров сўраса, «Бозорга борган эдим», «касал кўриб келяпман», «таъзияга борган эдим» дейман. Буни қўрбоши тайинлар эди. Агар уларнинг сирини очиб қўйгудек бўлсам, отиб юбориши аниқ эди-да.

Баҳорга чиқдик. Бир куни у ер-бу ерим қичишиб қолди. Учинчи куни кичима бутун баданимни энлади. Уй захлик қилдим, билмайман. Қашлаган жойимдан сув чиқади. У дарҳол кунжара бўлиб қотади. Уч кун ётиб қолдим. Иш қилишнинг иложи йўқ.

Тўртинчи куни қўрбоши тайёр бўлган этикларга келди. Воқеани айтдим – кўзи билан кўрди. Ёнида тўппонча.

Оёғимни кўрсатиб, бошқа жойларим ҳам шунақа эканлигини айтдим. У индамай отига миниб кетди. «Энди отиб ташласа керак. Мендан ҳазар қилди» деб ўйладим. Орадан икки соат ўтди. Қўрбоши келди, отдан бир хуржунни туширди. Хуржуннинг бир кўзида 2 кг. чамасида қуруқ, шолдираган ёнғоқ бор эди. У менинг курсимга ўтириб:

- Уста, тур ўрнингдан, - деди. Ўзи кичик болғачамни олиб, ёнғоқдан чақиб, мағизини менга узатди.

- Мана шу ёнғоқнинг ҳаммасини ейсан. Мен чақиб бериб турман, - деди.

- Ҳўжайин, бу мени ўлдиради-ку, - дедим.

- Ўлмайсан, ўлсанг, битта уста камаяди, - деди. – Ол, егизиб, ин-найкейин кетаман. Емай кўрчи. «Бор таваккал» деб, мен еб турдим, у чақиб бериб турди. Ярмига борганда кўнглим ғалати бўлди.

- Ҳўжайин, бўлди, - дедим.

- Яна озгина ейсан. Мана бу чойни ич, - деди.

Хуллас, ёнғокни егизиб кетди. Кечаси уйку бўлмади. Ёпирайил. Эртасига баданим қип-қизил гилам бўлиб кетди. Сув чаккиллаб оқа бошлади. Менга хизмат қилган йигит қўрқиб кетди. Иккинчи куни сув чиқиши тўхтади. Учинчи куни қота бошлади. Тўртинчи куни кепак-кепак бўлиб тўкила бошлади. Бешинчи куни қўрбоши келди. Отини боғлаб, останада туриб:

- Уста, ўлмабсан-ку, - деди.
- Раҳмат, анча тузалдим, хўжайин, - дедим.
- Ҳаммасини еганингда, икки кунда тузалар эдинг, - деди. Қўрбошининг мана бу яхшилигидан хурсанд бўлиб, яна ишга киришдим.

14.10.1967 йил.

ҚАРЗИМИЗНИ УНУТИБ ҚЎЙМАЯПМИЗМИ?

Отам раҳматлик айтиб берган бир воқеа қалбимга қаттиқ таъсир қилган. Шу сабаб азиз ўқувчиларимга ўша воқеани ҳавола этишни лозим топдим

...50-йилларнинг бошлари эди. Мамлакатдан иккинчи жаҳон урушининг заҳри кетмаган. Бир замбар (новдадан тўқилган идиш, унга 90-100 кг узум босилар эди) узум билан Фарғона шаҳрига бордим. Шаҳар хароб, одамлар кам, қимматчилик. Уч кун туриб қолдим. Бозор рўпарасидаги чойхонада ётаман, шу ерда нонушта қилиб, бозорга чиқаман. Чойхонанинг ёнида уруш қатнашчиларига – таллонга бир буханкадан нон берар экан. Кунларнинг бирида бир рус эркак, ногирон, нонини олиб, бир чойнак чой билан ёнимга келиб ўтирди. Ҳалиги бир буханка нонни тенг учга бўлди. Бир бўлагидан бир қирқим еди. Мен узумдан бир бўлак олдиға суриб:

- Ол, узумдан! Асакадан олиб келдим, сотаяпман, - дедим қўлимни бозор томонга узатиб. У ўзбек тилини яхши биларкан:

- Раҳмат, сизлар узумга устасизлар. Жуда ширин, - деди ея туриб. Иккаламиз чой тугагунча гаплашиб ўтирдик. Тасодифни қаранг: эртасига яна ўша сўрида ўтирсам, ҳалиги рус йигит дўкондан бир буханка нонини олиб, ёнимга келди.

- Ҳа, бобой, узумни сотдинг? - деди. Мен:

- Сотаяпман. Бугун тугайди, - дедим. Яна чой ичдик, яна буханкани учга тенг бўлиб, алоҳида-алоҳида халтачага солди. Мен:

- Нимага ҳар куни нонни учга бўлиб олиб кетасан? - дедим. У кулиб:

- Отанг, онанг борми? - деб сўради.

- Йўқ, ўлиб кетишган, - дедим.

- Болаларингчи? - деди.

- Бор. Битта ўғил, – дедим кўрсатгич бармоғимни кўрсатиб.
- Менинг отам-онам бор. Иккита ўғил бор, - деди.
- Яхши, – дедим мен. У бўлак нонларни кўрсатиб:
- Мана буниси қарзимга – отам-онамга, мана буниси қарзга – ўғилларимга, мана буниси ўзимизга – хотин икковимизга, – деди кулиб. Мен ёқа ушладим. Унга раҳмат айтдим.

Азиз ўқувчим, отамнинг ҳикоясидаги қарзимизни унутиб қўямаямизми? Ахир қарзни узиш – фарзимиз-ку!

15.12.1967 йил.

ЯХШИ ГАПГА ИЛОН ИНИДАН ЧИҚАДИ...

Андижоннинг автовокзалида бир қизиқ воқеа бўлган экан. Ҳаканлик бир мўсафид мол бозорида сипир сотибди. Пулини санаб олиб, чорсисининг орасига маҳкамлаб, белига боғлаб олибди. Устидан тўнани кийибди. Эски шаҳардаги мол бозордан Янги шаҳардаги автовокзалга келиши керак. 70-йиллари уч номерли автобус шаҳарда кўп эди. Бозор кунлари ниҳоятда одам кўплигидан автобуслар тикин бўлар, жой тегмас, эшиклар ҳам зўрға очилиб-ёпилар эди. Мол сотган тоға ҳам ўшандай автобусларнинг бирига чиқибди. Одам зич, сурилиб-сурилиб, тикка келибди. Янги шаҳарга келганда одамлар туша бошлабди. Тоға тушиб белини ушласа, пул йўқ. Атрофдаги одамларга эшиттириб:

- Отангга раҳмат, ўғил бола! Қойил! Тан бердим, ҳунарингга! Мана шунақа бўлса! Отангга раҳмат!.. Яша!.. Яшавор!.. деб бақарибди. Чеккароққа чиқиб, тўнани қоқиб кияётса, чиройли, ясанган уч йигит келиб:

- Отахон, тинчликми? Нима гап? – деб сўрашибди.

- Шунчаки ўзим... Мен сипиримни сотиб, мана бу чорсига пулни ўраб, белимга боғлаб, устидан тўнимни кийиб олган эдим. Пулимни кимдир олиб қўйибди. Мен сира сезмабман. Шунга, ўғрига раҳмат айтяпман. Бу иш ҳам катта «ҳунар»да, укалар. Ҳар кимнинг қўлидан келавермайди. Мен шунга раҳмат айтяпман! «Қойил-э» - дебди яна. Ҳалиги йигитлардан каттароғи:

- Шурик, тоғанинг пулини бир сўмини қолдирмай бер. Тоға, биз бир неча йилдан бери шу иш билан шуғулланамиз. Бирор марта, бирор одам бизга раҳмат айтмаган. Сиз бизга, шу билан бирга отамизга ҳам раҳмат айтдингиз. Олинг пулингизни. Қаерга борасиз? Машина тўсиб, чиқариб юборайми? – деди.

- Йўқ, йигитлар. Ўзим кетавераман. Раҳмат.

Азиз ўқувчим, яхши гапга илон инидан чиқади, деган мақол шу воқеага сарлавҳа бўлмасмикин?..

11.02.1969 йил.

СИЗ ГУНОҲҚОР ЭМАССИЗ

Ўшнинг бозорига кечки пайт кириб бордим. Олиб борган узум ва анорларимни яхши жойларга жойлаштириб, қоровул тоғага топширдим. Қоронғу тушиб қолди. Қорним оч. Бозорга келганлар ётадиган меҳмонхонага бордим. Одам кўп. Ўнтача ўчоқда ҳар хил овқатлар бўляпти. Қозон олдидаги одамлардан:

- Битта одам сизгадими? Ҳозир келдим, шеригим йўқ, - деб сўрай бошладим. Ҳамма «жой йўқ, кўпчиликмиз» деган жавобни берди. Ўрта ёшлардаги соддагина бир киши:

- Биродар, ёлғиз экансиз, биз уч кишимиз. Ҳу анави хужрага киринг. Иккита оқсоқол ўтирибди. Шулардан сўранг. Агар рози бўлишса, келинг, менга ёрдам беринг, - деди. Мен мўйсафидлар олдига кирдим, саломлашдим. Улар бир-биридан нуроний, бир-биридан чиройли чоллар экан. Оппоқ соқоллари, дўппилари, устидаги чопонлари ўзларига ниҳоятда ярашган. Уларга:

- Иккони бўлса, мени шерик қилиб олсаларинг. Шеригим йўқ. Узоқдан келдим, - дедим.

- Бир майиз қирқ кишига етган экан. Ҳали бу бир қозон ош-ку. Бемалол, - деди кексароғи. Иккинчиси, - қаердан келдингиз, меҳмон? - деб сўради. - Асакадан, деб жавоб бердим. - Озгина узум, анор олиб келган эдим. Ҳозир қоровул тоғага топшириб чиқдим, - дедим. Кекса мўйсафид:

- Бўлмаса, ҳалиги ошнаимизга ёрдам берасиз. «Мен ош қилишни билмайман» деган эди, мен «хўп» деб ўчоқ томон бордим. Ошни дамладик. Улар хуфтон намозини ўқишди. Ошни едик. Фотиҳа бўлди.

Ёши улугроғи катта уламо домла экан. Жуда яхши гапларни гапирди, насиҳат қилди. Мен узоқ вақтдан бери ўзимни қийнаб келаётган бир саволни сўрамоқчи бўлдим. Жуда яхши фурсат, жой, катта илм эгаси топилди.

- Домла бува, менинг отам саксон ёшда, Оллоҳга шуқр! У ёқ, бу ёққа чиқмайди. Бозорга келаётиб: «Ота, нима олиб келай сизга?» десам, «ўн тийинлик нос олиб келсанг, бўлади» дейди. Мен олиб келиб бераман. Маҳалламининг домласига айтсам, «Сен қип-қизил гуноҳқорсан! Шариат ҳаром қилган нарсани отанга олиб келиб беряпсан», - деди. Ростдан ҳам мен гуноҳқорманми? - дедим.

- Йўқ, ўша гапирган домла - гуноҳқор. Аввало, отангиз нос чекмаслиги керак эди. Ёшлигидан чекиб, шунга ўрганган бўлса, на илож. Ота - фарзанд учун энг табаррук, зот. «Ота рози - худо рози», деган нақл юради халқимизда. Отангизнинг ёши улуг экан.

Уни рози қилинг. Ўзингиз ўйланг: носи йўқ бўлса, кўзига ҳеч нарса кўринмайди. Кўй ёғида ош қилиб беринг, унинг кўнгли ёзилмайди. Ўша озгина нос билан рози бўлса, сизни юракдан дуо қилса, олиб беринг.

Агар ота томоғи қуриб, чанқаб ётса, бир пиёла сув берсангиз, дилдан дуо қилади. Сиз гуноҳкор эмассиз, болам!

Шу суҳбатдан анча йиллар ўтиб, ушбу битикларни ёздим. Зеро, отани рози қилиш ҳар бир инсон учун ҳам қарз, ҳам фарздир.

Отанинг қилган дуоси сенга кимёдур, йиғит,

Етти пуштинга етучи моли дунёдур, йиғит.

Бўлса шоху бўлса инсон, бил, унинг фарзандисан,

Эрта тонгда бир кўринган – юзи рўёдур, йиғит.

Ҳурматин айлаб бажоқим, доимо хизматда бўл,

Кўзларининг нури сенга нури эёдур, йиғит.

Кўркма асло рози қилмоқ ташвишу ғамларми деб,

Чанқаса берган сувинг ҳам катта савғодур, йиғит.

Ибрат олаин сен тарихдан ким қилибди мўътабар,

Бахти қулган, асли соғлом, ақли донодур, йиғит.

Эй Раҳимий, сен отанинг номига доғ солмадинг,

Шул сабабки, айтди дўстлар: «Қалби дарёдур йиғит»!..

10.10.1969 йил.

АҲМЕДНИНГ ОИЛАСИ

Биз беш киши машинада юк – узум олиб, савдо-сотиқ билан Фрунзе (ҳозирги Бишкек) шаҳрига жўнадик. Ҳайдовчимизга сафар чоғида:

- Юкимизга, ўзимизга ўзинг жой топиб берасан. Бозорга яқинроқ бўлсин, – дедик. У бўлса:

- Ҳижолат бўлманглар, жой бор. Эгаси жуда яхши киши. Мен олиб борган одамни қўяди холос, – деди. Шаҳарга айланма йўллар билан кирдик. Ниҳоятда мустақкам, чиройли дарвоза олдида келиб тўхтадик. Ҳайдовчи эшик кўнғироғини босган эди, ўрта ёш бир йигит чиқди. У қуёқ сўрашди-да, рус тилида: - Аҳмед, Андижондан меҳмонлар олиб келдим. Юклари – узум, – деди.

- Меҳмонлар бўлса, майли, – деб дарвозани очди. Ҳовли кенг, соя-салқин, баҳаво, ораста экан. Иморатлар тартибли қурилган, узун айвонлар, ўчоқ, қозон-товоқлар, стол-стуллар бир текисда жойлаштирилган. Юкимизга қуёш тушмайдиган жой кўрсатди. Биз юкни тушириб, ҳайдовчига жавоб бердик. Уй эгаси ётгани, овқатлангани, овқат пиширадиган жойни кўрсатди. Дарҳол чой

дамлаб, уй соҳиби – Аҳмед билан суҳбат қурдик. У келиб озгина ўтирди, икки пиёла чой ичди. Аҳмед ингуш миллатидан экан. Беш нафар фарзанди, Фотима исмли аёли бор. Касби – тиш техниги. Уйда алоҳида хона бўлиб, тиш тайёрлар экан. Кечки пайт катта-катта қоробка кўтарган икки йигит келди. Булар Самарқанднинг Ургутидан... Шу жойда ётиб, бодроқ қилиб сотишар экан. Миллати – тожик. Ўзбек тилини яхши билади. Мени таажубга солган бир жиҳат – Аҳмеднинг оиласидаги тартиб-интизом бўлди. Болаларининг ҳаммаси ёш – кичиги 7, каттаси қиз – 12 ёш. Юз яшиқдан ортиқ узумни уйлари олдиға тахлаб қўйдик. Узум доналари оқ, қизил, қора. Улар яшиқлар орасидан кўриниб турипти. Унинг болалари узумлар атрофида ўйнайди, иш қилади... қараб қўймайди. Биз ҳаммамиз эрталаб бозорға чиқиб кетамиз, кеч қайтамиз – бирор донга узумга тегмайди. Ўртоқлар билан келишиб бир катта товоққа турли узумлардан гул қилиб жойлаштирдик. Парпивой:

- Сиз рус тилини биласиз. Сиз бериб чиқинг, - деди. Мен улардан ижозат сўраб уйлариға кирдим. Аммо хотиниям, болалариям ҳеч олишмади. Хотини:

- Сизлар сотгани олиб келгансизлар. Биз розимиз. Бозордан дадалари олиб келиб беради, - деди.

- Бу деҳқончилик. Ҳаммамизнинг ўз боғимиз бор. Биз розимиз. Болалар есин, - дедим. Охири Аҳмедни хонасидан чақиртириб, олишлигини айтдим. Шунда у хотиниға ингуш тилида нимадир деди. Шундан сўнгина хотини узумни олиб, устма-уст раҳмат айтди.

Ҳар куни (ҳалиги тожиклар билан ҳам шерик) ош дамлаймиз. Уй эгаларига товоқда ош берайлик десак:

- Овора бўласизлар, олишмайди. Биз неча марта илтимос қилдик, олишмади. Узумларингни мева бўлгани учун олишди, - деди уругтлиқ йигитлар. - Таг жойиға ҳам рози бўлиб, қанча берсаларинг шуни олади, - деб қўшиб қўйди.

Қизиғи шуки, бу ингуш оиласи ниҳоятда инсонпарвар, ораста оила экан. Шерикларимдан бири: «Агар менинг уйимға биров шунақа юкини омонатға қўйиб қўйса, болаларим кавлаб ташлайди», деб ижараға қўйган хонадонға раҳмат айтди. Биз бозоримизни қилиб бўлиб, Аҳмед билан хайрлашдик, уни, болаларини дуо қилдик.

20.10.1969 йил.

ОНАНИНГ ДУОСИ

Бир дўстимиз онаси билан хотинини сира мурасага келтира олмади. Бир ёқда онаси, бир ёқда хотини, ундан икки ёшли гўдаги бор.

Кунларнинг бирида ишдан келса, яна қайнона-келин айтишаётган экан. Озгина кайфи бор. Олдин хотинини урибди. Хотин эпчиллик қилиб, қочиб беркинибди. Кейин онасини урибди. Она кекса-да, қоча олмапти. Кампир дод-вой қилгандан кейин қўшниси – йигитнинг акаси югуриб чиқиб, онасини уканинг қўлидан ажратиб олибди.

Шундан сўнг онаизор оёқ-қўли гипс аҳволда бир ой касалхонада ётди. Касалхонадан тўғри катта ўғилникига келтиришибди. Она дард зўрида фақат «Оқ сутимга розимасман», дер экан. Онахон маҳалладаги тўйларда, йиғинларнинг тўрисида дуогўй бўлиб ўтирарди. У ётпандан бери учта қўшниси, иккита қариндоши тўй қилди. Шу тўйларга чиқиб, маҳалла аёллари орасида бўла олмади. Аксига олиб, кўргани кирган аёлларнинг қўли:

- Эна, жуда ўрнингиз билинди, ҳаммамизни ширин дуо қилардингиз, – дер эдилар.

Ўғли минг афсуслар билан онасидан кечирим сўради. Она эса бир сўз демади. Фақат:

- Мени халққа қўшмай қўйдинг. Сен ҳам мендан кейин халққа қўшила олмай, умринг уйда ўтсин, – деб йиғлаб, дуо қилди.

Оллоҳнинг қудратини қарангки, дўстимиз онаси вафотидан кейин – ўттиз йилдан буён халққа қўшилмайди: на тўйга киради, на ўлимга. Кўчага ҳам чиқмайди, одамни кўрса қочади. Бу балки она дуосининг ижобатидир.

18.03.1970 йил.

САВДО НИМА, ЭҲСОН НИМА, СЎРАБ ЧИҚИНГ

Андижоннинг Эски шаҳар бозорида бодринг сотаётган эдим, бозорда одамлар кўп. Ёнимдаги шерикларимдан бири:

- Одамлар пешин намозидан чиқишди, – деди.

Яхши кийинган, кўринишидан илми, нозиктаб, ўрта яшар бир киши:

- Бодринг нечтадан бўлди? Тоза, яшанг, чиройли экан, – деди.

- Бир сўмга 12 тадан бўлди, мулла ака, – дедим. Одамлар оляпти, мен санаб беряпман. Уша йиллари бодринг доналаб сотилар эди.

- Тўхтанглар, 18 тадан қиламиз. Майлими, деҳқон – деса бўладими? Бир сўмлик, икки сўмлик беринг деб, идиш очиб турган одамлар ҳам тўхтади. Уларнинг нияти ўзгарди.

- Мулла ака, кўриб турибсиз, 12 тадан сотяпман. Одамлар оляпти. Сал инсоф қилиш ҳам керак-да, – дедим.

- Ҳа, хўп, 16 тадан қиламиз, хўпми? Ташанг беш сўмлик, – деди идишини очиб. Одамлар кўлайди. Улар дам менга, дам мулланамо кишига қарашарди. Шу одамнинг гапи билан «хўп деб юборади» дейишиб, олаётганлар олмай қўйди. Ёнимизда савдо қилаётган ҳаридорлар ҳам «16 тадан» деган сўзни эшитиб биз томонга ўтди.

Ҳатто, бекорчи одамлар ҳам бизни ўради. Кўпчилик мулланинг фикрини маъқуллагандай «беринг», «беринг», «деҳқонмисиз?» дейишмоқда. У киши менинг қўлимни қаттиқ ушлаб: «беринг», «16та» деб силкий бошлади.

- 12 тадан сотяпман. 16 тадан сотмайман. Бозорни бузманг, мулла ака, – дедим.

У қўлимни ўзига тортиб, кўзимга тик қараб:

- Умрингизда бирор марта эҳсон қилганмисиз? Одам бунақа пишиқ бўлмайди, – деди. Шу заҳоти мени қандайдир титроқ босди. Қўлимни шартта қўлидан тортиб олдим. Иккала қўлим билан брезент қопнинг оғзини ёпдим. Одамлар ҳайрон.

- Мулла ака, ҳозир намоздан чиқдингиз. Қайтиб масжидга киринг. Домладан: «Эҳсон нима, савдо нима?» иккаласининг фарқини сўраб чиқинг. Мен сизга қилган эҳсонимни санаб беришим керакми? Сиз қилган эҳсонларингизни кўчада одамларга айтиб юрасизми? Бу – савдо. Хоҳласам, бир тийин устида бир кун тортишаман. Мол меники. Сизга биттасига бир сўм берсангиз ҳам сотмайман, – деб юбордим. Одамлар орсидан бир мўйсафид:

- Қизишманг, деҳқон, гапларингиз тўғри. Мулла йигит озгина хато гапириб қўйди. Узр, менинг ишим зарур эди. Очинг қопни. Ташланг 12 тадан беш сўмлик, – деди.

Шу билан савдо қизиб кетди. У киши анча вақт туриб қолди. Сўнг:

- Менга ҳам 3 сўмлик ташланг, – деди. Мен хил бодрингдан санаб бердим.

- Мулла ака, мендан ўтган бўлса узр, – дедим. У индамай, одамлар орасидан чиқиб кетди.

Савдо ва эҳсон воқеасини «Қобуснома»дан ўқиган эдим. Унда ҳикоя қилишларича, бир савдогар бир танга устида олувчи билан бир соат тортишган, кўп меҳнат қилган. Охири ўша бир тангани ўз фойдасига оғдирган. Олувчи кетиши билан савдогар олдиға бир

гадо келиб, садақа сўраган. Савдогар ўша бир тангани гадога бериб юборади. Шунда гувоҳлардан бири:

- Ҳожи бобо, бир танга устида бир соат тортишдингиз. Гадо келса, уни дарҳол бериб юбордингиз. Нима боисдан бундай қилдингиз? – деди.

- Бўтам, олдингиси – савдо. Тортишиш шарт. Кейингиси – эҳсон, садақа. Унга оринмаслик керак. Имкони бўлса кўпроқ қилиш лозим. «Садақа – радди бало» дейилган, дея жавоб берибди.

10.05.1970 йил.

НИМА БЎЛСА ҲАМ ЎША ОДАМ ОЛТИТА БОЛАМНИНГ ОТАСИ

XX асрнинг олтмишинчи йиллари эди. Баҳор ёмғири кўп одамни қийнаб юборди. Айниқса, томи шифер қилинмаган уйлاردан ўтган чакка зериктирди. Зерикканлардан бири кўшни қишлоқдаги Қутбия опа:

- Ўлмай ёзга чиқсам, емай-ичмай томни шифер қилдирай, – деб ният қилибди. Мана, ёз ҳам келди. Ипак қурти боққан эди, пиллани ортиғи билан топширди. Бир куни:

- Тўғри раиснинг олдига бораман. Мақсадимни айтаман, ёрдам берар. Эрим ҳам, ўзим ҳам колхозда ишлаймиз. Ўтган йил ҳисобидан анча ҳаққимиз қолган, – деб хаёлидан ўтказди. Борди. Раис Зокиржон Собиров идорада ўзи ёлғиз газета ўқиб ўтирган экан. У салом-алиқдан сўнг ёрилди:

- Зокиржон тоға, мен бешинчи участкадаги Қодиралининг хотиниман. Эрим – сувчи, биласиз. Бу йил баҳорда болаларим билан жуда қийналдим. Уйимиз шифермас. Чакка ўтади. Шифер қилдириб берсангиз. Ахир, колхозда анча ҳаққимиз бор. Яна ишлаймиз. Аввалги куни яна юз кило пилла бердим, – деди уялиб-уялиб. Раис қўлидаги газетани столнинг нариги четига қўйиб, Қутбия опага кўзойнак устидан тикилди:

- Ҳа, сен, ҳалиги Қодир алкашнинг хотинимисан, эринг ўларча ичувчи-а? Қачон борсанг, ё ариқ бўйида, ё участкадаги чойхонада маст ётади. Сал, мундай тартибга чақирсанг бўлмайдими?!

Қутбия опани қалтироқ босиб кетди. Жаҳли тез хотин эмасми, ўрнидан турганини ҳам билмади. Раисга ўзининг дугонасига гапиргандай гапира бошлади. Сир ҳам босмади.

- Қодир алкашми, алкашмасми, сизнинг нима ишингиз бор? Бирор марта сиздан ароққа пул сўрадимиз? Нима бўлса ҳам ўша одам – олти та боламнинг отаси. Мен сизнинг олдингизга «эрим

канақа одам?» деб сўрагани келганим йўқ. Иш ҳақим устидан ёрдам сўраб келдим. Садқаи одам кетинг-э...

Кутбия опа эшикни қаттиқ ёпиб, идорадан чиқиб кетди. Асаканинг бозорига борди. Рўзғорга майда-чуйда олиб, уйга қайтса дарвозасининг олдида юк машинаси турипти. Хайрон бўлди. Тўртта йигит шифер туширяпти. Ёш болалари томоша қиляпти. Эри йўқ - далада экан.

- Келинлар, йигитлар, тинчликми? – деди у хайрон бўлиб.

- Э, опа, раис бува бизни сизларникига юборди. Икки кун ичида томингизни шифер қилиб берар эканмиз. Ариза берганмидингиз?

Кутбия опа бир хўрсиниб:

- Ҳа, ариза бериб қўйган эдим, энди навбат келипти-да, – деди-ю, дарҳол усталарга чой-нон тайёрлади. Эртасига кечки пайт томинг шифери қоқилиб бўлди. Қодир ака хайрон:

- Хотин, раисга инсоф берсин. Ким айтди экан, бизнинг қийналганимизни?

- Маҳалла оқсоқоли айтипти: «Қодир ароқ ичмай қўйди. Шунинг хўжалигига бир ёрдам беринг» деб. Энди ичиб, ҳар қаерда маст бўлиб юрманг. Оқсоқолни ҳам ёлғончи қилиб қўясиз, дадаси. Қолаверса, қизимиз, ўғлимиз катта бўлиб қолди. Совчи келади, мен келин исташим керак. «Отаси ким?» дейишса, мен ерга қараб ўтирмайин.

Қодир ака дўпписини қоқиб, ўйланиб қолди.

- Хотин, гапинг тўғри, – деб далага, тузаб қўйган сувидан хабар олгани кетди.

17.06.1971 йил.

РУС КАМПИРЛАРИНИНГ МЕҲРИБОНЛИГИ

Биз бир сафар Бозорбой Аҳмедов иккимиз Кўкчетов шаҳрига (Қозоғистон), ундан Шучинск деган бир районга бордик. Жуда чиройли жой экан. Бизда урф бўлган ноёб крепдешин, қора атлас матолар дўконларда чиройли бўлиб турибди. Кўпгина сотиб олиб посилка қилдик. Яна қўлимизга олдик – чамадонларга босдик. Мен катта чамадонимга тўрт рулон, кичигига уч рулон қора атлас босдим. Кичик чамадондаги атласлар устига эски майка, сочиқ, соқол оладиган асбоблар, иккита булочка қўйиб, беркитдим. Томск орқали Фрунзе (Бишкек) шаҳрига келдик. Бозорбой ака менга Ўшга билет олиб бериб, ўзи бир иш билан қолди. Мен икки чамадонимни икки ёнимга қўйиб аэропортга ўтадиган эшик рўпарасидаги скамейкада ўтирдим. Самолёт учишига ярим соатча вақт бор экан.

Ёнимда тўртта рус кампир нималарнидир гаплашиб, кулишиб ўтирибди. Юкларимни негадир багажга бермабман. Бир йўғон, норғул қирғиз милиционери келди-да:

- Тур, орқамдан юр. Чамадонларингни ҳам ол, – деди. Ҳайрон бўлдим. Кампирлар гапдан тўхтаб бизга қарашди. Улар ҳам ҳайрон. Милиционернинг орқасида – аэропорт залида кетяпман. Уларнинг хонаси ниҳоятда ичкарида экан. Ўша вақтда «Қуръон» сураларидан фақат «Ихлос» билан «Фотиҳа» сурасини билардим, холос. Милиция хонасига етунча «Ихлос» сурасини ўн мартами, 15 мартами ўқиб, иккала елкамга дам солиб боравердим. Қўлимда оғир чамадонлар. Охири хонага кирдик. Хона катта. «Т» шаклида стол-стуллар қўйилган. Энг тепадаги раҳбарнинг ўрни бўш. Пастда иккита милиционер шахмат суряпти. Улар бизга бепарво қарашиб қўйди, ўйинда ҳаёли. Кўз олдимдан касал ётган отам, майда болаларим ўтди. Бу хонадан қандай чиқаман, Оллоҳ билади. Мени олиб кирган йигит тик туриб:

- Чамадонингни оч! – дея буйруқ берди. Ўнtagимдан калитларни олиб, кичик чамадонга солдим. Унинг қопқоғи билан бирга хонанинг эшиги ҳам очилди. Эшикдан новча, йўғон, кўзлари бургутнинг кўзларига ўхшаш бир рус милиционери кирди. Қирғиз ҳам, шахмат ўйнаётганлар ҳам автомат ирғигандек тик туришиб, «честь» беришди. Мен худди бозорда молини очиб, харидор кутиб ўтирган одамдай донг қотиб туравердим. Қаранг, Худодан айланай, чамадонда ҳалиги эски-туски бекорчи нарсалар «бу чайқовчи эмас, бечора бир одам» дегандай милиционер кўзига қарашиб турипти. Эшикдан кирган одам, раҳбар бўлса керак, тик турганларни «ўтир» ҳам демади. Менга бир қараб, қирғизга русчалаб:

- Буни нимага олиб кирдинг? Мен айтган одам бу эмас. Қўйиб юбор. Унинг ашёсини қара... – деди жаҳл билан. Қирғиз йигит:

- Ёп, чамадонингни. Бор, чиқ... – деди ҳарбийларча буйруқ билан. Мен хонадан қандай чиққанимни билмайман. Оллоҳга шукр келтирдим. Билмасдан катта чамадонни очиб қўйганимда, тўрт рулон атлас печати билан ошкор бўларди. Айтилган одам мен бўлмасам ҳам, мени «чайқовчи» деб тергов қилишар, қамашар эди. Бу болаларимнинг, ота-онамнинг бахти. Ўша жойда қамалиб қолсам... Оллоҳ сақлади мени, ўқиган сурамнинг фойдаси тегди менга. Дилимнинг поклиги сақлади. Ҳалиги раҳбар бир минут кеч кирганда қирғиз йигит иккинчи чамадонни ҳам очирган бўларди. Хонанинг эшигини очсам, инсоннинг инсонга меҳрибонлигини қаранг, ҳалиги скамейкада бирга ўтирган тўртта рус кампир бири қўйиб бири:

- Ўғлим, нима бўлди? Нима дейишди? Уришмадимми? Ҳайрият, ҳайрият, – дейишиб мени ўрашиб олса-да. Эй, худо, булар менга

ғирт бегона бўлса ҳам мусофир юртда ёлғизлигимни билдиришмади. Бири отам, бири онам, бири жигарим бўлиб, залдан ташқарига олиб чиқишди. Улар айтмади-ю, ҳалиги раҳбарни шулар топиб киритдимикин? Ё Оллоҳ дилига солиб, ўзи кирдимикин? Мен чиқадиган самолётга охири одамни чиқаришаётган экан. Югуриб, терга ботиб зўрға улгурдим. Тўрттала кампир дарвоза орқасида қўлларини кўтариб хайрлашди. Қараб турган хизматчи қиз:

- Кимингиз бўлади? Жуда бошқача хайрлашди? – деди. Мен:

- Бири онам, бири холам. Иккита ёшроғи опаларим, – дедим.

Кўнглимдан:

Гул билан инсонни шод этиб бўлмас,

Кўнглини олишга зар керак эмас.

Бир оғиз ширин сўз, лабда табассум –

Кўзлар-чи? Маъноли боқишолса бас!...

деган мисралар ўтди.

18.07.1977 йил.

РОСТ СЎЗ ҚИММАТГА ТУШДИ

1960 йилнинг декабрь ойи. Колхоздаги кечки мактабга мени ўқитувчи қилиб тайинлашди. Дарс бўлиб-бўлмай турди. Орадан икки ҳафта чамаси вақт ўтгач, «обкомдан комиссия келармиш», деган хабар келди. Колхоз парткоми келиб мактабдан яхши хона ажратди, сиёсий расм, хариталар илди, печкани исийдиган қилиб тузаттирди. Менга ҳам:

- Конспектингиз, иш планларингиз, кўрғазмали қуроолларингиз яхши бўлсин, – деб тайинлади. Мен партком айтганидан ҳам яхши қилиб тайёрлаб қўйдим. Дарс мавзуси «1905 йил революциясининг енгилиш сабаблари» эди. Пухта тайёрландим. Партком югуриб-елиб 22 та тингловчи топди.

Дарс яримга борганда ташқарига машина келиб тўхтади. Синфга партком икки киши билан кириб келди. Ҳамма тингловчилар тик туриб меҳмонларни кутиб олишди. Салом-алиқдан сўнг охири бўш партага ўтиришди. Менга оппоққина, чиройли, норка телпак кийган йигит бир қўлини кўтариб, «Давом этинг, домла», деди.

Мен дарсни давом эттирдим. Илгари тайёрлаб қўйилганидек савол-жавоблар бўлди. Хуллас, дарс тугади. Тингловчиларга жавоб бердик. Меҳмонлар, партком, мен директор хонасига кирдик.

- Домла, иш планни, конспектларни кўрсак, – деди қорачадан келган барра пальтоли йигит.

Журнални иккинчиси текширди. Анчадан кейин текшириш якунига етди.

- Хўш, давомат яхши, дарс ҳам яхши, конспект ҳам, – деди халиги йигит.

- Синфда биронта аёл йўқ-ку, ўртоқ Мажидов? – деди парткомга қараб яна бири.

- Ўртоқ Султонов, аёлларни кечки ўқишга олиб келиш қийин экан. Уларга кундузи алоҳида дарс ташкил қилсак, деб турибман, – деди партком мийиғида кулиб.

- Майли, жуда зўр фикр, – деди иккинчи меҳмон. (Бу киши Иброҳимжон Юсупов экан).

- Домла, - деди менга қараб Султонов, - Коммунистмисиз?

- Йўқ, партиясизман, - дедим секин.

- Ким айтди сизга коммунистларни ўқитсин, деб?

- Парткомимиз – ўртоқ Мажидов айтдилар.

- Нега шундай қилдингиз, ўртоқ Мажидов? – деди асабийлашиб Юсупов.

- Бу йигит университетнинг тарих бўлимини «аъло»га битирган. Бу атрофда партия тарихини Раҳимовчалик биладиган одам йўқ, ўртоқ Султонов, – деди партком қизишиб.

- Ўртоқ партком, коммунистларни саводсиз бўлса ҳам коммунист ўқитсин, деди-да, чиқишиб кетди. Мен донг қотганимча қолавердим. Икки кундан кейин партком мактабга келди. Мени директор хонасига олиб кириб:

- Ука, бир оғиз сўзни ёлғон айтсанг, осмон узилиб ерга тушармиди? Йигирма йил ишлаб «виговор» олмаган эдим. Бир оғиз рост сўзинг қимматга тушди, менга, – деди.

17.12.1977 йил.

ХОТИНИМНИ НИҲОЯТДА ҲУРМАТ ҚИЛАМАН

Ўқишлар тугаб, тўрт йил мактабда ўқитувчи, илмий мудир, директор бўлиб ишладим. Бир куни тўрт нафар курсдошим мени излаб келибди. Уйга алоҳида жой қилиб, меҳмон қилдим. Овқатланиб бўлдик. Ётишдан олдин биттаси:

- Олимжон, мен отанг билан озгина суҳбатлашиб чиқаман, майлими? – деди.

- Майли, - дедим (олдин отам кириб «келинглар, меҳмонлар» деб дуо қилиб чиққан эди. Дўстимни отам билан онам яшайдиган хонага олиб кирдим. Чолу кампир чой ичиб, гаплашиб ўтирган экан. Онам дарҳол дўстимнинг остига янги тўшак солди. Мен қолган

меҳмонлар олдига чиқдим. Ярим соат чамасидан сўнг у ҳам олдимизга чиқди.

- Олимжон, онанг ўзининг онангми? – деди.

- Ҳа, ўзининг онам. Аммо иккинчи онам. Биринчи онам ёшлигимда қазо қилган, – дедим.

У кўзига ёш олди. Сабабини сўрадик. Шунда у бир воқеани айтиб берди: «Менинг отам билан онам ўзимники эди. Улар қирқ йилдан ошиқ бирга яшади. Беш фарзанд катта қилишди. Умрлари охирида негадир бошқа-бошқа – бири акамникида, бири меникида яшади. Ҳеч келиштира олмадик. Кўйди-чиқди бўлгани йўқ. Бешовимиз ҳам ташламадик. Отамни соғинганлар акамникига, онамни соғинганлар меникига келишади. Тўй ё бирор йиғин қилсак, боришади, гаплашмайди, бирга ўтиришмайди. Опаларим, поччаларим, акаларим, келиналарим ялинишди, бўлмади. Отам анча вақт касал бўлиб ётди. Онамга ялиндик, бормади. Қазо қилди. Халқ қариндош-уруғлар йиғилди, олиб кела олмадик.

- Жон, онажон, дўсту душман орасида бизни ерга қаратманг. Отам қазо қилди-ку, бегона аёллар билан бир уйда ўтирасиз, – дедик кўнмади. Охири акам йиғлаб юборди:

- Таъзия ўқишдан олдин домла «кампирининг розилигини сўранглар? – деса, нима деймиз», деди. «Нима десанг, де, бормаيمان» деди. Келмади. Ташқарига чиққач, онам:

- Онам касал, келолмади. Рози, биз гувоҳимиз деймиз. Юр кетдик, – деди. Хуллас, отам ўтди. Бир йилдан сўнг онам ҳам оламдан ўтди. Шунда: «Мен хотинимни қабрга киргунча ҳурмат қилай. Фарзандларим бизга ўхшаб, икки орада мустар бўлмасин» деб ният қилган эдим. Олимжон, отанг билан онангнинг иноқлигини кўриб, кўзимга ёш олдим. Уларга ҳавасим келди. Илойим кўз тегмасин.

15.10.1978 йил.

ҚАНОАТ ҚИЛИБ, ЎЗИНГ СОТ

Куз ойларининг бирида Муҳаммадбек деган дўстим билан Андижонга узум олиб бордик. Уни шаҳарнинг бозорига туширдик. У вақтларда узумни бозорга узун тоғораларда олиб боришар эди. Ҳар тоғарага 80-90 кг узум сиғади. Бозордаги олибсатарлар бизни ўраб олди. Олдин Муҳаммадбекнинг кўлини ушлашди. Тоғорасини юз сўм қилишди. Кейин 110-120, охири 130 га чиқишди. Энди берса керак деб турган эдим:

- Хафа бўлманглар, мен дўнгича сотмайман, ўзим майдалаб сотаман, – деди кулимсираб.

Бир олибсотар йигит:

- Ука, майдалаб сотиб, мен қилган пулга – 130 га етказа олмайсиз. Беринг, – деди.

- Майли, – деди яна кулиб. – Сизнинг пулингизга етмаса ҳам бермайман...

- Ҳу, йигит, сотиб аттанг қилманг, жуда соз пул бўлди, – деди бир ўрта ёшдаги одам. Шериги бўлса керак. Хуллас, улар Муҳаммадбекдан кўнгиллари совиб, мен томонга ўтишди. Мен «130 сўм қилишса, бериб юбораман» деб турибман.

- Ука, Сиз беринг 110 сўмга. Жомингиз шеригингизнинг жомидан кичикроқ экан, – деди жомнинг бир қулоғидан кўтариб кўриб.

- Йўқ, ака, бунга беролмайман, – дедим.

- 120 га берасизми? – деди-да, иккала қўли билан ўнг қўлимни маҳкам ушлаб, силтади.

Шу пайт Муҳаммадбек орани ёриб кириб:

- Бу ҳам улгуржа сотмайди. Қулини қўйиб юборинглар, – деди. Олибсотар йигит:

- Сизнинг нима ишингиз бор? Сиз аралашманг! Бу йигит ёш бола эмас-ку? 120 сўм ёмон пул эмас, – деди.

- Мен 120 сўмни ёмон пул деганим йўқ. Яхши пул. Аммо сотмайди – ўзи майдалаб сотади.

- Узум сизникими, ўзиникими?

- Буям меники... – деди ҳалиги йигитга тик қараб.

Хуллас, анча тортишув бўлди. Бизнинг «бақир-чақиримиз»га бозор раҳбарларидан бири келиб, олибсотар йигитларга қаттиқ тегди:

- Деҳқонларга осилишиб оласанми? Қўй ўзлари сотсин. Бир йил меҳнат қилган, тер тўккан, – деди.

- Бор, тарози олиб кел, – деб буюрди шеригим менга. Мен тарози олиб келдим. Жомларни очдик. Жомлар яримдан ўтганда, одамлар -олувчилар сал сепсилди.

- Домла, нимага унақа қилдингиз? Улгуржа берсак яхшimasиди? – дедим.

- Олимжон, сен қизиқ экансан. Битта одамнинг дуоси яхшими, кўпнинг дуоси яхшими? 90 кг узуминг энг камида 70-80 та хонадонга киради. Еганки одам сени дуо қилади. Узум – жаннатдан чиққан. Олибсотар сендан фойдаланса, худойла қолса, раҳмат дейди, озгина зарар қилса, сени сўкиб кетади, берган пулига ачинади. Бизга бир жом узумнинг пули 120 сўм бўладими, юз сўм бўладими, Оллоҳ баракасини берсин... Қаноат қилиб, ўзинг сот! – деди.

Ўйлаб қарасам фикри – тўғри...

10.11.1978 йил.

НАБИРАСИ ҲАМ УРИПТИ...

Мактаб илмий бўлими мудирлари эдим. Ўқув йилининг охири. Ўқувчилар, ўқитувчилар таътилга чиқиб кетишган.

Ўқитувчилар хонасида йиллик ҳисобот тайёрлаётсам, қоровулимиз кирди. У рўпарамдаги диванга ўтириб, бир «уҳ» тортди-да, диван четини мушти билан урди.

- Тинчликми, ака? Авзойингиз бузуқ...

- Э, кўрмайсизми? Мулла Шокир бобони набираси ураётган экан, ажратиб чиқдим. Тўртта ўғли ҳам бир-бир урган эди. Энди набираси ҳам урса...

Шокир бобо 80 га борган, нуроний, қалби тоза, ширинсухан одам. Маҳалламизнинг домласи.

Бу воқеани эшитиб, таажубландим. Қилаётган ишимни тўхтатиб, бунинг боиси нима эканлигини, мулла одамнинг фарзандлари нега бундай қилади? Чол «Кўй оғзидан чўп олмайдиган» инсон-ку? дея ўйланиб қолдим.

Қоровул тоға диванга ўрнашиб ўтирди-да гап бошлади:

- Домла бува отасининг қарғишини олган. Кўқондаги мадрасада ўқиётганда, онаси ўлиб қолган. Орадан бир йил ўтпач, қариндошлари, дўстлари: «Қизинг йўқ, ўғлинг ўқишда. Ётишинг бор, туришинг бор, уйлан», деб уйлаб қўйишади.

Шокирбой - бўй йигит. Таътилга келса, уйда, онасининг ўрнида бегона бир аёл ўтирипти. Суриштирса, отасининг хотини. У отасини:

- Нега хотин олдинг? - деб урган экан. Ота калтак зарбидан йиғлаб туриб, қиблага қараб: «Худое-худованда, сен мени урдинг, сени ҳам ўғилларинг, набираларинг урсин» деб дуо қилиб юборган экан. Қаранг ука, отасининг оғзидан чиққан гапнинг айнан ўзи бўлди. Бўлмаса, отаси саводсиз эди, Шокирбой Оллоҳнинг каломини ёд билган инсон. Шунини айтarkan-да, «Отаники - ўқ» деб.

- Домла бува ҳам калтак зарбидан ўғилларини қарғамадимикин? - дедим.

- Мен шу биттасининг гувоҳиман. Билмадим. Аммо уч ўғли ёш-ёш қазо қилди, биттаси уйланмай, йигитлигида ўлиб қолган. Эҳтимол, уларга отанинг назари теккандир. Мана бу набирасини қарғамади.

Қоровул тоға яна бир «уҳ» тортди:

- Ука, фарзанди бор ҳар бир ота ниҳоятда ҳушёр бўлиши керак экан, - деди яна диван четини муштлиб...

15.07.1979 йил.

СИХАТГОҲДАН КЕТМАЙМАН

Асқарали бобо қадди-қомати келишган, истараси иссиқ, ширинсухан чол. Айниқса, оппоқ соқсли ниҳоятда ўзига ярашган. Унга файз бераётган сартарошларга ҳам меҳр билан қарайди. Ким билан гаплашса, кулимсираб туради. Шу феъли келинига ёқмайди. Нима, қовоғини солиб туриб гаплашсинми? Эмишки, гаплашаётганда кампирларга ўхшаб қолармиш.

Кампирининг ўтганига уч йил бўлди - ҳозиргача тенги топилмади. Битта қизи бор - Назира, жуда узоққа тушган, Тақдир насиб-да... Битта ўғли - Ҳайдаржон масъул лавозимда ишлайди - саҳар кетиб, кеч қайтади. Айрим кунлари икки-уч кунлаб уйга кела олмайди. Келини ниҳоятда устакор аёл. Қайнотага қарашдан, унга овқат пишириш, кийимларини ювишдан зерикди. Чолдан ҳоли бўлиш йўлини излади. Топди. Тез-тез турли сихаттоҳларга йўлланма топиб дам олишга юборадиган бўлди. Битта йўлланмани эрига айтиб олдирса, биттасини эрининг номидан илтимос қилиб ўзи олади. Хуллас, бобо бир йилда уч марта, тўрт марта сихаттоҳда бўлади. Кўп марта Чортоқдаги катта сихаттоҳда бўлди. У ернинг раҳбари чолнинг тез-тез келиши сабабини сезиб, унга яхши шароит яратиб берди. Бобонинг покизалиги, орасталиги, нуроний чеҳраси ёқиб қолди. Бобо ўзи учун ажратилган хонани покиза тутиб, беш вақт намозини қолдирмайди. Мен ҳар йили сихаттоҳга борсам, бобо билан кўришаман, ҳол-аҳвол сўрашаман. У бир куни:

- Олдин йўлланмани тез-тез янгилаб келиб турдим. Бу йил сихаттоҳ раҳбари Бахтиёржон «йўлланма керак эмас сизга, ҳар куни намозингизда сихаттоҳни, унинг ходимларини дуо қилиб турсангиз, бас», деди. Мен учун алоҳида хона ажратиб, яхши шароит яратиб берди. Раҳмат, Бахтиёржонга. Яқинда кулиб туриб:

- Асқар бобо, бу йил сизни ҳаж сафарига юбораман, - деди. Бир хурсанд бўлдим, кўзимдан ёш чиқиб кетди. Бу гап ўғлимнинг оғзидан чиқса бўлмасмиди, деди суҳбатимиз охирида:

- Ўғлингиз, келин, набиралар қалай? - дедим.

- Ҳа, келишиб туради. Ўғлимнинг вақти йўқ, кам келади. Қизим тез-тез келади. Яқинда келиним келиб, хурсанд бўлиб:

- Дада, жуда яхши жойга жойлашибсиз. Шуларни дуо қилиб яшайверинг, биз бўш бўлдик хабар олиб турамиз, - деди.

- Энди сихаттоҳдан кетмайман, - деди бобо. - Менга қилинаётган ҳурмат, эҳтиромни Оллоҳ берди. Бунга шукр қилиб яшайман, ука...

Яқинда Бахтиёржон уйига таклиф қилди. Издихомдан кейин ўзимга ўхшаш кекса чол билан анча вақт суҳбатлашиб ўтирдим.

Бахтиёржоннинг амакиси экан. У менга:

- Тоға, худди акамга ўхшар экансиз - деди.

Ҳа, одам одамга ўхшайди. Бахтиёржоннинг дадаси бундан икки йил олдин қазо қилибди. Ҳаж сафарига ҳамма хужоатларини тайёр қилиб, жўнашга бир ҳафта қолганда, юраги ушлаб қазо қилган экан. На чора, насибаси қўшилмагани шу-да... Шунақа гаплар, бу ердаги одамлар мен учун азиз бўлиб қолди. Бекор турмай, гулларга қарайман.

*Фалак бир айланиб, тирилса отам,
Усиз эмас эдим бир лўқма овқат.
Кўнгли хоҳлаганин этиб муҳайё,
Дуосин олардим фақат ва фақат.*

20.10.1979 йил.

БАРДОШ

Қозоқбу момо ўғли Умаралини 1974 йилгача кутди. Умарали 22 ёшида - 1942 йили фронтга кетган эди. Онаси уни уйлаш учун ҳамма нарсани тахт қилиб кутди. Оллоҳнинг онизорга берган бардошини қарангки, 32 йил ўз уйидан, дарвозасидан кўча хатлаб на тўйга, на маҳалладаги дафн маросимларига, на қариндош-уруғларникига борди.

- Нега ҳеч қаерга чиқмайсиз, момо - десак, «Умарали келиб қолса, бувим қани? - демасин. Дарвозадан кириши билан шу уйда бўлай. Болам мени соғиниб келади», - дер эди.

Шу умид билан яшаб, қазо қилди. Жон таслим қилишдан ярим соат олдин кўзини очиб:

- Умарали, келдингми, болам? Ке, бағримга бир босай. Жон болам, шунчаям узоқ юрасанми? - деб жон берди.

Дарвозадан Умарали кирмасдан момонинг жасади чиқди. Онанинг фарзандига меҳри - шундай буюк бардошни шакллантирган экан. Лаънати уруш туфайли фарзанд доғида ёниб қазо қилган оналар юртимизда беҳисоб бўлган. Бу уруш, менинг назаримда, ўғлини урушга юборган оналар учун бўлгандайил. Урушнинг ўқи ўғилнинг баданига эмас, оналарнинг юрагига текканди...

9.05.1980 йил.

РИСОЛАМИЗДА ШУНДАЙ

Бўз туманидан келаётиб Найнаво қишлоғининг гузарига тушдик. Найнаво - ниҳоятда обод жой. Шаҳрихон - Қува йўли гузарни тенг иккига бўлиб ўтган. Йўлнинг икки томонида азим чинорлар савлат тўкиб туради. Соя-салқинда қатор дўконлар, чойхоналар... Чап томондаги катта бир чинор остида дид билан ишланган гўшт дўкони бор экан. Унда яхши, талиф гўшлар қанорада осиглик турибди. Қассоб қадди-қомати келишган ўрта ёшлардаги киши. У бизнинг меҳмонлигимизни билди шекилли:

- Келинглар, меҳмонлар, - деб сўрашди. Салом-алик ва дуодан сўнг:

- Мулла ака, бир килограмм гўшт берсангиз. Анчайин семиз молнинг гўштира ўхшайди, - дедим.

- Хўп, меҳмон, - деди-да, тарозининг бир томонига битта ярим килограммлик, битта икки юз граммлик тош қўйди. Пичоғини қайроқ тошга бир-икки суркаб, гўшт томон ўгирилди. Мен ҳайрон бўлиб:

- Мулла ака, мен бир килограмм сўрагандим, сиз 700 грамм тош қўйдингиз, - дедим.

Қассоб кулимсираб:

- Сиз шошмай тулинг, ука, - деди-да, ниҳоятда талиф гўшт кесиб келтирди. Сўнг 300 граммлик тош қўйиб, озгина гўшти бор суяк солди - бир килограммга келтирди. Гўштни қоғозга ўраётиб:

- Ука, узр. Қассобларнинг рисоласида буюрилганини қилдим. Рисоламизда шундай қилинг, дейилган, - деди. Мен бундай савдо қилувчи қассобни ҳали кўрмагандим. Қанча-қанча йиллар ўтган бўлсада, ҳануз ўша қассобга ўхшаганини учратмадим. Рисолага риоя қиладиган қассоб эди.

1.08.1980 йил.

ЭГАСИГА НАСИБ ЭТМАГАН МУЛК...

XX асрнинг 30-йилларида жуда кўп кишилар Шўро тузумининг зуғумига учраб, бой, руҳоний, деб турли томонларга сургун қилинган. Уларнинг уйи, мулки ким ошди савдоси билан сотилган. Шў мулкдан, уйлардан олган одамларга бу нарса кейинчалик мулк бўлмади. Сабаби, унинг эгалари норози бўлиб, кўзида ёши, қалбида алам билан кетишган эди. Буни билган билади, билмаган йўқ. Бир воқеага диққатингизни тортмоқчиман:

Абдуллажон Ҳатамов Турсунқулбойнинг катта, тўрт хонали иморатини арзон нархда сотиб олган эди. Бу уйда узоқ яшади. Учта

боласи ёш нобуд бўлди. 1958 йили янги йўл чиқарилганда, шу йўл бўйидан ер олиб янги уй қурмоқчи бўлди. Шунда акаси:

- Иморатингга Турсункулбойнинг биронта ёғочини аралаштирма, - деб тайинлади. - Унинг бир ўғли Полвонтошда яшайди, топиб, уйини бер. Олган пулингни берса ҳам майли, - деди. Абдуллажон ака акасининг айтганини қилди. Бойнинг ўғлини топди: «Аҳмадкул, мен янги уй қуриб кўчаяпман. Отангиздан қолган уйни олинг. Бирор ерини бузганим йўқ, қандай бўлса, шундайлигича турибди. Ўғилларингиз кўп экан, боринг», деди.

Аҳмадкул Турсуновнинг гапи ҳар қандай киши қалбига таъсир этади:

- Абдуллажон ака, аввало, бу ҳимматингиз учун раҳмат. Мен у уйни олмайман. Сабаб, отамга насиб қилмади, менга ҳам насиб қилмайди.

Абдуллажон ака қайтиб келди. Акаси эртасига яна юборди:

- Мен розиман, келиб ўтиринг. Ота жойингиз, отанинг эшигини обод қилиш - унинг дуосини олиш билан баробар экан. Пул бермасангиз ҳам майли, - деди.

Аҳмадкул ака:

- Пулга ҳам олмайман, бекорга ҳам олмайман. Умуман, у эшикни кўрмайман. Нима қилсангиз қилинг. Ўғилларимнинг пешонасида нима бор, Оллоҳ билади. Отамга насиб қилмаган мулк менга ҳам насиб қилмайди, - деди.

Абдуллажон бобо бу гапдан кейин уйларни бузиб, ёғочларини Асаканинг ёғоч бозорида сотиб тугатди. Ҳақиқатда, эгасига насиб этмаган мулк бировга, ҳатто ўз фарзандига ҳам насиб қилмас экан. Ота ўз фарзандига мулкени рози бўлиб берсагина насиб қилар экан.

20.08.1980 йил.

БЕДАНАЛАР ҲАМ АЗА ТУТАРКАН...

Август ойининг ўрталари эди. Ҳаво ниҳоятда иссиқ. Шундай кунларнинг бирида Бўз туманидан хунук бир хабар келди: «Поччангиз Тўхтасин тоға қазо қилди».

Хабар олиб келган машина билан кетдим. Орқа ўриндикда ўтирибману кўз олдимда поччанинг сиймоси. Ёши етмишдан ошган, ўрта бўй, қотмадан келган, чўққи соқол, қўй кўз, ширинсўз инсон бўлган. Қачон борсам, мен билан узоқ суҳбатлашар, яхши насиҳатлар қилар, қилган деҳқончиликларини, боқаётган мол-қўйларини кўрсатар эди. Ўта меҳнаткаш бўлган. Колхоздан ер олиб,

бермаса ўзи ўзлаштириб, қовун, тарвуз, шоли экар, вақти бўш бўлди зовурлардан балиқ тутарди. Айниқса, бедана тутишга ишқибоз бўлиб, беш-олтита сайратмасини кечалари парваришлар, уларни бедазор, бутазор ораларига қўйиб, бошқа беданаларни тузоқ билан тутар эди. Уйда 20-30 тўрқовоқда беданаси бўларди.

Опам билан эллик йилга яқин рўзгор қилишди, тинч, аҳил яшашди, олти ўғил, икки қиз тарбиялашди. Уларни ўқитди, уйлади, жойлади, ўғилларига алоҳида-алоҳида ҳовли-жой қилиб берди. Энди фарзандларининг роҳатини кўрадиган вақт келганда, қазо кипти. Ҳа, дунё шунақа экан... На илож? Оллоҳнинг иродаси.

Майитнинг олдига кирдим, юзини очдим. У «мен тамом бўлдим» дегандек кўзларини очмасдан ётарди. Жиянларимни, опамни юпатган бўлдим.

- Сабр қилинглар, Оллоҳнинг иродаси. Ҳаммамиз ҳам бир куни шумиз. Иложимиз йўқ, Оллоҳ сабр берсин... - дейману, ўзимни тўхтата олмайман...

Ташқарига чиқдим. Тумонат одам, сигмайди:

Уйлар, узун айвон, айвон олдилари аёллар билан, ҳовлидаги ўриқларнинг сояси, кўчадаги ҳамма салқин жойлар эркаклар билан тўла.

Бир йигит мени оқсоқоллар ўтирган сўрига бошлади. Юзларга фотиҳа тортилди. Шу пайт бирдан:

- Келди, келди, домла келди, - деган овоз эшитилди. Ҳамма дарвоза томон қаради. Оқ саллали, қадди-қомати келишган, қизил юзли, озгина соқол қўйган ёш домла кириб келди. Барча уни эҳтиром билан кутиб олди. Домла фотиҳадан сўнг озгина маъруза қилди. У ёқимли овози билан ҳамманинг эътиборини ўзига тортди. Маърузанинг охири «ҳар қандай инсон, жонзод борки, ўлим шарбатини бир кунмас бир кун албатта тотади. Бу Оллоҳнинг иродаси!» деган жумла билан тугатди.

Домла соатига қараб, маҳалла оқсоқолига:

- Вақт бўлди. Бу томон тайёрами? - деди майит турган уйга имо қилиб.

- Ҳа, тайёр, тақсир, - деди оқсоқол.

- Айтгандай, Тўхтасин тоға овчи, беданавоз эдилар. Беданаларини тўрқовоқдан чиқаринглар, уларни озод қилинглар! Този итларини ҳам, Ундан кейин таъзия ўқиймиз, - деди домла.

Бир йигит беданалар томонга юрди.

- Тақсир, акам яхши кўрган тўртта сайратмаси бор эди. Шулар қолсин, илтимос, - деди поччамнинг укаси. Домла мулойим овоз билан:

- Йўқ, тақсир, улар акангизнинг бандилари. Улар озод қилинмаса, бу жаннатга киришларига розилик бермайди. Хафа бўлманг, - деди.

Бирин-кетин тўрқовоқлар ечилди: беданалар очик ҳавога «пир-пир» этиб учиб чиқди, эркин нафас олишди.

Беданавоз бўлса керак, бир йигит ҳар бедана учганда, ижирганиб:

- Уҳ, уҳ. Аттанга, аттанг, - деб турди. Қўшниси бўлса керак, бир йигит қизил попути бор тўрқовоқни ечаётганда:

- Яқинда шу беданани битта болали сигирга алмаштирмаган эди, - деди ёнидаги шеригига.

Хуллас, 29 та бедананинг ҳаммаси ҳавога кўтарилди. Този итлари иккита экан. Жиянларимдан бири бориб, бўйнидаги бўйинбоғларини ечиб қўйди. Итлар ҳовлининг нариги чеккасидаги кўланка жойга бориб ётди. Улар мунгайиб, йиғлагансимон таъзия учун сафланаётган одамларга термуларди.

Биз майитни қабристонга қўйиб қайтдик. Қуръон тиловат қилинди. Одамлар тарқади. Қариндош-уруғ, ёру дўстлар қолдик. Аср намози ўқилди. Не кўз билан кўрайликки, учиб кетган беданалардан тўрттаси қайтиб келиб, тўрқовоқ илинган шохга қўниб турипти. Иккинчи жияним:

- Яхши, овози ширин, сайрақи беданам, - деб юборди.

Ҳар куни дадаси тайёрлаб берадиган овқатни патнисга солиб, идишда сув билан дарахт шохига эҳтиётлаб ўрнатди. Беданалар овқатланди.

- Асрдан кейин сайрашар эди, сайрашмаяпти, - деди жияним беданалар томон қараб.

- Бир бўлса, сахар сайрайди, - деди акаси.

Мен шу куни ётиб қолдим. Жуда эрта уйғондик. Фотиҳага келувчилар учун жой ҳозирладик.

Беданалар кетмапти. Ҳар куни сахар тинимсиз сайрайдиган беданалар булун бошларини қуйи эгиб, чурқ этмай туришди. Меҳрибон эгаларидан айрилгани учунмикин?

Беданалар ҳам аза тутаркан.

Ҳалиги този итлар ўлим куни ҳам, эртасига ҳам овқат емәди. Улар ҳам эгаларига аза тутдимикин? Наҳот, тилсиз жониворлар ҳам ўзларига меҳрибон бўлган, боққан, парваришлаган эгаларига, унинг ўлимини сезиб, ачинса, аза тутса?!

27.10.1980 йил.

ИЛМИМНИ КЎМИБ ЮБОРАСИЗЛАР

Алишер Навоийнинг устози, қомусий илм эгаси Абдурахмон Жомий умрининг охирида кўп йиғлайдиган бўлиб қолган экан. Шогирдларидан бири:

- Устоз, нега ҳадеб йиғлай берасиз, қалбингизда қандай дард бор, айтинг, - дебди. Шунда Абдурахмон Жомий ўйланиб:

- Умрим охирлаб қолди. Боқий дунёга сафар қилсам керак, - деганида, шогирди:

- Улуғ олим бўла туриб, ўлимдан қўрқасизми? Ахир ўзингиз «Қачон келса, тайёрмиз», дер эдингиз-ку, - дебди.

Олим соқолларини бармоқлари учи билан силабди-да, шогирдига қараб:

- Э, болам, ўлимдан қўрқаётганим йўқ. Ўлсам, умрим давомида тўплаган дунё-дунё илмимни мен билан бирга қаро ер қаърига кўмиб юборасизлар. Мен ўшанга йиғлаяпман, - деган экан.

Ҳақиқатдан ҳам, қанчадан-қанча олиму уламоларни, улуғ ва мўътабар зотларни юзлаб китобларга жой бўладиган илмлари билан қабрга қўйдик.

Қайрағочарик қишлоғидаги катта қабристон ёнидан ўтганимда, пишиқ ғиштдан қилинган бир қабрга қараб дуога қўл очаман. Бу қабрда қишлоғимизда яшаган улуғ ва мўътабар бир зот - Мулла Мамазулун (Муҳаммад Зуннун) домланинг ҳоки ётибди. Бу зот тўқсон йил яшади. Бухородаги катта мадрасада етти йил таҳсил олган. «Қуръон»ни тўлиқ ёд билган, уни таржима ва тафсир қилиш қобилиятига эга инсон эди. Араб ва форс тилини, унинг грамматикасини мукаммал эгаллаган, араб ёзувининг ҳамма шаклларидаги хатни қийналмай равон ўқирди. Бу улуғ зотдан биронта китоб, биронта шогирд қолмади (замоннинг нотинчлиги сабаб бўлса керак). Шу домланинг ҳаққига дуо қилаётиб, албатта, Абдурахмон Жомийнинг юқоридаги гаплари ҳаёлимдан ўтади. Оллоҳ раҳматига олсин, жойи жаннатда бўлсин:

*Вофотиға ўтса қанча йил,
Айлансада давр муттасил,
Жисми тўпроқ бўлса ҳам нуқул -
Олимларнинг ўчмас излари.
Улар эмиш соҳиби жаннат,
Улар учун обод оҳират,
Ётар экан қилишиб роҳат -
Олимларнинг ўчмас излари.*

14.08.1981 йил.

«ЯХШИ БЎЛСАНГ, ЯХШИ НОМ ОЛАСАН...»

Отам раҳматлик этикдўз уста эди. Дўконидан одам узилмас, унинг олдига келганлар иши биттунча суҳбатлашиб ўтиришарди.

Айрим дўстлари бекор бўлса, дўконга келиб, отам билан ҳазил-мутойиба қилиб, кунни кеч қилишарди. Бир куни суҳбатлашиб ўтирган кексалардан бири иккинчиси билан гап талашиб, айтишиб қолди. Бири ноҳўя гап гапириб юборди шекилли, иккинчиси:

- Сенга одамлар бекорга «сассиқ» деб лақаб қўймаган экан. Оғзингдан чиққан гапни қара? - деб юборди. Шунда биринчиси:

- Менинг «сассиқ»лигимниям, сенинг «бўзак»лигингниям ҳамма билади. Бу лақабларни одамлар икковимизга билиб қўйишган.

- Ўзингга озгина олиб қолиб гапир, - деди иккинчиси.

Отам тикаётган чокини қўйиб:

- Қизишманглар, бир ердаги одамсизлар. Ёш эмассизлар, айб бўлади, - деди. Иккаласини яраштириш учун қизиқ бир воқеани айтиб бериб, ўртадаги совуқ муносабатни юмшатди. Улар биринкетин кетишгач мен:

- Ота, нега бу чолларнинг лақаби «Сассиқ», «Бўзак» бўлиб қолган? - дедим қизиқиб.

- Э, ўғлим, халқ ниҳоятда донишманд. Яхши бўлсанг - яхши, ёмон бўлсанг - ёмон лақаб қўяди-да. Буларнинг нега шунақа лақаб олганини мен ҳам билмайман, - деди отам қўлидаги бигизнинг учи билан бошини қашиб.

Анча жимликдан кейин:

- Сен яхши бўлгин. Мана, қара, лаби очиқ пистани - хандонписта, ширин қовунни - шакарпалак, обиновот; чиройли, тўғри ўсган теракни - мирза терак, қаттиқ ёнғоқни - тош ёнғоқ, аччиқ қалампирни - чаён қалампир, дейди халқимиз. Шунга ўхшаб одамларнинг ҳам феъл-атвори, муомаласига қараб, ҳар хил сифатлар билан таърифлашади. Мана бу қўшнимизни одамлар Мулла Тошпўлат, нариги қўшнимизни Сиддиқ қори, бу қўшнимизни Фаёз махсум, мени уста бува дейишади. Ҳалиги тоғаларинг ҳам яхши одамлар. Одамнинг ёмони бўлмайди. Лекин қара, арзимаган нарсага бир-бирининг дилини оғритди. Бу - яхшимас, - деди отам.

Қулиб турса писталар «хандон писта» дедилар,

Ўсса терак ҳушбичим «мирза терак» дедилар.

Жарангласа пиёла «жонон пиёла» эмиш -

Шу ҳислатлар инсонга, албат керак, дедилар.

19.09.0982 йил.

ОТАНИНГ ГАПИ ГАП ЭКАН

Отам оддий косиб эди. Эскичадан ҳам, янгича илмдан ҳам саводи бўлмаган. Аммо намозни канда қилмас, нима иш қилмоқчи бўлса, «худо хоҳласа», «иншооллоҳ», «ё раззоқ» деб қўяр эди. Мени бирор марта «ундай қил», «бундай қил» демаган. Яхши иш қилсам ҳам, бирор ишда адашсам ҳам «баракалла» деб қўярди, холос. Бир куни қўшнимиз:

- Домла, мен Фрунзе (ҳозирги Бишкек)га помидор олиб кетяпман. Бирга юрмайсизми? Бир айланиб, ҳаво алмаштириб келамиз, - деди.

Фрунзе шахрини кўрмаган эдим. Хурсанд бўлиб, отамнинг олдига кирдим. Мақсадимни, шерикнинг гапини айтдим. Отам:

- Қўй, ўғлим, нима қиласан ўзингни қийнаб, - деди. У деса, бу дедим. Охири отамнинг аччиги келиб:

- Борсанг, боравер, қийналганинг қолади, - деди. Мен 20 та яшиқда, шеригим 20 та яшиқда хил помидор олдик. Бурганди деган жойга бордик. У ердан Фрунзегга машина бўлар экан. Жуда кўп машина ўтпти, юкимизни олмаяпти: карантин эмиш.

Кўча бўйида икки кун турдик. Учинчи куни бир шофёр тўхтаб (олдин кўриб кетган экан):

- Мен сизларни Қоракўл (Тўхтагул)га олиб бориб қўяман. У ердан юк машиналар Фрунзегга кўп қатнайди. - деди. «Хўп» дедик.

Қоракўлда бир кун турдик. Ҳеч қайси шофёр олмади. Охири шу ердаги кичик бир бозорга тушдик. Одам оз. Эрталаб озгина савдо бўлади. Олиб борган нарсамизнинг ярми чириб кетибди. Икки кун турдик. Озгина йўлқира қилиб, қолган помидорни хандакка тўқдик. (бозор раҳбари мажбур қилди). Жуда қийналиб уйга зўрға келиб олдик. Ниҳоятда қийналдик: соқоллар ўсган, уйқусизлик, очлик, хуллас, азоб... Отам айтган гапнинг айнан ўзи бўлди. Саккиз кун қийналганим қолди. Шу кундан эътиборан отам «бор» деган ерга бораман, «борма» деган ерга бормайман. Саводи йўқ бўлса ҳам, ҳар бир ишни сўраб қиламан, васиятига ҳозир ҳам амал қиламан.

Ота инсон учун улуг бўлар экан-да...

13.06.1984 йил.

ЭЪТИҚОД

Тошкент телевидениесидаги бир кўрсатув менга қаттиқ таъсир қилган эди:

...Машҳур навоийшунос олимлардан бири, филология фанлари доктори, профессор Абдуқодир Ҳайитметов билан учрашиш, суҳбатлашиш мақсадида бир гуруҳ ёшлар - ўқувчилар унинг уйига ташриф буюрдилар. Журналист қизимиз уларга улуг олимни таништирди. Домла ёшларга ўзининг босиб ўтган йўлини, илмий ишларини, ёшлиқда кўп китоб ўқишнинг фойдаси борлигини гапириб берди. Қизгин савол-жавоблар бўлди.

Ёшлар олимнинг ишхонаси билан танишдилар. Домланинг иш столида бугунги кунларда ёзаётган асарининг қўлёзмаси турибди. Қўлёзма улуг бобокалонимиз Алишер Навоийнинг ҳали кўпчиликка маълум бўлмаган бир асари ҳақида экан. Қўлёзманинг юқори томонида чинни идишда тупроқ. У ниҳоятда покиза сақланибди. Олим хат ёзиш учун энгашса, рўпарасида тупроқ.

Журналист қизнинг тупроққа кўзи тушди-ю, ҳайрон бўлди. Бу не синоат? Шундай олим одам, мўътабар зот тупроқни нега столи устида сақламоқда?... Савол беришга мажбур бўлди:

- Домла, мана бу тупроқни нима қиласиз? Адабиётшунослик фанига нима даҳли бор?..

- Бу тупроқнинг тарихи қизиқ, қизим... Сўраб қолдингиз, ёшларга айтиб беришга мажбурман, - деди у астойдил ўтириб:

- Мен 60-йиллари академик шоир Ғафур Ғулом, математик олим, академик Қори Ниёзийлар билан Ҳирот шаҳрига борганман. Биласизлар, Алишер Навоий шу шаҳарда туғилган, яшаган, ишлаган. Қабри Ҳиротда. Биз қабрини зиёрат қилдик. Мен умрим бўйи Навоий ижоди билан шуғулландим, унинг ижодидан номзодлик, докторлик диссертацияларини ёқладим. Элликка яқин катта-кичик китоблар ёздим. Булар дунёнинг жуда кўп тилларига таржима қилинди. Турли анжуманларда чиқишлар қилдим, навоийшунос олимлар билан мунозараларда бўлдим. Хуллас, мени элга, юртга, дунёга танитган нарсаси шу улуг зотнинг ижоди бўлди. Шу сабаб унинг қабрини зиёрат қилганимизда, қабр ичидан шу тупроқни олиб келганман. Ҳозиргача уни кўз қорачиғимдай асрайман. Иш столимга ўтирдим, шу тупроққа қараб Қуръон тиловат қиламан, сўнг иш бошлайман. Чарчасам ҳам қарайман, севинсам ҳам қарайман, ишимни тугатсам ҳам қарайман. Бу - мен учун тупроқ эмас, менинг ижодимга, ишимга руҳ бағишлаб турган устоз Алишер Навоийдур.

Шоирга бундан ортиқ эътиқод бўлмаса керак.

7.08.1987 йил.

ҚИЁМАТЛИК ДЎСТИМ ЭДИ...

Қишлоғимизда «Абдуллажон бобо», «Абдурайимжон бобо» деган икки кекса мўсафид булар эди. Буларнинг иккаласи ҳам юз ёшга етиб, эҳтимол, юздан ошиб қазо қилишди. Улар ширинсўз, мулоим, умри меҳнат билан ўтган эди. Бири қишлоқда машхур боғбон деб ном олган бўлса, бири зўр чорвадор эди. Уларнинг қадрдон дўстлигини кўпчилик билмас: «ҳа, энди қарилик, бир-бирига ёқиб қопти-да» деб қўя қолишарди. Бахтни қарангки, олдин Абдуллажон бобо қазо қилди. У табаррук чол бўлгани учун ўлган куни жуда кўп одам тўпланди. Таъзияда қатнашганлар қабристонга ҳам боришди. Майит жойига қўйилди, қори «Таборақ» сурасини ўқиб бўлган эди. Абдурайимжон бобо:

- Ҳалойиқ, менинг озгина гапим бор, - деди. - Биз, Абдуллажон билан қиёматлик дўст бўлган эдик. Битта майизни ҳам бир-биримиз билан бирга баҳам кўрардик. У чин дунёга кетди. Мен ҳам юзга яқинлашдим. Оллоҳ насиб қилган куни орқасидан бораман. Маҳшар майдонида бирга бўламиз, иншоллоҳ! Сизлар гувоҳ бўлинглар, мен дўстимдан розиман! У ҳам рози бўлсин!

Абдурайим бобонинг гапи ҳаммага таъсир қилди, ҳаммани ўйлантириб қўйди.

1999 йилнинг март ойида дўстим Одилжон Мамитов қазо қилди. Ўзим қабрга қўйдим. Халқ орасида Абдурайим бобога ўхшаб гапира олмадим. Орадан бир йил ўтиб, катта ўғли Улуғбек ўз уйида эҳсон қилди. Юрагимда айтмоқчи бўлиб сақлаган гапимни шу йиғинда, маҳалла оқсоқоллари, ўғиллари, қариндошлари олдида айтдим. «Мендан дўстим рози бўлсин», дедим. Дўстлик шундай олий туйғу эканки, жамоат олдида ундан розилик сўраш жойиз экан.

10.02.2000 йил.

«ОЙЛИГИМНИНГ ҲАММАСИНИ БЕРАМАН...»

Биз, ўқитучиларни пахта йиғим-терими даврида бригадаларга бўлиб юборар эди. Мен кўпинча қишлоғимиздаги 36-бригадага боғланар эдим. Бу бригадада 50-60 нафар ўқувчи бўлиб, улар оналари, опа-сингиллари билан теримда қатнашишарди. Мен ўқувчиларимнинг бор-йўқлигини билгач, хирмондаги пахта ёйиш, қуритиш, транспортларга юклаш каби ишларга қаралашар эдим.

Хирмонда ишлаётган колхозчи йигитлар ўзимнинг тенгқурларим, мактабда бирга ўқиган ўртоқларим бўлиб улар билан нонушта, тушлик, пешинлик вақтида ҳазиллашиб, кулишиб ўтирамыз. Мен

уларга дунё янгиликларидан гапириб турар эдим.

Бир куни тушликда овқатдан кейин бир дўстим ҳазиллашдим, ростданми:

- Олимжон, қанча ойлик (маош) оласан? - деб сўраб қолди. Мен озгина муболаға қилиб:

- 500 сўм, - дедим.

- Ўҳ-хў!.. Мен далада бир йил ишлаб ҳам бунча пул олмайман, қойил! - деди. Ҳамма жим бўлди. Улар «бунча ойлик ростданми, ҳазилми?» деб ўйлади, шекилли. Энди бу фикрга изоҳ бериш керак эди. Мен:

- Мен сизга шу бир ойлик маошимни, яна устига 500 сўм қўшиб, минг сўм қилиб бераман. Бир кунда тўртта мен кирадиган синфга дарс ўтиб чиқасиз. 8-, 9-, 10-синфларга. Директор бирга киради, майлими? Мана шу ўтирганлар гувоҳ, рост гап, - дедим.

- Дарс ўтолмайман-да, - деди дўстим кулиб.

- Утолмаганингдан кейин нима қиласан Олимжоннинг ойлигини сўраб. Олимжон беш йил университетнинг остонасида очин-тўқин қолиб ўқиган, - деди Нурмат ака.

- Бир сўраб қўйдим-да. Менам билан буларнинг ишини, ўқиган ўқишини. Бизнинг ёшлигимиз бесамар ўтди: ё ўқимадик ёки бирор ҳунар ўрганмадик, - деди дўстим афсусланиб. Мен уни юпатган бўлдим.

- Ўқимаганингиз билан яхши яшаяпсиз. Ўғил-қизларингиз ўқияпти. Оилангиз – тинч. Кимдан кам жойингиз бор. Шўкр қилинг.

Ёруғ хонам, мўъжаз хонам – менинг тахтим,

Тинч, осуда яшаганим – менинг бахтим.

Саломатман, дўстлар билан бирга доим –

Шўкр қилиш Яратганга – менинг аҳдим!..

20.10.1990 йил.

АЁЛ БЎЛИБ КЕЛДИМ, АЁЛ БЎЛИБ КЕТАМАН...

1871 йил. Парижда ишчилар революция қилиб, янги ҳокимият тузган. У «Париж коммунаси» дейилиб, етмиш икки кун яшаган. Етмиш иккинчи куни унинг раҳбарлари ушланиб, қамалдилар. Ҳаммаси осиб ўлдиришга ҳукм қилинди. Навбат билан бир-бир олиб чиқиб, осдилар. Навбат ягона аёлга келди. Уни олиб чиқиш учун кирган жандарма бошлиғига аёл:

- Менга бир қатим ип билан бир дона игна беринглار. Қўйлагимнинг йиртилган жойларини тикиб олай, сўнг ўзим дор остига бораман, - деди. Шунда жандарма бошлиғи:

- Сени ҳозир осадилар. Осувчилар сенга қараб турибди. Нима қиласан кўйлак ямаб, - деди. Аёл жандарма бошлиғига:

- Мен ёруғ дунёга аёл бўлиб келганман. У дунёга ҳам аёл бўлиб кетаман, - деди. Ип билан игна келтирилди. Кўйлакнинг йиртилган жойи тикилди. Ҳаяжонли дақиқалар.

Жандарма бошлиғи аёлни ўлимдан озод қилди. У аёлдаги орномуснинг кучлилигига қойил қолган эди.

10.05.1991 йил.

«ЎЗБЕКЛАРНИ КЎРСАМ, ЮРАГИМ ЎРТАНАДИ»

1968 йил, июль. Ёзги таътилда учта ўқитувчи - Аҳмедов Бозорбой, Зокиров Мўйдинжон, Берганов Ашурали акаларга қўшилиб Москвага бордим. Ҳаётимда биринчи марта узоқ жойга сайру саёҳат қилишим эди. Ўш аэропортидан самолётда учдик. Москвага келдик. Олдин ётпани жой истадик. Жой йўқ. Ёз ойларида Москва меҳмонхоналарида жой бўлмас экан. Ўзимизга керакли озиқ-овқатлар сотиб олдик-да, кўринган одамдан жой сўрай бердик. Бир йигит:

- Менда жой бор, юринглар, - деб етаклаб кетди. Шу кунлари хотини икки боласи билан отасиникига меҳмонга кетган экан. Овқатландик, яхши жойларни қилиб берди. Эрталаб шаҳарни томоша қилгани чиқдик. Мокванинг ҳамма жойларини кўрдик. Иккинчи кун яна. Учинчи кун...

Биз, тўртта ўзбек, чарчаганмиз. Чеккароққа чиқиб, дарахт соясида дам олдик. Ёнимизга бир аёл келди. У соф ўзбек тилида:

- Ўзбекистондан келдингларми? Дўппиларингни узоқдан кўрдим-у, юрагим «жиз» этиб кетди. Айбга буюрмайсизлар, - деди.

Аёл ўрта ёшларда, қадди-қомати келишган, қора қош, буғдойранг, сочлари ҳам қора, қирқилмаган. Русча кўйлак кийган. Тақинчоқлари ҳам ўзига ярашган. Хуллас, содда, ўзбек аёли... У:

- Ўзбекистоннинг қаеридансизлар? - деди.

- Андижонданмиз, - дедик.

- Мен тошкентликман, - деб ўзини таништирди (исми эсимдан чиқди). Биз билан худди эски танишлардек очилиб, яйраб гаплашди.

Бизга меҳр тўла кўзлари билан худди ёш боладек дам унимизга, дам бунимизга боқар, дилидаги дардини тўкарди:

- Ўрта мактабни олтин медаль билан тугатдим. Дадам, онам ўқимишли кишилар бўлгани учун Москва давлат университетида ўқишга юборишди. Олдин қийналдим, кейин бу ерда ҳам яхши ўқидим. Менга бир рус йигити яқиндан ёрдам берди. У

имтиҳонларга тайёрланишимда кўп асқотди. Қалби пок, ширинсўз, дилкаш йигит экан. Беш йил бирга бўлдик. Охири турмуш курдик. Олдин ота-онам рози бўлмади, кейин кўнди. Илож қанча? Турмушимиз - саз, тинч.

- Фарзандлар ҳам борми? - деди Бозорбой ака.

- Ҳа. Ҳозир уч ўғил, бир қизим бор. У кўзига ёш олди. Бозорбой акам юпатди:

- Нега йиғлайсиз? Фарзандлар бўлса, турмушингиз саз бўлса? Яна Москвада!

- Э, болаларим руслашган. Тошкентга борсам, етаклаб юришга, яқин қариндошларимникига боришга уяламан. Дугоналарим ярим ҳазил, ярим чин қилиб:

- «Болаларинг қип-қизил рус-ку? Биронта ўзбек ҳам туққин» дейишади. Ёшим ўтди.

- Хафа бўлманг тақдир, - деди Ашурали ака.

- Тақдир-тақдир, деймиз-у, тақдирга ўзимиз сабабчи бўламиз. Мен ёшлик қилибман, умрим хазон бўлди, - деди у кўз ёшларини рўмолчаси билан артаркан.

- Хўжайинингиз бормилар? - сўрадим аёлдан.

- Бор. Яхшигина лавозимда ишлайди. Ўзи жуда яхши инсон. Баҳоси йўқ. Фақат миллатимиз бошқа, динимиз бошқа. Озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-жой, бойлик, иш, обрў-этибор инсонга топила берар экан, аммо миллий урф-одат, диний бирлик топилмас экан. Зокиров аёлни юпатган бўлди:

- Кўп қизларимиз ҳинд, немис, украин йипитларига турмушга чиқиб кетяпти. Сиз ҳеч хафа бўлманг. Руслар, Ғ. Фулом айтгандай, ўз оғамиз-ку? Севиш, севилиш эркин-ку.

- Шунақая, хафа бўлманглар, сизларни кўриб, юрагим эзилиб кетди, ўзимнинг ўзбегим, деб. Дўппиларинг кўзимга тунда кўринган чўғ бўлиб кўринди. Энди уйга олиб бораман. Бу кеча бизникида меҳмон бўласизлар. Олиб борсам, хўжайиним ҳам хурсанд бўлади, - деди. Унинг кўзлари ёшини устма-уст арта бергани сабаб қизариб кетган эди.

Биз аёл билан ўзбекона меҳр билан хайрлашдик. Мана орадан анча йил ўтди. Ҳозиргача ўша аёлнинг гўзал сиймоси, дилни эзувчи юрак дардлари кўз олдимдан кетмайди. Эҳ, ёшлик, ёшлик... Сен кўп йигит-қизларни алдаб кўясан. Улар алданганини сендан айрилгандан кейингина пайқайдилар. Минг бор аттанг қиладилар, аммо сен қайтмайсан...

15.08.1991 йил.

АЙБИНИ ТАН ОЛИШ - ЖАСОРАТ

Холисон хожи ая тўрт ойдан бери касал. Катта ўгли Козимжоннинг олиб бормаган ери, кўрсатмаган табиби, ётқизмаган касалхонаси қолмади. Охири шаҳардаги катта клиникада йигирма кун даволатди. Ҳеч қандай ижобий томонга ўзгармади. Аяга қараган бош шифокор Козимжонни чақириб:

- Энди, ука, хафа бўлмайсиз. Ҳамма имкониятларни ишга солдик, иложи бўлмаяпти: онахон рак бўлиб қолипти. У нозик жойда экан. Кўряпсиз, овқат ўтмаяпти. Шу сабаб озиб, ҳолсизланиб кетяпти, - деди. Бу гал Козимжоннинг қалбини ўртаб юборди, кўзига ёш келди. Ўзини аранг тўхтатди. Кўз ёшларини артди. Бир «ух» тортиб:

- Нима қилай, ака? Сақлаб қолишнинг иложи йўқми? - деди дўхтирнинг кўзларига умид билан термулиб.

- Бу ёғини Аллоҳ билади, ука. Онахоннинг руҳини кўтариб, яхши қарайсиз, ёнидан жилмайсиз. Ўйга олиб борсангиз набираларини, кўни-кўшни, қариндошларини кўриб, ажаб эмас, бироз ёзилса. Йўқ шу ерда туради, десангиз, ихтиёр ўзингизда. Мен олиб кетинг, демайман, аммо... - деди врач.

Козимжон онасини ўйга олиб келди. Онасини покиза, баҳаво, ораста хонага жой қилиб ётқиздилар. Хотини Ҳафизахон иккиси навбат билан қарашди. Козимжон ишхонасидан жавоб олиб келди. Бир ўғил укаси, икки синглиси - ёш. Улар ҳам парвона. Онахоннинг кўзлари тетик, ақли-хуши жойида. Томоғидан фақат сув ҳамда аталадан бошқаси ўтмайди, у ҳам оз-оздан. Онаси кундан-кунга сўлиб бормоқда. Олдинги чиройли қора кўзлар, олмасимон тиниқ юзлар, гўзал лаблар... Шир-шир деган овоз билан сўзлар чиқади. Бир куни Козимжонни ёлғизлатиб:

- Утир, болам, ёнимда ўтир. Мен тугаяпман. Юрак дардларимни, васиятларимни ҳушимнинг борлигида сенга айтиб олай. Қазо қилиб қолсам, тупроққа бирга кетмасин, - деди.

- Ундай деманг, ая. Тузалиб кетасиз. Озгина тузалинг, набирангизга тўй қиламан, - деди ўғли.

- Тузалиб кетишга ақлим етмаяпти. Васиятимни эшит: уччала уканг ёш қоляпти. Буларнинг отаси ўлиб кетган. Сен отасисан. Оталари яхши одам эди. Мен дадангдан ажрашгандан кейин шу киши билан рўзгор қилдим. Фарзанд кўрмаган экан. Сен икки ёшда эдинг. Сени ниҳоятда яхши кўрди. Доим кўтариб юрди. Айтганингни олиб берди, тўйлар қилди. Ўғайлигини сира-сира билдирмади. Шу сабаб бўлса керак, унга Аллоҳ учта фарзанд берди. Афсус,

уларнинг камолини кўрмай қазо қилди. Уҳ, орқамдаги болишни тузат, секин... Бир хўплам сув бер... **Ха**, айтгандай, сени катта ўқишларда ўқитди, уйлади, енгил машина олиб берди. Хуллас, сенга оталик қилди. Энди сен укаларингга оталик қил, болам, – деб бир энтикиб олди.

- Хўп, ая, албатта оталик қиламан, ишонинг.

- Аллоҳга беадад шукрлар бўлсин, **Ҳажга** бориб келдим. «**Ҳожи ая**» деган ном олдим. Маҳаллада, одамлар орасида катта обрў топдим. Йиғинларда аёллар тўрига ўтқазади. Касал бўлиб ётганимдан буён кўргани кирмаган одам қолмади. Раҳмат, маҳалла-кўйга, – ая кўзига ёш олди, энтикти...

- Йиғламанг, ая, Аллоҳга шукр қилинг, – деди Козимжон.

- **Ҳажга** борган одам онадан янги туғилган гўдакдек бегуноҳ саналар, қалбидаги гина-кудуратлар, ҳасаду бўҳтонлар, ёмон ниятлар ювилиб, дили покланар экан. Аллоҳ ҳамма гуноҳларини кечаркан-у, битта гуноҳини кечмас эмиш.

- Қайси гуноҳини кечмас экан, ая, – деди Козимжон чўчиб.

- Бировнинг дилини ноҳақ оғритган, шахсиятига тегса, гийбат ёки бўҳтон қилса, ҳаққига хиёнат қилса.

- Сиз бундай ноҳўя ишларни қилганингиз йўқ-ку?

- Эҳ, Козимжон, ўғлим, шундай ишларни ёшлиқ қилиб қилганман. Сен билмайсан. Бугун улар кўзимдан ўтпти-да. Нима қилай? Сен туғилмаган эдинг. Бир хўплам сув ичир. Томоғим қуриб кетди. Уҳ...

...Дадангни менга унаштиришди. Ўқишни битириб келиб райондаги касалхонага ишга жойлашган экан ўшанда. Дадам раҳматлик бир кўрибоқ «хўп» депти. Кўришдик, ниҳоятда яхши йигит экан. Чирой-чиммати ҳам, қадди-қомати ҳам ўзига ярашган. Сўзлари ҳам мазали. Хуллас, ўқимишли, маданиятли йигит экан. Қари ота-онаси бор экан. Мен уларнинг уйини кўрмай «хўп» дедим. Тўйдан кейин қарасам, бечораҳол оила экан. Мен аҳмоқ ўшанда қаноат қилмабман. Уларга келин бўлганимдан афсусландим... Озгина сув бер, ичиб олай.

Бир куни тўртта дугонам мени йўқлаб келишди. Олдиларига қўйгани ҳеч нарса йўқ уйда. Ўзлари олиб келган нарсалари билан меҳмон қилиб кузатдим. Улар кетгандан кейин ўзимдан-ўзим яхши кузата олганимга юм-юм йиғладим. Касалванд қайнотам билан қайнонамни «гадойлар» деб юбордим. Даданг ишдан келгач, уйни бошимга кўтариб уришдим:

- Мени ер билан тенг қилдинг, номард! Наҳот уйингда ярим кило гўшт, бир кило гуруч, тўртта нонинг бўлмаса! Шундай десам ҳам бир

оғиз ёмон гапирмади. Ахир «сен»сирадим, ҳақорат қилдим-ку?

- Қаноат қилинг, ҳаммаси бўлади, – деди холос.

- Қачон? Қачон? – деб ерни тепдим. Кетиб қолдим уйдан. Ўн кундан сўнг қайтаришиб келди. Икки йил яшадим. Оиламизнинг бири икки бўлмади. Орада отаси ўлди. Бир неча бор отамникига кетиб қолдим. Ота-онам билан шундай ночор оилага узатгани учун уришдим. Катталар яраштиришди. Шу орада сен туғилдинг. Оила – ночор, даданг билан ажрашдим. Ута ювош йигит экан, менинг берган азобларимга қаноат қилди. Ҳақоратларимга ҳақорат билан жавоб бермади. Мендан кўрқди десам, андиша қилипти. Оҳ, Козимжон, Козимжон! Мен аҳмоқлик қилганман! (Ҳожи ая юм-юм йиғлади. Камқувват бўлгани учун ҳиқиллар, калта-калта йўталар эди). Ўғли юпатди:

- Ая, қўйинг энди шу гапларни.

- Болам, шу кунгача юрагимдаги сирларимни сендан яширдим. Мен дадангга тухмат, бўхтонлар қилиб ажрашдим. - Хотин олса, ола берсин, менга деса, ўнта олсин, – дедим судда. Суд раисига тилхат ёзиб бердим «даъвоим йўқ» деб.

- Болангиз бор экан, алимент, дерсиз? – деди суд раиси.

- Менга алимент бергунча, қорнига нон олиб есин, – деб юборибман. Кейин бировларнинг гапи билан алимент ҳам олдим, мен аҳмоқ. Хуллас, даданг бошқа қизга уйланди, отаси урушда ўлган етим қиз экан. Эр-хотин қаноат қилиб, ишлаб оиласини тиклашди, қатор-қатор ўғил-қизлар кўришди. Ҳозир ҳаммаси ўзига тинч, бадавлат. Эр-хотин ҳажга боришди. Ўғиллари катта ишларда ишлар эмиш. Одамлар ёмон экан: ўша оиладаги ҳамма икир-чикирларни менга айтишиб келади... Болишимни орқамга қўй, озгина сув бер, болам... - Ҳожи ая бир «уҳ» тортиб, анча вақт кўзини юмиб турди. Козимжон «гапи тугади шекилли» деб турган эди, яна давом этди.

- Козимжон, болам, битта оғир гуноҳим бор: буни Аллоҳ кечмайди. Мен сени дадангдан ажратдим. Ахир сен унинг ҳам юрагининг бир парчасисан. Мен сени ажратиб олиб, унинг юрагидан бир чимдим юлиб олдим. Юлинган жойи тузалмайди. Ота-бола эт билан тирноқ бўлади. Мен ўша эт билан тирноқни бераҳмик билан ажратдим. Излаб келса, кўрсатмадим, ялинса ҳам, ёлворса ҳам кўрсатмадим. «Дадам ким?» десанг «даданг ит, даданг эшак, иккинчи сўрама, сўрасанг тилингни суғуриб оламан» дедим. Мактабда ўқиётганингда кўргани келган. Синф раҳбаринг олиб чиқиб таништирган. Мен аҳмоқ ўша ўқитувчини ўқитувчилар ўртасида ҳақорат қилдим. Бериб кетган совғасини иргитиб юбордим. Совғада

нима гуноҳ? Ахир у увол бўлади-ку? Унинг уволи ҳам менинг зиммамда, болам... Мен қабримда қандай ётаман... Институтда ўқиётганингда яна излаб борди. Мени билмайди, деди шекилли. У излаб боришини канда қилмади. Охири «Сиз менинг дадам эмассиз, нега келдингиз?» дегизган ҳам мен эдим. Бу гапни мен ўргатганман. Эсингдами?.. «Шундай десанг, келмай қўяди» депман. Менинг энг катта гуноҳим эмасми бу?

- Мунча қўрққан эдингиз, ая, дадамдан? – деди Козимжон.

- Олиб кетади, деб қўрққанман, болам. Ўғай отанг:

- Қўрқманг, олиб кетмайди, кўриб кетади, холос. У одам яхши одам, фарзандлари кўп, – деса у билан ҳам уришибман. Аммо почта орқали келиб турган алиментини канда қилмай олиб турдим. Бир ой келмаса, судга бориб суриштирдим. У пулларни ўзининг камингга ишлатдим. Сени шу даражага етишингда унинг ҳам ҳиссаси катта. Буни энди тушунапман. Болам, ўлимим яқин. Шунча гуноҳим билан Аллоҳнинг ҳузурига қандай бораман? Бу зулмларимни, бўҳтонларимни даданг «мен кечдим» демаса, Аллоҳ кечмайди. У бир бўлса, «худога солдим», деган бўлиши мумкин. Агар шундай демаса, мен шу ҳолга тушмас эдим. Қанча азоб берсам ҳам бирор марта ёмон гапирмаган. «Худога солдим» деган одам шундай қилади, деб эшитганман. Яратган эгам ўзининг ғазабини банданинг гуноҳлари ичига яшириб қўяр экан. Менинг бирор гуноҳим ичида Аллоҳнинг ғазаби бўлса керакки, мен унинг ғазабига учрадим. Бўлмаса мен бу даражада азобланмас эдим. Кўряпсан, жон беришим қийинлашяпти, осонидан бермаяпти... Онахон узун қилиб «ух» тортиб, давом этди. - Шулар сабаб, битта илтимосим бор, болам, дадангнинг олдига борсанг. Сени жон деб қабул қилади. У юввош, меҳрибон инсон. Мени шу ҳолатимни айтсанг, яхшилаб тушунтирсанг, илтимос қилсанг, гуноҳларимни кечса... Мен у дунёга – Аллоҳнинг ҳузурига гуноҳлардан ҳоли бўлиб кетсам. Майли, нима деса десин, розиман. Агар рози бўлса, гуноҳларимдан кечса, осонгина жон таслим қилар эдим, болам...

Она ййглади, хушсизланди, бошини орқага ташлади. Козимжон кафти билан бошини кўтариб, лабига суя тутди. Бир хўплади, холос.

Козимжон эрталаб Олтинкўл туманидаги дадасининг уйига борди. Уни юз хил андишалар ўраб олган эди. Дадаси нафақага чиқиб уйига хусусий шифохона очипти. Касаллар навбат кутиб ўтирган экан. Козимжонни укаларидан бири кутиб олди. Шифо излаб келган одам бўлса керак, деб унга жой кўрсатди. Қосимжон бир қарашда таниди. Олдидаги касалга қарамай:

- Козимжон, ўғлим, – деб ўрнидан турди. Қулочини очиб,

бағрига босди, йиғлади. - Ўғлим, қандай шамол учирди? – деб юборди. Хотинини чақириб:

- Меҳмонхонага жой қилинг, Нарғиза, ўғлим келди, - деди. Нарғиза опа яхши аёл экан, эри «ўғлим» дегандан кейин у ҳам қучоқлаб кўришди. Ҳамма ҳайрон, Нарғиза болаларини чақириб, Қозимжон билан таништирди.

- Бу киши энг катта акаларинг – Қозимжон. Қани, навбат билан қучоқлашиб кўришинглар-чи, мен бир кўрай. Сизларни соғиниб, излаб келипти, - деди. Қосимжон ишини тугатиб чиқди. Хонадон тўйхонага айланди. Қозимжоннинг дадасига, укаларига олиб келган сарполарини, совғаларини Нарғиза опа хурсанд бўлиб ўтирганларга бир-бир кўрсатди.

Овқатдан кейин Қозимжон дадаси билан аясига ёрилди. Онасининг аҳволини айтиб, кўз ёши қилди. Қосимжон билан Нарғиза Аллоҳдан беморга шифо тилашди.

- Ўғлим, бориб онангизни тинчлантирасиз. Нарғиза, Сиз гувоҳ бўлинг. Мен розиман. Менда унга нисбатан сира-сира адоват, ҳасад, гина-қудрат йўқ. Касални ўтказиб юборибсизлар. Агар бошланишида эшитганимда, даволаш учун ҳаракат қилар эдим. Бахтингизга тузалиб кетсин, набираларининг тўйини кўрсин. **Ҳа**, айтгандай, мен «худога солдим» деганим йўқ. Орқангиздан неча марта борган бўлсам, соғиниб, кўриш учун бордим. Бирор нарсага умидвор бўлиб борганим йўқ, ўғлим. Фақат дийдорингизга ташна бўлиб борганман холос. Мана, ҳамма нарсамиз етарли, Аллоҳга шукр, - деди.

- Раҳмат, дада. Мен бугундан Сизнинг ҳақиқий, чин ўғлингизман. Мени ҳам кечиринг. Олдингизда гуноҳкорман, - деди Қозимжон қўлини кўксига қўйиб.

- Ўғлим, отанинг бағри кенг бўлади фарзанди учун. Мен ўша пайтда кечирганман. Сизда гуноҳ йўқ эди, билардим.

- Энди менга рухсат. Онаминг олдига борай, - деб ўрнидан кўзгалди. Нарғиза опа совға-саломлар берди.

Қозимжон дадасининг розилигини онасига етказди. Она хурсанд бўлиб, собиқ эрини дуо қилди.

- Энди Аллоҳ ҳузурига бегуноҳ бораман, иншоолоҳ, - деб уйкуга кетди. Қозимжонни саҳар уйғотди у.

- Рози бўл, болам, мен ҳам сендан розиман, - деб кўзини бир умрга юмди. Дафн маросимига Қосимжон хотини Нарғиза билан етиб келди. Улар Қозимжоннинг икки ёнида суянчиқ бўлиб тик турдилар.

12.08.2012 йил.

ХАЛҚНИ ҲИМОЯ ҚИЛГАНИНГ ШУМИ?

Ўтмишда мустақиллик учун курашган юртдошларимиздан бири Шермуҳаммад қўрбоши бўлган. Унинг шахси ҳақида гап кетганда бизнинг қишлоқда қилган бир иши мени ўйлантиради:

...Ҳайробод қишлоғи тумандаги катта қишлоқлардан бири. Шу қишлоқдан Пўлат исмли йигит бек бўлиб отилиб чиққан, ўзига йигит тўплаган. У юртимизга бостириб кираётган босқинчиларга қарши курашга бел боғлайди. Тез кунда Шермуҳаммад қўрбошининг ишончли бекларидан бирига айланади. Қўрбоши ҳам унга ишониб, яқиндан ёрдам бериб туради. Унинг обрўси ортиб, босар-тусарини билмай қолади. Қўл остидаги йигитларнинг сафи кенгайиб, бекнинг отган ўқларига айланиб боради. Хуллас, унинг гапи-гап, сўзи-сўз... Ҳеч ким унинг олдидан кесиб ўтолмайди, гапини иккита қиллолмай қолади. Семизликни қўй кўтаради, дегани шу бўлса керак.

Пўлатбек бир куни кечки пайт ўз қишлоғи кўчаларидан йигитлари билан ўтиб кетаётса, бир хонадонда тўй бўляпти. Суриштирса, бир ҳамқишлоғи, бечора деҳқон қизини узатаётган экан. Отдан тушиб тўйхонага кирган. Тасодифни қаранг: рўпарадаги уй эшиги олдида маҳалла домласи қизни йигитга никоҳлаётган экан. Бек домлага пистолетни ўқталиб:

- Менга никоҳ қиласан, – депти. Куёв бўлаётган йигитга қараб:

- Тур, йўқол, отиб ташлайман! – деб дўқ урибди.

Начора – йигит орадан суғирилган. Домла, иложсиз, қизни бекка никоҳ қилган.

Келинни бекнинг уйига олиб кетадилар. Ҳамма ҳайрон. Бу қандай иш бўлди? Бу иш шариатни хор қилиш эмасми? Ҳар икки қуда лаб тишлаб қолди, арзини кимга айтсин? Тўй бир дақиқа ичида азага айланди, тўйхона мусибатхона бўлиб қолди. Аммо йиги овози чиқмади. Чиқди – ўқ билан бостирилади. Оллоҳга ёлвордилар, Яратганнинг ўзига ҳавола қилдилар. Куёв ва унинг яқинлари, дўстлари саломат қолганларига шукр қилиб, тезда гойиб бўлдилар. Эҳтимол, улар ҳам оҳини Оллоҳга ҳавола қилгандир. Ё, алҳазар!

Орадан икки ой чамаси вақт ўтди. Висир-висир гаплар анча тўхтади. Қишлоққа янги гап тарқалди: «Кўшни Қайрағочариқ қишлоғига Шермуҳаммад қўрбоши келипти. Ҳозир Матқобилбойнинг меҳмонхонасида эмиш». Оқсоқоллар бу гапнинг ростлигини аниқлашди, яширин маслаҳатлашиб, олти киши қўрбоши ҳузурига келишди. Қўрбоши меҳмонхонада бой билан суҳбатлашиб ўтирган эди, соқчи йигит:

- Хўжайин, қўшни қишлоқдан 5-6 та кексалар сизни йўқлаб

келишипти, кирсинми? – деди. Қурбоши рухсат бергач, оқсоқоллар киришди. Салом-алик, фотиҳадан сўнг меҳмонларнинг каттаси Эшматовой бобо қурбошининг бошлаган ишига Оллоҳдан мадад сўраб, дуога қўл очди.

Юртнинг тинчлиги, уни душманга бермаслик, мустақилликни сақлаб қолиш, шариатни хор қилмаслик, бу йўлда қилинаётган ишлар ҳақида озгина суҳбат бўлди. Бир пиёладан чой айланди, нон синдирилди...

Эшматовой бобо қурбошидан изн сўраб, бу ерга келиш сабабига – асосий мақсадга кўчди:

- Тақсир, бизнинг Пўлатбек сизнинг ишончингизни оқлаган йигит. Олиб бораётган ишлари яхши эди. Биз, қишлоқ аҳли, сизниям, унияям дуо қилиб турган эдик. Яқинда озгина хато иш қилиб қўйди. Шунини... - деган эди қурбоши:

- Нима иш қилди? – деб хушёр тортди.

- Шариатимизни андак хор қилди, динимизга, унинг аҳкомларига зид бир иш қилди. Қурбоши ичаётган чойини дастурхонга қўйиб:

- Аниқ, тушунтириб гапиринг, – деди буйруқ оҳангда. Бобо бўлиб ўтган воқеани илга тизгандай сўзлаб берди. Қурбоши «Аблаҳ» деб ўрнидан туриб кетди. Йигитлардан иккитасини қақириб:

- Тезда Пўлатни олиб келиш, – деди-да ўзи эшикка томон юрди. Оқсоқоллар ҳайрон...

- Нима қилиб қўйдик? Охири бахайр бўлсин. Қурбоши кўчанинг ўртасида қўлида пистолет билан у ён, бу ён юриб турди. Қўзи Ҳайробоод қишлоғи томонда...

...Пўлатбек узоқдан қурбошини кўрди-ю, отдан тушди, тизгинини ёнидаги отликқа берди. У каттанинг ҳурматидан унинг ҳузурига қўл қовуштириб, пиёда бормоқчи, яқин борганда, ер ўпмоқчи, нима иш буюрса, бажармоқчи. Аммо нима мақсадда қақиргани унга қоронғу. Юқорироқ лавозимга қўядими ё бирор муҳим иш топширадими, номаълум... Унинг ҳаёлини шундай саволлар банд этиб, калима келтириш ҳам ёддан кўтарилди.

Оралиқ 10-15 қадам қолганда:

- Тўхта! – деб буюрди қурбоши. – Нурмат, ёнидан қуролини ол, - деди. Нурмат деган басавлат йигит бекнинг ёнидаги пистолетини қинидан суғуриб олди. Пўлатбек, ранги ўчган, ҳайкалдек қотиб қолди.

- Аблаҳ! Нера шариатни оёқ ости қилдинг? Халқни талаб, мол-қўйини еганинг етмадими? Нера икки ёшнинг никоҳини буздинг?

Виждонсиз! Уйдаги хотинларинг озлик қилдими? Бир бечора бокира қизнинг никоҳини бузиб, уйингга олиб кетишинг муслмончиликка тўғри келадими, кофир? Халқни ҳимоя қилганинг шуми, ит?

- Ҳўжайин, кечиринг. Мастликда билмай хато қилдим. Шайтон адаштирди, — ялинди эгилиб туриб Пўлатбек.

- Яна кечиринг дейсан-а. Сени шайтон адаштиргани йўқ, сен шайтонни адаштирасан. Қани, кет бу ердан, ярамас!

Пўлат йиғлади. Энгашиб, қўрбошининг оёғига йиқилмоқчи, уни ўпиб, узр сўрамоқчи бўлди. Буни сезган қўрбоши:

- Йўқол, дедим! Кўзимга кўринма! — деди зарда билан. Бек ўрнидан турди. Гап сизмайди. Орқага қараб ўн қадам босганда, биринчи ўқ унинг ўнг елкасини тешиб ўтди, иккинчи ўқ орқа миёга тегди, учинчи ўқ иккала куракнинг ўртасига қадалди. Илож қанча? Ниҳоят йиқилди. Эғнидаги оқ шоҳи яқтак, белидаги кўк қарға шоҳи чорси олдин қонга, кейин қон билан бирга кўчанинг майин тупроғига беланди. Олдинга йиқилганлиги учун бошидан чуств дўппи анча нарига бориб тушди. Оғзи, бурни, кўзи тупроққа ботиб қолди. Қўрбоши тўртинчи ўқни отмади. Чунки бек миқ этмай ётар эди. Агар қимирласа, отмоқчи эди.

Бундай отишмалардан юрак олдириб қўйган одамлар дарвоза тирқишидан, девор ёриқларидан қўрқа-писа мўраладилар. Ким-кимни отди, ким ўлди, ким қолди? Биров бировдан сўрамади.

Ҳайрободдан келган оқсоқоллар ҳам, шу ерда ҳозир турган шу қишлоқлик бойлар ҳам ҳанг-у манг. Иш шу даражада якун топишини ўйлашмаган эди. «Арз қилсак, озгина насиҳат қилиб қўяр», деб ўйлашган эди улар.

Қўрбоши оқсоқолларга қаради:

- Арава топиб олиб кетинглар! Арава келгунча, ўлик ёнига биров бормасин, — деди-да, меҳмонхонага кириб кетди. Қўлмиш-қидирмиш...

Пўлатбек катта йўлнинг майин, олпоқ тупроғини ўзининг қизил қони билан лой қилиб, бу лойга ўзи беланиб ётар эди. Уни кечки пайт олиб кетишди.

Қўрбоши шу кунни Матқобилбойнинг бегуноҳ қароли Тожимаматни оёқ-қўлини боғлаб, сойга чўқтирмақчи бўлган икки бекни, ўн ёшли қизни ноҳақ отган бир бекни, бир жуфт махси учун қосибни отган яна бир бекни жазолади.

Кетиш олдидан оқсоқолларга:

- Бу аблаҳлар бизнинг аниқ мақсадимизни тушунмай, оддий халқни қийнашади. Биз элимизнинг, юртимизнинг озодлиги, мустақиллиги учун курашаётган бўлсагу, булар ўғирлик қилса,

майишат қилишиб юрса, шариатимизни хор қилишса...

Қандай қилиб халқ бизга муҳаббат билан қарасин. Қандай қилиб ўз ўғилларини бизнинг сафимизга қўшсин! Биз динимизни, ватанимизни ёт унсурлардан ҳимоя қиламиз, шариатни хор қилмаймиз. Сизлар, бой боболар, оқсоқоллар, қишлоқнинг обрўли кишиларисиз! Бизга ёрдам беринглар, ноўрин ишларга йўл қўйманглар!

Қўрбоши ҳамма билан илиқ хайрлашди. Маҳалла домласи оқ йўл тилаб дуо қилди.

13.04.1993 йил.

ҚАРИЛИК ШУНАҚА, ОМОН БЎЛГУР

Кечаси озгина қор ёққан эди. Эрта билан ишга шошилдим. Кўчада одам кўп. Майин, юпқа қорни ғарч-ғурч қилиб босиб, ҳамма ўз ташвиши билан бормоқда. Мен ҳам одамлар ортидан бормоқдаман. Олдимда бораётган кекса бир одам оёғини авайлаб босар эди. Бирдан бир томонга сурилиб, ўтириб қолди. Ҳассаси бир ёнга, кўлидаги тугуни иккинчи ёнига тушди. Орқасидан етиб бордим. Дарҳол икки кўлтигига қўлимни текиб даст кўтардим. Турди. Қарасам, маҳалламиздаги Ҳасан бува деган киши. Дўстлари, таниш-билишлари бувани «Ҳасан полвон» дейишар эди. Биз ҳам уни «Полвон бува» дер эдик. Тўнига ёпишган қорларни қоқдим, ҳассасини, тугунини олиб бердим.

- Ассалому алайкум, бува. Бирор ерингиз оғримаяптими? – дедим шошилиб.

- Йўқ, ўтириб қодим, холос. Назаримда, калашимнинг тиши қолмапти, шекилли. Салга сийғаняпти. Ҳалиям бир шунақа бўлди. Ҳа, сенмисан, Олимжон? – деди хира кўзларини менга текиб.

- Йўл асфальт-да, – дедим.

Ҳасан бува кўнгли очик, аскияга уста, қизиқчи чол бўлгани учун озгина ҳазил қилдим:

- Майли, бува «йиқилган курашга тўймапти» деган мақол бор. Икки марта йиқилган бўлсангиз, энди йиқилмайсиз. Мен ёнингизда бўламан...

Мен бувани авайлаб бирга юрдим. У оғир-оғир нафас олиб, менга жавоб ҳозирлади:

- Мен курашга тўйибман, чамамда. Катта сайилларда, тўйларда не-не полвонларни йиқитган эдим. Елкам ерга тегмаган, болам. Ўшанчун Ҳасан полвон дейишган мени. Мана энди, қара, озгина қиламиқ қордан йиқилиб ўтирибман. Қарилик шунақа бўларкан-да.

Сизлар йиқилмайсизлар, ёшсизлар, йиқилманглар ҳам, – деди кулиб.

- Қаерга кетяпсиз эрта билан?

- Катта қизимнинг кичик ўғли армиядан кепти. Шуни кўриб келаман. Кечаси хабар келди.

- Ўзи Сизни кўргани келарди, шошилибсиз-да.

- Тўғри, у келгунча кўнглим бўлмади. Соғинганман, – деди. Менинг ҳам кўнглим бўлмай, бобони авайлаб ёнида бирга юрдим. Оёғи сал сийганса, билагидан ушлаб қўяман.

- Сен ишга кетяпсанми? – деди бобо.

- Ҳа, нима эди?

- Сен ишингдан кеч қолма, болам. Мен секин-секин авайлаб босиб бораман. Биз бекорчи одаммиз.

- Бирга бораман, йиқилиб тушманг, тагин.

- Йўқ, боравер. Раҳмат. Биз, кексалар, сизлар билан бирга қадам босолмаймиз энди. Қарилик шунақа, омон бўлгур. Умринг менинг умримдан ҳам улуғ бўлсин.

20.02.1994 йил.

«ДОМЛА, «4»НИ «5» ҚИЛИБ ҚЎЙИНГ...»

Университетнинг охирги курсида энг қийин фан – синтаксисдан имтиҳон топширадиган бўлдик. Имтиҳонга Тошкентдан Зокир Маъруфов деган домла келармиш. Фан доктори, профессор экан. Бу хабар ҳамма талабаларнинг тарвузини қўлтиғидан туширди. Сабаби, бу домла нотаниш, бирор соат дарсга кирмаган, бизнинг қандай ўқиганимизни билмайди. Бизга дарс берган домла – Ҳасанхон Рустамов фан номзоди, доцент эди. Назаримда «Бу фандан имтиҳонни фан доктори олсин» деган буйруқ борга ўхшайди. Имтиҳондан бир кун олдин тошкентлик домла келди, учрашув ўтказди.

Ўрта бўйли, озғин, анчайин кексайиб қолган, ювош, камгап, худди бирор ишдан сиқилган одамга ўхшаган одам экан. Ўнлаб йирик илмий асарлар, 7-8 синфлар учун дарсликлар муаллифи.

Имтиҳон бошланди. Зокир Маъруфов ўртада, иккита ассистент ҳамда домламиз Ҳасанхон ака икки ёнида – минбарда. Навбат менга келди. Билет олиб тайёрландим. Мендан олдинги ўртоғим гапираётганда Ҳасанхон ака эшикка чиқиб кетди. Менга навбат келди. Мавзуни яхшилаб изоҳладим. Домла бош силкиб, гапларимни тасдиқлаб ўтирди. Гап таҳлил қилаётганимда бир ассистент домлага висирлаб, бир нарсга сўради. Домла унга қараб, саволига жавоб

берди. Менинг таҳлилимга унчалик эътибор бермади-да:

- Хўп, яхши, чиқинг! Баҳонингиз «4», - деди. Нима дейишимни билмай, тарвузим қўлтигимдан тушиб, хонадан чиқдим. Дўстларим табриклади: айримлари севинди, айримлари ачинди.

Очиқ ҳавода дам олиш учун ташқарига чиқаётсам, домла Ҳасанхон Рустамов иккинчи қаватга ҳансираб (анча семиз эди) чиқиб келяпти. Мени кўрди-ю, тўхтаб:

- Олим қори, (мени шундай дер эди) чиқдингизми? Неччи қўйди? - деди. Мен: «4» қўйди, - дедим. У бир «ух» деди-ю:

- Қайтинг, юринг! - деди.

Мен орқада, у олдинда иккинчи қаватга чиқдик. Курсдошларим ҳайрон. Мен ҳам ҳайронман. Гўё мен Ҳасанхон домлага Маъруфов устидан шикоят қилган бўляпман. У домла мени шикоятчи санаб, аччиғидан «4» ни «3» қилиб қўйса, нима қиламан? Домла эшикни очди-да, минбарда ўтирган домлага:

- Домла, Раҳимов Олимжоннинг баҳоси неччи бўлди? - деди. Тошкентлик домла:

- «4» - деди ведомостни кўриб.

- Шуни «5» қилиб қўйинг.

- «Хўп» - деди-да, ўчириб, «5» қилиб қўйди. Домла менга қараб, кўзи билан эшикка имо қилди:

- Энди дамингизни олинг, - деди. У Зокир Маъруфов ёнига - минбарга қараб юрди. Мен эшикка...

Орадан икки кун ўтди. Университет эшиги ёнида домла билан учрашдим. Салом-аликдан сўнг: «Домла, кечаги ишингизга Зокир Маъруфов хафа бўлмадими?» деб сўрадим. У:

- Нега хафа бўлсин? Икки йил сизларни ўқитиб, ҳаммаларингнинг баҳоларингни имтиҳондан олдин қўйиб қўйганман. Неча марта сўрасам, доскага чиқарсам, «5» олар эдингиз. Домла буларни қаёқдан билсин? - деди.

Азиз ўқувчим, шу воқеа, шу айтилган гаплар устознинг шогирдга берган холис баҳосидир. Шу сабаб, 40 йил ўрта мактабда катта обрў, ҳурмат билан ишладим. Домлани Оллоҳ раҳмат қилсин.

18.09.1994 йил.

ОЛИМНИНГ ЎҒЛИ БИЛАН ТАБИБНИНГ ЎҒЛИ

Бир олим билан табиб бир кўчада ёнма-ён қўшни бўлиб яшар экан. Уларнинг болалари кўп бўлиб, доим гоҳ табибникида, гоҳ олимникида бирга ўйнашаркан. Айниқса, 6-7 ёшлардаги ўғиллари худди Ҳасан-Ҳусанга ўхшаб, бир-биридан фарқ қилмас экан.

Кунларнинг бирида икки бола ўйинчоқ талашиб, урушиб қолиштипти. Олимнинг ўғли табибнинг ўғлини уриб йиғлатилпти. Бола: «Сени дадамга айтаман!» деб уйига кирипти. Бахтга қарши уйда дадаси йўқ экан. Кечқурун воқеани айтилпти. Табиб:

- Майли, ўғлим, йиғлама. Ўртоқлар бир-бири билан уришмайди. Эрта билан яна бирга ўйнайверинглар, – депти.

Табибнинг кўп касалларни – чоллар, кампирлар, ёш болали аёлларни даволаганини кўриб юрган бола:

- Дада, у менга ўртоқ эмас, урди-ку, дадаси, ойиси касал бўлиб кирса, қарамайсиз, дори бермайсиз, – депти ачиққланиб. Ота ҳам боланинг гапига яраша гап қилиб:

- Хўп, ўғлим. Улар касал бўлиб кирса қарамайман. Бор, энди ўйнайвер, – депти-да кўчага чиқариб юборилпти. Бола-да, дарвозани очса, олимнинг ўғли уни пойлаб турган экан. Уни кўрибоқ:

- Сенинг даданг, ойинг касал бўлса, дадам қарамас эмиш. Бошқа табибга боришасан энди, дадам айтди, – дебди. Олимнинг ўғли уйга кирса, дадаси ишга кетишга тайёрланиб турган экан. Юқоридаги гапни дадасига айтилпти. Дадаси:

- Майли, биз, худо хоҳласа, касал бўлмаймиз, вақтида овқатланамиз, вақтида ухлаймиз, ҳафтада бир ҳаммом қиламиз, ойда бир меҳмондорчиликда бўламиз, бир йилда бир саёҳат қилиб, оромгоҳларда дам оламиз, ўғлим, – деган экан.

Олимнинг бу фикри нечоғлик ҳақиқат - Оллоҳга аён, азиз ўқувчим. Ўзингиз мушоҳада қилинг!..

Инсонни билмоқчи бўлсанг, гапга сол!

Худди радиони бураган мисол...

Қалбидан чиқса гар фойдали фикр,

Меҳр билан тингла, ибрат ол, дарҳол!..

15.04.1994 йил.

ҲАҚИҚИЙ ДЎСТЛИК ШУ ЭМАСМИКИН?

Қишлоғимизда Юнус ака Мамажонов деган содда бир инсон яшаган. У Иккинчи жаҳон урушига кетиб, уруш тугагандан сўнг қайтган. Фронтда сирдарёлик Бойзоқ ака деган жангчи билан бирга бўлишган экан. Булар жанг майдонида қанча азоб чекишган, бошидан қандай кунларни ўтказишган, ўзлари-ю Оллоҳ билади. Бу кунлар бизга қоронғу. Урушдан сўнг Бойзоқ ака Юнус акани излаб Асакага келди, дўстини топди, меҳмон бўлди. Юнус ака Сирдарёга – Гулистонга борди, дўстиникида меҳмон бўлди. Борди-келди давом этди. Бойзоқ акани бутун Қайрағочариқ қишлоғининг халқи, Юнус

бобони Гулистон шахрининг халқи танийдиган бўлиб кетди. Улар нечта қиз чиқарса, нечта ўғил уйласа, бамаслаҳат қилдилар. Бир-бирининг тўйларида, йиғинларида бирга бўлдилар, ҳар томонлама ёрдамлашдилар. Уларнинг вафотларидан кейин фарзандлари борди-келдини давом эттирдилар. Эҳтимол, оталари васият қилишган бўлса керак.

Мен бир куни узоқ жойга бориш учун саҳарлаб йўл буйига чиқиб, машина кутиб турган эдим. Қоронғуда учта йигит, тўртта аёл қабристон томонга юрди. Йигитлардан бирини танидим – Юнус бобонинг катта ўғли Нурмамат. Унинг ёнидаги йигитлар билан сўрашиб, уни секин ўзимга тортдим:

- Нурмамат, тинчликми? Ким булар? – дедим.

- Бойзоқ тоғамнинг ўғиллари, хотини, қизлари. Кеча келишган эди. Отамнинг қабрини зиёрат қилгани борапмиз, - деди. Кейин билсам Юнус бобонинг ўлганига икки йил бўлган экан. Булар (Бойзоқ ака ҳам қазо қилган эди) Юнус бобонинг ўлимида ҳам, маърака-мажлисларида ҳам бўлишган. Улар ҳар келганда отамнинг дўсти деб, қабристонга ҳам келишиб, Қуръон тиловат қилишар экан.

Азиз ўқувчим, бу гапларни айтиш осон. Бундай ишни энг яқин қариндошингиз ҳам қилмайди, Ҳатто, айрим фарзандлар ота-бобосининг қабри қаердалигини билмайди ҳам... Ишонмасангиз, ҳаётингиз давомида бу ҳолни ўзингиз бир кузатинг. Юнус бобо билан Бойзоқ бобонинг дўстлиги ҳақиқий дўстликка ҳамма учун ибрат.

18.07.1995 йил.

МЕНДАН ҲАМ ҒЎЗАЛ БЎЛИБ КЕТАДИ

1960-1970 йилларда «Баҳор» рақс ансамблининг довуғи оламини тутди. Ундаги раққоса қизларнинг ғўзал, мафтункор рақслари ҳар қандай инсонни, у қайси миллатта мансуб бўлишидан қатъи назар, лол қилар эди.

Айниқса, унинг раҳбари, халқ артисти Мукаррама Турғунбоеваннинг рақси, ундаги ажойиб, бетакрор жозиба кишига руҳ бағишлар, ички бир туйғуни, қалб ҳароратини уйғотар эди. Республикамиздаги донгдор колхозлардан бирининг раиси тез-тез Тошкентга бориб, «Баҳор» ансамблининг концертига кираркан. Башарти, телевизорда бериладиган бўлса, ҳар қандай ишини ташлаб томоша қилар экан. Мукаррама опанинг «Тановор» рақсига ниҳоятда ишқибоз бўлиб, ўзи билан бир кеча суҳбат қуришга юраги ортиқипти. Бир куни вақт топиб, Тошкентга келгач, Мукаррама

опани топиб, салом-аликдан сўнг:

- Опа, мен сизнинг бетакрор санъатингизга юракдан берилган мухлисан. Айниқса, «Тановор»га хиром этганингизда зриб сув бўлиб кетаман. Ўзингизни бир кўрсам, суҳбатлашсам, деб келдим, - депти унинг кўзларига боқиб.

Опа ҳам унинг раъйига қараб:

- Раҳмат, санъатимни севганингиз учун, мени излаб топганингиз учун. Хўш, нима ҳақида суҳбатлашамиз? – депти. Раис:

- Мени кечиринг: нима шартингиз бўлса, бажонидил бажарай. Катта, донгдор колхознинг раисиман. Мана «Волга» машинам, янги. Нима десангиз қиламан: бир кеча меҳмон бўлсам, - дебди. Опа унга қараб мийиғида кулипти-да:

- Шунақами, хўп, мен розиман. Ён дафтарингизни олинг, ёзинг, – депти-да, энг қимматбаҳо атир-упалардан, тақинчоқлардан, бир сидрадан (комплектдан) тоза, ноёб, энди урф бўлаётган кўйлак, рўмол, пальто, жемперлардан, мева, ширинликлар, кўй гўшти, ёғи, гурунчлардан харид қилиб келишини буюрипти. Уйининг манзилини берипти.

- Шуларни олиб келинг, мен кутаман, – депти. Бечора раис Тошкенти азимни кезиб, оғзи-қулоғида севиниб, айтилган нарсаларни топиб, опанинг ҳузурига етиб келипти.

- Опа, келдим! Ҳаммаси топилди - «5»! «Волга»нинг капотини очиб, туширамиз деб турганда опа:

- Тўхтанг! Туширмай туринг! Олдин уйга кирамиз, озгина суҳбатлашамиз. Ундан кейин совғаларни туширамиз... Қани, уйга юринг! – деб уйига олиб кирипти.

Меҳмонни ўтқазиб, секин гап бошлапти:

- Уйда хотинингиз борми?

- Бор.

- Фарзандлар нечта?

- Олтита.

- Жуда яхши! Олиб келган нарсаларингизни уйга олиб борасиз.

Тоза кийимларни хотинингиз кийсин, атир-упалардан кўйсин, тақинчоқларни тақсин! Иккаланглар ширин овқатларни хурсанд бўлиб, кулишиб ўтириб енглар! Ундан кейин хотинингизга бир қаранг-да, мендан ҳам гўзал бўлиб кетади! Қани, жўнанг, меҳмон! – депти. Ўсал бўлган раис ялинипти.

- Жўнанг, яхшиликча, биров билмасин, беҳурмат бўласиз, – депти опа.

19.09.1995 йил.

БУЛАР ОТАМНИНГ ДУОСИМИКИН, ДЕЙМАН

Андижоннинг Эски шаҳар қисмидаги катта бозордан икки қоп нўхат, бир қоп ловия, бир қоп девзира гурунч олдим. Сабаби: тирикчилик – эртага бозорда – Асака бозорида майдалаб сотаман. Келиш учун транспорт излаб кўчага чиқдим. Шофёрлар отасининг баҳосини айтяпти. Бир чиройли, оқ юзли, қадди-қомати келишган йигит мени кузатиб турган экан, келиб сўрашди-да:

- Асакагами? Юринг, мен обориб қўяман! – деб нарироққа етаклади. Машинаси «Москвич-420» маркали янги, оқ машина экан.

- Пуличи? – дедим мен шошилиб.

- Кўнгилдан чиқарганингизни берасиз, - деди. Юкни юкладик. Машинанинг ичи – салони шунақа безатилган эдики, ўтиргани уяласан.

Йўлда келаётиб гаплашмаган гап қолмади. Яхши йигит экан, танишиб олдик. Мени тушириб қайтаётиб:

- Пайшанба куни юкни олиб, ўша жойда туринг. Мен сизни ўзим топиб оламан! - деди. Хуллас, ҳар пайшанба куни у мени ўзи топиб олади. Асакага олиб келиб қўяди. Исми Исмоилжон экан. Қадрдон бўлиб кетдик. «Андижон-Урганч» поездиди кузатувчи бўлиб ишлар экан. Исмоилжон бир куни таъсирли бир воқеани ҳикоя қилиб берди:

- Биз уч ўғил, икки қизмиз. Мен шуларнинг энг кенжасиман. Акаларим, опаларим уйли-жойли. Онам ҳаёт. Отамнинг қазо қилганига беш йил бўлди. Сизга гапирадиган гапим таъсирли: Уйланганим йўқ эди, отам бир дардга йўлиқди - кўтир бўлиб қолди. Аъзойи бадани қурбақанинг баданига ўхшаб кетди. Айниқса, бети, бўйни, қулоқ-бурни... Қарасангиз кўрқасиз, гурум-гурум, қашласа кепак тушади. Кўчага чиқмай қўйди. Акаларим, опаларим, ҳатто онам ҳам қарамай қўйди. Мен қарадим овқат бераман, ювинтираман, устини алмаштираман, ёнида ётаман. Олиб бормаган табибим қолмади. Акаларим, опаларим, онам ҳар куни отамга эшиттирмай гапиришади:

- Исмоил, отангдан ўзингни торт! Бу ёмон касаллик. Юқади...

- Майли, юкса юқар! Мен ёнидан жилмайман! – дейман. Бир табибга борсам, икки-уч хил дори ёзиб берди ва қўшиб қўйди:

- Саратонда, кун қизиганда, адирнинг майин, унга ўхшаш тупроғига бошидан бу ёғини ярим соат, чидаса, бир соат кўмасиз! Йигирма-ўттиз кун шундай қилинг, - деди. Саратонда Андижон адирдан табиб айтгандай жойни топдим. Трактор, машина юравериб, эланган унга ўхшатиб қўйган экан. Кичкина чодир

ясадим. Термосда чой, овқат, кетмон оламан. Бир ўртоғим олиб бориб, олиб келиб турди машинасида. Тупроққа кўмиб, ёнида ўтираман. Қаранг, бир соатта чидайди. Ҳалиги яралар иссиқ ўтказмас экан. Ўттиз кун ўша жойга қатнадик. Қишга бориб отам тузалди. Баҳорга чиқиб билинмай кетди, халққа кўшилди. Ун йилдан ортиқ яшади. Мени йиглаб туриб, дуо қиларди. Яхши жойдан уйлади. Ҳозир уч ўғил, уч қизим бор, ҳаётим яхши. Ўттиз йил темир йўл тизимида ишладим. Яқинда ташкилотимдагилар шу машинани бепул бериб, катта тантана билан пенсияга чиқаришди. Битта келин олдим, иккита қиз чиқардим. Бир ўғлим Тошкент темир йўллар институтини битиряпти. Келса, уйлайман. Акаларимнинг хўжалиги анча оғир. Ёрдамлашиб тураман. Битта опам икки марта рўзғор қилди. Тоға, менинг шу бахтим, омадим, оиламнинг тинчлиги отамнинг дуосиданмикин деб ўйлайман.

10.09.1996 йил.

ДЕВОРНИ МЕНДАН КЕЙИН ҚИЛИНГЛАР

Ака-ука отасидан қолган катта ҳовлида тинч яшар эди. Овсинлар кунларнинг бирида болаларининг ўртасига тушиб айтишиб қолишди. Каттаси «каттаман» деб, кичиги «кичкинаман» деб бир гапдан қолмади. Оналарини бир-бирига беҳурмат қилган болалар бир соатдан кейин ўйинларини давом эттирдилар. Аёл киши эрнинг вазири дейдилар. Овсинлар эрларини йўлга солди: ҳовли тенг бўлиниб, ўртадан девор қилинадиган, дарвоза икки ерга қуриладиган бўлди. Гишт келтирилди. Уста келиб, режа тортаётганда, ичкари уйдан бемор онанинг йиғи аралаш овози эшитилди:

- Жон, болаларим, деворни мenden кейин қилинглaр. Таъзиям шу ҳовлида ўқилсин. Шу ҳовлида олтмиш йил яшадим. Отанг норози бўлади.

Деворнинг охириги гишти қўйилаётган куни она қазо қилди. Ҳовлининг кичик ўғилга қолган қисми таъзияга келган одамларга торлик қилди. Маҳалла оқсоқоли катта ўғилга:

- Озгина қаноат қилмабсизларда, ука. Хотинларингни гапига кириб, ота-оналарингнинг арвоҳларини чирқиратипсизлар-да, — деб танбеҳ берди.

13.10.1996 йил.

ҚУРБОНАЛИ ҚОВУНФУРУШ

Инсон туғилгандан то қабрга киргунча жуда кўп яхши-ёмон воқеа-ҳодисаларни бошидан ўтказар экан. Пенсияга чиқиб, Асака бозорида гурунчурушлик қилдим. Андижон, Пахтаобод, Марғилон томонлардан гурунч, ловия, мош, нўхат олиб келиб, сотдим. Сабаб, рўзгор катта, уйлайдиган ўғил, чиқарадиган қизлар бор, болалар ёш... Уйланган ўғиллар, мендан ажраб, ўз аравасини тортишяпти. Қизиқ бир воқеа:

...Маданиятнинг бозори охирляяпти. Керакли нарсаларни олиб бўлдим. Чой ичдим. Энди автовокзалга чиқиб кетаман деб турсам:

- Ҳой, асакалик! – деди бир қоп-қора, йўғон чол, – мана бу икки қоп ловияни олиб кетинг. Олиб бориб сотинг! – деди.

- Тоға, ҳамма нарсани олиб бўлдим. Йўл кирага яраша пулим қолди, холос – дедим секин.

- Мен сизга пул деяпманми? Олиб кетинг, деяпман, пулингиз бўлмаса, мана пул, – деди, чўнтагига қўл тикиб. Қизиқ ҳодиса: бир бўлса мени синаяпти. Чунки 3-4 йилдан бери Маданиятга қатнапманда. Хиёнат қилсам, келтирмайди. «Хўп» дедим. Тортиб беришди. Юким кўлайиб кетди. Ўғли – Тохиржон автобустга чиқаришиб қўйди. Қизиқ: исмиمنى ҳам сўрамади. Келгуси бозор куни бордим. Тоға автовокзалда турибди. Рост, мени синаяпти экан, деб ўйладим. Бориб кўришдим:

- Тоға, омонатни олиб келдим, – дедим. У:

- Бозорга олиб бординг, Тохир ўша ерда, – деди. Пулни ўғлига бердим. Кейин қадрдон бўлиб кетдик.

- Менинг отим - Қурбонали. Маданиятда мени «Қурбонали қовунфуруш» дейдилар. Қовун экиб, қовун сотаман. Энди сизга яна битта иш бор: уйда бир тонна яхши макка бор. Шуниям Асакага олиб кетиб сотсангиз. «Хўп» дедим.

Азиз ўқувчим, мен бу воқеани бекорга ёзмадим. Ҳозирда одамлар орасида бир-бирига ишонч, бағрикенглик йўқолиб бормоқда. Шуни ўйлаб шу инсоннинг ишончига қойил қоламан. Қаранг, бир марта исмиمنى ҳам сўрамади, нуқул «асакалик» дерди. Менга ишониб, қанча нарсасини бериб юборди. Шундай ишонч одамлар орасидан ҳеч қачон кўтарилмаслигини истардим.

15.10.1996 йил.

ОРИЯТ УСТУН КЕЛДИ

Бу йил ҳам санаторияга бордим. Яхшигина ҳамроҳ ҳам топилди. Ўзини Жўравой деб таништирган йигит зиёли, дилкаш, ширинсўз инсон экан. Сухбатимизнинг боши оила, бола-чақа, ишдан бошланди. Биринчи бўлиб мен ўзимни таништирдим: ўғил-қизларим ҳақида меҳр билан гапириб бердим. Охирида Жўравой:

- Кампирингиз борми? – деди ғамгин оҳангда.

- Бор, Оллоҳга шукур! – дедим.

- Сиз бахтли инсон экансиз, домла, – деди чуқур «уф» тортиб. Орага сукунат чўкди. Ҳамшира кизнинг муолажа учун кириб қолгани ўртадаги ноқулай вазиятни юмшатди. Кечки томон Жўравойнинг ўзи кўнглини ёзиб қолди: Тўрт ўғил, икки қизни жойлаб, тинчиганда кампири оғир дард билан қазо қилипти.

- Мана, орадан тўрт йил ўтди, – деди хўрсиниб.

- Биронта аёлга уйланмадингизми? – дедим.

- Уйландим. Болаларим суриштириб бир аёл топишди. Кўришдик. Ёши қирқдан ўтган, икки марта рўзғор қилиб, фарзанд кўрмаган, яхшигина чирой-чиммати бор аёл.

- Келинларингиз, қизларингиз менга қандай муносабатда бўларкин? Қайнонасининг, онасининг ўрнида кўришармикин? – деди биринчи учрашувда юзимга қарамай.

- Сиз уларни ўз фарзандингиздек қабул қилсангиз, улар ҳам... Ахир, қизларимнинг ўзи сизни менга топишди-ку! – дедим аёлнинг кўнглини кўтариб.

Турмуш қурдик. У болаларимга ҳақиқий она бўлиб кетди. Бир йилгача аёлнинг ёмон томонини сезмадик. Лекин бир куни, айтишга ҳам уяламан, бир сирдан мени воқиф этди:

- Менинг бир одатим бор. Уни ҳеч ташлай олмайман. Мана, остонангизга келганимдан кейин ҳам тарк этолмадим. Мени кечиринг, – деди.

- Нима гап? Айтинг, – дедим қатъий.

- Ҳар жума куни катта масжид ёнида намозхонлардан садақа сўрайман.

- Нима? Сиз-а? – деб юбордим.

- Бу ерга келганимдан буён сизга сездирмай 5-6 марта чиқдим. Кўнглим шунга ўрганиб қолган.

- Йўқ! Бекор айтасиз. Бу номаъқул иш!

- Рухсат берсангиз, ҳафтада бир ёки икки ҳафтада бир чиқиб турсам, – деди ялинган ҳолда.

- Рухсат бермасам-чи? Унда нима қиласиз? – дедим ўзимни тия олмай.

- Ундами, кетаман, – деди қатъий.

Биз шаҳарда ўзимизга тинч оиламиз. Анчайин ҳурматимиз бор. Мен узоқ йиллар давлат ишларида ишладим. Ўғил-қизларим ҳам маъсул вазифаларда ишлашяпти. Ошна-оғайнилар казо-казолар бўлса... Шуларни кўз олдимга келтириб, нафсониятим кўзиди. Рост гап, у аёлни олиб юришга халқдан уялдим.

У дедим, бу дедим. У бу одатини ташламаслигини айтгандан сўнг, жавобини бердим.

Ҳамхонамининг гапларини эшитиб, анча вақт ўйланиб қолдим. Ўртага жимлик чўкди.

- Кўча-кўйда учрашиб қолмадингларми?

- Жума намозига борганда атайин қидириб кўраман. Мақсадим, кўлига кўпроқ пул ташлаб ўтиш. Кўринмайди. Ўзини панага оладими ёки бошқа масжидлар олдига кетадими, билмайман. Акасига айтсам, у парвоям қилмади.

Мана, сиҳатгоҳдан қайтганимга анча вақт бўлди. Қачон хаёлим ўша томонга учса, Жўравой ва унинг хотини кўз олдимга келади. Яхши хотин экан. Ҳафтада бир пинҳона тиланишига рухсат бериб, бирга яшаса бўлмасмиди? Йўқ, эркак киши-да! Унда орият деган туйғу устунлик қилган.

*Сабр, тоқат, чидамлилиқ ишингда ҳамнафас бўлсин,
Ҳалол ризқу рўз излаш умид бирла ҳавас бўлсин,
Агар бўлса ёмон одат, улгайдинг сен, бас бўлсин,
Расулulloҳ ҳадислари ишларингга асос бўлсин,
Ҳам мурувват, ҳам адолат, қаноатга ёр бўлгин!..*

21.11.1997 йил.

ПУЛ ОЛМАЙМАН, ДУО ҚИЛИНГ...

Мени Андижондаги бир йиғилишга чақирди. Йиғилиш эрта соат саккизда бошланар экан. Кеч қолмайин деб нонушта қилмай йўлга чиқдим. Машина тез келиб, Андижон вокзалига барвақт келибман. Озгина овқатланиб олиш керак. Вокзалдаги бир тамаддихонага кирдим: покиза, ораста, ясатилган, ҳамма нарсa муҳайё. Яхши жойга ўтирдим. Бир ёш йигит ёнимга келди.

- Ассалому алайкум, отахон, хизмат? – деб қўл қовуштирди. Мен:

- Ука, мен нонушта қилганим йўқ. Юмшоқ нон, чой берсангиз – дедим. Бола:

- Отахон, чой, нон йўқ. Сизбоп булочка ҳамда кофе, янги пиширилган тухум бор, - деди. Мен рози бўлдим. У икки стаканда

кофе, икки дона тухум, икки дона яхши булочка келтирди. Қаранг, буфетда мендан бошқа мижоз йўқ. Шошилмай келтирилган неъматларни тановул қилдим. Энди туришим керак.

- Ука, мен тураман, – дедим. У дарҳол олдимга келди. Чўнтак кавладим. У:

- Отахон, сиздан пул олмайман, – деди.

- Ие, нимага?

- Яхшилаб бир дуо қиласиз.

- Дуо ҳам қиламан, пулини ҳам бераман, – дедим. У кўнмади:

- Сиз – биринчи мижозсиз. Ҳожи бобога ўхшайсиз. Пул олмайман, дуо қилинг, – деб туриб олди. Қиблага қараб дуо қилдим. Чиқиб келаётиб ҳазиллашдим:

- Энди ҳар куни эрталаб келиб, шу ерда нонушта қиламан.

- Майли, келаверинг, ҳожи бобо, – деди у. Мажлисда ўтирибман-у ёш йигитнинг кулиб турган чехраси, «дуо қилинг» деб қафтларини очиши кўз олдимдан ўтиб турди.

14.04.1998 йил.

УСТОЗ ҲУРМАТИ

Авжи саратон. Қуёш ниҳоятда қизиган. Биз пешин намозидан чиқиб келаётган эдик. Қабристон рўпарасига келиб ҳайрон бўлдик: унинг ўртасидан янтоқ, қамишларни иккига ёриб, қўшни қишлоқнинг сартароши Шаҳобиддин чиқяпти. «Бу устанинг боболари, аждодлари бу қабристонда бўлмаса? Нима қилиб юрипти иссиқда? Ёки бирор нарса излаб юриптими?». Бу савол ҳаммамизни ўйлантирди. Ундан сўрадик:

- Келинг, уста тинчликми? Астойдилсиз?

- Устанинг қабрини топиб, унинг ҳаққига Қуръон ўқидим. Тинчмисизлар, ҳаммаларинг? – деди юзидаги терларини оқ дурра билан артarkan.

Шериклардан бири:

- Ким эди устангиз? – деди.

- Уста Ҳакимжон ака. Шаҳарда ишлаганда шогирд бўлиб тўрт йил бирга юрганман. Тез-тез уйига – болаларининг олдига, қабрининг устига келиб тураман. Бугун сахар тушимга кириб қолди. Раҳматлик яхши одам эди. Жойи жаннатда бўлсин! Яхши қолинглар.

- Уста, дам олиб борасиз, чой қиламиз, – дедик. Биз уста Шаҳобидинни, унинг устаси Ҳакимжоннинг ҳаққига дуо қилдик...

- Шогирд мана шундай бўлиши керак, – деди домла.

15.07.1998 йил.

ЮРАҚДАН ЧИҚАРИБ ЙИҒЛАМАЙДИ

Абдурахмон аканинг ёши етмишдан ошганда умр йўлдоши қазо қилди. Ўғил-қизларини уйлаб, жойлаб бўлган эди. Бу одам, биринчидан, қадрдон қўшним, иккинчидан, иккаламиз ҳам отадан ёлғиз бўлганлигимиз учун ака-укадай бўлиб ўсгандик. Мени бошланғич синфларда ўқитган бўлса, мен институтнинг сиртқи бўлимида ўқиётганда ёрдам бериб бордим. Бир-биримизга устозмиз.

Ууллар, ҳам қўшним, ҳам ака-ука, ҳам дўст бўлиб ўсдик, катта бўлдик, бирга ишладик... Аямнинг ўлишига бир йилдан ошди. Бир куни домлани ёлғизлатиб:

- Ака, мени кечиринг, мен айтмасам ким айтади. Биронта муносиб аёл изласам. Уйлаб қўйсак. Фарзандларингиз ҳаммаси ўзи билан ўзлари овора. Ётишингиз, туришингиз бор, - дедим. У ўйланиб:

- Бу гапларинг учун раҳмат! Ҳозиргача биров менга шунчалик раҳмдиллик қилмаган эди. Энди эшит: биринчидан менга осмондаги ойни олиб берсанг ҳам аянгга ўхшамайди. Иккинчидан, ёшим етмишдан ошди, ҳар қандай яхши, эслик аёл ҳам менга меҳр қўйиб, хотин бўлмайди. Учинчидан, ука, мен уйлансам, фарзандларим, айниқса, қизларим менга муҳаббат билан қарамайди. Уларнинг мендан меҳри қочади, менга хотин бўлган аёлга нафрат билан қарайди. Ва, ниҳоят, мен ўлсам, болаларим амбарим устида юракдан чиқариб йиғламайди. Шунақа гаплар, ука. Сен хафа бўлма, раҳмат. Сен менинг туғишгандан ҳам зиёда укамсан, - деди.

16.09.1998 йил.

УСТОЗНИНГ ТАБРИГИ

Биринчи китобим нашрдан чиқди. Мен худди ёш болага ўхшаб қолган эдим: ўзимда йўқ хурсандман, кўринган одамга мақтанаман, бўш бўлдим, китобимни очиб ундаги шеърларни қайта-қайта ўқийман... Китобимни ҳаммага совға қилгани шошаман. Олган одамлар «раҳмат» деса, бир қарич ўсгандай бўламан... Шундай кунларнинг бирида тўртта китобни олиб, Унгут қишлоғига – устоз шоир Ўктам Йўлдошнинг уйига бордим. У дарвозадан илиқ кутиб олди. Кампири ясатилган бир уйга жой қилди. Ҳол-аҳвол сўрашдик, бир-икки пиёладан чой ичдик. Гап навбати айланиб ижодга келди. Сабаби, янги ёзган шеърларимни тез-тез келиб ўқиб берар эдим, у айрим камчиликларини кўрсатар эди. Шу сабаб келган бўлса керак

деб ўйлади-да:

- Ҳуш, янги шеърлардан эшитамизми, энди? – деди бўшаган пиёлани ерга қўйиб.

- Йўқ, устоз, бугун янгиisini эшитмайсиз. Эскисини ўзингиз ўқийсиз. Янги китобим чиқди, – дедим-да, китобдан икки дона узатдим. У олдин китобимга тикилиб, ирғиб ўрнидан турди:

- Туринг ўрнингиздан, – деди. Мен турдим. У мени маҳкам қучоқлаб, бағрига босди. Кўзларидан қувонч ёшлари чиқди. Одам қариса, ёш болага ўхшаб қолар экан. Мен ҳангу-манг бўлиб қолдим. Иссиқ чой олиб кираётган кампири хайрон:

- Нима бўлди? Тинчликми? – деб дам менга, дам чолига қарайди.

- Олимжоннинг янги китоби чиқибди. Шунга севинганимдан йиғлаб юбордим, – деди. Аста кўз-ёшларини артиб ўтирди.

- Бу – катта иш, ука. Ҳар ким ҳам қилавермайди бу ишни. Ўйланг, бунинг остида, – деди китобни кўрсатиб, – оғир меҳнат ётибди. Сўнг китобни очди-да, ғазаллардан ўқий бошлади.

Мен Ўктамали аканинг самимий, беғубор муҳаббатидан, меҳнатимни шу қадар улуғлаганидан бағоят хурсанд бўлдим. Ўйланаман: бу ишимни бундан бошқа ким секин ёши билан, бағрига босиб кутиб олди? Устоз қиблага қараб, дуо қилди. Устоз билан самимий хайрлашдим.

27.09.1999 йил.

«ЭХ, ОНА ҚИШЛОҒИМ ҚАЙРАҒОЧАРИҚ...»

(Собиқ аскар Қўчқорали Абдуллаев ҳикояси)

«...80-йилларнинг бошларида собиқ Иттифоқ - СССРнинг энг чекка ўлкаси Владивостокдаги ҳарбий қисмларнинг бирида хизмат қилганман. Эсимда, ҳарбий қисмнинг йиғилишлар, сиёсий суҳбатлар ўтказиладиган шинам клуби бўлар эди. Унинг деворларида ҳар хил мавзуларга оид расмлар бўлиб, бўш бўлдик, кириб томоша қилар эдик.

Бир куни «Менинг жонажон ўлкам» деган бўлимини кўраётиб, қишлоғимизнинг маркази акс этган расмга кўзим тушиб қолди. Ўхшаш жой бўлса керак десам, адреси аниқ ёзилипти.

- Ростдан бизнинг Қайрағочариқми? – деб юбордим. Расм катта, рангли, ниҳоятда тиниқ ишланган. Вертолётда олинган бўлса керак, ҳамма нарса – клуб, колхоз идораси, сой, фонтан, монумент, мактаб, маиший хизмат уйи, кўча қирғоқларидаги узумлар, ҳатто, бизнинг уй ҳам тушган (у мактабнинг орқа томонида эди). Севиниб

кетиб бирга хизмат қилаётган ўртоқларимга кўрсатдим, мағрурланиб гапириб бердим.

Бир ўртоғим командиримиз - майор Ненашевни чақириб келди. Воқеани айтди.

Майор мийиғида менсимагандай кулиб:

- Ўзбекистонда бунақа жойлар йўқ. Уларда фақат овуллар бўлади. Абдуллаев сенларни гипноз қилипти, – деди, мен унга адресимни айтсам, ишонмади, ўртоқларим орасида мени, «Аҳмоқсан, лофчисан» деб юборди. Руҳан эзилдим. Расм тўғрисида оғиз очмадим.

Орадан бир ой ўтди. Уйдан хат олдим, шерикларимга хатдаги адресни кўрсатдим. Улар клубга кириб, девордаги расмнинг адреси билан солиштиришди - тўпла-тўғри.

Майор Ненашевнинг жаҳли тезлигидан кўрқиб, хатни кўрсатмадим. Аммо бир ўртоғим

- Ўртоқ майор, Абдуллаевни нотўғри хафа қилган экансиз. Кеча уйдан хат келди. Гапи тўғри экан, – деса, у «майлига» дебди холос.

Бир куни клуб мудирини ёлғиз топиб:

- Бу расмни қаердан олгансиз? – дедим. У:

- Москвада чиқадиган рангли «Огонёк» журналидан олганман, – деди.

- Бу журнал кўп тиражлими, қаерларга тарқалади? – дедим қизиқиб.

- Бутун Иттифоққа, демократик давлатларга тарқатилади-да, – деди у. Қачон қишлоғимни соғинсам, клубга кириб расмга тикилиб тураман. Мен ўзимга ўзим гапираман, расм гапирмайди. «Эҳ, она қишлоғим Қайрағочариқ! Расмингни кўрганки одам сенга мафтун бўлиб, бир нафас тикилса керак.

«Огонёк» деган журнал дунёнинг қаерига борса, сенинг тасвиринг, тилсиз бўлса ҳам, шунча ерга боргандур. Сенга турли миллат ва элатларнинг кўзи тушгандур. «Эҳ, она қишлоғим Қайрағочариқ!».

Саломат борсам, сувингдан тўйиб ичай, покиза ҳаволарингдан мириқиб нафас олай»

*Она қишлоқ, аъжалсан жуда,
Таърифингга оздур сўзларим.
Қанча боқсам, қанча сайр этсам,
Сира тўймас сенга кўзларим...*

01.08.2000 йил.

ҚИЗЛАРИНГНИ МЕН ДУО ҚИЛМАЙМАН

Баҳодир аканинг келини Тошкентдан тушган. Келини жуда дилкаш, очикқўнгил, саҳий аёл. У бир куни ажойиб воқеани айтиб берди:

- Биз етти қиз, бир ўғил эдик. Адам билан ойим ҳаммамизни яхши жойларга узатишди, укамни ҳам тенгини топиб уйлашди. Тинч яшаётган эдик. Бир куни ҳаммамизни чақиришди, тўпландик. Онам оғир касал бўлиб қолибди. Ўзидан қўрқди шекилли дадамга:

- Адаси, қизларингизни бир дуо қилсангиз. Тушган жойларида тинчиб, ували-жували бўлишса, - деди.

Адам ёши улғайган, илмми, давлат ишларида узоқ йиллар ишлаган, хуллас, кўпни кўрган инсон эди. У узоқ ўйланиб, ҳаммамизга бир-бир қараб:

- Ойиси, сен хафа бўлмагин, мен қизларингни дуо қилмайман, - дедилар. Биз, қизлар, қўриқиб кетдик, рангимиз ўзгариб, ичимизга муз киргандек бўлди. Онам ҳайрон. Дадам гапида давом этди:

- Булар қайнотаси билан қайнонасининг дуосини олсин. Уларнинг дуоси ижобат бўлади. Сен билан мен қизларимизни уларга қиз қилиб берганмиз, - деди. Шу сабаб, келин бўлганим учун, адамнинг шу гапини ўзимга қонун қилиб олганман. Қайнонам йўқлиги учун қайнотамга ўзим қарадим. Оллоҳга шукур, дуосини олдим. Мана, қатор фарзандларим бор. Келинларим яхши.

12.01.2001 йил.

МЕН ҲАМ ОДАМ БЎЛДИМ, ДОМЛА

Қишлоғимда Омонулло деган бола уч йил учинчи синфда ўқиди: яхши ўқий олмади, ёзишдан қийналди. Ўзиям ниҳоятда бўшашган, содда, ўртоқларига қўшилмай, бир чеккада турадиган бола эди. Ёшлигида онаси қазо қилиб, опасиникида яшаганиданми, хуллас, кўп азият чекканиданми, камгап, камсукум бўлиб ўсди. Тўртинчи синфда ҳам икки йил қолиб кетди. Охири бир сабаб билан мактабдан чиқиб кетди. Шу синфларда ўқитган ўқитувчиси бир-икки марта урган, қаттиқ сиёсат қилиб қўрқитган ҳам.

Булар уни яхши ўқисин, яхши одам бўлсин деб қилинган ишлар бўлиши мумкин, албатта.

Аммо жуда кўп марта уни:

- Аҳмоқ, сен одам бўлмайсан! Сен латтасан, латта! Текин томоқ бўлиб ўсяпсан, шундай бўлиб қоласан, - деган гаплари унинг жонжонидан ўтиб кетган эди. Устознинг шундай ҳақоратомуз сўзларини

эштаётганда фақат йиглар эди, холос. Шулар сабаб бўлса керак, мактабни тарк этди.

Орадан йиллар ўтди. Омонулло колхозда ишлади. Бригаданинг илғор сувчиси бўлди. Уйланди. Колхоз унга иморат қуриш учун жой берди. Эр-хотиннинг меҳнати ҳақи эвазига колхоз усталари уй қуриб берди. Ёўзани қондириб суғоришда, ҳамма эгатларга бир маромда сув оқизишда Омонуллога тенг келадиган сувчи кам эди колхозда. Ҳатто «илғор сувчи» деган унвон билан тақдирланди. Оиласида тўрт ўғил, икки қиз ўстирди. Уларни уйлади, жойлади.

Бугун Омонулло нафақада. Ўғиллари – ишбилармон, тадбиркор... Ҳаммасида енгил машина, баланд иморатлар. Ҳамма давлат – шуларда! Омонуллонинг бир ўғли яқинда катта тўй қилди. У гулдор катта дарвоза олдида меҳмонларни кутиб олмоқда. Келувчилар орасида уни кўп койиған домла ҳам келяпти.

Омонулло менга домлани кўрсатиб:

- Домламга бир оғиз гапим бор: «Мен ҳам одам бўлдим, домла, текин томоқ бўлмадим» демоқчиман, - деди. – Йўқ, айтманг. У сизникига меҳмонга келяпти. Ҳурмат қилиб, яхши гапиринг, - дедим. Омонулло собиқ ўқитувчисини кучоқ очиб кутиб олди.

Азиз муаллимлар! Шогирдларингизнинг қалбига ботадиган, бир умр юрагидан чиқмайдиган гап айтишдан ўзингизни эҳтиёт қилинг.

06.10.2003 йил.

«ТЎНҒИЗНИНГ ҒЎШТИНИ ЕДИНГИЗ, БИРОДАР»

Ўзган шаҳри тарихий манбаларда ёзилишича, Фарғона водийсидаги энг қадимий шаҳар. Оллоҳ назар қилган жой. У ерга яхши ният билан борган инсон албатта мақсадига эришади. Мен савдо иши билан бир неча йил қатнадим, ёмон бўлмадим, барака топдим. Жуда кўп воқеа-ҳодисаларнинг гувоҳи бўлдим.

Шулардан бири: узум сотаётиб Ҳакан қишлоғидан бир нуроний мўйсафид билан ёнма-ён бўлиб қолдик. У қизил узум сотди, мен оқ хусайни. Мен тарози олиб чиқдим. Ундан иккаламиз фойдаландик. Бозор роса қизиганда, рўпарамизга бир қирғиз кампир бир қоп ёнғоқ олиб келиб очди. У ҳам менинг тарозимда савдо қилди. Ёнғоқ солинган қоп ярим бўлганда, кампир қопни менинг ёнимга суриб қўйди-да:

- Болам, сотиб тур, Мен ҳозир келаман, – деб бир иш билан қаергадир кетди. Мен у келгунча 2-3 кг ёнғоқ сотдим. Пулини қопнинг остига қўйиб турдим. Ёнғоқ ниҳоятда чиройли, пўчоғи юпқа,

оқ мағизи кўриниб қолганлари ҳам бор. Нафс курсин, голиблик қилди. Икки дона олиб, тарозининг кичик тоши билан секин чақиб, бир донасини едим. Иккинчисини ҳам чақиб, ёнимдаги мўсафидга узатдим. У раҳмат айтиб олмади. Уни ҳам ўзим едим. Лабларимни артиб бўлган эдим, мўсафид секин:

- Ҳозир икки қирқим тўнғиз гўшти едингиз, биродар, – деди. Мен чўчиб тушиб:

- Ие, нимага? – деб юбордим.

- Эгасидан сўрамай едингиз, – деди.

- Ахир мен тарозимда тортиб беряпман. Сотиб пулини қопининг остига қўйяпман.

- У бошқа масала, ука, тарозининг ҳақини беради. Бермаса, ўзига зарар, гуноҳи ўзига. Иккаламизнинг мунозарамиз тугамай, кампир келиб қолди. Мен қўрққан одамдай:

- Эжа, икки дона ёнғоғингизни сиздан сўрамай чақиб еб қўйдим. рози бўлинг, – дедим. У:

- Минг марта розиман, болам. Чолимдан қолган ёнғоқ. Савоби ўшанга тегсин. Ўзим сенинг хизматинг учун ҳам тарозига болаларингга ёнғоқ бермоқчи эдим, – деди-да, ҳай-ҳай дейишимга қарамай, бир килоча ёнғоқни узумдан бўшаган коробкага солиб қўйди.

Қоп остидаги пулларни олиб берган эдим.

- Раҳмат, болам, ҳалол бола экансан. Сендан бошқа одам бўлса, чўнтагига урарди, – деди.

- Энди мана бу узумдан еб ўтиринг. Мен харидор келса, тортиб бериб тураман, – деб олдига бир бош тоза узум қўйдим. Кампир яна раҳмат айтди, дуо қилди.

Ҳаканлик чолнинг фикри тўғри, аммо «икки қирқим тўнғиз гўштини едингиз» деган гапи менга таъсир қилди. Чол билан қадрдон бўлиб кетдик. Ҳар борганда бирга бўламиз. Мен бу одамнинг касбини билмоқчи бўлдим. Ўзи айтди. Ҳакандаги Киров номли колхознинг бухгалтери (ҳисобчиси) бўлиб ишлаган, ёши етиб пенсияга чиққан экан. Икки дона ёнғоқ мағизи учун мени уялтиргани – менга бир умрлик дарс бўлди.

Нафсим-ўпқон, нафсим - зор, тўлмади асло,

Иродамга ё таслим бўлмади асло!.

Жаҳон бойликларин тўпладим, қўйида –

Мен номусга ўлдим, у ўлмади асло!..

15.08.2006 йил.

БОРМАЙДИГАН БЎЛДИК...

Бомдод намози тугади. Ҳаммамиз масжид саҳнига чиқдик. Навбат билан сўрашдик. Домла фотиҳа қилди. Энди гарқаламиз деб турган эдик, шерикларимиздан бири – Мирзааҳмад бобо олдинга чиқиб:

- Тўхтанглар! Шаҳарга фотиҳага борамиз! Қишлоғимиздан шаҳарга кўчиб кетган, ҳалиги Абдуқодир бор-ку, ўша кеча қазо қилган. Кечроқ узилган экан, бизга кеч хабар келди. Мен машина айтиб қўйганман, ҳозир келади, - деди. Ҳаммамиз жим қолдик. Домла жимликни бузиб «Оллоҳ раҳматига олсин! Яхши одам эди» деди. «Раф» маркали машина масжид дарвозасига келиб тўхтаб, «Мен келдим» дегандек сигнал берди. Нуриддин ҳожи:

- Ҳўп, бўпти, юринглар! – деди. Одамлардан айримлари уч-тўрт қадам машина томон юрган эди, кексалардан бири – Тоштемир бобо аччиқлангандай:

- Тўхтанглар!.. Бормаймиз! – деб юборди.

Ҳамма ҳайрон. Бобо фикрига изоҳ берди:

- Абдуқодир билан акаси Маматқодирнинг қишлоқдан кўчиб кетганига ўттиз йилдан ошди. Шу йиллар ичида қишлоқда не-не кексалар, не-не азиз одамлар ўтди. Улар шу икки ака-уканинг отасига, онасига қадрдон, биродар, тенги-туш, қўшни, ҳамсухбат эди. Биронтасининг дафн маросимига, фотиҳасига келдимиз?.. Келгани йўқ. Улар ёш болами? Акаси етмишдан ошди. Мен буларни анчадан бери кузатаман. Масалан, Аҳмаджон, отанг ўлганда келдимиз? Йўқ! Розик, онанг ўлганда келдимиз? Йўқ! Қолаверса, отаси билан онасининг ҳоки шу қабристонда.

- Тўғри, – деди Нуриддин ҳожи. - Қишлоқда яшаб ўтган кексалар иккаласининг ота-онасига қадрдон, ҳамсухбат, кўни-қўшни эди. Биз бу томонини ўйламаганмиз. Тоштемир бобонинг гапида жон бор.

- Биз уларни ёмон отлиқ қилиб ёки уришиб қишлоқдан ҳайдаганимиз йўқ. Ўзлари ўз ихтиёрлари билан уйларини сотиб кетишган, - деди қуйиниб Солижон ака.

Тоштемир бобо яна гапга тушди:

- Полвонтошга кўчиб кетган Иброҳимжон билан Обидбекни қаранглар. Қишлоқдаги ҳамма маросимларга келиб туради. Асака ҳочиб кетилтими? Ораси олти километр. Автобус, такси узилмайди. Мен бормаيمان, ким борса, бораверсин.

Бобо аччиқланган кишидай кўчага қараб юрди. Ҳамма битта-битта тарқалди. Мирзааҳмад бобо дарвоза ёнида одамларни кутиб турган шофёрга:

- Бормайдиган бўлдик, ука. Раҳмат, ишингизга бораверинг, – деди.

Мен уйга келгунча Абдуқодир билан акаси Маматқодирнинг хатоларини мушоҳада қилиб келдим. Улар менинг ҳам яқин танишларим эди. Отам, онам вафот этганда, ҳақиқатда, остонамдан ҳатламаган. Майли-ю, халқ ҳар бир қадамнинг кузатиб юрар, аммо юзингга солмас экан. Бу воқеа менга бир умрлик мактаб бўлди. Шундай маросимларга, эшитсамки, бораман.

10.05.2007 йил.

«ПУРМАЪНО ФИКРЛАРГА ЙИГЛАЯПМАН»

Бир куни бизникига ёр-оғайнилар йиғилди. Дўстлар орасида Қоратепа қишлоғилик ҳофиз Орифхон ҳам бор эди. У менинг иккита ғазалимни ижро этиб берди. Ашула меҳмонларга ёқди. Улар бири қўйиб бири Орифхонга, менга раҳмат айтишди. Охири Жамолиддин ҳожи ўртоқларининг эътиборини ўзига тортди:

- Олимхон ғазални ёзиб қўйган. У китобнинг ичида бировга кўринмай турипти. Орифхон унга жон ато қилиб, торда ўзининг ширин овози билан бизнинг қалбимизни ларзага келтирди. Агар Орифхон шунчалар меҳнат сарфлаб, куйга солиб ижро этмаса, Олимхоннинг ғазали китоб varaғида қолиб кетар эди. Биров билмас эди уни. Рухсат этсаларинг шу мавзуга дахлдор бир воқеани айтиб берсам.

- Майли, эшитамиз, – деди Жумавой ҳожи.

...Ўзбекистон халқ ҳофизи Ориф Алимахсумов ўзига ўхшаш машхур ҳофизларни меҳмонга чақирипти: Ҳожихон Болтаев, Маъруфхўжа Баҳодиров, Орифхон Ҳатамов, Расулқори Мамадалиев, Очилхон Отахоновларни. Улар навбат билан бир жуфтдан ашула айтишипти. Навбат Ҳожихон Болтаевга келипти.

- Орифхон, магнитофонингни очиб қўйсанг. Мен ҳам ўз овозимни бир эштай-чи, – депти. Шу йиллари магнитофон янги чиққан экан. Орифхон ака магнитофонни очиб қўйпти.

Ҳожихон ҳофизнинг ширали овози биринчи мартда лентага ёзилипти. Ашула тугагач:

- Орифхон, энди оч-чи, ановингни. Овозим қандай чиқдийкин, – депти ҳофиз.

Магнитофон қўйилган, ашула ниҳоятда яхши ёзилган: тиниқ, равон, дона-дона... Дўслари қараса, Ҳожихон ака пиқиллаб йиглаб ўтирган эмиш. Маъруфхўжа ака:

- Ҳа, эсси йўқ, ўзингнинг овозингга ўзинг йиғлайсанми? Бу қанақа гап, – депти.

- Мен ўзимнинг овозимга ўзим йиғлаётганим йўқ, ғазалнинг мисраларидаги пурмаъно фикрларга, пурмаъно ҳикматларга йиғлаяпман. Булар шу ғазални ёзган шоирнинг – Ҳазрат Навоийнинг юрак дардлари. Улар юрак қони билан ёзилган мисралар. Ана эшитинглар-а, – деган экан.

09.01.1999 йил.

АЧЧИҚ АТТАНГ

Фарғона вилоятининг Олтиариқ туманида бир дўстим бўлар эди. Университетда бирга ўқиганмиз. Бирга ётоқда ётиб, бирга дарс тайёрлаб, бир бурда нонни бўлиб еб, кадрдон бўлиб кетган эдик. Борди-келдимиз ҳозиргача бор, ота-оналаримиз ҳам бир-биримизга хола, амаки бўлиб кетган эди.

Яқинда дўстимдан хат келиб қолди. Хат ниҳоятда қисқа: отаси оламдан ўтибди. У киши оғир, босиқ, илмли инсон эди. Шу боис «қори тоға» дер эдик. Ёши саксонга яқинлашиб қолгану аммо тетик юрарди. Қачон борсам, томорқасидаги узум, анорлар ичида юрганининг гувоҳи бўлардим. Мени «ўғлимнинг кадрдони», «Асакадан келган меҳмон», деб ҳурмат қилар, ота-онамнинг тинчлигини, соғлигини сўрарди. Хатни олдимۇ эрта туриб йўлга тушдим. Дарвозадан киришим билан дўстим мени кучоқлаб, бағрига босиб йиғлаб юборди. Уни юпатган бўлдим.

- Оллоҳнинг иродаси, хафа бўлманг. Ҳаммамиз ҳам бир куни кетамиз, начора.

Анчагача суҳбатлашиб ўтирдик. Охири:

- Дўстим, мен катта хато қилдим, – деди бирдан.

- Нега? Нима қилдингиз? – хаёлимда отасининг вафотига ўзи сабабчи бўлдимикин, деган ўй келди.

- Биласиз, отам раҳматлик қори эди. Ўтган йили «Ўғлим, мен ҳаж қилиб келсам, шароитимиз, маблағимиз етарли. Соғлигим ҳам яхши. Айни фурсат», деди. Мен ёшлик қилиб: «Ота, бу йил яхши бир иморат қуриб олайлик. Ундан кейин борасиз. Ўзим юбораман», дебман. Иморатни катта қилиб бошлабман. Мана, дўстим, чала турибди. Икки йил бўлди. Отам армон билан кетди. Аттанг, шу уйга сарфланган пулга отамни ҳаж қилдирсам бўлмасмиди?

- Хафа бўлманг. Қори тоғамни Оллоҳ раҳматига олган бўлсин. Ҳажга ният қилган бўлса, ҳожилар қаторида жаннатда юрсин, – дедим. Бошқа гап тополмадим. Дўстимнинг «аттанг»и оддий «аттанг»лардан эмас эди. Бу «аттанг» юракдан йиғи аралаш, тўлиб-тўлиб чиқарди. Бу «аччиқ аттанг» эди.

20.11.2000 йил.

ДАДАМ ЯХШИ ОДАМ ЭКАН-КУ

Феруза икки ёшга тўлганда, дадаси билан онаси ажрашиб кетди. Уларнинг ажралиш сабабини у ҳозиргача билмайди. Иккинчи дадаси ҳам яхши: меҳрибон, ширинсўз, чеҳраси очиқ... Одамлар ёмон экан: қўшни хотинлар, бирга ўқиган дугоналари «отанг ўғай», «сени отанг бу эмас, бу укаларингнинг отаси» деб юзига солади баъзида. Бир куни онасини ёлғиз топиб:

– Ойи, менинг дадам ким? – деб сўраган эди, онасининг жаҳли чиқиб:

– Даданг ит, эшак, ёмон одам! Иккинчи сўрама, – деди. Феруза сўраганига пушаймон еб, йиғлаб юборди. Бешинчи синфда ўқиётганида синф раҳбари уни дарсдан олиб чиқиб, бир одамга рўбарў қилди. Яхши кийинган, оқ юзли, қадди-қомати келишган, хуллас, маданиятли одам. Синф раҳбари таништирди:

– Феруза, сўраш, сенинг даданг, дадажонинг, Қосимжон Ҳошимов! Сен ҳам Феруза Ҳошимова бўласан, – дея унинг елкасига қўлини қўйди. Шунда Қосимжоннинг ҳам, Ферузанинг ҳам юраклари гуп-гуп ура бошлади. Қосимжон энгашиб қизнинг пешонасидан ўпди, елкаларини силади, қиблага қараб, узоқ дуо қилди. Бола-да, дадаси берган совғаларни хурсанд бўлиб уйга олиб келди. Ойиси воқеани билиб, уйга қамаб роса урди. Эри зўрга ажратди:

– Нега урасиз, отаси-да! Улар барибир топишади, – деди.

– Мен тирикман, топишмайди, – деди онаси эрига зарда билан.

– Ҳай-ҳай! Бундай деманг, фарзанд сизники, бераҳмлик қилманг, айб бўлади, – деди эри. Қосимжон бундан беҳабар шекилли, олтинчи синфни тугатаётган Ферузани кўргани яна келди. Энди Феруза кўринмади, қочиб кетди.

Орадан етти йил ўтди. Феруза шаҳардаги олийгоҳнинг учинчи курсида ўқияпти. Қосимжон қизининг орқасидан учинчи марта яна излаб борди. Унинг ётоғига кирди. Ўзини таништирди. Чиқмаган жондан умид:

– Қизим, яхшимисиз? Қизлар, яхшимисизлар? Ўқишлар бўляптими, қийинчилик бўлмаяптими? – ийманиб сўради Қосимжон.

– Ҳа, яхши, қийналганимиз йўқ, – деди Ферузанинг ётоқдоши.

– Ферузахон, қизим, сиз ҳам юрибсизми? – дейишини билади Феруза жаҳл билан:

– Нега келдингиз? Мени изламанг.

– Нега, қизим? Ахир мен дадангизман, кўргим келди-да.

– Дадам эмас экансиз. Мен чақалоқ эканлигимда ойим иккаламизни ҳайдаб чиқарган экансиз. Энди керак бўлдимми? – деди.

- Ёлгон! Тухмат! Онангизнинг менга қилган тухмати. Одамлардан сўранг, қизим, не сабабдан ажрашганимизни. Туман судидаги ажралиш папкасида онангизнинг тушунтириш хатлари бор. Сиз олий маълумот оляпсиз, масаланинг моҳиятини таҳлил қилиб, сўнг тарозига қўйинг, қизим. Майли, мен кетдим. Яхшилаб ўйлаб, суриштириб кўрарсиз, ким ҳақ, ким ноҳақлигини. Оллоҳ бахт берсин.

Орадан йигирма йил ўтди. Феруза турмушга чиқди, тўртта фарзандли бўлди. Ўғли Тошкентда, қизлари яқин шаҳарларда ўқияпти. Қайнонаси озгина аччиқланганда:

- Сен отангни танймайсан-у, мени танийсанми? - деб юборди. Турмушга чиқаётганда бир аёл:

- Ўзининг отаси дуо бериши керак. Бўлмаса бахти кемтик бўлиб қолади, - деган эди. Яқинда ўғлига бир қизни унаштирмоқчи. Тўрт оқсоқол бориб, нон синдириши керак. Шунда турмуш ўртоғи Нозимжон:

- Менинг отам ўтиб кетган, сенинг отанг ҳаёт. Ҳажга бориб келибди. Шу одам ўғлимиз учун нон синдириб, дуо қилса, бахтли бўларди, - деди. Хуллас, шундай яхши-ёмон гаплар отасини излашга, унинг дуосини олишга ундади. Дам олиш куни Нозимжон янги ««Нексия»»да Ферузани олиб, Ҳайробоод қишлоғига келди. Йўлда Ферузани дарвозасини юзимга қаратиб ёпса, эримнинг олдида нима деган одам бўлман, «мен дадангмасман» деса-чи, деган ўйлар қийнарди.

Нозимжон ўзини дадил тутиб, гулдор дарвозадаги кўнғироқ тугмчасини босди. Беш дақиқача вақт ўтпач, дарвозани оқ юзли, нуроний бир аёл очди.

- Келинглار, келинглар, айланайлар, киринглар. Машинани ҳам олиб киринглар, - деб дарвозанинг ҳар икки қанотини очди. Улар айвон олдидаги маржон каби осилган «келин бармоқ» узумга ҳавас билан қарашаркан, кампир:

- Ҳой, дадаси, келинг, меҳмонлар келди, - деди ҳовлининг ичкарисига қараб. Ферузанинг юраги ура бошлади: «Шу менинг дадам» Тўладан келган, оқ юзли, кўзлари катта-катта, майин боқувчи, ўзига яраша соқол қўйган, ҳожи кўйлак, ҳожи дўппи кийган нуроний чол тоқлар орасидан чиқиб келди. Ферузага кўзи тушгач, унинг ҳам юраги ура бошлади. Ҳожи ота олдин куёви Нозимжон билан кўришиб бўлгач, Феруза ўзини отасининг кучоғига отди.

- Дадажон, мен қизингиз Ферузаман. Излаб келдим. Гуноҳкор қизингизни кечиринг, - деб йиғлаб юбоди.

- Қизим, йиғламанг, мана, кўришдик. Мен тирикман. Сизни «келади» деб умид билан яшаётган эдим. Келдингиз, раҳмат. Биз

ота-боламиз! Баракалла, қизим! Сиз сира ҳам гуноҳкор эмассиз, – деб унинг бошини, елкасини силади.

Отасининг кампири танимаган экан, бошқатдан сўрашди. Қалби пок аёл экан, уйдагиларнинг соғлигини, тинчлигини сўради.

Меҳмонлар катта уйга киришди. Ҳожибобо қўл очиб, узоқ, дуо қилди. Қисқа фурсатда Қосимжон бобонинг ўғиллари, келинлари, қизлари, куёвлари етиб келди, уй одамга тўлди. Гўё кичкинагина тўй бўлди, бу хонадонда. Бобо буларнинг ҳаммасини севиниб, хурсанд бўлиб бир-бирлари билан таништирди. Меҳмонлар боғни айланди. Феруза кетиш олдидан:

- Дада, катта ўғлимни бир қизга унаштиряпман. Келиб олиб кетаман. Ўзингиз бош бўласиз, – деди. Ҳожи бобо:

- Хўп, қизим, қачон десангиз тайёрман, – деди. Машина катта йўлга чиқди. Феруза эрига:

- Нозим ака, дадам яхши одам экан-ку, – деди энтикиб.

11.08.2002 йил.

КИМГА МЕҲР ҚҲЙСАНГ, УНГА ЯҚИНЛАШАСАН...

Ўзбекистон халқ артисти Камолиддин Раҳимов Наманган вилояти телевидениесига қилган бир чиқишида шундай воқеани айтиб берганди:

...Мен қўлимга тор олиб ашула айтганимдан буён Бобораҳим Машраб газалиётига меҳр қўйдим. Унинг жуда кўп газалларига куй басталадим, уларни маромига етказиб ижро этдим. Тўғрисини айтсам, мени халққа Машраб танитган. Кўпчилик «нега шундай?» деб савол бериши мумкин. Биринчидан, Машраб – Наманган фарзанди, иккинчидан, энг асосийси, унинг шеърляти ниҳоятда содда, равон, халқона. Олим ҳам, деҳқон ҳам, косиб ҳам тушунадиган шеърлят. Учунчидан, Машраб асарларида ҳар бир инсоннинг қалбини ларзага соладиган дард бор. Шу ва шунга ўхшаш сабаблар боис, мен шу бобомизнинг асарларига доим мурожаат қиламан.

Бу гаплар айтмоқчи бўлган фикримнинг дебочаси. Менинг қалбимда Бобораҳим Машраб шахсиятига катта меҳр, муҳаббат уйғонган эди. Бу инсонни кўришнинг иложи йўқ. У оламдан ўтиб кетган. Орзу қилардим: Афғонистонга борсам, унинг қабрини кўрсам, тавоф қилсам, Қуръон тиловат қилиб, унинг пок руҳига бағишласам, деб...

Ниятим холис экан: 1992 йили бир гуруҳ олимлар, шоирлар билан мени ҳам Афғонистон сафарига таклиф этишди.

Мозори Шариф шахрига бордик. Халқининг кўпчилиги

ўзбеклар экан. Биз, санъаткорлар концерт бердик. Мен Машраб ғазалларини ижро этдим. Халқ бизни жуда яхши кутиб олди. Ҳар бир чиқишимизни қарсақлар билан олқишлаб турди. Эртасига шаҳар раҳбарларидан Бобораҳим Машраб қабри турган жойга олиб боришларини илтимос қилдик. Улар транспорт билан таъминладилар, битта ишончли одамларини қўшиб бердилар. Биз анча йўл босиб Қундуз шаҳрига бордик. Бобомизнинг қабри ўша ерда экан. Зиёрат қилдик, Қуръон ўқиб, унинг савобини шоирга бағишладик. Мен демоқчиманки, кимга меҳр қўйсанг, Оллоҳи таоло унга яқинлаштирар экан. Менинг орзуим ушалди.

Бобомизнинг жойи жаннатда бўлсин.

Орзу оғар ҳалол, пок бўлса,

У Оллоҳдан сўралса доим –

Армонларга айланмас сира

Етказоди, албат, Худойим.

19.08.2003 йил.

ҚАЛБИМДА ҚОЛГАН МЕҲР

1945 йилнинг баҳори эди. Уруш тўхтагани билан очарчилик ўз кучида турипти. Ҳаёт ниҳоятда оғир, қишлоқлар хароб, қаровсиз, ерлар экинсиз, биров очликдан, биров урушдан оғир ярадор бўлиб келиб қийналяпти. Ўғлидан, ака-укасидан «қора хат» олганлар руҳан эзиляпти, юрагига қил сиғмайди. Қишлоқ мусибатхонага ўхшайди. Урушнинг қора тутуни тарқагани йўқ...

Ана шундай кунларнинг бирида онам вафот этди. Яхшиям қишлоқ советининг раиси отамни «рабочий батальон»дан олиб қолгани. Бўлмасам, уйда ўзим қолармидим. Колхоз ёрдам берди, онамнинг иси-чироғини баҳоли қудрат ўтказдик. Қариндошлар кетди. Уйда отам иккимиз қолдик. Отам тун ярмигача ўнинчи фонарда иш қилади. Мен унга қараб ўтириб ухлаб қоламан. Кунлар ўтди. Руҳан эзиламан. Кундузи ҳовлининг у ерига, бу ерига бориб ўтираман, йиғлайман, юпанаман... Қабристон яқин. Баъзи кунлари онамнинг қабри устига бориб, бош томонида ўтираман. Устидаги қора, майин кумни кафтим билан у томонга, бу томонга силайман. Узоқ термуламан. Гўё узоқ ўтирсам, кумни силасам, онам тириладигандай. Биронта оят, сура билмас эканман, ўқиб унинг савобини бағишлай десам. Одам боласининг ёшлигида онаси ўлмасин экан. Агар уйли-жойли бўлганда онаси ўлса, мендек руҳан эзилмаса керак. Сабабки, ундаги меҳрнинг эллик фоизи уйига, фарзандларига бўлинган бўлади. Ёш боладаги онага бўлган меҳр юз

фоиз онада бўлади. Шунинг учун ёш болаларнинг айтинг, айтинг, онаси ўлмасин. Мана, қирқ кун ўтди. Дилим қоронғу. Кўнглимга чироқ ёқса, ёришмайди. Мактабга ҳам бормаи кўйдим. 5-6 та бола ўқиймиз – ҳаммамизнинг руҳимиз синиқ, кийим-бош хароб, очликданми, билмадим, рангимиз заъфарон...

Отам менинг ҳолатимни билиб, турли қизиқ-қизик воқеаларни гапириб беради, енгил-елпи ишларга буюради, ўртоқ топиб ўйнасин дейди, шекилли, кўчага чиқаради. Чиқмайман. Ўйга кириб ётаман, тураман, сиқиламан. Отамга билинтирмай йиғлайман. Яна қабристонга – онамнинг қабри тепасига бораман. Шундай пайтда биронта аканг ё уканг бўлса, у билан гаплашиб ўтирасан, билинмас балки... Менда на ака, на ука бор. Акам Турсунбой, укам Холматжон онамдан олдин оламдан ўтган. Агар шулар ўлмаганда бир-биримизга суяниб яшармидик...

Отамнинг Мели қори деган ошнаси бор. Икки кўзи узоқ оғриганда, кимнингдир гапи билан, кўзига нос боғлаган экан, кўрмайдиган бўлиб қолган. Тез-тез бизникига келиб, отам билан гаплашиб, кулишиб кетар эди. Жуда қизиқчи, ҳазилкаш одам. Отамниям кулдирар, ўзиям кулар, кулганда анча семиз бўлгани учун қорниям қимирлаб турарди. Мен билан тенг Нурали деган ўғли бор. У доим отасини етаклаб келарди. Онам ҳаётлигида Мели бобо келса, мен билан ҳазиллашар эди:

- Жияним, онамга кириб айт. Мели бобом келди, ошга уринасиз экан. Кўй ёғи, кўй гўштида, – дер эди. Унга жавобан отам:

- Меҳмон деган ўтиради, дуо қилади. Олдига дастурхон солса, «овора бўлманглар», дейди, - дерди. Шунақа гаплар билан иккаласи анча кулишар эди.

Онам вафотидан кейин неча марта келди, олдингидай кулги, ҳазил гаплар йўқ. Қорибобо жиддий. Фақат Куръон тиловат қилади, ҳол-аҳвол сўрайди. Отам ҳам ҳазиллашмайди.

Бугун ҳам шундай бўлди: эрта билан келди. Нурали менинг олдимга кирди, озгина ўтирди, аҳволимни кўриб, отасининг олдига чиқиб кетди. Менинг кўнглимга бир оғиз гап ҳам, ўйин ҳам сиғмас эди.

Мели бобо кетишга фотиҳа қилди, отам иккимизга Оллоҳдан сабр тилади. Отам менга:

- Мели буванг билан бирга бор. Бир нарса бериб юборади. Ҳам ўртоғинг билан озгина ўйнаб келасан, - деди. Биз йўлга тушдик. Нурали отасини етаклади. Узун ҳассанинг бир учи Нуралининг қўлида, иккинчи учи қорибобонинг қўлида. Бу ҳолатни кўриб, мен ҳайрон бўлдим, ҳаёлим бўлинди.

- Нурали, қўлидан ушлаб юрсанг бўлмайдимиз? – дедим.
- Қўлидан ушлаб юрсам, тез юрса, оёғимни босиб олади, - деди у. Мели бобо кулди-да.

- Жияним, кўзим кўр бўлгани билан оёғим соғ-да. Дўстингнинг оёғи бежо ҳаракат қилса, таппа босади, – деди енгил ҳазиллашиб. Мен рост шекилли деб, бобонинг оёғига қарадим – оёғи катта экан. Отам тикиб берган маҳсига кўзим тушиб, дилим қувонди.

Бобо дарвозадан кирди-ю, бор овози билан:

- Кампир, сўрига жой қил, меҳмон келди, – деди. Ичкаридан кампири чиқди. Исми жисмига монанд бўлган Меҳринса момо мени кўриб:

- Вой меҳмоннинг каттаси кепти-ю! Ке, ке болам, – деб пешонамдан ўпди. У оқ юзли, тўладан келган, доим кулиб турадиган, ширинсўз аёл эди.

Илгари келганимда ҳам худди ўз боласидек бағрига босиб эркалаб, илиқ, ширин сўзлари билан меҳр кўрсатган эди. Бугун ҳам менга муҳаббат билан қаради, бисотидаги ширин сўзларни ишлатиб, ўксик қалбимни кўтарди. Бошимни силаб:

- Хафа бўлма, айланай, Оллоҳнинг иродаси. Қара, кўп ўртоғларингнинг отасидан «қора хат» келяпти. Илож қанча, болам. Ўрто сўрига. Нурали билан чой ичасизлар, - деди. Кампирнинг меҳридан, ширин сўзларидан, нурсиз пешонамдан ҳазар қилмай ўпганидан қоронғу қалбимга ёруғлик, совуқ танимга илиқлик киргандай бўлди. Момо дастурхонга иккита нон, бир пиёла қаймоқ қўйди. Нонни синдирди. У макка унидан, пиёз солиб қилинган экан. Сарғимтил, ҳиди ширин. Чой қуйиб узатди.

- Нурали, ўртоғинг билан енглар, – деди.

Ховлида ўйнаб юрган учта ёш бола келиб, мени томоша қилаётган эди, Нурали:

- Бор, ўйинингни ўйнаш. Бу, хўй, бор-ку, уста бувангнинг ўғли – Олимжон аканг, – деди.

- Қўй, майли, – дедим. – Келинглар, бирга чой ичамиз, десам, «йўқ» дейишиб, нарига кетишди. Мен ширин зогорадан қаймоққа теккизиб анча едим. Анча гаплашдим, ёзилдим. «Одамнинг тафтини одам олади» деганлари шу бўлса керак.

- Энди, - деди Мели бобо, - Нурали иккаланг молхонани тозаланглар. Ғалтак аравада гўнгларни ховлига олиб чиқасизлар. Товуқларни катакдан чиқариб, дон сепасизлар. Ҳа, айтгандай, олдин итни боғлаб қўй, дўстинг кўрқмасин. Нурали иккаламиз ишга киришдик. Ёзилдим.

Меҳнат ҳам одамнинг руҳини ёзар экан. У гўнгларни аравага

оз-оздан солиб бериб турди, мен ҳовлига ташиб турдим. Аравача янги, ҳавасга гилдиратадиган экан. Пешонамдан озгина тер чиқди.

Товуқларни катакдан чиқариб дон сепдик. Қизиқ иш бўлди: донни эшак боғлиқ турган ернинг яқинига селган эканмиз. Товуқлар роса маза қилиб еб турганда, эшак бор овози билан ханграб юборса бўладими? Товуқлар дон қолиб, тирқираб қочди. Уларнинг овозига боғлиқ турган ит ҳуриб берди. Роса кулдик (онам вафотидан кейин биринчи марта кулишим эди).

Жодида ўт қирқдик. Мен ушлаб турдим, Нурали қирқди. Қўйхонага бирга кирдим. Қўйлар орасида катта бир шохли қўчқор бор экан. Нурали иккала кафтини бир қилиб, унга қараб, «гус-гус» деган эди, орқасига тисарилиб, бир сузди, Нурали орқаси билан йиқилди. Тура солиб:

- Отамга айтма, сўкади, - деди.

- Бирор жойинг оғримаяптими? – десам, «йўқ» деди. Ўт солдик, сувларини янгиладик.

Хуллас, кечга қадар иккаламиз гаплашиб, кулишиб, анча иш қилдик. Мен кетишга рухсат сўрадим.

- Болалар, келинглар, ош пишди. Иссиғида ичиб олинглар, – деди Меҳринса момо. Яна сўрига ўтирдик. Турида ўтирган Мели бобо:

- Нурали, ошнанг зерикмадими? – деди. У:

- Ўзидан сўранг, - деди. Мен индамай ўтирган эдим.

- Қани? – деди Мели бобо.

- Ана, ёнингизда ўтирипти.

- Кўр бўлиб қолибман шекилли, ёнимдаги одамни кўрмасам, – деб кулди. Чарчамадингми?

- Йўқ, чарчамадим, бува, - дедим.

- Озгина ёзилдингми? Энди тез-тез келиб тургин. Бизникида шунақа иш кўп. Нурали билан қиласизлар.

- Ҳул, келиб тураман, - дедим.

Момо бир косадан сутли гўжа ош келтирди. Ловия солинган экан. Ниҳоятда мазали бўлипти. Маза қилдик. Мели бобо овқат вақтида ҳам кулдириб ўтирди. Дастурхонга ширин фотиҳа бўлди. Кўчага чиқсам, орқамдан момо бир тугун олиб чиқиб берди.

- Болам, уйда отанг билан енглар, – деди. Бу нон, бир коса қаймоқ экан. Чўнтагимга тўртта оқ қуртоб солиб:

- Йўлда еб кетгин, - деди. Дуо қилди, хайрлашди. Уйга хурсанд бўлиб келдим. Кейин билсам, отам менинг руҳан эзилганим учун дўстиникига бирга юборган экан. Уларнинг муруввати, меҳрибонлиги, ўғилларига қўшиб, енгил-енгил ишларнинг

қилдиргани ҳам шундан бўлса керак.

Нима бўлганда ҳам онам ўлгандан буён кулмаган эдим, кулдим; кўлим ишга бормаган эди, иш қилдим. Томоғимдан овқат ўтмас эди, анча овқат едим, бировдан меҳр кўрмаган эдим, меҳр кўрдим. Эҳтимол, заъфарон бўлиб кетган юзимга шу куни озгина қон югурган бўлса керак. Ҳаммасидан ҳам қалбимдаги қоронғулик йўқолди, ўрнига гўё ёруғ нур кирди.

Отам қилган ишларимни эшитиб, беҳад шод бўлди. Орадан етмиш йилга яқин вақт ўтди. Мели бобо, унинг кампири, фарзандлари, ўртоғим Нурали кўз олдимдан кетмайди. Жойлари жаннатда бўлсин.

11.12.2010 йил.

БАЛИҚЧИ ҚАНДАЙ ЖОЙ?

Биз 2006 йили сентябрь ойида Умра зиёратига бордик. Борган кунимиз бизни биринчи бўлиб Мадинаи Мунавварага олиб боришиб, «Долон» меҳмонхонасига жойлаштиришди. Меҳмонхона 12 қаватли бўлиб, Марғилондан бориб қолган ватандошимизники экан. Биз 8-қаватда турдик. Шароитлар яхши: озиқ-овқат, жой, зиёрат қиладиган Масжиди Набавияга яқин. Меҳмонхонанинг ҳамма хизматчилари ўзбек йигитлари. Биринчи қаватда катта, безатилган зал бўлиб, меҳмонларнинг дам олиши, суҳбатлашиб ўтириши учун диванлар қўйилган. Ўнг томонда, қачон қарасам иккита йигит чой ичиб гаплашиб ўтиради. Қўлларида қўл телефон, одамлар билан гаплашади.

Бир тошкентлик шеригимдан:

- Улар нима иш қилишади? – дедим.

- Улар уйингиздагилар билан гаплаштирар экан. Телефон номерингиз борми? – деди.

- Бор, – дедим севиниб. Кичик қизим Лобархон телефон номерини берган эди. Ҳалиги йигитлар олдига бордим. Иккаласи ҳам ўзбек экан. Салом-аликдан сўнг номерни бердим. Ҳеч олиб бўлмади. Иккаласи уринди, олиб бўлмади. Биттаси:

- Ҳожи бобо, Андижонни олиш қийин экан. Хуфтон намозини ўқиб бўлиб чиқинг. Тунда оламиз. Ҳаво тинч бўлади, - деди. Шу куни хуфтондан кейин ҳалиги йигитлар ёнига тушдим. Осонгина боғландик. Қизим, куёвим, набираларим билан гаплашдим, уларнинг тинчлигини билдим, ўзимизнинг тинчлигимизни уларга айтдим.

- Хизматингиз қанча бўлади, ука? – дедим.

- 12 реал бўлади. Сиз, майли, ўн реал беринг, - деди. Бердим, раҳмат айтдим. Телефон эгаси бир пиёла чой узатди. Анча

сухбатлашдик. Менинг андижонлик эканлигимни билиб:

- Ҳожи бобо, исмим – Ҳусанбой. Мен шу ерда туғилганман. Отам, онам асли Андижоннинг Балиқчи деган жойидан. Қишлоқми, шаҳарми, билмайман, келишиб қолган экан. Отам раҳматлик қишлоғини кўролмай армонда ўлиб кетди. «Замон ўзгарса, борди-келди бўлиб қолса, сен боргин!» деб васият қилган. Балиқчи ўзи қандай жой? – деди хўрсиниб.

Мен Балиқчига таъриф бердим: ўтмишда чекка бир қишлоқ бўлган. Ҳозир – шаҳар. Қорадарёнинг бўйида. Андижондан Наманганга, Намангандан Марғилонга борадиган магистрал йўллар туташган жойда. Гулларга бурканган шинам шаҳар. Учта катта бозори бор. Қовун, тарвуз, узумнинг кони. Дарё бўйида поёнсиз шопиоялар бор. Андижоннинг энг кўп пахтасини Балиқчи тумани беради. Хуллас, Балиқчи ҳақида билганларимни айтдим. Ҳусанбой кўз ёшларини артиб ўтирди.

- Ҳусанбой, имкон топиб боринг, кўринг! Оллоҳдан тиланглар, яқинда борди-келди яхши бўлиб қолади. Мана, биз ҳам 70 йилдан ортиқ вақт ташқарига, четга чиқолмаган эдик. Ҳозир бемалол келяпмиз, – дедим.

- Худо хоҳласа, бораман, ота-онамнинг юртини кўриб келаман, васиятини бажараман, – деди Ҳусанбой.

*Хуллас, Ватан ишқи инсон қалбида
Асрлар ўтса ҳам яшаркан манғу!
Заррадек шарпаси кирса қулоққа,
Дилни эзарканку соларкан қайғу!.*

12.09.2006 йил.

ШЕЪРИЙ УЧРАШУВ

«Қайрағочариқ қишлоғи» деган китобим сабаб, Пахтаободнинг Гулистон қишлоғилик Мирзаабдулла ҳожи билан танишиб қолдим. Унинг уйига 2006 йил апрель ойида бориб, меҳмон бўлдим. Ҳожи ўз хонадонида ота-боболари ҳаёти ҳақида музей ташкил қилибди. Музей деворига менинг бир тўртлигимни ёздирибди. Ҳожи бобо баҳона пахтаободлик 16 нафар шоир билан танишдим. Уларнинг ҳар ойда бир йиғилишлари бор экан. Раҳбари Акрамжон Ҳамроқулов (Акримий) – яхши йигит. Шеърий китоби чиққан. Мен уларга шеърий китобларимдан совға қилдим. Хуллас, танишдик... Улар мени йиғилишларига таклиф қилди.

2006 йил 11 ноябрда Мирзаабдулла ҳожининг 70 йиллик юбилеи бўлди. Таклифнома юборибди, бордим. Дарвозадан

кирсам, кутиб олувчилар – уй эгалари қатор турибди. Сал нарироқда ҳалиги 16 нафар шоир Акрамжон раҳбарлигида туришипти. Улар мени кўриб бир-бирига қарашиб кулимсирашди. Ҳайрон бўлдим.

Биринчисининг олдига бориб, қўл узатсам, кучоқ очди-да, маҳкам кучоқлаб олди. Баланд овоз билан:

- *Сенга аталган гулим тупроқ ичинда қолди,
Ишқ дафтарим ёнди-ю, ўчоғ ичинда қолди*, - деди.

Иккинчиси ҳам маҳкам кучоқлаб:

- *Қўл ушлашиб келар қизлар аёё ажаб гул шодаси,
Ўнг томонда мен излаган қора сочли Зейдаси*, - деди.

Учинчиси:

- *Мендан кейин фарзандларим изларимни излармикин?
Кўзин юмиб, суриб ҳаёл юзларимни излармикин?* – деди.

Тўртинчиси:

- *Туни билан ухламадим бир ғазалнинг ишқида,
Ғазал эса йиғлаб турди бир аўзалнинг ишқида*, - деди.

Бешинчиси:

- *Шукр, Оллоҳ, яратгансан, юрибман ихтиёрингда,
Қадрдонлар билан яйраб, насиб этган диёрингда*, - деса
Олтинчиси:

- *Оллоҳ менга насиб этган бир неъматсан, шеъроят,
Дўстимсану ҳамроҳимсан ҳам меҳнатсан, шеъроят*, - деди.

Хуллас, ҳаммаси менинг китобимдаги шеърлардан бир байт – бир байт айтишди. Фақат биттаси узр сўраб:

- Домла, мен ашулачиман. Битта ғазалингизни ижро этаман. Рухсат берсангиз, ўша ғазалдаги «Пастак бўйли Озодаси» деган жумлани «Хилча белли Озодаси» деб ўзгартириб ижро этсам? – деди. Мен рози бўлдим. Йиғилиш охирида шу ашулани ижро этди. Жуда соз чиқибди.

Ўртоқларнинг ҳаммасига раҳмат айтдим, кўришиб бўлиб, уларни дуо қилдим. Менинг ижодимга бўлган ҳурмат ва қизиқишидан бағоят севиндим, вужудимни титроқ босди, кўзимдан севинч ёшлари чиқиб кетди. Бу ҳолатни ҳаётимда биринчи бор кўришим. Улардан ниҳоятда мамнун бўлдим.

Азиз ўқувчим, бу учрашув - қалбим тўридан бир умрга жой олди, бир умрга муҳрланиб қолди. Шу кунгача, бир қанча китобим нашрдан чиқди. Қалби пок, очиқкўнгил кишилар чин дилдан табрикладилар, муборакбод қилдилар. Лекин пахтаободлик

дўстларимнинг ижодимга бўлган ҳурмати қалбимга чексиз қувонч бахш этди.

Дўстнинг ютуғини табрик этмоқлик –

Қўнаил покликка энг олий ҳужжат.

Башарти юракда бўлса ҳасад, қин,

Дўстнинг ташвиши беради лаззат.

19.11.2006 йил.

АЖОЙИБ ЯХШИЛИК

1970 йилнинг октябрь ойи. Пахта компанияси ниҳоятда қизиган. Икки кунга жавоб сўраб, ҳовлидаги узумдан 8 коробка олиб, сотиш учун Сўхга бордим. Сўх жуда обод, соя-салқин, озода шаҳарча экан. Баланд тоғнинг устида ҳам уйлар бўлиб, тоғ ёнбағирларида катта-катта ўриклар ўсиб турипти. Бозори кичкина, шинам, ораста экан. Бозорнинг ўртасида чойхона бўлиб, дилни ёзадиган файзли жой экан. Чойхоначи анча шинаванда бўлса керак, беданаси тинимсиз сайраяпти. Мен юкларимни тушириб бўлганимда, электр чироқлари ёна бошлади. Энди рўпарадаги сўрида чой ичиб ўтирган иккита оқсоқол ёнига бориб ўтириб, чой чақираман, деб турган эдим, бешта йигит пайдо бўлди. Мен билан яхши сўрашишди-да:

- Акахон, узумни сотасизми? – деб сўрашди.

- Сотаман, сотгани олиб келдим, - дедим.

- Пулини айтинг, қочирмай, – деди-да, биттаси коробкаларни кўтариб кўрди.

- Инсоф қилиб бераверасизлар, – дедим.

- Саккизта экан. Ўн сўмдан саксон сўм пул берамиз, - деди бири қўлимни маҳкам сиқиб.

- Йўқ, озлик қилади, - дедим мен. 14 сўмга, 15 сўмга чиқишди. Атрофимизга анча одам йиғилди, бизни ўраб олди. Томошага келганлар дам уларга, дам менга, дам ердаги коробкаларга қарашарди. Йигитлар ҳар бир коробкадаги узумни 20 кг.дан ошмайди, дейишди. Мен 20 сўмдан беришса, бериб юбораман, бир юз олтмиш сўм пул бўлади, деб хаёллаб турдим. Шу пайт рўпарадаги сўрида ўтирган кексалардан бири орани ёриб кирди-да:

- Нима гап йигитлар? Неча пул қиялсизлар? – деб, уларга билинтирмай оёғимни босиб қўйди. Бу нимаси? Бир сир бор бунда, деб анча жонландим. Кекса одам:

- 15 сўмданга бермаса, қўшишнинг иложи қолмалти, - деди-да, менга қараб:

- Меҳмон, қаердан келдингиз? – деди. Мен:
- Асакадан, – дедим. Ҳалиги йигитлар дам менга, дам ҳалиги кекса кишига қарашди. Йигитлардан бири:

- Озгина қўшайликми? – деди.

- Қўшсаларинг қўшаверасизлару, Асаканинг узумини бу ернинг одами унча севмайди. Меҳмон, мени кечиринг. Асака адирлик ер-да, – деди-да, тиззамнинг кўзига ўрта бармоғини теккизиб қўйди. Иккинчи «сигнал» мени яна жонлантирди. Йигитлардан бири қўлимдан сиқиб:

- Майли, Асаканики бўлса, бўптида. Йигирма сўмдан бир юз олтмиш сўм берамиз. «Бор» денг! – деди. Мен ўзимни ўнгладим. Ёнимда ҳалиги тоға.

- Энди мен ҳам гапирай, оғайнилар: Сўхга биринчи келишим. Эртага бозор экан. Узумни сотиб, томоша қилиб кетаман. Ҳозир барибир Асакага кета олмайман. Ётиб қолишга мажбурман, – дедим. Ялинишди. Хуллас, сотмадим, йигитлар тарқади. Сўрига келиб ўтирдим. Чоллардан бири чой узатди.

- Мен бормаганимда ҳалиги йигитларга сотиб юборардингиз-а? 30 сўмдан олишганда ҳам, узумингиз арзон кетарди. Узоқдан қийналиб келгансиз, ука. Асака қаёқда-ю?

Эртага бозорни кўрасиз: яхши узум 3 сўм, бундайроғи икки ярим сўм. Улар, кўрдингизми, 50-60 тийиндан ошмаяпти. Бир сўмдан олишганда ҳам, икки баробар фойда кўради, улар ниҳоятда ишбилги болалар, – деди ҳалиги оёғимни секин босган тоға.

Тонг отди. Бозор бошланди. Кираётган одамга ақлинг озади. Ҳаммаси тожиклар. Эркаклар ўзбек тилини биларкан, аёллар сира билмас экан. Ҳалиги тоға бир йигитни олиб келиб таништирди:

- Сиз пул олиб турасиз. Бу укам тортиб бериб туради. Иккала тилни ҳам билади. Ҳалол йигит, – деди. Узумни очиб нарҳини уч сўм дедик. Ҳалиги йигит эпчил, ширинсухан экан. Тожикларга нималарнидир гапириб кулдиради, узум олмайдиганини ҳам олдиради. Пул ушламади. Тарозини келтириб, ҳалол қилиб тортиб, турди. Соат эрталабки 10 ларда сотиб бўлдим. Ёрдам берган йигитга ўн сўм пул, бир кило яхши узум бердим, рози бўлди, мен унга, у менга раҳмат айтдик.

Кечаги тоғани толиб, бирга чой ичдик, бирга бозор айландик. Қўлда тўқилган гилам бозори мени ҳайратга солди: гиламлар қалин, оғир, гулдор, бир-биридан чиройли...

Тоға билан Олтиариққача автобусда бирга келдик. У ҳам менга ўхшаб узум олиб борган экан. Уйига таклиф қилди. Раҳмат айтдим. У хайрлашаётиб:

- Энди Сўхга узум олиб келсангиз, хушёр бўлинг, - дея хайрлашди.

У кишини ўйласам, инсоннинг яхшисига, ҳалоллигига, виждони тозаллигига, меҳрибонлигига шу тоға мисол бўла олади, деган тўхтама келдим. Орадан 40 йилга яқин вақт ўтди. Шу инсоннинг нуроний сиймоси кўз олдимдан кетмайди. Қазо қилган бўлса, Аллоҳ раҳматига олган бўлсин. Ҳаёт бўлса, имони басаломат бўлсин.

19.10.2008 йил.

БУ ДАРД ЭМАС...

Мен бир неча йил сурункали гастрит касали билан оғриб юрдим. Бормаган жойим, учрамаган табибим қолмади. Дўстим Жамолиддин ҳожи Неъматжон Камолов исмли шифокор билан таништирди. Неъматжон очиккўнгил, ширинсўз, дилкаш йигит экан. Сўхбатлашган сари сўхбатлашнинг келади, доим кулиб туради, лабида табассум билан сўрашади. У мени даволади. Узоқ йил жонимни қийнаган касалдан хориж бўлдим. 20 йилдан ортиқ ош ея олмай юрдим. Неъматжон уйига олиб бориб, роса паловга тўйдирди ва:

- Энди, уйингизга бориб дам олинг. Ошқозон безовта қилса, дарров олдимга келинг, - деди. Мана ҳозиргача, Аллоҳга шукур, соғман. Шу сабаб Неъматжон ҳожи билан ака-ука бўлдик. Менинг китобларимнинг ҳаммасини қолдирмай ўқиб боради, хатокамчиликларини, ютуқларимни айтишни ҳам унутмайди. 2005 йил 22 апрел кунги сўхбатда:

- Олимжон ака, «Дилимдаги мисралар», деган китобингизни тўлиқ ўқидим. Жуда яхши ёзилган. Одамни ўйлантириб қўядиган фалсафий фикрлар бор. Мен шеърини асарлар ўқиб, бунчалар роҳатланмаган эдим. Жуда кўл шоирларнинг шеърларидан яхши. Мисралари содда, равон, фикрлар тушунарли, раҳмат, - деди.

2007 йилнинг 5 январида узоқ сўхбатлашдик:

- Олимжон ака, ижод бўляптими? Бешта китоб билан тўхтаб қолманг, давом этинг, - деди.

- Давом этяпти, Неъматжон, тўхтамайди, Худо хоҳласа, - дедим.

- Янгиси чиқай дедими? Чиқса, биронта беринг, ўқиб турайлик, - деди қўлини елкамга қўйиб.

- Иккитаси нашриётда. Ижод ҳам дард экан-да. Ёзмасам, туролмайман. Ёзиб бўлиб одамлар ўқисин, деб халққа илинаман. Худди шахматчиларга ўхшайман: «Мот қиламан», «мот бўлмайман» деб уринаман, ўқиб-ўрганаман, ижод қилиб тунни кунга улайман, айрим кунлари илҳом ухлатмайди.

- Ижод — дард эмас, Олимжон ака. У ширин туйғу. Ундан кейин, ўзингизни шахматчига ўхшатманг. Шахматчи рақибини мот қилса, битта ўзи руҳланади. Ижод аҳли халқни руҳлантиради. Сизнинг китобингиз қанча одамнинг қалбини руҳлантирди. Қанча хонадонга кирди улар.

- Ижодимдан одамлар оз бўлса-да баҳра олаётганлигидан, уларга қайсидир даражада маънавий озуқа бераётганлигимдан завқланаман, қалбимда ширин туйғуларни ҳис этаман. Шу боис ҳам ижод дарди мени тетиклаштиради, юрагимга қувват бахш этади, - дедим.

- Ижод қилишдан тўхтаманг. Ижод Сизга куч бағишлайди, яшартиради, — дея менинг кўнглимни кўтарди Неъматжон.

05.02.2007 йил.

ҲАЖНИНГ САВОБИДАН УЛУҒ САВОБ

Шокиржон ҳаж сафарида тошкентлик бир домла билан ҳамроҳ бўлиб қолди. Яна икки киши — тўрт киши меҳмонхонанинг битта хонасида туришди, бирга овқатланишди, намозда ҳам бирга бўлишди. Бўш вақтларида турли савол-жавоблар, суҳбатлар бўлиб турди. Бир куни шерикларидан бири домлага қизиқ савол берди:

- Домла бува, исломда ҳаж савобидан ҳам улуғ савоб борми?

Домла:

- Бор, — деди. — Жуда кўп. Улардан бири ғариб, бева-бечораларга ёрдам бериш. Яна бири оғир ётган касални кўриш, унинг кўнглини кўтариш. Айниқса, яқин кишингиз, яқин дўстингиз бемор бўлса, уни кўриш, ҳолини сўраш, кўнгли хоҳлаган таомидан бир лўқма тутиш...

Домланинг нутқи шу ерга келганда, Шокиржоннинг кўнглидан бир дўстининг анчадан буён хаста бўлиб ётгани «лип» этиб ўтди. Унинг сиймоси, тўшакка михланиб, кўзларини хира очиб ётгани кўзидан ўтди. Беихтиёр «аттанг» деб юборди. Ҳаж сафарига чиқаётиб, шошилганиданми, унинг уйи узоқлигиданми, бориб, бу ёққа келаётганини айтолмаган, хайрлаша олмаган эди. На чора, қайтпач, «дарҳол унинг зиёратига бораман», деб кўнглига тугиб қўйди. Ҳаж амалларини адо қилиб қайтди. Зиёратга келувчиларнинг занжири узилмайди. Бир кундан кейин қадрдонларидан бири:

- Дўстим, Оллоҳнинг иродаси экан, ошнамиз Нуриддинни жойига қўйдик, — деди. Шокиржоннинг кўксига қаттиқ бир нарса санчилгандек бўлди. Ҳалиги дўсти давом этди:

- Ўзимнинг қўлимда жон берди. Жон таслим қилишдан олдин

сени сўради. Мен: «Ҳаж сафарига кетган, келади» дедим. У «кўриша олмасам, рози бўлсин, айтиб қўй» деди. Сен рози бўл. Мен унинг омонатини етказдим, - деди.

Шокиржон узоқ жим қолди. Кўзидан сизиб чиққан ёшларни артди. Маккаи Мукаррамадаги суҳбат эсига тушди. У дўстига:

Дўстим, битта илтимос: Нуриддинни кўрганинг, қараганингдан ҳосил бўлган савобни менга берсанг. Мен сенга Ҳаж ибодати савобини берсам, - деди. Дўсти ўй суриб:

- Қизиқсан, мен ҳам Оллоҳ насиб қилса, Ҳажга борарман, бешинчи фарзни адо қиларман. Аммо Нуриддин тирилиб келиб, яна касал бўлиб, яна ўлмайди-ку, - деди. Шокиржон унинг бу жавобига кўз ёш қилди. Ҳажнинг савобидан улугроқ савоб шу эканини билди.

12.04.2007 йил.

ОРАЛАРИНГДА МЕҲРИНИСО МОМО БОР

Вилоятдан бир гуруҳ кишилар Умра зиёратига борадиган бўлди. Жўнашимиздан икки кун олдин Андижон шаҳрида йиғилиш бўлди. Йиғилишда Умра зиёратининг бориш-келиш қоидалари, бажариладиган амаллар, Мадина ва Макка шаҳарларидаги тартиб-қоидалар тушунтирилди. Вилоят раҳбарлари оқ йўқ тилади. Йиғилиш охирида зиёратга юбориш комиссиясининг раҳбари:

- Сизлар бахтли зиёратчисизлар. Сизларнинг бориб-келишларингни Оллоҳ ўз паноҳида асрайди. Сабаб, сизларнинг ораларингда ўзининг севиқли бандаси – 107 ёшли Меҳринисо момо бор, - деди. Ҳамма аланг-жаланг бўлиб, бу улуг инсонни кўриш истагида атрофга қаради – йўқ.

Икки кундан кейин Тошкент аэропортининг кутиш залига тўпландик. Ёш йигит билан жувон аравачада бир кампирни олишиб кирди. Ҳаммамиз уни ўраб олди. Навбат билан зиёрат қила бошладик. Юзлари олпоқ, жуссаси кичкина, кўзлари ичига кирган. Ҳалиги жувон кампирнинг набираси экан. Ниҳоят чиройли қилиб ясантирибди: тоза кўйлак, гулли ипак дурра ўраб олган, қошига ўсма ҳам қўйибди. Ҳаммани дуо қилди. Гаплари дона-дона. Кўришгани қўл узатсангиз, бармоқларингизни маҳкам ушлаб сиқиб қўяди. Ҳаммамизни:

- Менинг ёшимга киринглар. Бахтли бўлинглар. Фарзандларинг менинг фарзандларимга ўхшаб ҳурмат қилсин, - деб дуо қилади. Бизнинг тўпланиб, момо билан гаплашганимизни кўрган бошқа одамлар ҳам келиб кўриша бошлади. Йигит билан аёл момонинг набиралари экан. Момо улардан: «Мени ҳажга олиб боринглар»

деб илтимос қилибди. Улар онанинг илтимосини бажариш учун отланишибди. Момонинг ўғилларидан бири Иккинчи жаҳон урушида, иккитаси 70-80 ёшларида қазо қилибди. Учта қизлари ҳам оламдан ўтган экан.

Табаррук онахонни ўраб олганимизни, уни гапга солаётганимизни кузатиб турган аэропорт раҳбарларидан бири ёнимизга келди. У ҳам воқеани билиб, момо билан сўрашди. Момо уни ҳам узоқ дуо қилди. Раҳбар йигит икки хизматчи аёлни чақирди.

- Онахонни Жиддага учадиган самолётга олиб чиқинглар. Беморлар учун ажратилган ўртадаги салонга авайлаб жойлаштиринглар. Сиз қизимисиз? Бирга чиқинг, – деди.

Хуллас, Мадинада ҳам, Макка шаҳрида ҳам набиралари биз билан бирга олиб юрди. Макка шаҳридаги дўконларда чет элда ишланган ниҳоятда яхши, қулай, енгил аравача бор экан. Битта харид қилишиб, ўшанда олишиб келишди. Тошкент аэропортида ҳаммамизни:

- Соғ-саломат юринглар! Менинг ёшимга киринглар! Болаларингнинг орзу-ҳавасини кўринглар! – деб дуо қилди. Шундан бери раҳбаримиз Насрулло ҳожи сафаримиз олдидан «Сизларни Оллоҳ ўз паноҳида асрайди. Зиёратинглар кўнгилли ўтади. Сабаби, ораларингда Оллоҳнинг севган бандаси – 107 ёшли Меҳринисо момо бор», – деган гапи қулоғимда турарди.

10.09.2006 йил.

КАТТА САВОБ

Эсимда, куз ойларининг бири эди. Қишлоғимизда катта бир суннат тўйи бўлди. Даладаги ҳосилларнинг барчаси йиғиштирилган, айни тўй қиладиган палла...

Эрта тонгда:

- Усмон аканикига нонуштагў-ў-ў!.. – деган овоз эшитилди. Маълумки, ўша йиллари хатна тўйлари уч кун, баъзи оилаларда тўрт кунлаб бўларди. Отда юриб қишлоқни ёппасига тўйга айтишарди. Жуда кўп одам қатнашар, нонуштадан кейин турли ўйинлар ташкил қилишар, фаол қатнашган кишиларга совринлар берилар, тўйхонага сайёҳ карнайчи, сурнайчи, «от ўйини» кабилар келарди, баъзи бадавлат одамлар улоқ берарди...

Бугун тўй бошлаган Усмон ака узоқ йиллар ўғил кўрмай, бешта қиздан кейин ўғил кўрган. У «Худо ўғил берса, халққа катта тўй қилиб бераман», деб ният қилиб юрган ҳамқишлоғимиз бугун ниятига Оллоҳ етказди, тўй кўрди. Ўша ўғли беш ёшда.

- Усмон аканикига нонуштагў-ў-ў..! – деган овозни эшитиб, мен ҳам бордим. Кучанинг икки томонида гуррос одам келяпти тўйхонага. Дарвоза катта очиқ. Аммо одам кирмаяпти. Маҳалла оқсоқолларидан бири – йўгон гавдали Тоштемир бобо дарвозани тўсиб турибди. У баланд овозда:

- Биродарлар! Озгина қаноат қиласизлар, - деди. - Нонушта тайёр! Аммо битта зарур иш бор. Сўнг нонуштага ўтирамыз:

- Исроилжон, Тешавой, Бойбува, домла – юринглар менинг орқамдан. Чиқмай кўрсин-чи? – деди-да, одамларни оралаб ўнг томонга юрди. Усмон аканинг акаси – Ҳайдар бобонинг уйи тўртта уй нарида эди. Бир пастда ўша томондан бақир-чақир бўлиб, Ҳайдар бобони одамлар орасига олиб келишди. Ҳайдар бобо аччиқланган, рангги ўчган ҳолда:

- Мен кирмайман. Ошини ўзи есин. Энди керак бўлдимми унга? – деди. Исроилжон бобо:

- Ука, айб бўлади. Юр, тўйда бирга бўл. Отасининг ўрнида ҳам отаси, ҳам онасисан, – деди.

- Кирмайман, – деди Ҳайдар бобо.

- Кирмайсанми? – деди Тоштемир бобо.

- Кирмайман. Қўйинглар, мени қийнаманглар.

- Қара, шунча халқ сенга қараб турибди. Сен кирмасанг, булар ҳам кирмайди, тушунгин.

- Майли, киришмаса, киришмасин, – деб юборди.

- Ҳайдарали, ука, айб бўлади. Ота-онангизнинг руҳлари чирқирайди-я? – деди маҳалла домласи.

- Кирмасанг, эшитиб ол: эрта-индин сен ҳам тўй қиласан. Қизингни унаштирибсан, эшитдим. Тўйингга биронта инсонни, ҳатто, аёлларни ҳам киритмайман. Бўлмасин-ку, ўлимингга ҳам. Сен бизни ҳурмат қилмаяпсан. Ўзинг ўлиб, ўзинг кўмиласанми? – деди Тоштемир бобо. Ҳайдар бобо ён берди, кечирим сўради. Чоллар укасини чақирди.

- Усмон, кўриш, қўлингни узат, – деди Теша бува. Ака-ука бири-бирига қўл узатган эди, Бойбува тоға:

- Йўқ, ҳисобмас, кучоқлашиб кўришасан, - деб туриб олди. Ака-ука кучоқлашиб кўришди. Томоша қилиб турганлар қарсак чалиб юборди. Ўртадаги ўн йиллик адоват уруғи тўкилди. Кўзларда меҳр учкунлари пайдо бўлди. Ҳайдар бобони тўрига ўтқаздилар. Усмон аканинг болалари «амаки» деб сўрашди. Хотини унинг елкасига янги тўн ташлади. Нонушта ниҳоятда ширин ўтди. Кечга қадар ўйин, базм тўхтамади.

- Тоштемир, жуда катта савобга қолдингиз, - деди домла.

15.05.2010 йил.

ҚИЗИНИ БЕРМАЙДИГАН БЎЛИШИПТИ...

Маҳаллада дув-дув гап: Нодирахон қизини шаҳарлик бир каттаконга келин қилиб берар эмиш... Бизга қўшни-да, сўрасам

- Рост, шунақа деб турибмиз, - деди.

- Танийсизми янги қудаларни? – десам.

- Йўқ, мен кўрганим йўқ, танаймайман. Овсинимнинг опаси топибди. Эртага келармиш. Билмадим, «яхши одамлар» дейишяпти-ю. Тақдир-насиб, – деди кулиб.

Эртасига оқ ««Нексия»да қудалар келди. Мен кўрмадим, анча тугун-бўгинлар билан икки аёл келипти. ««Нексия» дарвоза ёнидаги толнинг соясида узоқ турди. Эртасига яна миш-миш тарқалди: «қизини кечаги келган шаҳарликларга бермайдиган бўлган эмиш». Нега энди?.. Хафа бўлиб кирдим қўшникига:

- Нима гап, Нодирахон? Яхши жой экан, дейишаётган эди-ку? – дедим. У кулиб:

- Тоға, қуда бўладиган хотин ёқмади менга.

- Нимага, ёмон эканми? – дедим ҳайрон бўлиб.

- Э, жуда яхши, одамнинг ёмони йўқ. Ўта мақтанчоқ экан. У ҳам майли, меникига модний кийиниб кепти: енгсиз, ёқасиз кўйлак, лаби, кўзи бўялган, сочи тагидан қирқилган... Бошқасини гапирмай қўяқолай сизга. Ёши эликка яқинлашган, битта қиз чиқарган, битта ўғил уйлаган аёл қишлоққа, яна, бўлибам, келин излаб шу аҳволда келадими?.. Эрим кўргани йўқ. Кўрса, тутақиб кетарди. Шунақа аёлларни ёмон кўрарди. У аёл билан қизим яшай олмайди. Гапни чаннатиб-чаннатиб гапиряпти. Қизим бир бурда нон еса ҳам эркин юрадиган жойга бераман.

Нодирахоннинг гапларида жон бор. Қудаликка келаётган аёл соддароқ кийиниб келиши, кўпам мақтанмаслиги керак эди. Тақдир-насиб, қизини шаҳарлик аёлга бермайдиган бўлишипти. Дастурхонларини очишмапти ҳам. Аёлларга бу воқеа ибрат бўлар.

20.08.2010 йил.

ИСМИНГ – ОТАМНИНГ ИСМИ

Мен ёш эдим. Қишлоғимизда Мамасоли бобо, деган чол бўлар, мени қаерда кўрса эркалатар, пешонамдан ўпиб қўяр эди. Бир кунни онамдан:

- Буви, Мамасоли бобо қариндошимизми? – деб сўрадим.

- Йўқ, - деди бувим.

- Нега бўлмаса, мени эркалатиб, пешонамдан ўпиб қўяди?

- Сени яхши кўрса керак-да, ўғлим, – дедилар бўвим.

- Бир оёғига нима бўлган?

Бўвим бир ух тортиб:

- Бу буванг ҳам даданг борган урушга борган. Сёғини ўша уруш бўлган жойга ташлаб келган, – деди-да, кўзига ёш олди. Чамамда, дадам эсига тушди...

Дадам урушдан ярадор бўлиб келиб, узоқ яшамай қазо қилган эди. Шу-шу уруш тўғрисида бирор гап эшитсам, ё китоб ўқисам, кино кўрсам, Мамасоли бобо билан дадам кўзимга кўринадиган бўлди. Урта мактабда, университетда ўқидим, ишга жойлашдим. Бобо ўша одатини-сўрашаётиб пешонамдан ўпиб қўйишни ташламади. «Лекини»ни билмайман. Онамдан сўрай десам, ўтиб кетган. Бобонинг ўзидан сўрай десам, унинг нуроний чехраси, оппоқ қилиб қўйилган соқоли, маъюс боқувчи кўзлари, ширин-ширин сўзлари йўл бермайди, уларнинг сири босади гўё. Кўзларига ҳам уялиб зўрға боқаман. Айниқса, икки-учта улфатларим билан кетаётганимда шундай қилса, ғалати бўлиб кетаман... Ўғли йўқлиги учун шундай қиялтимикин десам, беш-олтита чиройли, баҳодир ўғиллари бор.

Таажоуб... Бошқа болаларни бундақа қилмайди... Уйландим. Куёв йигит бўлиб кўчага чиқдим. Узокдан бобо келяпти. Ўзимга: «Энди ўпмаса керак, агар яна пешонангни тут» деса, «лекини»ни сўрайман дедим. Олдин мен салом бердим. У алик олди-да:

- Ҳа, баракалло, сарполар муборак, – деди-да, дуога қўл очиб, менга бахт тилади. Сўнг икки қўлини мен томонга чўзиб:

- Ке, болам, пешонангдан бир ўпай, – деди севиниб. Пешонамни тутдим. У яна дуо қилди. Мен ўзимни тўхтатиб, мақсадга кўчдим:

- Бува, узр, бир нарса сўрасам майлими? Ёшлигимдан то ҳанузгача, қаерда кўрсангиз, пешонамдан ўпиб сўрашасиз. Раҳмат, мен розиман. Шу одатингизнинг сабабини билмоқчиман. Бошқа ўртоқларимни бундай қилмайсиз, нега?

- Э, болам, унинг боиси – оддий: сенинг исминг – отамнинг исми. Отамни Жўрақулбой дер эди халқ. Сен шу исмни сақлаб юрибсан. Сендан гўё отамнинг ҳиди келади. Сени кўрсам, юрагим юмшайди. Отам тирикдай кўз олдимга келади. Унинг руҳи шод бўлсин деб, пешонангдан ўпаман. Хафа бўлма, мендан, болам. Отам қўли очиқ, сахий эди. Сен ҳам қўли очиқ, сахий бўл.

Шу-шу мен ҳам Қодирали исмли болани кўрсам, бобо сингари уни ҳурмат қиладиган бўлдим. Отамнинг исми Қодирали эди-да...

20.07.2010 йил.

ОСМОНДА АНВАРНИНГ ТАХТИ ЙЎҚ

Тўй шаҳардаги катта бир ресторанда бўлди. Жуда кўп меҳмонлар келди. Ресторан ходимларига раҳмат, лабларида табассум билан хизмат қилишди. Столларда ноз-неъматлар беҳисоб, одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса бор. Тўйга таклиф қилинган хонанда вилоятда танилган, хушовоз йигит. Унинг ширин, латиф, майин овозини меҳмонларнинг кўпчилиги бош тебратиб тинглаб ўтирипти. Мумтоз ашулаларни қойиллатиб ижро этмоқда. Мен ҳам унинг овозига, ижросидаги ғазалнинг мазмунига, шоирнинг санъатига маҳлиё бўлиб ўтирдим. Унинг кўлидаги тордан чиқаётган овоз ҳам киши қалбига ўзгача таъсир этарди. Бир пайт хонанда *Фалакка қўл узатиб, ёрей, «тахти Анварни олиб бўлмас»,* - деб юборди.

Ғазалнинг бу мисраси ош чайнаётганда тишга урилган тошдек таъсир қилди менга. Қани, энди имкони бўлса, дарҳол бориб мисрани тузатсам.

Зиёфат тугади. Ҳамма тўй этасига раҳмат айтиб, эшикка томон юра бошлади. Мен хонанда турган томонга столлар оралаб бордим, созандалар билан сўрашиб, уларга раҳмат айтдим. Ашулачи йигитни чеккага олиб:

- Ука, Бобораҳим Машраб девонидаги юқоридаги ғазални бир кўриб олсангиз, - дедим.

У менга қараб:

- Нима бўпти? – деди.

- Узр, ука, «шамси анвар» бўлса керак, - дедим.

- Тоға, мен бу ашулани қанча тўйларда, ўтиришларда ижро этдим. Биров танқид қилмаган. «Тахти Анвар» ми, «Шамси Анвар» ми, сизнинг ишингиз нима? Мана, ҳозирам қанча одам ўтириб, биров бир нарса дегани йўқ.

- Хўп, ука, узр, – деб орқамга қайтдим.

Бизнинг суҳбатимизни чалароқ эшитиб турган доирачи йигит ашулачига:

- Нима гап? – деган эди у:

- Қара, анови чол мени танқид қиляпти, – деди.

Ташқарига чиқсам, шерикларим мени кутиб туришипти. Автобусда келяпман. Кўз олдимдан мархум адиб Абдулла Қаҳҳорнинг «Санъаткор» ҳикоясидаги воқеалар бир-бир ўта бошлади. Ҳа, одамлар, одамлар. Овқат озгина шўр ёки аччиқ бўлса, ошпазга танбеҳ берамиз. Бир улуг шоирнинг ғазали бузилса, бефарқ кета берамиз. Осмонда Анварнинг тахти йўқ-ку, ахир...

20.07.2010 йил.

РОСА ПУЛ ОЛДИМ, ЭНДИ ДУО ОЛАМАН...

Мени Андижон нашриётига телефонда чақиришиб қолди. Битта китсбимнинг баъзи бир камчиликлари бор шекилли, тез келинг, дейишди. Андижондаги автовокзалга бордим. Эски шаҳар томонга қатнайдиган «Дамас»лар турадиган жойда машина йўқ. Бир доня янги, кўк «Тико» турипти. Афтидан бу кира қиладиган машина эмас. Шофёр ҳам чиройли кийинган оқ юзли, ўрта бўйли, 25-30 ёшлар чамасидаги йигит. Мени кўрди-ю олдимга келди, сўрашди.

- Отахон, қаерга борасиз? Эски шаҳаргами? – деди шошилиб.

- Йўқ, ҳалиги газета чиқарадиган ер бор-ку, ўша ерга бораман, – дедим уялгансимон.

- Ҳа, нашриётта, денг. Ўтиринг, олиб бориб қўяман. Проспектда, яқин, – деди.

Машинага ўтирдим. Вокзалдан чиқдик. З. М. Бобур ҳайкали ўрнатилган майдон ёнига борганимизда, икки киши қўл кўтарди, шофёр қўли билан Эски шаҳар томонга имо қилди, тўхтамади. Мен:

- Иккала одамни нега олмадингиз, жой бор-ку, – дедим шофёрга.

- Қўя беринг. «Дамас»лар кўп, – деб жавоб берди шофёр.

Йўлда у ёқдан, бу ёқдан суҳбатлашиб кетдик. Анча хушмақчақ, кўнгли очиқ йигит экан. Айтилган манзилга келдик. Машина тўхтади. Мен бир доня беш юз сўмлик чиқариб узатдим. У:

- Пулни чўнтагингизга солинг. Битта чиройли дуо қилинг, – деди кулиб.

- Ука, пулни олинг. Яхши дуо ҳам қиламан, – дедим-да, пулни машинанинг ғаладонига солдим.

У ғаладондан пулни олиб, «ҳай-ҳай» дейишимга қарамай, кўкрак чўнтагимга солиб қўйди. Энди ортиқ қисташга ўрин қолмади. Қибла томонга ўгирилиб, узун дуо қилдим. Юзларга фотиҳа тортилди. Йигит хурсанд бўлиб:

- Отахон, мана бу бошқа гап. Шу кунгача роса пул олдим, энди дуо оламан, – деди.

Хайрлашиб машинадан тушдим. «Эски шаҳарга кетса керакда. Мени йўл-йўлакай олиб келгандир», деган хаёл билан қараб турдим. У машинасини орқага буриб, келган томонига қайтиб кетди.

Атай мени олиб келган экан. Тинч-саломат юрсин, дея яна дуога қўл очдим.

15.09.2010 йил.

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Сўз ўйини

Совчилар билан қизнинг ота-онаси тил топишди: қиз билан йигит кўришадиган, бир-бирига ёқиб қолса, тўйга ҳаракат қилишадиган бўлди.

Йигит қизнинг аммасиникига келди. Махсус тайёрланган хонада қиз билан учрашди. Олдин иккала ёш озгина уялишиб ўтиришди. Кейин суҳбат қизиб, ёзилишди. Қиз рўзғор қилишга рози бўлди, йигитга қиз ёқди. Туриш олдидан йигит:

- Ие, бир нарсга эсдан чиқибди. Исмнингизни сўрамабман, - деди. Қиз кулиб, уялиб:

- Исмим – Сотқиной. Дугоналарим «ой»ини ташлаб «Сотқин» деб чақирашади, мен уришаман. Сиз ҳам исмингизни айтинг, - деди.

- Менинг исмим Кўчқарали. Ўртоқларим «али»сини ташлаб «Кўчқор» деб чақирашади, - дугоналарингиз «Сотқин» деса, сотқин экансиз. Мен сизга уйланмайман, - деди йигит кулиб.

- Мен ҳам сизга тегмайман - Кўчқор экансиз, кўчқор усоғич бўлади, - деди қиз ҳам қолишмай. Йигит қараса, қиз чиқиб кетяпти. Шарт билагидан ушлаб, ўзига тортиб:

- Ҳазил, бу исм-да. Иккаламиз ширин турмуш курсак, билинмай кетади. Ўғил-қизларимизга чиройли, маъноли исмлар қўямиз. Мени кечиринг, - деди йигит. Қиз мийиғида кулиб, йигитнинг қора кўзларига тикилди. Ўртада бўлган сўз ўйини икки ёқимли қалбга меҳр тафтини солди.

15.10.2010 йил.

ЭНЧИ МОЛНИ ЙЎҚОТ, ЎҒЛИМ!

Миннатли ошдан беминнат мушт яшаи
Мақол.

Мулла Норқўзи қизини Наби кулолнинг ўғлига узатди. Қиз билан йигит узукка кўз қўйгандай муносиб. Дўстлар ҳавас қилди, душманлар ҳасад...

Тўйдан икки ой ўтди. Ёз кунлари эди. Мулла Норқўзи қудасиникига катта таргил ғунажин етаклаб кирди. У молнинг аргамчисини калтароқ ушлаб:

- Набижон, мана бу мол сизларга. Ота-бобомиздан қолган удум – энчи, - деди. - Яқинда туғади, сигиримнинг боласи, ювош, хўра. Сигир - уйнинг қассоби, уста, - деб қўшиб қўйди.

Мол ўйноқлаб, пишқириб, атрофга олазарак бўлиб қараб

турипти. Наби кулол ҳам, хотини ҳам ҳайрон. Янги қуда, «йўқ» деса, кўнгилхиралик бўлади. Наби ака ийманиб:

- Раҳмат, қуда. Овора бўлибсиз. Ўзимизнинг ҳам сигир олиш ниятимиз бор эди, - деди.

Дарҳол ҳовлининг салқин жойига қозиқ қоқилди, мол боғланди. Норқўзи ака молга қараб:

- Жонивор, бугундан сен шу хонадоннинг эрка молисан. Биронтасини ушиб юрмагин. Ҳа, айтгандай, ҳозир қорни тўқ. Ҳали, кечроқ ўт берарсизлар. Кўк ўтни озгина сўлитинглар, - деди молнинг бош-кўзларини кафти билан силаб.

Қудалар айвондаги сўрига келиб ўтиришди. Фотиҳадан кейин Норқўзи ака яна молни мақтай кетди. Шу кундан бошлаб кулол оиласида машмаша бошланди. Мол бу оилага энчи қилиб берилган-у, Норқўзи ака ҳар куни ундан хабар олади. Кулолни ишдан қўйиб, ярим соат, бир соат ўтириб суҳбатлашади. Асосий мавзу - тарғил ғунажин. Эмишки, мол олсанг, тарғил ол, тарғил олмасанг, танлаб ол.

Мол турган жойга бориб, у билан худди одам билан гаплашгандек гаплашади. Наби ака қудасидан зерикди. Олдин кирганда молнинг олдига бирга бориб турди. Учинчи бор кирганда, молнинг ёнига бормади. Қараса, беш-олтита коса яшадан - асосий тирикчиликдан қолиб кетаркан. Қуда секин-секин бу оилада ҳурматини йўқотиб борди. Аммо Норқўзи ака киришни, молни мақташни, тавсиялар беришни қанда қилмади. Қуз келди. Бир куни кириб, худди бригадир аъзосига буйруқ бергандай:

- Энди молни молхонага олиб киринглар, совуқ тушди. Бу қора мол. Совуққа юпка бўлади. Иккинчидан, ой куни яқинлашиб қолди, - деди-да, молхонанинг ичига кириб, айланиб кўрди. Наби аканинг ёнига келиб:

- Уста, қибла томонда битта тешиқ бор экан, беркитинглар, - деди. Кулол пишираётган лойидан кўзини узмай, «хўп» деди зўрға. Қудасига эшиттирмай «Астағфуруллоҳ» деб кўйди. Ўғли ишдан келганда қайнотасининг «топшириғи»ни айтди.

- Ўғлим, бу мол бошга бало, жонга жазо бўлди-ку. Қутилишнинг иложи бормикин? - деди. Эртасига Норқўзи ака кириб, куёви билан қизини чақириб:

- Энди ҳушёр бўласизлар. Кечаси икки марта - соат ўнларда бир марта, иккиларда бир марта эшикка олиб чиқиб, сийдириб келасизлар. Бу мол онаси билан иккаласи шунга одатланган, - деб тайинлади.

Янги куёв қайнотасининг бу гапига ижирғаниб «хўп» деб кўйди. Илож қанча? Ўша куни хотини билан эшикка олишиб чиқди.

Эртасига ишдан чарчаб келиб, ухлаб қолди, эшикка олиб чиқа олмади. Норқўзи ака кириб, молхонани кўрди: тарғилнинг бир ёни лой бўлиб қолипти. Аччиғи келиб:

- Бу ишларинг бўлмапти, ўғлим. Тагини қаранг. Қизим, сен қарасанг бўлмайдими? Ахир, сен мол кўрган одамнинг боласи эдинг-ку? Аттанг, аттанг, – деб юборди. Куёв анча нам тортди, аччиғи келди. Бу гапни уста Наби эшитиб, бир кўзғолди. Яна ўзини босди-да, «Астағфуруллоҳ», деб юборди. Кудасининг гапича, бу оила мол кўрмаган оила экан. Улар мол кўрган одамлар. Унинг гапига яраша гап қилса, ўртада уруш чиқиши аниқ.

Кечкурун ўғлини ёлғизлатди, келинига эшиттирмай:

- Ўғлим, менинг ўғлим бўлсанг, энчи молни йўқот. Менга сигир керак эмас. Оч қорним - тинч қулогим! Сен йўқотмасанг, мен уйига олиб бориб бераман. Унда иш хунук бўлади, – деди.

- Хўп, ота. Мен ҳам зерикдим. Бир йўл топиб қўйдим. Сиз тек турасиз, аралашмайсиз. Хамирдан қил суғургандек ҳал қиламиз бу ишни...

Эртасига Норқўзи ака одатини канда қилмай кирди. Саломалик, ҳурмат-эҳтиром жойида бўлди. Мавзу яна молга кўчди. Молхонани кўриб қувонди. Унинг шодлигидан фойдаланган куёви:

- Дада, бир маслаҳатли иш чиқиб қолди, – деди.

- Хўш, хўш, эшитамиз, – деди кулиб қайнота.

- Мол бизники-а?

- Ҳа, ўғлим, сизларники. Яхши ният билан берганман. Сигир қиласизлар. Яқинда оғзиларинг оққа тегади, қозонларинг сариёғ кўради, – деди. Шунда:

- Қуда, – деб юборди Наби ака. Отасининг аччиғини сезган ўғли дарҳол:

- Ота, кўчада биров чақиряпти, чиқинг, – деди. Ота ҳам вазиятни сезиб, кўчага чиқиб кетди. Куёв:

- Мол сизларникида туғиб, ўзига келгунча турса. Отам ҳам, онам ҳам умрида мол ушламаган, косиб. (Ёлғонни Оллоҳ кечирсин!). Мен эрта кетиб, кеч қайтаман. Чарчаб ухлаб қоляпман. Биласиз, ишим нозик, оғир касаллар билан бўлади. Молнинг саломат туғиб олишига ҳижолат бўляпман. Нима дейсиз? – деди. Норқўзи ака ўйланиб, бир ух торти-да:

- Ўт масаласи қийнаяпти, ўғлим. Далага чиқсанг, бир чаппа ўт топилмайди. Уйдаги молни ҳам зўрға боқяпман, – деди.

- Ўтдан ҳижолат бўлманг. Помидорнинг ўрнига жўхори экканмиз. Одам солиб, ўрдириб бераман. Еғиза берасиз.

- Ундай бўлса, бўпти.

Шу куни энчи ғунажин Наби кулол хонадонидан ирғиб-ирғиб, пишқириб чиқиб кетди. Ҳамманинг дили равшан тортди.

- Ўғлим, раҳмат. Жуда осон қутилдик. Энди, энчи молни елкамизнинг чуқури кўрсин. Одамни бир қўшни бўлиб, бир қуда бўлиб биласан, деганлари рост экан. Сен билан келиннинг ҳурматидан унга тенг бўлмадим. Бўлмасам... Энчи мол туғди, боласи катта бўлди. Қиши билан тўққиз сўтих ернинг поясини еб битирди. Норқўзи ака «олиб чиқиб кетинглар» демади, Наби уста оғзига олмади мол деган сўзни. Шуни айтаркан халқ «Миннатли ошдан, беминнат мушт яхши» деб. Аммо мол қургур иккала қуда орасига озгина совуқлик солиб қўйди. Бу совуқлик кейин авж олди.

22.11.2010 йил.

ТАҲОРАТИМ ЙЎҚ ЭДИ...

Яқинда бир олим кишидан ушбу ривоятни эшитган эдим. Уни азиз ўқувчиларимга илиндим.

...Эмишки, турк султон ўнг қўл вазирининг Муҳаммад исмли ўғлини саройнинг бош муншийси қилиб ишга олипти. Бундан боланинг отаси-вазир беҳад хурсанд. Йигит султон саройида ўзининг ўтқир илми, одоби, хушфеъллиги, ширинсуҳанлиги, орасталиги, хатининг чиройлилиги билан обрў топибди. Султон уни доим йиғилишларда ҳурмат қилиб, «Муҳаммадхон» деб чақирар, ёнига ўтқазар, майин табассум билан муомала қилар эди. Вазир ўғли билан султон ўртасидаги ширин муносабатни кўриб, ич-ичидан қувониб юрди. Бу ахир отанинг бахти-ку.

Нима бўлди-ю кунларнинг бирида саройдаги катта анжуманда султон Муҳаммадхоннинг номини айтмай:

- Вазирнинг ўғли, ёнимга кел, - деди. Бу сўзни эшитган вазирнинг ичига муз киргандай бўлди. Уни шубҳа босди: «Нега энди султон ўғлимнинг исмини айтмай «вазирнинг ўғли» деб чақирди? Ўғлим бирор бир ножўя иш қилдимикин?». Бир неча кун шундай хаёллар гирдобида юрди. Кунларнинг бирида султонни ҳоли топди. У анча хурсанд ўтирган экан. Шунда вазир ўша кунги воқеанинг сабабини сўради. Султон кулиб:

- Ўғлимнинг исми-сарвари олам Муҳаммад (с.а.в.)нинг исми. Уни таҳоратсиз айтиб бўлмайди. Ўша мажлисда таҳоратим йўқ бўлгани учун «вазирнинг ўғли» деб чақирдим, - деди. Шундан сўнг вазирнинг шубҳаси йўқолди, кўнглига ёруғлик тушди.

Мен бу ривоятдан таъсирланиб, бир йиғилишда ўртоқларимга

айтиб бердим. Хикоям тугагач, даврадагилардан бири - кекса педагог Мадаминжон Саидов:

- Домла, худди шунга ўхшаш бир воқеани эшитганмисиз? Навоий ҳазратларининг исми ҳақида, – деб сўраб қолди. Мен:

- Йўқ, эшитмаган эканман. Айтинг-чи? – дедим.

У гап бошлади.

...Бу воқеа Тошкентда бўлган. Алишер Навоийга бағишланган катта анжуманга дунёнинг жуда кўп жойларидан йирик олимлар, машҳур шоир ва ёзувчилар, навоийшунослар, таржимонлар келган экан. Улар орасида доғистонлик машҳур шоир Расул Гамзатов ҳам бўлган. Анжуман тугагач, меҳмонлар шарафига катта ресторанда зиёфат берилган. Зиёфат охирида бир журналист йигит Расул Гамзатовни ҳоли топиб:

- Расул оға, Алишер Навоий ҳақида озгина интервью берсангиз? – депди. Расул оға чўчиб:

- Болам, кўрдинг, мен зиёфатдан турдим. Озгина коньяк ичдим. Таҳоратим йўқ. Бу улуг зотнинг исми-шарифини таҳоратсиз тилга олиш гуноҳ... Эртага меҳмонхонага бор, ўша ерда батафсил гаплашамиз, – деган экан. Журналист йигит эртасига меҳмонхонага бориб интервью олибди. Бу воқеа юқоридаги ривоятдан таъсирли чиққан, азиз ўқувчим...

11.11.2010 йил.

ЁН ҚЎШНИНГ – ЖОН ҚЎШНИНГ

Маткарим ака дарвозасининг олдида ўтирган эди, қўшниси Қоровой бобо қўлтигида битта оқ тугун билан уйига кириб кетди. У қўшнисига салом ҳам бермади, тескари қараб ўтди. Маткарим ака ниҳоятда хафа бўлди. Ўзига-ўзи: «Наҳот, бир оғиз «Ассалому алайкум!» деган сўз унинг оғзидан чиқиши қийин бўлса. Феъл экан-да. Инсоф бермаса қийин экан. Ёши ҳам саксондан ошди», дея гудранди.

«Ўғлим армиядан келди – кирмади, майли. Набираларимга тўй қилдим, айтдим, оксоқоллар кирди, чиқмади, майли. У ер, бу ерда саломга қўл узатсам, қўлини тортиб олади. Э, тавба. Ўн йилдан бери шу аҳвол... Мен бунга нима ёмонлик қилдим экан, билмадим. Иморат қураётганда ҳамма ҳашарларига кирдим, ўрикдан йиқилиб, оёғи синганда кўтариб уйига олиб кириб ётқиздим. Тузалгунча хабар олиб турдим, қўлтиқтаёғимни бериб турдим...

Ҳа, булар – бой, янги бой... Ўғли вилоят ҳокимлигида ишлайди. Майли, эсон бўлишсин. Менинг ўғилларим ҳам катта бўлар,

орқамизга офтоб тегар», деб ўй суриб ўтирган эди, Қоровой бобонинг ўн икки ёшли набираси дарвозадан югуриб чиқди-да:

- Маткарим бобо, Маткарим бобо! Тез юринг! Туринг! Опоқим галати бўлиб қолди, — деб унинг қўлидан ушлаб тортиди. Наилож? Бобо киришга мажбур бўлди. Кирди. Не кўз билан кўрсинки, Қоровой чол айвондаги сўрида осмонга қараб ётипти. Кўзи очиқ. Икки оёғи сўридан осилиб турипти. Ҳалиги, қўлтиғидаги тугун нон экан, икки метр нарига тушибди. Пешонасини ушлади-совуқ. Кўзлари очиқ экан, ишқалаб юмдирди. Оғзини ўзига келтирди. Жон таслим қилгани аниқ... Ёнидаги оқ дуррани йиртиб, жағини танғиди. Сўрига яхшилаб ётқизди. Юзига дурра ёпди. Йиғлаб турган қизини юпатди:

- Кўркма, қизим! Опоқинг қазо қипти. Энанг қани?

- Тўйга кетган... - деди набира йиғи аралаш.

- Энди сен қўшнилари чақир, мен ёнида тураман.

Бир зумда ҳовли эркак, аёлга тўлди. Майитни алоҳида хонага олиб кирдилар. Маҳалла оқсоқоли етиб келди. Ўғлига телефон қилишди. У Пахтаободга махсус иш билан кетган экан. Котиба қиз чақиртирипти.

- Эндигина бирга эдик. Менинг ёнимда ўтирган эди, Назаралининг тўйида. Умр шу-да, — деди маҳалла домласи юзига фотиҳа тортиб. Қабристонга одам юборишди. Ёмон гап тез тарқалади: бир пастда бутун қишлоқ тўпланди. Қабр биттунча ўғли ҳам етиб келди. Воқеани эшитиб, отасининг жасадини қучоқлаб йиғлади. Илож қанча?.. Эшикка чиқди. Эркаклар орасидан Маткарим бобони топиб, бағрига босиб қучоқлади:

- Яхшиям Сизнинг борлигингиз, тоға. Отамнинг ҳақиқий укаси экансиз, — деб йиғлади. Сўнг баланд овоз билан:

- Қўшнисининг қўлида жон берган отам, бир оғиз ширин сўзини дариг тутган отам, — деб юборди. Маткарим ака кўз ёшларини артаркан «отасининг менга муносабатини биларкану айтмас экан» деб хаёлидан ўтказди.

- Хафа бўлманг, ука. Ҳаммамиз ҳам бир кун шумиз, — деб уни юпатган бўлди.

Маҳалла домласи таъзия ўқишдан олдин жамоатта қўшничилик, унинг қоидалари, қўшнининг қўшнидан ҳақи, хурмати, унинг азизлиги ҳақида анча маъруза қилди.

Эрта билан тўйда ўтирган чолни пешинда жойига қўйдилар. Инсон умри шу экан. Кечқурун таҳлил ўқилди. Қоровой бобонинг дўстлари, қариндошлари, қўшилари йиғилди. Дастурхон йиғилгач, бобонинг ўғли:

- Ҳалойиқ, домла бува, Маткарим бобо бугундан менинг

қиёматлик акам. Гувоҳ бўлинглар! Мен унинг укасиман. Ўғиллари менинг укам. Отамнинг ўрнида ҳурмат қиламан. Агар отамнинг гуноҳи бўлса, ёмон-яхши гапирган бўлса кечирсин, – деди йиғлаб туриб.

- Ука, отангиздан мен розиман. Менинг гуноҳим бўлса, у кечирсин. У чин дунёга кетди, - деди Маткарим ака ҳам. – Биз ҳам бир кун борамиз. Қиёмат куни ёруғ юз билан кўришайлик, иншоолоҳ.

- Ён қўшнинг – жон қўшнинг, деганлари шу, биродарлар. Қоровой бобо билан Маткарим бобонинг бугунги иши – ҳаммамизга ибрат бўлсин, - деди домла. Қуръон тиловат қилинди. Жамоа кузаётганда осмон тиник, юлдузлар, нур сочиб турган эди.

02.11.2010 йил.

ЕГАН КАЛТАГИМ ЭВАЗИГА

Урушдан кейинги йиллар, адашмасам, 48-йил эди. Олтинчи синфни битириб таътилга чиққанман. Ўша йиллари далада ишлагани мен каби ўқувчилар ҳам мажбур қилинар эди. Биз, ёш бўлсак ҳам, далада катталар билан баробар ишлардик. Колхозда техника йўқ. Ёўза қатор ораларига ҳўкиз қўш, эшак қўшларда ишлов берилар, отда акушник билан эгат олинар эди. Биз, болалар, ҳўкиз, эшак-қўшни етаклардик, от миниб берардик...

Мен Маматмурод ака деган одамнинг ҳўкиз-қўшини етаклаб берар эдим. Ҳўкизлар қари бўлгани учун ювош эди. Иккала ҳўкизнинг ўртасида ялангоёк, иккаласининг тизгинини маҳкам ушлаб юраман. Орқада Маматмурод ака қўшнинг қулоғини ушлаб, омоннинг чўян тишини ерга санчиб боради. Чўян тиш ерни ёриб, эгат ичини юмшатади. Менинг вазифам ҳўкизларга ёўзани егизмаслик, эгат бошига чиққанда, уларни буриб, келгуси эгатга солиб қўйиш... Ўнг томонга буриладиган бўлсак, чап томондаги ҳўкизнинг тизгинини бўш қўйиб, ўнгдагисини тортаман. Чап томонга буриладиган бўлсак, бунинг акси. Бурилаётганда икки, уч «хўш-хўш», «хў-ў-ш» дейман. Оёғимга қуруқ кесаклар ботади, оғрийди. Баъзан кўзимдан ёш чиқиб кетади. Сал хаёл олиб қочса, ҳўкиз ёўзани еб қўяди, тоға орқадан кесак отади, «кўзингга қара!» деб бақариб туради. Унга ҳам қийин: қўшнинг қулоғи ноўрин қийшайса ёки қўлдан чиқиб кетса, чўян тиш ҳўкизнинг оёғини яралаб қўяди...

Бир куни эрта иш бошлаганимиз боис ишимизнинг унуми бўлди. Шийпонда темирдан бонг чалинганда (тушликка, пешинликка

ошпазимиз тош билан уриб, одамларни чақирар эди), тушликка чиқдик. Мен ҳўкизларни салқинга боғладим, олдиларига ўт солдим. Қўлимни юйиб, энди чой ичишга ўтирган эдим, бригадир:

- Олимжон, тур тез! Югур! Ҳўв анови молни ҳайдаб қўй. Раис келяпти, - деди. Узоқдан қарасам, бир отлиқ одам келяпти. Тез бордим. Бир қора ғунажин қозигини суғуриб, ғўзанинг ичига кириб, энди икки-уч тул ғўзани еган экан. Узун аргамчисини бор кучим билан тортдим. Йўлнинг чеккасига олиб чиқиб, қозигини қоқишга энгашган эдимки, бўйним, елкам аралаш «тарс» этиб қамни тушди. Тураман деган эдим белим аралаш икки-уч қамни тушди. Бахтимга от тепаламади. Раис бўлса керак, ҳар хил ёмон сўзлар билан ҳақоратлади. Отнинг тагидан аранг чиқиб, қишлоқ томонга жон ҳолатида қочдим. Қочмасам, яна урар эди-да. Яхши қувмади. Уёғи нима бўлди, билмадим. Уйга йиғлаб кириб келдим. Онам:

- Нима бўлди, ким урди? – деб бағрига босди. Мен зўрға йиғи аралаш бўлган воқеани айтдим. Эгнимдаги ювила-ювила жони қолмаган бўз кўйлак қамни зарбидан йиртилиб кетибди. Қамни теккан жойлар қизариб, бўртиб чиқибди.

Онам дарҳол шўр пахта қилиб, заҳаланган жойларга икки-уч бор босди. Отам воқеани билиб, қаттиқ хафа бўлди. Тикаётган маҳсисини ерга қўйиб тик турди:

- Ахир у бировнинг моли бўлса. Менинг мол эмас, товўғим ҳам йўқ бўлса. Астағфуруллоҳ... – деди куюниб.

- Боринг, болада нима айб? Яхшиям, қочипти, бўлмаса, уриб ўлдириб қўярмиди, қонинг келгур, – деди онам жавраб.

- Қўй, хотин, у ит билан тенг бўладиган замон эмас. Уларнинг пичоғи кесган давр. Уни худога солдим. Оллоҳ билгувчи, кўргувчи, ўзи жазосини беради, ўғлинг бегуноҳ, – дея онамни юпатди отам.

Беш кун далага чиқмадим. Бригадиримиз шу кунлар ичида икки марта хабар олди. Отамдан узр сўради:

- Уста ака, айб менда. Бу золимнинг шунчалар бераҳмлигини билмаган эканман. Қачонгача шундай кетаркин, колхозчиларнинг ҳаммаси тўйди. Бунгаям худо бордир, – деди норизо оҳангда.

Олтинчи куни далага чиқдим. Яна қадрдон ҳўкизларимни етакладим. Улар мени меҳр билан кутиб олишгандай, гўё.

Шу йилнинг қишига бориб, қишлоқда хунук гап тарқалди: «колхозни комиссия босипти, катта камомад бор эмиш». Орадан икки ой ўтиб, «раис, кассир, омборчи, бош ҳисобчи қамалипти» деган гап чиқди. Янги раис сайланди. 49-йилнинг ёзида очиқ суд бўлиб, колхознинг собиқ раҳбарлари 15-20 йилга озодликдан маҳрум қилинди. «Уларни Россиянинг узоқ жойларига юборишипти.

Оғир ишларда ишлармиш» деган гап чиқди.

...Мана, орадан йигирма йил ўтди. Собиқ раисимиз Абду-жаббор тоға қамоқдан келди. Ҳамма қатори мен ҳам кўришдим. Иркутскда бўлибди. Бу йиллар мобайнида мен ўрта мактабни, уни-верситетни тамомладим. Ўқитувчи бўлдим, уйландим, болали бўл-дим. Ота-онам қазо қилди, иморат қурдим. Қамчининг заҳри билин-май кетди, аммо қалбимдан унинг доғи чиқмас эди. Кунларнинг бирида Абдужаббор тоға бизникига келди. Қуюқ сўрашди:

- Олимжон, ука, битта илтимос, машинангиз янги экан. Эртага Чустга бориб келсак. Хизматингизни бераман. У ерда битта танишим бор. Пиёз уруғ, сабзи уруғ беради, олиб келиб, Асака бозорида майдалаб сотаман. Сабаби тирикчилик, - деди.

- Мен йўл билмайман, тоға, - десам

- Мен биламан. Яқин йўл бор. Баҳонада айланиб келамиз, - деди. Оқсоқол одам деб «хўп» дедим. Чустнинг Олмос деган қиш-логига бордик. Таниши яхши одам экан: роса меҳмон қилди, катта боғи бор экан, айлантирди. «Уйга олиб кетинглар» деб сара нокла-ридан, олмаларидан берди. 50 кг. пиёз уруғ, 30 кг. сабзи уруғ олиб қайтдик. Йўл узок. Боргунча, келгунча турли мавзуларда гаплашиб келдик. Раислик даврида саводсизлик қилиб кўп хатолар қилганини, халқнинг назаридан қолганини, маҳбусликда кўп азоблар чекканини афсусланиб гапириб берди. Аммо, «қамчи» воқеасини тилга олмади. Шу сабаб мен бу воқеа эсидан чиқиб кетган экан-да, деб кўнгил-ладим. Балиқчида-Қорадарё бўйидаги бир чойхонада анча дам олдик. Хуллас, ҳам тижорат, ҳам саёҳат бўлди. Уйга келдик, юклар-ни туширдик. Меҳмонхонасига таклиф қилди. Мен кўнмаган эдим у:

- Озгина вақтингизни оламан - икки оғиз гапим бор, - деб туриб олди. «Қандай гапи бўлиши мумкин?» деб ҳайрон бўлдим. Кириб ўтирдим. Тайинлаб қўйгандек кампири дарҳол дастурхон ёзди, чой келтирди. Бир пиёладан чой тугамай, ош келтирди. Ош ниҳоятда лаззатли бўлган экан, зўр иштаҳа билан едик. Овқатдан сўнг олдимга элик сўм пул қўйди.

- Мана бу хизматингизга, раҳмат, ука. Рози бўласиз, - деди. Мен рози бўлдим. Турмоққа шайланган эдим «Тўхтанг» деди чойини хўплаб:

- Инсон тавба қилса, Оллоҳ барча гуноҳларидан кечар экан. Аммо, битта гуноҳидан кечмас экан. Қайси денг: бировнинг ҳаққини еса, ноҳақ урса, дилини оғритса. Аммо ўша дили оғриган, ноҳақ калтакланган одам рози бўлмагунча, Оллоҳ унинг шу гуноҳини кечмас экан. Мен қариб қолдим. 80 дан ошдим. Раислигимда сизни ноҳақ, билмасдан бир-икки қамчи уриб қўйганман, дилингизни

оғританман, эсингизда борми, йўқми, билмадим, ёш эдингиз. Мана бу пулни – 50 сўмни оласиз, мана бу кўйлакни киясиз. Ўша гуноҳимни кечирасиз. Отангиздан узр сўрай олмадим, - деди-да, кўзига ёш слди.

Хайрон бўлдим. Йигирма йил олдин еган калтагимга пул, кўйлак олишим керакми? Йўқ! Мумкин эмас! Ярам битгани билан унинг доғи юрагимда турипти. Қасос олиш хаёлимда йўқ. Олмайман ҳам...

- Тоға, мени кечиринг. Пулингизни ҳам, кўйлагингизни ҳам олмайман. Тўғри, кексайиб қолдингиз. Мен ҳам сизнинг табаррук ёшингизга етай: гуноҳингизни кечдим, холам гувоҳ бўлсин... Қани, дуо қилинг, уйимга борай, – дедим.

- Пулимни олсангиз, дуо қиламан, – деди тоға.

- Мен розиман, олмайман, соғ-саломат юринг, – дедим-да, турдим. Тоға кампири билан мени кузатгани чиқди.

- Ука, пулни олмасангиз, мана бу кўйлак тоғангизники эмас, меники, мендан совға, – деб кампир машинаминг деразасидан орқа ўриндиққа ташлаб қўйди...

Бир марта дилингни оғритган инсон,

Юз дарра урган бир жонидан ёмон.

Сабаби: дарранинг кетади захри,

Дил оғриғи кетмас бир неча замон.

13.09.2011 йил.

ҚАНИ, ЭНДИ, ҲАММА КЕЛИНЛАР ШУНАҚА БЎЛСА

Арафа куни эди. Асака бозорида гурунч сотяпман. Гурунчим-бозорнинг олди гурунчи. Избоскан туманидаги Чувама қишлоғининг қизил тусли девзираси. Савдо яхши бўляпти. Бир пайт 25-30 ёшлар чамасидаги йигит билан бир аёл келди. Йигит салом-алиқдан сўнг, бақувват панжалари билан бир ховуч гурунччи олиб бор кучи билан сиқиб кўрди. Гурунч доналари унинг кафтига шиша синиқлари каби санчилиб қолди. У аёлга (хотини бўлса керак):

- Мана шу гурунчдан оламиз. Энг яхши гурунч – шу. Ошни бузсанг, тўлайсан, – деди кулиб.

- Худо адаштирмаса, ошни кулдириб юбораман, нима деяпсиз? – деди хотин ҳам бўш келмай.

- Тоға, биз яқинда янги уйга кўчиб ўтганмиз. Уйда биринчи марта арафалик ош дамлашимиз. Шунга қанча гурунч олсак бўларкин? – деди йигит менга қараб. Мен хайрон бўлиб:

- Неччи жонсизлар? – дедим.

- Бир қизим, икки ўғлим бор: беш жонмиз.
- Қўшнилари ҳам кўпми?
- Ҳа, кўп. Янги қурилган уйлар. Ҳаммасида одам бор, бари ўзимизнинг ҳамқишлоқлар, - деди.
- Бўлмасам, бир ярим кило олинглар. Қўшниларга берасизлар, ўзларинг ейсизлар, - дедим.

Хуллас, олишди, пулини беришди, раҳмат айтишди.

Улар мендан йигирма қадамна юргач аёл эрига нималарнидир уқтирди. Эр икки-уч бор «қўй» дегандек қўл силтади. Хотин қаттиқ турди: эрининг енгидан тутиб, мен томонга олиб келди. Мен бировга гурунч тортяпман-у, хаёлим эр-хотинда. Ўзимна, буларга гурунч ёқмади. Энди қопга тўкиб пулини қайтариб олишади, деб турибман.

- Тинчликми, қизим? Пулдан адашибсизми? - дедим уларнинг кўзига термулиб. Эри индамади.

- Тинчлик, тоға. Ҳижолат бўлманг. Гурунчдан яна бир ярим кило берасиз. Алоҳида идишга солиб беринг, - деди аёл кулиб. Гурунчни тортдим. Пулини олдим. Эр-хотин ўртасида бўлган тортишувнинг боисини сўрадим. Аёл:

- Тоға, биз янги уйда олий нав гурунчдан ош дамлаб есак, эски уйда қолган қайнотам билан қайнонам нима дейди? Билишиб қолса, хафа бўлишмайдами? Алоҳида бўлиб чиққанимизга ҳали бир йил бўлгани йўқ. Ўшанга хўжайинимни қайтариб келдим. Эр хотиннинг гапини бўлди:

- Кеча кириб «ота, арафаликни шу ерда қилайлик» десам «Йўқ, ўғлим, ўша ерда - янги уйда қилинглари. Ўша ердаги одамларга эл бўлинглари. Янги қўшниларга яхши ният билан ош улашинглари - меҳрли бўласизлар. Уйни беркитиб, бизникига келсаларинг - меҳр қочади», - деди.

- Тўғри, ота шундай дейди-да. «Менга арафалик қилиб бер» дейдими, демайди, - деди аёл катта сумкага нарсаларини жойлаб.

- Жуда улуг иш қилдинглар, қизим. Улуг кунда ота-онанинг қилган дуоши тез ижобат бўлади. Эрта-кеч сиз ҳам келин оласиз экан. Бу яхшилигингиз икки ҳисса бўлиб қайтади, иншооллоҳ. Эндичи, имкон бўлса, гурунчга яраша гўшт, битта ширин қовун, тўртта юмшоқ нон ҳам қўшиб олинглар, - дедим.

- Ҳа, оламыз, сиз айтганларни ҳам. Куруқ гурунчни олиб кирамизми, тоға? - деди аёл.

- Хотиним жуда куйканак. Бир ишни қиламан дедими, қилади. Ота-онамнинг олдида кичик укам қолган. Ҳамма нарсаси етарли. Биз арафалик олиб бормасак ҳам бўлаверади, - деди йигит менга бир кўзини қисиб. Хотини аччиқланиб:

- Кетдик, бекорларни айтибсиз. Мен олиб бораман, қайнотамнинг дуоси менга керак. Юринг, кўтаринг анови сумжани, – дея буюрди.

Улар бозорнинг одамлар гавжум жойига киришиб, кўздан гойиб бўлишди.

Нариги ёнимда гурунч сотаётган шеригим – Мулла Абдувоҳид ака бизни кузатиб турган экан. Ёнимга келиб:

- Олимжон ака, тинчликми? Ҳалиги эр-хотин билан узоқ савдолашдингиз, – деди. Мен бўлган воқеани унга таъсирланиб айтиб бердим. У огир хаёл суриб:

- Ўша аёлга раҳмат. Қайнотанинг дуоси отанинг дуосидан улуғ бўлади. Яхши одамнинг фарзанди экан. Қани, энди ҳамма келинлар ҳам шунақа бўлса? Агар олган нарсаларини қайнота билан қайнонасининг олдига қўйса, улар юракдан чиқариб дуо қилишса керак... – деди-да, қўлини очиб, ўша нотаниш аёлнинг ҳақиға дуо қилди.

05.01.2011 йил.

ОҚ КҮЙЛАКЛИ РУҲЛАР

Сирли воқеа

60-70 йилларда колхозимиз шартнома асосида пиёз, сабзи, картошка экишга ер бераз эди. Биз, беш-ўн киши маҳалладан узоқроқ ердан – Чаёнтепанинг ёнидаги ердан пиёзга жой олдик. Пиёз ниш уриб чиқаётган пайт эди. Сув танқис. Ҳамма ўз экинини сугоришга интилади. Мен бориб ўзимни экиним томонга тузаб келсам, орқамдан бир киши бориб, ўзини экини томонга очиб келади. Ўқариқ битта. Вақтни ўтказсанг, ёш ниҳолни ер қисиб, амал олдирмай қўяди. Буни пиёз эккан деҳқонлар яхши билади.

Кечки овқатдан сўнг яхшилаб сув тузаб келдим. Ётиб дам олдим. Бир ухлаб турдим, яна хаёлимга сув келди. Чиқсам, ой-ойдин. Худди кундуз кунга ўхшайди. Соатга қараш эсимда йўқ. Янги велосипедим бор эди. Не хаёл билан пиёзнинг сувидан хабар олгани кетдим. Кўчада ҳеч ким кўринмади. Катта йўлдан дала шийпонига бурилдим. Шийпоннинг олди пахта қуритиш учун қилинган асфальт майдон. Мен шу асфальт хирмоннинг ўртасидан ўтишим керак. Хирмоннинг ўртасида новча кампир қиблага қараб намоз ўқияпти. Эгнида узун оппоқ кўйлак, бошида ҳам оппоқ рўмол. Икки ёнида иккита 8-10 ёшлардаги қиз. Улар кампирга орқасини қилиб, менга қарашиб ўтирипти. Улар ҳам оқ кўйлак кийган. Секинладим. Хаёлимда: «Кампирнинг намозини бузиб юбормайин», деб

велосипедимни ўнг томонга бурдим. Шийпон томон билан айланиб ўтдим. Ҳалиги икки қиз мендан кўзини узмай ўтирибди. Ҳеч қандай овоз чиқармадим, кўрқмадим ҳам. Қаранг, кечасилиги ҳам хаёлимда йўқ. Осмонга ҳам қарамабман. «Кампирнинг намози бузилмасин, уни адаштириб қўймайин», деган ўй фикримда ҳукмрон эди. Кампирнинг юзини, кўзини кўра олмадим. Унинг гавдаси, ориқлиги маҳалламиздаги Курвонбу холанинг ўзи эди. Пиёзпояга етгунча «булар йўловчилар бўлса керак», деб ўйландим. Ниёзботир томонга кетишаётганими ёки у томондан бизнинг қишлоққа келяптими, бу менга қоронғу эди. Курвонбу хола намозини уйда ўқимай хирмонда, бўлибам, хирмоннинг ўртасига келиб ўқийдими?..

Энди битта бешамакнинг сувини тўғрилаган эдим, «Урал» мотоциклда Холдорев Орифжон ака келди. У ҳам пиёз эккан эди. У хирмоннинг қоқ ўртасидан – кампир намоз ўқийётган жойдан ёруғ нур таратиб ўтди. Келиб мотоциклининг овозини ўчириши билан:

- Орифжон ака, соат неччи бўлди? – дедим. У:

- Роппа роса 2, – деди. Этим уюшиб, хирмондаги кампирни, қизларни сўрадим.

- Ҳеч ким йўқ. Соат иккида ким шийпонда намоз ўқийди, Олимжон, кўрқманг: Чаёнтепа атрофида шунақа оқ кийинган руҳлар бор. Улар одамларга ҳечам зарар қилмайди. Яхшиям олдини кесиб ўтмабсиз. Агар олдини кесиб ўтганингизда, зарар қилиши мумкин эди.

Орифжон ака ўзининг пиёзига кираётган сувларни кўриб бўлиб, ёнимга келди. Уватда ўтирдик.

- Кўрқмадингизми? Кўрқсангиз, бир ҳовуч сув ичиб юборинг. Келинг, юзингизга сув сепиб қўяй, – деди кулиб.

- Йўқ, кўрққаним йўқ, – дедим.

- Мен ҳам қайсидир бир йили шу ерни шудгор қилаётганда кўрганман. Куз вақти эди. Ўзим ёлғиз кечаси соат бирлар чамасида эди. Тракторнинг ёруғида узун бўйли, оқ ятак кийган мўйсафид кўринди. У менга қараб турипти. Кўрқиб кетдим. Шудгорнинг ўртасида катта ерда, ярим кечада бу чол нима қилади? Тракторни шартта буриб, шийпонга – сменачим ёнига келдим. Ўша куни эрталабгача ишламадик. Эрталаб бригадирга бўлган воқеани айтдим. У бепарво:

- Кўрқма. Оқ кўйлакли руҳлар бор тепанинг атрофида. Зарар қилмайди. Менга неча марта кўринади. «Дехқончилигимизга дуо қилинглар», - деб қўяман. Уларга ёмонлик қилмайман. Пок, ҳалол, яхши ниятли бўлсанг, сенга тегмайди... Тур, тракторни юргиз, – деган эди.

Иккаламиз гаплашиб ўтирган эдик. Ниёзботир томондан яна битта шеригимиз – Назаров Қодирали ака келиб қолди. Воқеани унга ҳам айтдик. У ҳам:

- Оқ кўйлакли руҳлар бу ерларда эскитдан бор. Қўп одамнинг кўзига кўринади, кўрқманг, – дея таскин берди.

Ҳозиргача ўша сирли воқеани эсласам, этим жунжикади, бир ўйланиб оламан.

2007 йил. Баҳор. Тошкентлик Абдулхай Абдурахмонов деган олимнинг «Рух сирлари» деган катта китоби қўлимга тушиб қолди. Китобда юқоридагига ўхшаш қатор воқеалар келтирилган. Муаллифнинг ёзишича, руҳлар тирик одам сингари маълум муддат гаплашар, жой бўшатиб берар, савол берар, сўрар экан. Тирик одам – гаплашувчи руҳ билан бирга бўлган пайтда ўзида йўқ бўлар, вақтни ҳам, қаердалигини ҳам, гапираётган руҳ – руҳ эканлигини ҳам сезмас экан. Ҳушига келгач, ўзидан ўзи кўрқиб кетаркан. Олимнинг бу фикрлари менинг юқоридаги ҳолатимда айнан ўз аксини топди. Китобда берилган поезд ҳайдовчи машинистлар, овчи йигит воқеалари таажубланарли воқеалар. Муаллиф бу ва бунга ўхшаш воқеаларни дунёга машҳур олимларнинг китобларидан, марказий газета, журналлардан олган, уларга изоҳ берган.

Руҳларнинг кўриниши уйқудаги тушдан тубдан фарқ қилади. Тушда ухлаб ётган бўласиз. Бунда тирик ҳолда юрасиз – иш қиласиз, кўзингиз билан кўрасиз, жой берасиз, гаплашасиз, эшитасиз... Фақат, юқорида айтгандай, ўзлигингизни сезмайсиз, холос. Маълум муддатдан кейин ўзингизга келиб, кўрқасиз. Абдулхай Абдурахмоновнинг фикрича, бундай ҳодисалар илмий томондан исботланмаган. Олимнинг бу фикрига мен ҳам қўшиламан.

05.12.2010 йил.

МЕН ОТАМНИНГ РАСМИГА ЗОРМАН

Куз маҳали эди. Сурункали гастрит касали қаттиқ азоб берди. Даволниш мақсадида Андижон Тиббиёт олийгоҳининг клиникасига жойлашдим. Бу ерда ўз соҳасининг билимдонлари – фан номводлари, фан докторлари ишлар экан. Мени операцияга тайёрлашди. Бахтни қарангки, бир профессор қайта текшириб, операциясиз даволашни маслаҳат берди. Тез кунда ўзимга келиб қолдим. Палатадан ташқарига чиқиб айланиб юрадиган бўлдим. Биз ётган бино тўрт қаватдан иборат бўлиб, жуда катта касалхона экан. Узун зал. Икки томони икки кишилиқ, тўрт кишилиқ хоналар. Ҳаммасида бемор бор. Шеригим Қува туманидан келган оғир, босиқ, камгап йигит.

Исми - Комилжон.. Бу ерга ҳар куни беморлар, аварияларда жароҳатланган одамлар келади. Эшитасиз - ваҳимага тушасиз.

Бир куни, тун ярмидан ўтганда, зал дупур-дупур бўлиб қолди. Эшикни очиб қарасам, рўпарадаги хонага бир касални ҳамширалар гилдиракли аравада олиб кириб жойлаштиришяпти. Касал инграйди, холос. Улар орасида бир аёл, уй кийимида, йиғлаб турипти. Мени кўрган ҳамшира:

- Хонангизга кириг, – деди буйруқ оҳангида. Хонага кирдим. Уйқум қочди. Эрталаб кечқурун келган касал хонасига иккита ёш-ёш милиционер кириб кетди. Анча вақтдан кейин чиқишди.

Уй кийимида келган аёл милиционерларни кузатиб туриб:

- Жон болаларим, даъвоимиз йўқ. Узимизнинг боламиз. Қаттиқ маст эди, ҳали аттанг қилади, – деди. Бу гапни эшитиб менинг сабрим чидамади. Тушдан кейин пайт пойлаб, уларнинг хонасига кирдим. Ҳайрият касал унчалик оғир жароҳат олмабди. Олтмишдан ошган нуроний бир киши. Сурашиб, анча суҳбатлашдик. Унинг айтишича, иккинчи ўғли кечаси маст ҳолда келипти. Хотини билан уришипти. Аёл дод солипти. Ота-да, чидамай кирса, ўғли эски бир пичоқни ушлаб, хотинини «ўлдираман» дер эмиш. Аёл қайнотани кўриб, унинг орқасига ўтган. Ота «аҳмоқ» дейишини билади, отанинг кўксига пичоқ санчган.

Яхшики учинчи ўғли кириб қолиб аканинг қўлини қайриб, пичоқни олган...

- Шунақа фалокат бўлди, ука, – деди отахон уҳ тортиб. - Йиқилганимда оёғим синдим, ё тепиб юборганим, билмадим, чап оёғим қимирламаяпти. Нима қилай, фарзандим қилди? Дардимни кимга айтай? – бемор кўзига ёш олди.

Мен отахонни юпатган бўлдим-да, Оллоҳдан сабр тилашдан бошқа сўз тополмадим.

- Энди, фарзанд сизники. Инсоф тиланг, қарғаманг. Ёшлик кипти, – дедим хонадан чиқаётиб.

Шеригим Комилжон газета ўқиб ўтирган экан, газетани ёнига қўйди-да:

- Нима гап экан, домла? – деди. Мен унга бўлган воқеани айтиб бердим.

- Отамнинг ўзини эмас, ҳужжатига тушган расмини излаб, жоним ҳалак. Аттанг-а, аттанг. Бормаган ерим, хат ёзмаган жойим қолмади. Бу йигит отасига пичоқ солипти-да, номард! – деб юборди. Мен ҳайрон бўлдим. Юракдан отилиб чиққан бу гапларнинг «лекини»ни билмоқчи бўлдим. Хаёлимга «отаси номаълуммикин» деган ўй келди.

- Нима бўлган, Комилжон? Отангиз... - дея сўзимни тугатмай туриб у бир уҳ тортиб, ёруғ тушиб турган дераза томонга қаради. Гўё шу ёруғликдан қувват олгандай.

- Утиринг. Сиз билан қадрдон бўлиб қолдик. Сиримни билсангиз ёмон бўлмайди. Гапирсам, юрагим бўшайди, анча енгил тортаман, - деди.

...Мен 1940 йилнинг охирларида туғилганман. Отам 1942 йилнинг бошида урушга кетган. Онамнинг айтишича, отам содда, камгап, ўйчан одам бўлган экан. У колхозда оддий колхозчи бўлиб ишлаган. Хат-саводи йўқ. Шунинг учун бўлса керак, икки-уч марта хат келган, холос. У ҳам шунчаки «тинчман, юрибман»дан иборат. Охирги хатида: «Эртага жангга кирамиз», дейилган. Бошқа хат келмаган. Демак, отам ўша жангда ўлган. Энди, ака, бу ҳам майли, бу ёғини эшитинг:

Мен бешикда қолган эканман. Отамнинг гавдаси қанақа, юз-қўзи қанақа билмайман. Кимга ўхшаркин, деб баъзан ўй сураман. Бирор марта расмга тушмаган экан. Қани энди, расми бўлса, катта қилиб, уйимнинг тўрисиغا илиб қўйсам...

Бир куни район ҳарбий комитетига келдим. Делоси бўлса, орасида расми бормикин деб. Бошлиғи яхши йигит экан, котиба қизга тайинлади. У қиз ҳам эринмай архивни роса титкилади: фақат 1942 йили урушга кетганларнинг рўйхати бор экан, холос.

Отамнинг фамилияси, исми, яшаш жойи, туғилган йили бор, расми умуман йўқ. Нима қилиш керак? Бошлиққа яна кирдим. У Ленинграддаги марказий архивга хат ёздирди. Хатда: «Шу жангчининг расми бўлса, бизга юборинглар. Ўғли кутади», дейилди. Орадан икки ой ўтди. Мен ширин хаёллар билан тез-тез хабар олиб турдим. Жавоб келди. У ерда ҳам расми йўқ экан. Ўлган жойи Белоруссиянинг бир қишлоғида дейиляпти...

Мана шунақа гаплар, ака. Қаранг, мен отамнинг расмига зорман. Ҳа, айтгандай, Белоруссиянинг Могилёв шаҳрига, у ердаги «Қизил изтопарлар» пионерлар ташкилотига ҳам хат ёздим. Улардан ҳам жавоб келди. У ерда отамнинг алоҳида қабри йўқ экан. Умумий жангчилар қўмилган қабристондаги рўйхатда фамилияси, исми бор экан, холос...

Комилжон чуқур нафас олиб, бир уҳ тортди. На илож? Унинг қалбидати яра янгиланди. Мен ўзимнинг ширин сўзларим билан дил дардини олмоқчи бўлдим:

- Комилжон, Оллоҳ сизга сабр берсин. Отангизнинг жойи жаннатда бўлсин. Энди дуо қилиб яшанг. Фарзандларингизни яхши тарбияланг, - дедим.

- Тўғри! Энди отам қайтиб келмайди, биламан. Мана бу йигитнинг қилган ишини эшитиб, виждоним қайнаб кетди, ака. – Узр, агар биров «отангизнинг расми Африкада» деса борардим. Мен отамнинг расмига зорман, – деди кўзига ёш олиб.

03.12.2010 йил.

«ИККИ ХОТИНЛИ БРИГАДИР»

Касаллигим сабабли вилоятдаги катта касалхоналардан бирига жойлашдим. Икки кишилик палатадан жой беришди. Хона покиза, баҳаво, ораста. Шароит яхши. Ҳамшира қизлар ҳам, фаррош аёллар ҳам худди туғишган синглинг каби меҳрибон, ширинсўз. Фақат битта камчилик – ўзим ёлғизман. Қани, энди, суҳбатлашиб ўтирадиган одам бўлса. Эртасига тушликдан кейин бир мўйсафидни олишиб кирди. Дарди оғир шекилли, дарҳол ётди. Икки аёл, икки йигит ҳамширалар билан бирга кирди. Улар бири қўйиб, бири чолга парвона. Кампири, синглиси, ўғиллари бўлса керак? Ҳамширалар тез ёрдам қилишди, укол-дори беришди, қон босимини ўлчашди. Улардан бири менга қараб:

- Ҳожи бобо билан гаплашиб ётасизлар. Шунинг учун сизнинг хонангизга олиб кирдик, – деди.

Ҳа, демак, мўйсафид ҳожи экан. Қизлар, яқинлари чиқиб кетди. Мен ҳожи бобонинг ёнига ўтдим:

- Келинг, ҳожи бобо. Нима бўлди? Жуда кўрқитиб юбордингиз. Дурустмисиз энди? – дедим.

- Ҳа, раҳмат, ука. Шунақа, озгина оғриб қолдим, – деди-да, ўнг қўлини чойшабдан чиқариб менга узатди. Мен унинг кафтига кафтимни босиб:

- Худо хоҳласа, бир-икки кунда тузалиб қоласиз, ҳижолат бўлманг. Дард-меҳмон. Мана, иссиқ чой, ичинг, – дедим-да, чой узатдим.

- Раҳмат, ука. Кам бўлманг. Оллоҳга шукр. Сизга шерик қилипти. Катта ўғлим Муроджон дўхтирга:

- Гаплашиб ётадиган, ёши катта одамга шерик қилинг, – деган эди. Оллоҳга шукр... Орқасига ёстиқ қўйдим. Икки пиёла чой ичди.

- Ёстиқни олиб қўйинг, ётаман, – деди. Ётди. Мен унга қараб ўтирдим. У оқ-сарикдан келган, қирра бурун, кўзлари катта-катта, кўкка мойил, лаблари устидаги мўйлаби, жағидаги сарғимтил соқоли ниҳоятда ўзига муносиб инсон экан.

Иккинчи кун ҳожи бобо анча ўзига келди. Катта шифокор ҳам икки-уч хабар олди. Ўғиллари, қизлари кечга қадар касалхона

ҳовлисидан кетишмайди. Кечкурунда «ёнида қоламиз» деб уринишади. Дўхтирлар ҳам, ҳамширалар ҳам бунга рухсат бермайди. Кетишиб яна саҳар келишади.

Аёллардан бири - кексароғи, менга қаттиқ тайинлайди кечки пайт кетаётиб:

- Жон ука, тоғангиздан воқиф бўлиб ётинг. Мана бу термосда чой, мана бу идишда овқат, кўнгли хоҳласа, мана мева. Бериб тулинг. Ўзингиз бирга баҳам кўринг, – дейди.

- Ҳижолат бўлманг, хола. Ҳожи бобо бугундан менинг туғишган акам бўлди, – дейман унинг кўнглига қараб. Ҳалиги катта ўғли Муроджон:

- Ака, Сиз менинг акам бўлдингиз. Дадамни ёлғиз ташламанг, зериктирманг, – дейди кўлини елкамга қўйиб. Яна бир аёл - қорачадан келган, кўзлари қўй кўз, овози ширин, боқишлари майин, келса, бобонинг кўзларига узоқ боқади, оёқ-қўлларини меҳр билан уқалайди. Ёнида узоқ ўтиради. Гоҳо эшикка чиқиб тураман. Бу хотин ҳам кетаётиб:

- Жон ука, тоғангиз қийналиб қолмасин. Тоғангизни Сизга, сизни Оллоҳга топширдим, - деб кетади. Уч-тўртта келинлар ҳам чолга парвона...

Мен ҳайронман: бу аёллар кимлар? Иккаласи ҳам ҳожи бобонинг кампиримикин? Ўғиллари ҳар икки аёлни «Онам» деб гапиреди. Иккала аёл бири қўйиб бири келади. Бир-бирини ёмон демайди, ғийбат қилмайди. Улар мени ҳам ҳурмат қиладиган бўлишди. Уйларида нима олишиб келса, олдин менга тутишади. «Чолимнинг укаси бўлдингиз», дейишади. Бешинчи куни иккаламиз ҳам анча соғайдик. Энди кўк чой дамлаб, узоқ гаплашиб ўтирамиз. Менинг оиламни тўлиқ билиб олди. Орқамдан борган ўғил-қизларимни, кампиримни ўзининг фарзандларидек кутиб оладиган бўлди.

Бир куни чой ичиб ўтириб:

- Олимжон бой, бугун нимадан гаплашайлик? – деб қолди.

- Ҳожи бобо, узр, битта гаплашадиган гап қолди, - дедим.

- Нима гап қолди? Сиздан яширадиган гап йўқ. Сиз энди менинг укамсиз, - деди пиёлани ўйнаб.

- Айтайми? – дедим кулиб.

- Айтинг.

- Ҳафа бўлмайсизми?

- Йўқ.

- Кампирингиз иккитами?

Бобо иккала кафти билан иккала тиззасига бир уриб, узоқ

кулди. Гўё бу савол унинг дилини яшнатиб юборди.

- Ҳа, кампир иккита. Сезибсиз. Хушёр экансиз, – деди-да, - бунинг тарихи қизиқ, ука, – деб қўшиб қўйди.

- Қизиқ бўлса, эшитайлик, хожи бобо, – дедим.

У олдидаги чойни хўплаб, пиёлани менга узатди-да, креслога ястаниб ўтириб олди.

- Ҳеч қайси аёл қилмаган ишни ўша сиз билан кулиб гаплашаётган катта кампирим қилган. Исми-жисмига монанд – Нурунисо. Мен уни эркалатиб «Нуруйим» дейман. Унинг журъатига, ҳимматига, ҳамияти-ю матонатига қойил қолмай иложингиз йўқ. Ниҳоятда бағрикенг аёл.

...Энди, гап очиб қолдингиз, гапирсам, гапириб берай. Нуруйим - холамнинг қизи. Опа-сингил куда бўлишган. Отам негадир кўнмаган. Онам қатъий туриб:

- Шундай гўзал, ораста, тўғрисўз, меҳнаткаш жиянимни бировга бераманми? Ўзим келин қиламан, – деб отамни кўндирди. Ўша йиллари мен ҳам хушбичим, чиройли йигит эдим. Холам ҳам дарҳол кўнипти. Хуллас, тўй бўлди. Тўққиз йил яшадик. Фарзанд бўлмади. Бу орада ота-оналаримиз қазо қилди. Улар:

- Сабр қилинглар, Оллоҳ беради, – деб васият қилишиб кетди. Кўп одамлар «ўзларингни бир синаш учун ажрашинглар» деса, айримлари «бола асраб олинглар» деди. Нуруйим кўнмади. Иккаламиз бир-биримиздан билсангиз, кўнгил узолмадик. Бунинг устига мен ҳам ёлғиз, у ҳам ёлғиз. Баъзан дўстларимнинг ўғил тўйларига бориб руҳан эзилиб келаман. Аммо, унга билинтирмасликка ҳаракат қиламан. У ниҳоятда сезгир: менинг ҳолатимдан ичимдаги сирни уқиб олади. Хаёлимни бошқа томонга буради. Бунни сезсамда шунақа қилиб яшадик, ука!

- Кейин нима бўлди? – дедим яна саволга тутиб.

Бир куни даладан чарчаб келдим. Бригадир эдим денг. Нуруйим ширин овқат тайёрлапти. Қизиқ-қизиқ нарсаларни гапириб, кулдирди. Шунақа феъли бор эди. Овқатдан кейин у кулиб туриб:

- Ҳўжайин, мен бир иш қиламан, рози бўласиз, - деди.

- Нима қиласан?

- Олдин «хўп» денг.

- Олдин айт, кейин «хўп» дейин.

- Сиз «хўп» денг, кейин айтаман, – деди елкамни силаб. Мен унинг кўнгли ярим бўлгани учун хурсанд бўлсин деб «ҳа, хўп» дедим. У ўрнидан турди, қатъий қиёфада:

- «Мен сизни уйлайман», деса бўладими?

- А, эсингни едингми? – деб юбордим.

- Рост гап! Бўлди шунча йил юрганммиз. Сиз менинг ҳам эримсиз, ҳам жигар бағримсиз.

- Бекорни айтибсан. Мен уйланмайман, – дедим жаҳлим чиқиб.

- Сиз эркак кишисиз. Қачонгача дўстларингиз орасида, маҳалла-қўйда ўқиб, руҳингиз эзилиб, тилингиз қисилиб юрасиз? Фарзандли бўлишингиз, тўй кўришингиз, эл олдида дастурхон солишингиз керак. Агар рози бўлсангиз, сизни бахтли қилиб, шу эшикда, сизнинг никоҳингизда яшайман. Оналаримиз ҳурмати неча фарзанд кўрсангиз, ўзим тарбиялаб бераман. Оладиган хотинингизни, агар у болали бўлса, кундош демай синглим деб олиб юраман. Рашк – мендан бегона. Билмаганини билдираман, эл-юртга танитаман. Сизни фарзандли қила олмайман, – деб кўзига ёш олди. Мен оғир тош остида қолгандай бошимни эгиб турардим.

Қаранг, шу пайт менинг ҳам сўқир кўзимдан ёш чиқиб кетди. Отам ўлганда йиғлаган эдим.

- Опани юпатмадингизми? – дедим.

- Қандай юпатай? Ўзим йиғлаяпман-у. Охири ўзимни қўлга олдим.

- Хотин, майли, мен розиман фикрингга. Лекин шу иш бўлса, уйлансам, кейинчалик оилада бирор кўнгилсиз ҳодиса бўлмайдами? – дедим бошимни кўтариб.

- Йўқ, ҳеч ҳижолат бўлманг. Қарорим қатъий. Фақат сиз менга муносабатингизни ўзгартирмасангиз бўлгани, – деди кўз ёшларини артиб.

- Шуни билиб қўй: менга осмондаги ойни олиб берсанг ҳам, ўнта қиз, ўнта ўғил кўрсам ҳам сени ташламайман. Сабаби онам билан онангнинг руҳи азобланади. Оналаримиз иккимизни никоҳ тўйимизни кўришиб, ёруғ дунёдан хурсанд кетишган. Унинг устига сен менинг яқин қариндошимсан, ёлғизсан, – дедим.

Хуллас, ўзи қатнаб юриб, қўшни қишлоқдан бир аёлни топди. Исми Холисхон экан. Икки яшар қизи бор. Эри аварияда ҳалок бўлган эмиш. Эрининг йилигача қайнотасиникида яшапти. Сўнг қайнонаси:

- Қизим, ёшсиз, рўзғор қилинг. Ўғлим энди қайтиб келмайди. Қизингиз катта бўлса, биз ҳам қараб турмаймиз. Агар қазо қилсак, амакиларига васият қилиб кетамиз, – деган экан. Ота-онаси бечора-ҳол одамлар деб эшитдим. Урушдан кейинги йиллар эди-да. Ярашиғини қилиб олиб келдик. Нуройим кундошининг қизини бизга бермай «менинг қизим» деб ўзи катта қилди. Мана, шундан бери ўттиз беш йил ўтипти. Холисхондан уч ўғил, икки қиз кўрдим. Ўзининг қизи билан олти болалик бўлдим. Ҳаммасини Нуройим холангиз ўзи

катта қилди. Кўкрак сути бермади-ю, оналик меҳрини берди. Мен бригадирман - чолиқ вақтида ҳам, терим вақтида ҳам Холисхон бир кун ҳам даладан қолмайди. Болаларни Нуройим олиб қолади - шийпондаги боғчага бермайди. «Касаллик юқади, яхши қарашмайди», деб.

Хуллас, болаларни кафтида катта қилди. Болалар, агар биров айтмаса, Нуройимни ўзларининг ҳақиқий онаси деб билишади.

- Холамининг ҳимматиға, меҳрибонлиғига раҳмат, - деб юбордим. Бағрикенг аёл экан, тасанно.

- Нимасини айтасиз, ука? Мен ҳам шунга тан бераман. Ўтган шу йиллар давомида иккала аёлнинг бирор марта қовоқ солганини, сену менга борганини сезмадим. Оллоҳга шукр, оиламизда иззат-хурмат яхши.

- Сиздан кўрқишиб шунақа қилишадими, ё?

- Йўқ, мен, ҳатто, иккаласини «сен» демайман. Бирор маслаҳатли иш чиқса, ўзларига ташлайман. Далага саҳар кетиб, кеч қайтаман. Хотинлардан худо берган, ука. Бир-бирини ниҳоятда хурмат қилади.

Бир қизиқ воқеани эшитинг: Район газетасида «икки хотинли бригадир» деган фелъетон чиқипти. Катта қизим газетани мактабдан олиб келиб, онасига - Нуройимга ўқиб беради. Кампир газетани олиб райкомға келган. У райком секретарига:

- Менинг эрим хотинбоз эмас. Хотинни унга мен олиб берганман, - деб бўлган воқеани, оиладаги фарзанд тарбиясини, тотувликни гапириб берган. Райком аёлимга раҳмат айтган. Муҳаррирни чақириб «Намунали оила, меҳрибон она» деган мақола чоп этишини топширган. Райком ўзи келиб оиламизни кўрди. Мақола газетада чиқди. Шунақа, ука, - дея гапини тугатди ҳожи бобо оқ дурраси билан юз-кўзларини артиб. Чой қуйиб узатдим. Ичди.

- Ҳожи бобо, фарзандлар ҳақида ҳам гапириб беринг. Мен ҳам оилангиздаги тотувликка қизиқиб қолдим. Аёлларингизнинг бағрикенг, қалби пок эканликлариға қойил қолдим, - дедим яна у кишини суҳбатта чорлаб.

- Ҳалиги сиз билан гаплашган энг катта ўғлим Муродбек туман ҳокимлигида ишлайди. Кеча келган иккинчиси - Бунёдбек - коллежда директор ўринбосари. Учинчиси - Шухратбек - шофёр. Ҳозир «Дамас» машинаси бор - киракашлик қилади. Қўзларнинг каттаси ўқитувчи, биттаси касалхонада ишлайди. Кичиги - яслида тарбиячи.

- Раҳмат, ҳаммасини ўқитибсиз.

- Ҳа, ҳаммасини уйлаб-жойладик. Қудалар ҳам яхши. Кеча келган икки киши - иккита қудам. Узоқ гаплашди-ку? Қудаларниям,

келинларниям ўша Нуройим холангиз топади, ҳамма ишларни ўзи битказади. Холисхон гўё келин. Нуройим – қайнона, уни гапи – гап...

Икки йил бўлди, ҳажга борадиган бўлдик. Қайси хотинни бирга олиб бориш керак? Ўйлашиб қолдим. Оиланинг ҳамма аъзоларини тўпладим. Шу саволни ўртага ташладим. Ҳаммаси бир оғиздан, биринчи бўлиб Холисхон «Энг катта онам боради» деди.

- Сен-чи? – десам, у «мен келгуси йили Муроджон билан бораман», деди.

Бу йил Муроджон онасини олиб боради. Ҳамма ҳужжатлар тайёр бўлди.

- Раҳмат, ҳожи бобо. Оилангиз ҳамма учун намунали оила экан. Қачон Нуройим холадаги мурувват, болага меҳр, оилага муҳаббат, одиллик, бағрикенгликни эсласам, «Темурий Маликалар» китобидаги Сароймулкхоним – Соҳибқирон Амир Темурунинг хотини кўз олдимга келади. Олтинкўл туманидаги Нуройим хола Сароймулкхонимнинг айнан ўзи эмасмикин?!

11.01.2011 йил.

ҲОЖИ БОБО, ЭНДИ ДУО ҚИЛИНГ

Пўлатжоннинг бешта қизи бор. У: «қизни берган Аллоҳ ўғилни ҳам берар», деган умид билан яшади. Бошки қизини бугун қўшни туманга узатяпти. Тақдир-насиб экан, тўй ниҳоятда катта бўлди. Нонуштага қишлоқ одамлари ёппасига айтилди. Бирга ишлаган дўстлари, бирга ўқиган курсдошлари, қариндош-уруғлари келди. Биринчи тўйи бўлгани боис янги қурилган олти хонали, узун айвонли уйининг ҳамма хоналари, айвондаги сўрилар меҳмонлар билан тўлди. Айвон саҳнидаги безатилган стол-стуллар ҳам тўлди. Вилоятдаги машҳур ҳофизлардан икkitаси бири қўйиб бири мумтоз ашулалардан айтиб турди.

Хуллас, нонушта кўнгилли ўтди. Қиз тўйи ўғил тўйидай бўлди. Пўлатжон беҳад севинди, елкасидан оғир тош тушгандай бўлди, гўё.

Меҳмонлар тарқалгач, тўй эгасининг укалари, тенгқур дўстлари қолди. Мен Пўлатжонни четроққа чақириб:

- Ука, раҳмат, энди менга рухсат берсангиз. Бир жойга борадиган эдим, - дедим. У қўлимни қаттиқ сиқиб:

- Сизга рухсат йўқ. Борадиган ерингизга эртага борасиз. Бир кун минг кун бўлмайди. Сизга махсус хизмат бор, - деди қўлимсираб. Ўзимна «хизмати айтса, бажариб қўйиб кетсам» деб ўйладим-да:

- Хизматни айтинг, имкон бўлса, бажарай, - дедим.

У бир кулди-да, ўнг кўлини елкамга аста қўйиб:

- Домла, биласиз менинг биринчи тўйим. Сиз менга, биринчидан, устозсиз, иккинчидан, ёшингиз улуг. Ҳожи деган улуг нэмга эгасиз. Қизларим набирангиздай, қизларингиздай бўлиб қолган. Қизим дарвозадан чиқаётганда отамнинг ўрнида ота сифатида дуо қилиб берасиз, хўлми? Хизмат – шу, – деди.

- Шу холосми? Бу хизматни бажарамиз, – дедим унинг кўзига қараб. Келинни олиб кетадиган вақтгача дарвозанинг ўнг томонидаги шинам меҳмонхонада узоқдан келган икки меҳмон билан суҳбатлашиб ўтирдим. Суҳбат қизиганда тўйхонадаги одамлар тўлқини «куёвлар келди-келди» деб кўча томонга ҳаракатланди. Тўйхона бир онда базмхонага айланди-қолди.

Қудаларнинг «бўл-бўл»и билан келинга дуо бериш дақиқаси яқинлашди. Пўлатжон иккимиз ҳовли саҳнига чиқдик. Ичкари уйдан бир тўда қизлар, икки-учта ўрта ёшдаги аёллар «ёр-ёр» айтишиб биз томон юришди. Ўртада келин. Не кўз билан кўрайки, келиннинг эғнидаги кўйлагининг еңги, ёқаси йўқ, этаги варанка нусха оқ ипак кўйлак. Бошида элакка ўхшаш оқ рўмол. Ундан юзи, қош-кўзлари, суртилган ула-эликлар, қизартирилган лаблари аниқ кўриниб турипти. Тўладан келган елкалари, узун, оппоқ билаклари очиқ. Панжаларида оқ ипак қўлқоп...

Пўлатжон қизларга бир қаради-ю, авзойи ўзгарди.

- Ҳалимаҳон, орқага қайтинглар. Жиянингизни қайтаринг. Уйда Марғилон атласидан тикдирган кўйлаги бор. Ўшани кийдириб олиб чиқинг. Бу ҳолатда мен қизимга дуо бермайман, – деди қайни-синглисига. Қизлар орқасига қайтди. У ўзича: «Ҳамма нарсага етган ақлим шу ишга келганда оқсапти» деди-да, пешонасини ушлади. «Мен қизимни шу ҳолатда қуданикига юбормайман» дея жаҳли чиқди. Мен уни юпатган бўлдим. Бир неча дақиқа ўтди. Келинни отаси айтган кўйлақда, бошқа оқ ипак рўмолда олиб чиқдилар.

- Мана бу бошқа гап, Ҳалимаҳон. Ҳожи бобо, энди дуо қилинг, – деди отаси хурсанд бўлиб. Келинга бахт-иқбол, узоқ умр, тансиҳатлик, оқила фарзандлар тилаб дуо қилдим. Келин ва унинг дугоналари ««Нексия»»ларга чиқишди. Келин ибодат ва оқкўнги, покиза туйғулар билан куёвнинг уйига равона бўлди.

14.04.2011 йил.

СОТМАГАЙМИЗ БИЗ ЮСУФНИ...

Саудиянинг Мадина шаҳрида бўлганимда, у ерда «Абдурахмон Андижоний» деган машҳур шоир бўлганини эшитдим. У киши ўзининг она тили – ўзбек тилида жуда кўп шеърлар, йирик асарлар ёзганини айтишди. Афсус, бу ватандошимиз қазо қилган экан. Андижон фарзанди бўлганим учун «Андижоний» деган таҳаллусни эшитганимда қалбимда қандайдир ғурур туйғуси пайдо бўлди, қазо қилганига дилдан ачиндим. Ахир у бизнинг юртдошимиз экан. Унинг шеърларида Андижоннинг гўзал боғлари, чиройли кўчалари, меҳнаткаш халқи куйланган бўлиши аниқ.

Ҳа, ҳар бир инсон ўзга юртда, ўзининг юрти, ватани ҳақида бирор оғиз ширин сўз эшитса ёки бирор ватандошини кўрса, албатта, қалбида севинч ҳисси пайдо бўлади, юраги ўзгача уради, ўзини анча муддат енгил ҳис этади.

Тарихий ёки бадий асарни ўқиш жараёнида она юрти, унинг бирор машҳур кишиси ҳақидаги сатрларга дуч келиб қолса борми, ўша жойни қайта-қайта ўқийди, чуқур ўйга толади. Ижобий фикрлар баён этилса, фахрланади, бирор яқин кишисига севиниб, мақтангиси, ўша сатрларни ўқиб бергиси келади.

Азиз ўқувчим, яқинда темирйилар даврининг машҳур тарихчиси Давлатшоҳ Самарқандий (1435-1495 й.)нинг «Тазкираи уш-шуаро» («Шоирлар бўстони») деган китобини ўқиётиб менда шундай ҳис пайдо бўлди. Севиниб, ғурурланиб ушбу мақолани сизларга совға қилдим. Китобда андижонлик хонанда ва созанда Юсуф Андижонийнинг юксак истеъдодига оид бир воқеа берилган. Мана ўша воқеа:

...Хуросон мамлакатининг подшоси Шоҳруҳ Мирзонинг ўғли Бойсунқур Мирзо (1398-1433 й.) Ҳиротда санъат аҳлини, олиму уламоларни, шоирларни, юксак талент ва истеъдод эгаларини ҳурмат қилади, уларнинг ижод қилишлари учун яхши шароит яратиб беради. Иқтисодий томондан таъминлаб туради. Ўзи ҳам форсий, туркий тилда ижод қилади. Ана шу мўътабар инсонлар орасида Юсуф Андижоний ҳам бўлган, ижодий иш билан шуғулланган. Китоб муаллифи шундай ёзади:

«...Хожа Юсуф Андижоний етти иқлимда тенги йўқ хонанда ва созанда эрди. Анинг «Довудий»си Юсуф дилини тортар, «Хусравоний» оҳанги жигарни поралаб, туз сепарди...» (140-бет). У нафақат Ҳирот шаҳрида, бутун Хуросон, Мовароуннаҳрда ўзининг сеҳрли сози билан машҳур бўлган. Шу сабаб шоирни Бойсунқур Мирзо ниҳоятда ҳурмат қилган, эъзозлаган.

Ҳожа Юсуф Андижонийнинг дилни тирновчи мусикасига ошиқ бўлган Шероз (Эрон) султони Иброҳим ибн Шохруҳ Ҳиротга одам юбориб, Ҳожа Юсуфни беришларини сўратади. Бойсунқур Мирзо рози бўлмайди. Яна одам юборади, яна рози бўлмайди. Учинчи марта одам келганида рад жавоб беради. Иброҳим ибн Шохруҳ акаси – Бойсунқур Мирзога тўртинчи марта одам юборади ва юз минг динор нақд пул жўнатади. «...Пулни олиб Ҳожа Юсуфни Шерозга юбор» деб мактуб ёзади. Аччиқланган Бойсунқур Мирзо жавоб ўрнида бир байт шеър ёзиб, уни ўша юз минг динор пулга қўшади-да, элчини қайтариб юборади. Мана ўша форсчадан таржима қилинган икки мисра шеър:

Сотмагаймиз биз Юсуфни ҳеч қачон,

Айла сен қора чаканани эҳтиёт...

Азиз юртдошим, Андижон диёридан чиққан, темурийзодалар салтанатида ўзининг ноёб санъати билан орбў топган, тарихий китобларда номи қолган улуг ватандошимиз билан фахрлансак арзийди.

Ахир бу инсоннинг номини ўз даврида З. М. Бобурдай улуг зот ҳам фахр билан тилга олган эди. У ўзининг «Бобурнома» китобида Андижонни таърифлар экан «...Элининг орасида ҳусн ҳейли (ғўзал ҳунар соҳиблари) бордур, Юсуф хожаким, мусикада машхурдир, Андижонийдур...» деб ёзади.

Бу улуг инсон ҳақида, унинг ижодий фаолияти, Андижондан Ҳиротга бориб қолиши ҳақида ҳурматли тарихчиларимиз озгина маълумот берсалар, нур устига аъло нур бўлур эди.

Шаҳримизнинг ғўзал, обод кўчаларидан бири, мусика, санъат сирларини ёшларга ўргатувчи даргоҳлардан биронтаси Ҳожа Юсуф Андижоний номи билан аталса, юртдошларимизнинг руҳи шод бўлур эди:

Андижоним, жон ўрнида жонсан, ўзинг,

Қайга борсам тилларда дostonсан, ўзинг.

Қай тарихни варақласам, унда номинг,

Қалбимизга гурур берган шонсан, ўзинг.

СИЗДАН ДАДАМНИНГ ҲИДИ КЕЛЯПТИ

Бу йил сентябрь ойида ўғлим Чортоқ санаториясига йўлланма олиб келди. Бордим. Сиҳаттоҳнинг раҳбари яхши йигит экан, мени ҳурмат қилиб, икки кишилик хонадан жой берди. Унга:

- Ука, ўзимга ўхшаган кексароқ, тиллашадиган ҳамсуҳбат қўйинг ёнимга, - дедим.

- Хўп, отахон. Бироз қаноат қиласиз. Ўзингизга мос одам келиб қолса, олиб кираман, - деди. Бахтимга ўзим айтгандан ҳам зиёда инсонни Оллоҳ етказди. Исмои – Аъзамжон. Пахтабод туманидан экан, ёши етмишда. Оғир, босиқ, ниҳоятда фикрли. Узоқ йиллар колхозда раис, агроном бўлиб ишлаган экан.

- Иккала оёғим оғрийди денг. Ҳар йили бир келаман шу сувга, - деди у.

- Ҳа, Оллоҳ шифо берса, шу сув сабабчи бўлиб, бу дарддан фориғ бўлиб кетасиз, иншооллоҳ, – дедим мен. Икки кун ичида гаплашмаган гапимиз қолмади. Сиҳатгоҳнинг ҳамма жойларини томоша қилиб бўлдик. Кечкурун:

- Аъзамжон, хўп десангиз, эртага бир иш қиламиз. Санаториянинг юқори томонида Алишоми, Алиохонми деган қишлоқ бор. Шу ерга борамиз. У ерда мени университетда бирга ўқиган ўртоғим бор. Кўриб келамиз. Исмои – Неъматжон. Жуда яхши йигит, одамохун, кўнгли очиқ, гаплашадиган, меҳмондўст, - дедим.

- Хўп, Сиз нима десангиз шу, майли, бу ҳам саёҳат-да, – деди.

Эрталаб муолажаларни олдик. Дўхтир рухсат берди. Балиқли кўлга қатнайдиган «Дамас»га чиқдик. Неъматжоннинг дарвозасини топдик. Бундан уч йил илгари келган эдим. Дарвоза ёпиқ экан. Юрагим негадир «гуп-гуп» ура бошлади. Энди чақираман, деб турсам, бир йигит келиб қолди. Ундан:

- Ука, Неъматжон домланинг уйи шумиди? – дедим.

- Ҳа, шу, – деди йигит.

- Уйда бормикин? – бу савол ўйланмасдан оғзимдан чиқди.

- Хабарларинг йўқми? Домла ўтган йили қазо қилган эди, - деб юборди. Юрагим орқамга тортиб кетди. Олаётган нафасим ичимга сиғмаганга ўхшарди. Нима дейишни, нима қилишни билмай қолдим. Аъзамжон ҳайрон. Жимликни ҳалиги йигит бузди:

- Узоқдан келдиларингми?

- Ҳа, Асакадан келдик. Банда – шуда. Оллоҳ раҳмат қилсин. Аъзамжон, энди ичкарига кирамизда битта оят ўқиб, марҳумга бағишлаймиз, фарзандларига таъзия изҳор қилиб қайтамиз. Шу ерга келганда қайтсак, бўлмади.

- Ҳомиджон! Хў-ў-Ҳомиджон! – чақирди ҳалиги йигит. Дарвозани юзини рўмоли билан тўсиб олган кекса бир аёл очди. Дўстимнинг аёли бўлса керак.

- Меҳринса опа, меҳмонлар Асакадан келипти. «Ҳожи бобога фотиҳа ўқиб кетамиз» дейишяпти.

- Вой, майли, келинлар. Киринглар ичкарига. Тоҳиржон, айвонга етакланг, жой тайёр, – деди аёл. Кирдик. «Таборақ» сурасининг ярмини ўқидим. Ундан ҳосил бўлган савобни марҳумнинг руҳига бағишладик. Опа билан танишдик...

Унга ҳамдардлик билдириб, сиҳатгоҳга руҳимиз тушган ҳолда қайтдик. На илож? Кечга қадар Неъматжоннинг қадди-қомати, кулиб туришлари, аскияда қолиб бўлса, қарсак чалиб юборишлари кўз олдимдан кетмади. Қаранг, шу куни кечки овқатдан кейин чой ичиб ўтирсак, хонанинг эшигини биров чертди. Аъзамжон «Кириг», «мумкин» деган эди, эшик очилиб, оқ юзли, қош-кўзлари қора, ўрта бўйли йигит кирди. У илиқ сўрашди-да:

- Ҳожи бобо, мен дўстингиз Неъматжоннинг ўғлиман. Исмим – Ҳомиджон. Борибсизлар. Мен йўқ эдим. Келинг, қайта кўришайлик деб менга қучоқ очди. У қучоқлаб туриб йиғлаб юборди:

- Дадамдан айрилиб қолдим. – деди. Мен:

- Йиғламанг, Оллоҳнинг иродаси. Ҳаммамиз ҳам бир кун шумиз. – дедим юпатиб. Чой узатдим. Узоқ ўтирдик. Йиғладик, юпандик. Ҳеч гап қолмади гаплашмаган. Пенсияга чиққач, катта бир олмасор боғ қилипти, Ҳажга борипти. Икки ой чамаси касал бўлиб, қаё қилипти. Ҳомиджон кетишга рухсат сўради. Дуодан сўнг ўрнидан туриб:

- Эртага аср намозини бизникида ўқийсизлар. Ўзим келиб дўхтирдан сўраб олиб кетаман. хўпми? – деди. Мен:

- Йў-ў-қ, овора бўлманг. Бордик, мана кўришдик, - дедим.

- Йўқ дейиш йўқ. гап битта, – деди қатъий қилиб.

Эртасига айтилган вақтда келди. Янги «Нексия»да олиб кетди. Катта безатилган меҳмонхонаси бор экан. Кирсак тўртта мўйсафид ўтирипти. Улар бизни илиқ кутиб олди. Бири – маҳалла домласи, қолгани Неъматжоннинг дўстлари экан. Домла Қуръон тиловат қилди. Дуодан сўнг Ҳомиджон туриб:

- Домла бува, шу ўтирганлар – даданинг дўстлари. Яна бир дуо қилинг, соғ-саломат юришсин. Қачон дадамни соғинсам, шуларни кўриб турай. Дадажон, (деворда осилиб турган портретига қараб) мендан рози бўлинг, дўстларингиз уйимда ўтирипти, – деб кўзига ёш олди. Биз уни юлатдик. Хонтахта устида турли нозу неъматлар, иссиқ чойлар қуйилди, нонлар синдирилди. Олдин шўрва, кейин ош келди, қовун, тарвуз сўйилди...

Домла отанинг улуғлиги, унинг фарзанди, отасининг дўстларини, яқинларини ҳурмат қилиш ҳақида анча яхши фикрларни гапириб берди. Домланинг битта ривояти менга таъсир қилди.

...Эмишки, бир саҳобанинг яхши, топқир, синахта оти бор экан. Бу отни ниҳоятда эҳтиёт қилиб минар, бировга ишонмас экан. Бир кун шаҳарга келибди. Шаҳарлик таниши билан отдан тушиб суҳбатлашиб турса, бир мўйсафид келиб сўрашибди. Шаҳарлик кишидан:

- Бу йигит ким? Танигандек бўляпман, - деган экан.

- Ҳў, фалончи бор-ку, дўстингиз? Ўша кишининг ўғиллари, - депти.

- Ие, сиз дўстимнинг ўғлимисиз? Келинг, бошқа кўришай. Дўстимнинг ҳиди келади, - дебди мўйсафид. Бошқатдан кўришибдилар.

- Ростдан отамнинг дўстимисиз? Келинг, мана бу отга мининг.

- Нега энди?

- Мина беринг. От сизга мендан совға. Отамнинг ҳаққига дуо қилиб миниб юринг, - деган экан. Бу воқеа ҳақиқатми, ривоятми, Оллоҳга аён. Аммо бунда катта ҳикмат бор, - деди домла.

Домланинг бу ривояти ҳаммамизни ўйлантириб қўйди. Ахир ҳаммамизда ҳам ўғиллар бор-да. Наҳот, отанинг дўсти учун севган отини совға қилиб юборса...

- Меҳмон, ҳа деб мен гапира бермай. Энди навбат сизга, - деб мен томон юзланди домла. Яна бир киши «ҳа, меҳмонлар ҳам гапирсин» деди.

- Мен Асакадан, бу киши Аъзамжон - Пахтабоддан. Сихат-гоҳда бирга бўлиб қолдик. Неъматжон билан университетда беш йил бирга ўқидик. Бир ётоқда ётдик, бирга дарс тайёрладик. Ўша йиллари очарчилик эди, биласизлар, бир бурда нонимиз бўлса, бўлишиб ердик. Дўстим ҳаётлигида бир келганман. Ўша оғир йилларни эслаб, узоқ суҳбатлашган эдик. Умр шу экан, домла бува. Касал-лигини ё ўлимини эшитганимда келган бўлар эдим. Кеча яхши ният билан дарвозани очсам, совуқ хабарни эшитдим, ичимга муз кирди.

- Домла бува, - деди Ҳомиджон, - Олимжон ҳожи акамнинг кўриниши ҳам, овозлари ҳам, феъллари ҳам дадамга ўхшайди. Кеча кучоқ очиб кўришсам, вужудидан дадамнинг ҳиди келяпти. Умрлари узоқ бўлсин, яна бир дуо қилинг. Ҳамма дуога қўл очди.

Суҳбат узоқ давом этди. Дастурхонга фотиҳа қилинди. Алоҳида хонада яхши дам олдик. Эрталаб ширин нонуштадан сўнг ҳовлига чиқдик. Уч-тўрт аёл биз билан йиғлаб туриб кўришди. Булар Ҳомиджоннинг сингиллари экан. Улар «дадамизнинг дўстлари келипти» деб келишибди.

- Йиғламанглар, қизларим, Оллоҳнинг иродаси, – деб юпатдим.

Сихатгоҳга қайтганимиздан сўнг Ҳомиджон ҳар куни келиб хабар олиб турди. Бир куни Балиқли кўлга саёҳатга олиб борди. Раҳмат, кетаётган кунимизни билган экан, қуюқ хайрлашди. У таътилга чиқса, онасини болаларини олиб Асакага келадиган бўлди. Йўлда келяпмиз, Аъзамжон менга қараб бир хўрсинди-да:

- Ҳожи ака, ўртоғингизнинг ўғлига раҳмат. Қани энди ҳамма йигитлар ҳам шу йигитга ўхшаса. Отаси билан бирга ўқиган инсонни «адамнинг ҳиди келяпти» деб бошига кўтаряпти, – деди.

20.10.2011 йил.

МЕН ҲАМ ОТАМ ЎЛГАНДА БЎЛМАГАН ЭДИМ

Қишлоғимиздаги Ҳайдар бобо жуда хушчақчақ, ширинсўз одам. У болаларга болаларча, катталарга катталарча муносабатда бўладиган киши эди. Шунинг учун бўлса керак, бобони ҳамма ҳурмат қиларди. Гавдаси ҳам, оппоқ соқоли ҳам, кийган кийимлари ҳам ўзига ярашган. У шундай самимий эдики, кўргинг, суҳбатлашгинг келади. Гапирадиган гапи ҳам маънили. Бирор янгиликни гапиришдан олдин «Хў-ў-ш» деб қўяр, қишлоқдаги тўй, ҳашар, дафн маросимларда фаол қатнашар, уй эгасининг яқин кишисидек иш юритад, маслаҳатлар берарди. Касби қассоб бўлгани учунми, ҳамма жойда биз ёшларни покизаликка, орасталикка ўргатар эди.

Бобонинг тўрт қизи, бир ўғли бор. Қизларини яхши жойларга узатди. Нуриддинни энди уйлайман деса, у янги бир гап топиб келди:

- Дада, ўртоқларим Россияга ишлагани кетишяпти. Яхши иш бор экан, мен ҳам бораман, – деб қолди. Олдин бобо розилик бермади.

- Қўй, ўғлим, биз қариб қолдик. Опаларинг қўшни қишлоқларга турмушга чиқиб кетган. Онанг иккимиз ёлғизмиз, кексайиб қолган бўлсак, – деди. Аммо у қатъий туриб олди. Ота-да, рози бўлди. Нуриддин Россиянинг қайсидир шаҳрига ишлагани кетди.

Унинг тракторчилиги қўл келди. Бир йилдан кейин катта пул билан қишлоққа қайтди. Ота-она ҳам, опалар, поччалари ҳам хурсанд. Отаси нонуштадан кейин:

- Энди, ўғлим, тинч, омон келдинг. Олиб келган пулларингнинг борида бошингни иккита қилайлик. Онанг ҳам келинга деб анча нарса қилиб қўйган. Биз қариб қолдик, – деди.

- Дада, бу пул билан уйларни таъмирлайман. Бувим иккалангларга шинам бир хона қуриб бераман. Кейин яна бир йил

ишлаб келиб уйланаман, – деди.

- Йўқ, ўғлим, бизга мана шу эски уй бўлади. Битта келин олайлик, кейин уй қилиш қочмайди, – деди. Нуриддин кўнмади. Уйларни таъмирлашга тушди. Икки хонали уйга баланд қилиб бетон қуйди. Энди деворини ураман деб турганда, Абдурайим деган дўсти келиб:

- Нур, ишни тўхтат. Яхши ҳақ тўлайдиган иш чиқиб қолди. Янги тракторлар минамиз экан. Тез келинлар, деяпти, – деди. Ишлар ўлда-жўлда қолди. Ота-она, опалари ялинди, аммо у яна Россиянинг қайсидир жойига кетди.

Мана, орадан беш йил ўтди ҳамки, ундан хабар йўқ. Излаб бораё деса, манзил ноаниқ. Чол билан кампир бир-бирига суяниб яшади, юрак дардларини кимга айтади. Қизлари тез-тез хабар олади. Уларнинг ҳам уй-жойи, рўзғори, бола-чақаси бор-да...

Иссиқ жон экан, Ҳайдар бобо қўққисдан ётиб қолди. Ёши саксондан ошган. «Қариллик бўлса керак», деди кичик қизи опаларига. Кундан-кунга дармонсизланиб борди, овқат ўтмай қолди. Катта куёви Носиржон Андижондаги катта касалхонага – клиникага олиб борди. У ерда бир ой ётди. Шифокорлар яхши қаради, лекин ижобий натижа бўлмади. Бобо кундан кунга оғирлашиб, негадир озиб кетди. Бобо ким кўргани келса, ўғли Нуриддиннинг дарагини сўрайди. Куёвига ялинади:

- Ўғлим, бир иложини қилинг. Боламини чақиртиринг. Ахир дунёнинг у чеккаси, бу чеккаси билан гаплаштирадиган телефонлар чиқипти-ку?

Носиржон қайнотасининг раъйига қараб, «хўп» деб қўяди. Аммо илож йўқ. Россия – бепоён мамлакат бўлса. Бир куни катта доктор Носиржонни чақирди.

- Оқсоқолнинг ўғлимисиз? – деди у.

- Йўқ, куёвиман.

- Ўғли йўқми?

- Йўқ ҳисобида.

- Бўлмасам, гап бундай, ака, оқсоқолни қўлимиздан келганича даволадик. Ёши улуг экан. Роса дуо қилди. Раҳмат. Энди уйига олиб борсаларинг. Аллоҳ билади-ю, озгина умри қолди. Мени маъзур тутинг, ўзингиз билинг, мен билай, отахонга саратон касали илашган экан. Қолган кунларини набиралари даврасида ўтказсин.

- Майли, раҳмат, – деди Носиржон.

Бобони уйга олиб келдилар. Қизлари, набиралари, яқинлари даврасида ўтирди. Уларни дуо қилди. Аммо кўзи дарвоза томонда. Гўё ўғли кириб келаётгандай.

Эшик очилса, ёпилса, бирор нарса «тиқ» этса, ё бир нотаниш шарпа эшитилса, бобо сергакланади.

Кампирнинг ҳам кўзи дарвозада. Унинг хаёлида оиладаги бу нохушликлар ўғлининг тушида аён бўлса, у келади, ҳозир дарвозадан энтикиб киради. Онаизор чолга билинтирмай, эшиттирмай:

- Номард ўғил, отанг ўлса, қабрга ким қўяди? Поччанг қўядими? Ўртоқларинг орасида қандай бош кўтариб юрасан. Одамлар нима дейди? Юз йил яшасанг ҳам бу исноддан қутула олмайсан, – деб қўяди.

Ҳайдар бобо саҳарга борганда икки марта:

- Нуриддин, Нуриддин! – деб юборди. Ёнида ётган кампири уйқусираб туриб кетди.

- Ҳа, чол, нима қилай? – деди. Қизлари ҳам уйғонди. Бобо паст овоз билан:

- Кампир, ўғлингдан, сендан, қизларингдан розиман. Сизлар ҳам рози бўлинглар. Ўғлинг келса, койима, сўкмагин. Қасос дунё деганлари шу экан. Мен ҳам отам ўлганда бўлмаган эдим. Ўғлимдан қайтди, – деб кўзини юмди.

17.01.2012 йил.

ЭСДА ҚОЛГАН ТАНБЕҲ

Улуғ аллома Абу Лайс Самарқандийнинг «Бўстонул орифийн» китобини ўқиётганда, ундаги бир қизиқ воқеа (қамиш поясини от қилиб миниб юрган киши воқеаси) фикримни ўзига тортди. Сабаби: бу менинг бошимдан ўтган бир воқеага айнан ўхшаш бўлиб туюлди.

...Ўтган асрнинг 70-йиллари эди. Колхозимиз шартнома асосида халққа пиёз, сабзи, картошка, маккажўхори каби экинлар экиш учун ер берар, уни тракторда ҳайдаб, экишга тайёрлаб топширар эди. Мен ҳам эл қатори ер олиб, экин экиб юрдим. Бир йил кузги сабзи экдим. Сабзимиз ниҳоятда яхши бўлди. Ўша йиллари колхоз пахта планини кечроқ бажарди. План бажарилмагунча, даладаги экинларни йиғиштиришга рухсат берилмас эди.

Кеч куз. Ҳамма қатори далада ўн кун оғир меҳнат қилдик. Колхозга топшириш керак бўлган тоннани (шартномада кўрсатилган) топширдик. Қолганини даладан уйга олиб келдик. Баракали бўлди, узун-узун ўралар қилиб кўмиб ҳам олдик, яна ортиб қолди. Яхшиям Оллоҳ тунни чиқаргани, озгина дам олиб, ўзимизга куч тўплаб оламиз. Бўлмасам-чи?

- Дада, энди сабзи экмайлик, меҳнати оғир экан, – дейди ўғилларим.

- Хўп, ўғлим. Оғир меҳнатнинг роҳати ширин бўлади, - деб уларни юпатган бўламан.

Шу аснода Андижоннинг Эски шаҳар бозорига беш киши ўн қопдан эллик қоп сабзи обордик. Машина тонгда бозорга кириб келди. Бозор бошланди. Мен сабзимнинг ҳаммасини улгуржа бериб юбордим. Шу куни чарчабдан ташқари уйку ҳам чала бўлган эди. Шерикларимга:

- Мен жуда хоридим. Сизлар бўлгунингларга қадар дарвозанинг ўнг томонидаги чойхонада чой ичиб, дам олиб ўтирай, майлими? – дедим. Улар рози бўлишди. Биттаси менга қараб:

- Кўзларинг қизариб кетипти, ухлаб қолма тагин? – деди.

- Пулингни эҳтиёт қил, – деди яна биттаси.

Бозор ичидан чиқиб келяпман. Қўлтиғимда бўш қоплар.

Зўрға тебраниб юраман, оёқларим, қўлларим бировникига ўхшайди гўё. Атрофимдан у ён, бу ёнга ўтаётган одамлар ҳам, майда нарсаларни сотиб ўтирган яймачилар ҳам кўзимга кўринмайди, қулоғимга овоз кирмайди. Аравача етаклаган бир йигит туртиб:

- Неча марта «пўўшт» дедим, ака, қулоқ борми? – деди.

Қандай қадам ташлаяпман, ўзим билмайман. Бир маҳал биров ўнг елкамни кафти билан қаттиқ нўқиди. Сўнг бош бармоғини қадаб, бақириб:

- Отанг ўлган бўлса ҳам, бошингни кўтариб юр. Ҳеч кимни Худо ерга қаратмасин. Йигитмисан? Уйдаги ғамни кўчага олиб чиқма, кўчадаги ташвишни уйга олиб кирма. Иккинчи сени бу ҳолда кўрмайин, ҳа... – деди-да, йўлида давом этди. Бу, не кўз билан кўрайин, сочлари ўсган, жулдур кийимда юрадиган, қизил юзли, кўзлари катта-атта мажнунсифат киши эди. Қачон бозорга келсам, кўрар эдим. Гадой эмас. Мен донг қотиб туриб қолдим. Бу ҳолатимни бир кекса киши кузатиб турган экан:

- Хафа бўлманг, у одам тўғри гап қилди. Ука, сиз чарчаган кўринасиз. Бироз дам олинг, ёзиласиз, – деди.

- Раҳмат, ака. Айб менда. Бошимни кўтариб юришим керак эди, билмабман. Ҳақиқатда, чарчаганман, узр, – дедим-да, чойхона томон бошимни кўтариб, қоматимни мажбур тик тутиб йўл олдим.

Орадан анча йиллар ўтди. Ёшим ҳам бир жойга бориб қолди. Узоқ йиллик ҳаётим давомида жуда кўп қийинчиликларни, ташвишу ғамларни кўрдим, оғир-енгил дардларни тортдим. Келинлик, куёвлик, қуда-андалик бўлдим. Бу ҳаёт экан. Қанчадан-қанча

бўхтону тухматларга, ҳасадларга учрадим. Ишхонамда ҳам жуда кўп кўнгилсизликлар, ноҳақликлар бўлди, чидадим... Нима ҳам дердим: тақдирда бўлса, тортаман-да...

Хуллас, ана шундай пайтларда ҳам бозорда учраган мажнунсифат одамнинг гапларига амал қилдим: бошимни кўтариб, қоматимни тик қилиб, кулимсираб юрдим, кулимсираб турдим.

Уйдаги ғамни кўчага олиб чиқмадим, кўчадаги нохушликни уйга олиб кирмадим.

Юқорида зикр қилинган - қамиш поясини от қилиб миниб юрган одам ўз маслаҳати билан бир инсонни тўғри йўлга солган эди. Мажнунсифат киши эса ўзининг танбеҳи билан ақлли инсон бўлганини исботлаган экан. Ҳар иккисининг ҳам жойлари жаннатда бўлсин.

07.03.2012 йил.

ФАҲРЛАНСАК АРЗИЙДИ

(Ибн Муслим Қутайба ҳақида)

Биз, ўн олти киши, кичик бир автобусда Хонобод шаҳрига дам олгани бордик. У ернинг оромбахш ҳавосидан нафас олдик, осма йўллардан тоғ устидаги боғларга чиқдик, дилимиз яйради, ўзимизни енгил сездик.

Қайтишда Жалақудуқ туманининг «Қиличмозор» деган жойидаги Қутайба ибн Муслим Бохилий мақбарасини зиёрат қилишга тўхтадик. Зиёратгоҳ мустақилликдан кейин таъмирланибди. Қуръон тиловат қилиб, унинг пок руҳига бағишладик. Бу улуғ инсонни араб армиясининг бошлиғи – саркардаси деб эшитган эдик, лекин тўлиқ маълумотимиз йўқ эди. Шу куни зиёратга қаровчи киши негадир йўқ экан. Улфатлар турли касбдаги кишилар – шофёр, монёр, қурувчи, боғбон, чорвадорлардан эди.

Машинада келяпмиз, бу улуғ инсон тўғрисида турли тортишувлар, мунозаралар бўлди. Биров олим деди, биров шоир деди, кимдир авлиё деди.

- Тўхтанглар, – деди Ҳайрулло деган дўстимиз. – Бу вазифани тарихга қизиққан Олимжон ҳожига топширсак. У тарихий китобларни титкилаб, бизга ибн Муслим Қутайба ҳақида лўнда бир маълумот йиғса. У киши ким, нима ишлар қилган, нега бу ерга келиб қолган? Уни кейинги йиғилишимизда айтиб берса, нима дейсизлар?

- Тўғри, тўғри фикр, – деди бошқалар.

- Бўлмаса, бу мунозарани тўхтатамиз.

Хуллас, менга огир, масъулиятли вазифа юклатилди. Мен дўстларнинг ҳурмати, илтимоси учун баҳоли қудрат тарих китобларини титкилашга тутиндим ва қуйидаги маълумотларга эга бўлдим.

...Қутайба ибн Муслим Бохийий, тарихчи олим Муҳаммад Норшоҳийнинг ёзишича, VII аср бошларида яшаган. У араб армиясида интизомни мустаҳкам сақлаган, истеъдодли, қатъиятли лашкарбоши бўлган. Ибн Муслим Қутайбани 691 йили (милодий йили) араб халифалиги Хуросонга ноиб этиб юборади. Хуросонда давлат ишлари билан бирга ислом динини мустаҳкамлайди, масжидлар, мадрасалар қурдиради. Унинг мақсади Мовароуннаҳрда яшовчи қабила ва халқларни ҳам исломга киритиш, у ерларда ҳам масжидлар, мадрасалар қурдириш бўлади. Шу мақсадда катта армия билан 706 йили Зарафшон водийсига юриш бошлайди. Биринчи бўлиб водийнинг энг қадимги шаҳарларидан бири бўлган Пойкентга келади. Бу шаҳар савдогарлар шаҳри бўлиб, у 708 йили Марв, Кеш (Шаҳрисабз)га, 709 йили Бухорога келади. Бу шаҳар халқини, зодагонларини, ҳоким табақаларини бўйсундириш, исломга киритиш, динни қабул қилдириш осон кечмайди.

712 йили Хоразмни осонлик билан қўлга олади, халқи ҳам ислом динини қабул қилади. Шу йили Самарқандни қўлга олишга киришади. Шаҳар халқи шаҳар дарвозасини очиб бермайди. Халққа озор бермаслик, шаҳарни вайрон қилмаслик учун Қутайба ўз армияси билан шаҳарни тўрт ой қамал қилиб туради. Қамал воқеаси ҳақида тарихчи олим Давлатшоҳ Самарқандийнинг «Тазкират уш-шуаро» деган китобида қизиқ бир воқеа берилади. Воқеани айнан келтираман: «Валид ибн Абдумалик замонида Қутайба ибн Муслим Бохийий Самарқандни тўрт ой қамалда тутди. Лекин уни фатх этишга ожизлик қилди. Кунлардан бир куни, кимдур қалъа девори устидан овоз берди: «Эй, араблар, бехуда ранж тортманг, сизлар шаҳарни ололмайсизлар» деб. Қутайба сўради: «Унда бу шаҳарни ким фатх этади?». Ўша шахс жавоб қилди: «Ҳокимлар, Муҳаммад (с.а.в.) миллати замонида бу шаҳарни исми юкли туя бўлган шахс забт эта олади, деб ҳукм чиқарганлар». Қутайба (ўзи ва қўшинига) деди: «Худого шукр қил, Қутайба ва лашкар. Бу гап сизларнинг аҳволингизга тегишли экан». Ва овоз қилди: «Менинг исмим – юкли туя, чунки араблар туянинг асбоб-анжомини «қутиб» деб атайдилар. «Қутайба» эса (сўзи) унинг кичиклаштирилганидир». Самарқандликлар аҳвол шу тариқа эканлигини билгач, шаҳар дарвозасини очдилар ва Самарқанд Қутайбанинг қўли билан фатх этилди. Бу ҳол 712-713 (94 ҳижрий) йили воқеа бўлди». (Юқоридаги китоб 131-132-бетлар. Форсчадан академик Бўриной Аҳмедов таржимаси) Давлат-

шоҳ Самарқандийнинг бу маълумотидан шу нарса маълум бўладики, ибн Муслим Қутайба Аллоҳ берган истеъдод, ақлий фаолияти кучли инсон бўлган. Шаҳарни вайрон қилмаслик, халққа озор бермаслик учун ўзининг кучли армияси билан шаҳар девори атрофида тўрт ой туришлик, бу осон иш эмас. Шаҳар халқи ўзи рози бўлиб, шаҳар дарвозасини очиб бериши - унинг бахти. Иккинчи бир жиҳатга эътибор беринг: «Ҳокимлар, Муҳаммад (с.а.в.) миллати замонида бу шаҳарни исми «юкли туя» бўлган шахс забт эта олади» дейилган.

Қутайбанинг руҳи шаҳар ҳокимларига олдиндан аён бўлган. Унинг Самарқандга келишини олдиндан Аллоҳ уларнинг дилига солган. Бу нарса унинг Аллоҳ назар қилган инсонлигига бир далилдир. Чунки унинг нияти пок, қалби тоза эди. Шу сабаб бўлса керак, унинг исмида ҳам қандайдир ҳикмат бор экан. «Юкли туя» жумласида қандайдир сир бор экан. Муҳаммад Норшоҳийнинг «Тарихи Бухоро» китобида ёзилишича, ибн Муслим Қутайба қайси шаҳарга кириб келса, аввало, ўша шаҳар халқини ислом динини қабул қилишга даъват этган. Ўз ихтиёри билан исломни қабул қилганларни рағбатлантирган, ҳар хил имтиёзлар берган. Масалан, ер солиғидан, ўғилларини суннат қилдирганларни жузъя (жон) солиғидан озод қилган. Бу унинг динни ёйишдаги тадбиркорлиги бўлса, берган имтиёзлари унинг халқпарварлиги эди. Ислом динини қабул қилишга тархашлик қилганларни мажбур қилган. Айрим манбаларда жазолаган ҳам дейилади. Ибн Муслим Қутайбанинг ижобий ҳислатларидан яна бири қайси шаҳарни қўлга олса, ўша шаҳарга масжидлар (жамоат бўлиб намоз ўқиш учун), азон чақириш учун миноралар қурдирган. Бундай масжид ва миноралар биринчи бўлиб Бухоро ва Самарқанд шаҳарларида қурилди. Бу шаҳарлардаги санам (ҳайкал худо)лар ёқилди, унинг бутхоналари бузилади. Тарихчи олим (X аср) Таборий бир воқеани ёзади: Қутайба бутхонадаги олтин, кумуш буюмларни, санамларни ёқиб эритишга буюради. Шунда сўғдликлар – самарқандликлар ўз раҳбарлари Гурек бошчилигида бунга қарши чиқади. Агар араблар ўзи ёқиб юборсалар, уларнинг худolari (санамлари) бу гуноҳ учун арабларни, хусусан, Қутайбани, омон қолдирмаслигини айтиб, қўрқитадилар. Шунда Қутайба ўзи олов ёқиб, буюмларни, санамларни куйдиради. Бу ундаги жасоратни, улуғ динимиз Исломни жорий қилиш учун курашганини, бу йўлда қўрқмаслигини кўрсатади. Яна бир ишончли далил - Қутайба халқни жомеъ масжидига бориб жума намозини ўқишга тарғиб этади. Жума намозига борган кишиларга икки дирҳамдан пул бердиради. Бу унинг ислом динини

ёйишдаги яна бир тадбиркорлиги эди. Бу тадбир билан жума намозига жуда кўп кишиларни тўплар эди.

713 йил баҳоридан ибн Муслим Қутайба ўз армияси билан Шош (ҳозирги Тошкент)га, ундан Фарғона водийсига юриш қилади. Бу ерларда яшовчи аҳолининг барча қатламларини ниҳоят усталик, тадбиркорлик билан Ислом динига даъват қилди, уларни Муҳаммад (с.а.в) умматига қўшди. Бу жойлардаги аҳоли ўртасида ҳам Бухоро, Самарқанддаги иш услубини ишлатгани баён этилган тарихий китобларда.

Баъзи манбаларда унинг Қашқаргача боргани айтилади. Нима бўлганда ҳам бу улуг инсон Марказий Осиё халқларини муқаддас Ислом динига даъват этган, уларга Аллоҳни танитган, Муҳаммад (с.а.в.)га уммат қилган табаррук инсон экан. Шундай улуг, мўътабар инсон 715 йили (милодий йили), бундан 1297 йил муқаддам, бизнинг азиз диёримиз – Андижон тупроғига дафн қилинган. Халқимиз орасида «гадонинг ҳам душмани бор» деган нақл юради. Саркарданинг душмани ўзининг лашкари орасидан чиққан. Аскарлари қўзғолон кўтарган, қўзғолончилардан бири – араб аскарларидан бири уни ўлдирган. Аллоҳнинг қудрати - ибн Муслим Қутайбанинг тупроғи Андижон вилоятининг гўзал масканларидан бири Жалақудуқ туманида экан. Иккинчидан, биз, андижонликлар, фахрлансак арзийди. У улуг саркарда, лашкарбоши, тадбиркор, иродали раҳбар, Ислом динини жуда катта ўлкаларга ёйган, жорий қилган, ўзидан олдин ўтган халифалар (халифа бўлмаса ҳам) ишини давом эттирган инсоннинг мўътабар ҳоки бизнинг юртимизда қўним топган. Мустабид тузум тарихчилари ибн Муслим Қутайбани ўлкаларни босиб олувчи босқинчи, халққа зулм ўтказган, халқнинг бойликларини ўз армияси билан талон-тарож қилувчи деб кўрсатди. Афсуски, бу фикрлар кейинги манбаларда ўз исботини топмади.

Ҳаммамизга аёнки, тарихдан номи туширилган жуда кўп улуг ва мўътабар инсонлар, олим ва уламолар, Ислом оламининг пешволари мустақиллик шарофати билан тарихимизнинг зарварақларидан жой олди. Уларнинг ҳоки ётган жойлар обод зиёратгоҳга айлантирилди. Шулардан бири биз тилга олган ибн Муслим Қутайба Бохилийдир. Жойлари жаннатда, руҳлари биздан шод бўлсин!

Ушбу маълумотларни юқорида тилга олинган ўн олти уфатимга кейинги ўтиришимизда ўқиб бераман, деб ният қилдим.

Улар қандай қабул қилади, билмадим?

14.03.2012 йил.

ОТАМНИНГ ЁНИДА ОНАМ ЎТИРСА...

Бу йил санаторияга бордим. Икки кишилик хонадан жой беришди. Шеригим – Аъзамжон деган йигит Пахтаобод туманидан. Яхши инсон экан. Бир кунда қадрдон бўлиб кетдик. Муолажаларни олиб бўлиб, аччиқ кўк чойни дамлаб, гаплашиб ўтирамыз, телевизор кўрамыз.

Бир куни телевизорда «Отаннинг ёнида онанг ўтирса» деган қўшиқ янгради. Аъзамжон қўшиқни диққат билан эшитди: кўнгли бироз бузилгандай бўлди.

- Нима бўлди, Аъзамжон? – сўрадим ҳайрон бўлиб.

- Э, ҳожи ака, бу дунё бир кам дунё экан. Биров отага зор, биров онага. Мен эса отага ҳам онага зорман. Аслида, иккиси ҳам ҳаёт, бироқ, уларни ёнма-ён ўтқазिशнинг иложи йўқ. Қачон шу қўшиқни эшитсам, кайфиятим бузилади, - деди.

- Нима бўлган? – дедим телевизорни ўчириб.

- Майли, айтиб берай. Кўнглим бироз ёзила...

- Гапиринг, ука, одамнинг тафтини одам олади, - дедим.

...Дадам билан онам гўдаклигимда ажралишган экан. Дадам бошқа қизга уйланипти, онам эса бошқа эркак билан рўзгор қилибди. Мен бобом (онамнинг отаси)нинг қўлида қолибман. Бобом билан энамдан кейин мени тоғам тарбия қилди. Ота-онамнинг олдиларига ҳеч бормаганман. Дадамни-ку, умуман, танимай ўсдим. Эшитишимча, ёшлигимда излаб келса, кўрсатишмаган экан. «Олиб кетади» деб қўрқишганми, билмадим...

Хуллас, кейинчалик отам келмай ҳам қўйибди. Онам эса ҳар замонда келиб турар, соғинармиди билмайман – пешонамдан ўпиб, кейин кўнглимни кўтариш мақсадида пул ёки бирон кийим-бош бериб кетарди.

Шу йўсинда катта бўлдим. Ўқидим. Олий маълумот олдим. Кейин ишлаб юриб, оила қурдим. Ҳаракат қилиб, ер участкаси олдим. Бир амаллаб иморат солдим. Алоҳида уй-жойимизга кўчиб чиққанамиздан сўнг ҳам онам бизни йўқлаб келиб турарди. Орада қатор фарзандлар кўрдим – икки ўғил, уч қиз. Уларни тарбиялаб, улғайтирдик...

Яқинда катта қизимни чиқарадиган бўлдик. Дадам хаёлимда ҳам йўқ эди. Ҳозирги «Отаннинг ёнида онанг ўтирса» қўшиғини эшитиб: «Онаси, мен дадамни топишим керак. Қизимизнинг тўйига олиб келишим шарт!» - деб юбордим.

Аёлим бироз ўйга толди. Кейин синиқ овоз билан: «Шунча вақтдан бери келмаган, энди келармикин, дадаси?...» - деди.

- Келади, албатта, келади. Ўзим олиб келаман – дедим ички бир ишонч билан.

- Майли-ку, аммо бир ёқда тоғамиз бор – отангиз ўрнида оталик қилган... Бир томонда эса онамиз... Катталар билан маслаҳат қилиб, уларнинг олдиларидан ўтсангиз, яхши бўларди-да... - деди.

Қароримни эшитиб, тоғам: «Майли, жиян. Яхши ўйлабсан, ахир, ота рози – Худо рози, дейишади. Отангни топ, уйга бошлаб кел. Қизингга дуони отанг берса, нур устига нур бўлади. Мен розиман!» деди.

Онамга мақсадимни айтсам: «Агар даданг тўйга келса, мен сеникига қайтиб қадам босмайман, айтиб қўяй шуни. Сен ҳам меникига келмайсан», деди.

«Ундай деманг, она», дея ялиндим, ёлбордим, кўнмади. Кейин онам яшаётган қишлоқнинг отинойисига учраб, ниятимни тушунтирдим. Мулоҳазали аёл экан. Гапимни бўлмай тинглаб ўтирди-да, кейин: «Сиз эртага онангизнинг олдига келинг. Мен гаплашиб кўраман, Худо хоҳласа, албатта, рози бўлади» деди.

Отинойи холага раҳмат. Эртасига борсам, онам рози эканлигини айтиб қолса бўладими?!

- Майли, ўғлим... Ўтган ишларга салават. Нима бўлганда ҳам ўша одам сенинг отанг. Тақдир, тақдир, деймиз-у, ўзимиздан ўтганини англамаймиз экан, - деб сўнг узоқ йиллар ортда қолган хотираларини айтиб берди.

- Айб мендан ҳам ўтиб қолган ўшанда. Отангни Улуғнордаги бир совхозга агроном қилиб юборишганди. Кўчиб бордик. Сен кўлимда эдинг. Давлат қурган уйлардан бирида турдик. Даданг саҳар кетиб, кеч қайтарди. Мен сен билан қийналдим: йўқчилик қурсин, очин-тўқин қолиб кетдим. Хуллас, ҳаётга енгил қарадим. Охири тоқат қилолмай қочиб келдим. Даданг ортимдан келди, бормадим. «Бошқа уйлансангиз ҳам розиман», деб аччигимдан тилхат ёзиб ҳам берибман-да... - онам сўзини тугатолмай, кўзига ёш олди.

Онамни юпатиб: «Қўйинг, йиғламанг. Мен ҳар иккингизни ҳам асло ташламайман. Сизларни ҳурмат қиламан», дедим...

- Аъзамжон, анча азиат чеккан йигит экансиз. Хўш, кейин дадангизнинг масаласи нима бўлди? – дея унга чой узатдим.

- Улуғнорга бордим. Отамни топдим. Яхши уй-жойлари, енгил машиналари бор, ўзига тинч оила экан. Мени яхши кутиб олди. Узоқ йил бир совхозда агроном, директор бўлиб ишлапти. Ҳозир нафақада экан. Аёли билан Ҳаж сафарига борипти. Икки ўғли, уч қизи уйли-жойли, яхши ишларда ишлашар экан. Мени улар билан таништирди. Хуллас дадам оиласи билан тинч экан.

- Ўша куни бир кеча қолдим. Тонггача суҳбатлашдик.
- Тўйингизга келдими, кейин, - дедим қизиқиб.
- Ҳа, кампири, бир ўғли ва қизлари билан бирга келишди. Тўй яхши ўтди. Ҳаммага дадамни таништирдим.
- Армонингиз қолмапти-да, ука, - дедим.
- Йўқ, армоним бор: отамнинг ёнида онам ўтирмади. Бунинг иложи йўқ экан...

15.03.2012 йил.

ЛАБ УСТИДАГИ МОШДЕК ХОЛ

Холмирза ака урушдан келди. Беш-ўн кун дам олгандан сўнг ёнидаги мактабга қоровул бўлиб ишга кирди. У оқсаб юрса ҳам (чап тиззасига ўқ теккан), мактабдаги ҳамма ишларни уддалар: ер участкасига қарар, мактаб саҳнини супуриб, покиза тутар, печкаларга ўт қалар, ҳатто ўқитувчиларга чой ҳам дамлаб қўяр эди. Хотини, фарзандлари, муқим турар жойи йўқлиги учун директор унга алоҳида хона ажратиб берди. Бир-икки ой ичида ҳамма ўқитувчилар, ҳатто ўқувчи болалар ҳам у билан ака-укадай, ота-боладай бўлиб кетди. Сабаби, кўнгли очик, ширинсўз, ҳазилкаш эди-да... Биринчи олган маошини озиқ-овқатга сарфлади, иккинчи маошига одми, арзон кийим-кечак қилди. Янги кийимларни кўрган директор Расулжон Тожиев ҳазиллашди:

- Саруполар қутлуг бўлсин, Холмирза ака! Жуда-а, ярашипти, яхши қилибсиз. Энди биронта яхши аёл топсак, нима дейсиз? Йигит кишининг боши иккита бўлмагунча, моли иккита бўлмайди, деган мақол бор.

- Раҳмат, ука. Гапингиз тўғри. Ёзга чиқай, битта бошпана қилай. Ундан кейин битта муносиб аёл топасиз, - деди ерда ётган қоғоз парчаларини тераркан.

- Олдин биронта аёл топайлик. Уйни биргалашиб қиласизлар. Ахир усталарга овқат қилиб тургани одам керак-ку.

- У фикрингиз ҳам тўғри, - деди кулиб Холмирза ака.

Танаффус бўлиб ўртадаги суҳбат бўлинди. Кунлар ўтди. Бозор куни ҳамма ишларни қилиб бўлиб, ҳужрада дам олиб ўтирган эди, дўсти Мирзараҳим келиб қолди. У тез-тез келиб хабар олиб турар, узоқ суҳбатлашиб кетар эди. Унинг ҳам урушда чап қўли чиғаноғидан қирқилиб, Холмирза акадан бир йилча олдин келганди.

- Холмирза, дўстим, сенга бир хушхабар олиб келдим, - деди хурсанд бўлиб.

- Қандай хушхабар? Айт, - деди Холмирза ака.

- Қўшним Солия кампир борку? Шуникига бир аёл келиб қолипти. Жуда яхши аёл эмиш. Ёши йигирма беш-ўттизларда. Чирой-чиммати ҳам, қадди-қомати ҳам ўзига ярашган экан. Муносиб одам бўлса, рўзгор қиламан, депти. Хотиним «Тез боринг, Холмирза акамга жуда муносиб» деди. Бориб кўрасан, гаплашасан, ёқиб қолса, шу аёлга уйланасан. Йўқ, дема.

- Қўй, бирор йил ўтсин, уй солай, – деди ўйчан Холмирза ака.

- Дўстим, мендан хафа бўлма: хотинингдан умидингни уз. У эрга тегиб кетди. Сендан «қора хат» келмаганда эр қилмас эди. Яхши аёл эди у ҳам. Сени «ўлипти» деб умидини узди. Агар менданам «қора хат» келганда, меники ҳам турмас эди, кетарди.

Холмирза ака бир нуқтага тикилганча, ўй суриб қолди: «Нима қилиш керак? Мирзараҳим дўстлик қияпти, директор ҳам тўғри айтди. Ой билан кун ўтяпти. Келганимга ҳам саккиз ой бўлипти...».

- Хўп, аёл менга ёқди, дейлик: уни қаерга оламан? – деди Холмирза ака кўлидаги пиёлани дастурхонга қўйиб.

- Мана шу ҳужрага оласан. Баҳордан икковлашиб уйга ҳаракат қиласизлар, – деди дўсти қатъий.

- Директор нима деркин?

- «Йўқ» демайди. Мен айтаман. У аёлга ҳам иш топиб беради. Қани, сизларга ўхшаган мактабда ётиб ишлайдиган хизматчи?

Холмирза ака шифтга қараб бир «уҳ» деди-да:

- Бўпти, гаплаш! Уйланганим бўлсин. Сўққа бошлик жонимга тегди. Айтгандай, Мирзараҳим, у аёлни бир кўрай: соғми, носоғми? Ранги-рўйи қанақа? Унайдими-унамайдими? Мен оқсоқ бўлсам.

- Тўхта, гапни чўзма. Ҳозир борамиз: Солия кампир ўзимизнинг холамиз. Хотиним кириб гаплашади, кўриштиради. Дидингга тўғри келса, ишни битказамиз. Бўлмаса, ёпиғлик қозон ёпиғлигича қолаверади.

Солия кампир «болам, болам» деб иккаласини кўриштирди, анча гаплашиб ўтиришди. Ҳақиқатда, дўсти Мирзараҳим айтганча бор экан. Фақат лабининг чап томонидаги мошдек қора холини айтмаган экан, холос...

...Холмирза ака билан Холисхон опа (исми шундай экан)нинг бир умрлик ширин рўзгори шундай бошланди. Холмирза ака мактабнинг қоровули, Холисхон ая покиза, ораста фарроши бўлиб танила бошладилар.

У тезда мактабдаги аёл ўқитувчиларнинг онахони бўлди-қолди. Бўш бўлишса, унинг хонасига кириб чой ичишади, гаплашиб ўтиришади. Ораста, чаққон, пазанда аёл чиқди. У тозалаган

синфларда биронта чанг, губор топилмайди. Ҳатто доска артадиган латталарни ҳам тахт қилиб қўяди.

Холмирза ака бировга айтолмай ичида: «Оллоҳга шукр! Менга шу аёлни берганингга шукр» деб қўяди. Аммо аёлнинг қаерданлигини, бу жойларга қандай келиб қолганлигини билолмай доғда. Мана рўзгор қилишганига ҳам учинчи йил кетяпти. Ўғил кўришди, у югуриб юрипти. Бир куни кечки овқатдан кейин хурсанд ўтиришганда:

- Хотин, нега сирингни айтмайсан? Айтсанг нима бўлади? Мана, ўғлимиз Асрорбек (шундай исм қўйишган эди) катта бўлиб қолди. Яқинда иккинчи фарзандни ҳам кўрамиз, - деди Холмирза ака хотинига қараб.

- Сиз менга уйлангансиз-а? Мен ёқдимми? Ўғил туғиб бердим. Сиримнинг нима кераги бор сизга. Кейинчалик айтаман. Чойингизни ичинг. Ҳе, сизни, - деди-да, эрининг юзини, соқолини силаб қўйди.

Улар янги уйга кўчишди: кичкинагина уй тўйи ҳам қилишди. Иккинчи фарзандлари қиз бўлди. Унга Озодахон деб исм қўйдилар.

Орадан йиллар ўтди. Холмирза ака билан Холисхон ая аҳил бўлиб яшадилар. Уларнинг ҳалол меҳнатларини ҳисобга олиб, мактаб жамоаси қарилик пенсиясига ширин зиёфат уюштириб кузатишди. Шу йиллар давомида улар бешта фарзандни элга қўшишди: ўқитишди, уйлашди, қизларини турмушга узатишди. Ўғилларининг тўнғичи Асрорбек – ўқитувчи, Нодирбек – савдо ходими, кичиги Асилбек таксист бўлиб хизмат қилишмоқда. Иккитаси алоҳида иморат қилиб чиқиб кетган. Асилбек чол-кампир билан қолган. Уччаласида ҳам енгил машина бор. Қизлари Озодахон – ўқитувчи, Гулзодахон – тиббиёт ходими, уй-жойлари, турмуш ўртоқлари яхши. Булар, албатта Холмирза ака билан Холисхон аянинг бахти. Холмирза бобо 82 ёшида қазо қилди. Фақат битта армон билан кетди: кампирининг сирини билмай, эшита олмай кетди. Аммо кампири эллик йилга яқин рўзгор қилган бўлса, чолининг чизган чизигидан чиқмади, бир сўзини икки қилмади, ниҳоятда ҳурмат қилди, бирор марта «сену менга» бормади. Қанча вақт касал ётган бўлса, ўзи қаради, бировга ишонмади, ёнидан жилмади. Фақат негадир, қалбига яширинган сирни айтмади. Аммо...

Қачон ёлғиз қолганда, ҳеч кимга сездирмай ўтмишини эслайди. ...1944 йилнинг даҳшатли баҳори эди. Фронтга кетган эридан, ёлғиз акасидан «қора хат» келди. Олти ёшли ўғли, уч ёшли қизи билан катта ҳовлида ёлғиз қолди. Кўзга яроғлик нарсаларни, ҳатто уйнинг тўсинларини ҳам сотиб егулик олишди. Ёлғизлик, очлик, мустарлик жонидан ўтди. Сабр қилди, қаноат қилди, бўлмади. Қишлоқ-

да бир эмас, ҳамма шу ҳолатга тушган эди. Бир сафар уч кун оч қолишди. Очлик жондан ўтиб, икки болани болалар уйига олиб келиб топширди. Вокзалга чиқиб тирикчилик қилди. («Болалар уйи» вокзал олдида эди). Поезд кутиб ўтирган аёллардан бири ёнига чақириб:

- Ука, поезд келса, тугунларимни вагонга чиқаришиб қўйинг, оёғим оқсоқ. Худойла қолсин, – деди. Қараса тугунда янги ёпилган зоғора нонлар бор экан. «Бирор тўрғам берармикан?» деган хаёлда, «хўп» деди. Поезд келди. Икковлари вагонга чиқди. Оқсоқ аёл поездда:

- Сиз қаерга борасиз? – деб сўраган эди.

- Сиз борадиган жойга, – деб юборди ёлғондан.

- Бўлмаса, келинг, озгина нон еймиз, – деди-да, тугундан битта зоғора олиб синдирди, халтачасидан икки ҳовуч майиз олиб ёнига тўқди.

- Олинг, энг! Ўзим сутга қилганман, – деди аёл.

Уч кундан буён оч бўлганлиги учун нон билан майиздан анча еди. Устига бир стакан чой ичишди. Чойни проводник берди. Ҳолсизлик, очлик ёмон. Аёл:

- Акам урушда ўлган экан. Ўшанга озгина ис чиқарайлик деб бўтам чақирипти. Ўшанга кетяпман. Сиз нимага кетяпсиз? – деди унинг қалбидаги сирни билиш учун. У ўйланиб қолди. Нима дейиш керак?

- Синглим бор эди. Касал эмиш. Қўриб келаман, – деди секин ерга қараб. Баҳона яхши иш берди. Тонг пайти поезд бир сигнал бериб, Асака станциясига тўхтади. Тугунларни туширишди. Оқсоқ аёл:

- Ҳой, ўртоқ, касалнинг олдига қуруқ борманг, – деди-да, битта зоғора, икки ҳовуч майиз берди. Зоғорани, майизни навирикдаги ариқ бўйида ўтириб, сув билан еди.

Энди қаерга бориш керак? Юриб-юриб Солия кампирнинг дарвозаси олдида тўхтади. Бу иккинчи жаҳон уруши йилларидаги оддий ҳол эди.

Ўртанча ўғли Нодирбек Холисхон аяни ўтган йили Ҳажга олиб борди. Энди Холисхон ая ҳожи ая бўлиб, қишлоқдаги катта йиғинларда тўрида – отинбибининг ёнига ўтирар, давраларнинг дуоғўйи эди. Аммо ўзининг катта бир гуноҳини – икки норасида фарзандини болалар уйига бериб келганини кечира олмасди.

Бир куни баланд сўрида кўзойнак тақиб, якандоз қовиб ўтирган эди, дарвозадан биров:

- Асилбек, хў-ў Асилбек, – деб чақириб қолди. Таниш овоз. Ҳожи ая ҳайрон. Дарвоза томон қаради. Негадир юраги бошқача

урди. Келини чиқиб, дарвозахонада чақирган одам билан анча гаплашди. Шошиб кириб:

- Қиринглар! Расулжон ака! Айвонга жой қилдим, - деди.

- Йўқ, ҳожи аяни ёнида ўтирамин, — деди собиқ директор Расулжон Тожиев. У қадди-қомати келишган, оқ юзли, қоп-қора сочлари майин, замонавий кийинган, эллик-олтмиш ёшлар орасидаги бир кишини олиб кирди. Ҳожи аяни кўзи нотаниш кишига тушдию, юраги нотинч ура бошлади «Ё, товба, бу ким бўлди?» хаёлидан ўтди. Дарҳол ўрнидан турди:

- Келинг, Расулжон, келинг, ука. Тинчмисизлар? — дедию, ўпкаси оғзига тикилгандек ҳансиради. Меҳмон аяга қаради. Лаби устидаги мошдек қора холга кўзи тушди: бир энтикди. Унинг кўз ўнгиди шу хол сақланиб қолганди.

- Ҳожи ая, - деб гап бошлади Расулжон домла, - меҳмонни таништирайми ё ўзингиз танийсизми? Узоқдан сизни излаб келипти. «Бир кўриб кетай» деган эди, олдингизга олиб келдим. Исмо Муродбек.

Бу сўзни эшитиши билан ая ирғиб ўрнидан турди.

- Муродбек! Менинг Муродим, — деб меҳмонга — ўғлига ташланди. Муродбек ҳам турди. Она бор кучи билан ўғлини қучоқлади, бўйнига осилди, қўйиб юбормай:

- Вой болам, болагинам. Тошмеҳр онасини излаб келган болам, — деб титроқ қўллари билан бўйнини, елкаларини, юзларини силади. Муродбек ҳам тинимсиз йиғлар, онасининг оқ сочларини силар, гул ҳидлагандек ҳидларди. Имкон топиб қора холини ҳам силаб кўрди. Ҳа, ўша хол.

Бу манзарани гувоҳи Расулжон домла ҳам йиғлаб юборди. Айвонда турган келин, ўйнаётган болалар ҳангу манг эди. Янги якандозни-кўрпачани меҳмонларга солишди. Ярим соат фурсатда ҳовли, айвон одамга тўлди. Аянинг ўғиллари, қизлари, келин-куёвлари етиб келди. Қўй сўйилди. Меҳмонга сарпо кийгиздилар. Келди-кетди тугагач, она-бола суҳбатлашиб ўтирди.

- Болам, мени кечир. Мен гуноҳкорман. Отангдан «қора хат» келмаганда, шу ишлар бўлмасди. Ноиложликдан, очликдан, жонимдан тўйганимдан шу йўлни тутдим.

- Онажон, сиз гуноҳкор эмассиз. Лаънати уруш гуноҳкор. Битта сиз эмас, минглаб аёллар шундай қилган.

- Муродбек, синглинг нима бўлди? Борми? Қаерда?

- Бор. Тошкентда. Бир театрда актриса. Эртага телефон қиламан, келади.

Она-бола саҳаргача суҳбатлашишди. Эрталаб Муродбек

Тошкентга, синглиси Зиёдага телефон қилди. У хурсандчилигини айтди-да:

- Ака, онамни уйингизга олиб боринг. Мен ўша ерга – сизнинг уйингизга бораман. Ҳозир гастролда эдим, - деди. Муродбек тўртинчи куни укалари, сингиллари билан онасини олиб кетиш ҳақида маслаҳатлашди.

- Ака, онамни битта ўзини сизникига юбормаймиз. Борсак, ҳаммамиз борамиз. Икки-уч кун меҳмон бўлгандан кейин, онамизни олиб қайтиб келамиз.

Тарих гилдираги бир айланиб, унинг ўтмиши ортида қолди. У бахти кулган аёл эди. Мошдек қора холи бўлмаганда...

ИККИ ХИЛ КЕЛИН

1. ЙИГИРМА КУНЛИК КЕЛИН

Балиқ сувда ўйнаб юриб, ўзи билмаган ҳолда тўрга тушиб қолар экан. Нозимжон Тошкентга илм олиш учун бориб, профессор Азизхон Ҳакимовнинг тўрига тушиб қолди. Азизхон домла ўзи дарс бераётган талабалардан биронтасини куёв қилиш, куёв қилиб ҳам ичкуёв қилиш ниятида, таъбир жоиз бўлса, тўр қўйиб юрган эди. Янги қабул қилинган талабалар орасида Нозимжон Қодиров биринчи кўришдаёқ кўзига ўт кўринди. Энди буни пинҳона синовдан ўтказиш керак.

Нозимжон ўрта мактабни олтин медал билан битирган. Жуда чиройли: қош-кўзлари, юз тузилиши, қадди-қомати... Ҳар қандай одамга маъқул. Феъл-атвори содда. Қишлоқ боласи-да. Бўлибам, чўлдаги янги ташкил қилинган совхоздан келган. Илмга интилиши яхши. У ўзининг аёло хулқи, хушмуомаласи, юриш-туриши, илмга чанқоқлиги билан олдин талабалар орасида, иккинчи йили ўқитувчи-устозлар орасида танилди. Айниқса, ташкилотчилиги, пахта теримидаги меҳнатсеварлиги (унга етказиб пахта терадиган теримчи чиқмас эди ҳар йили) унинг обрўсини оширди.

Азизхон домла Нозимжонга зимдан меҳр қўйди. Сабаби: унинг ўғли йўқ. Кўп фарзанд кўрди, турмади. Кўзининг оқу қораси битта-ю битта қизи бор. Исми – Гулноза. Жуда эрка ўсган. Оилада айтгани айтган, дегани-деган. Ота билан она унга парвона. Агар Нозимжонни ҳўлга киритиб қолса, узукка кўз қўйгандай бўлади. Нозимжонда қизнинг эркалигини, нозу фироқларини, шўхликларини кўтарадиган хислат мавжуд.

Гулноза бу йил университетнинг биринчи курсига қабул қилинди. Нозимжон иккинчи курсга кўчди.

Азизхон домла ўйлаб-ўйлаб, қизи билан Нозимжонни учраштириш, кўриштириш, иложи бўлса, гаплаштириш йўлини топди. Бир куни уни ёлғизлатиб:

- Нозимжон, иккита яхши йигитлардан олинг. Бизникида бир иш бор: катта, оғир шкафни меҳмонхонадан катта уйга олиб чиқиб берасизлар, - деди. Домла уйига телефон қилиб, алоҳида уйга жой, овқат тайёрлаб туришни топширди. Йигитлар тўртта гўлача, пишанг тайёрлашди. Жуда эҳтиёткорлик билан шкафни айтилган жойга олиб чиқишди. «Ҳа-ҳа», «яна-яна», «бўлди-бўлди» билан бир соатча вақт ўтди. Гулноза йигитларнинг ишини томоша қилиб, уларнинг яхшисини ажратиб бўлган эди бу вақтда.

Йигитлар ҳам анойи эмас, домланинг қизини, уйини кўришиб олди. Айниқса, Нозимжон қизга бошқача қаради. У қараганини домлага сездирмади. Қизнинг қалбидан Нозимжоннинг сиймоси ўрин олган эди: «бу ким?», «қандай йигит?», «қайси курсдайки?» деган саволлар қийнайдиган бўлиб қолди. Иш тугагандан кейин йигитларни мажбур қилиб, домла ясатилган хонага олиб кирди, чой, нон, иссиқ овқат қўйилди. Гулноза иш кийимида юриб хизмат қилди. Кўзлар учрашганда қалбда қандайдир ўзгариш, ички бир туйғу ўйнар эди. Азизхон домла ўзи тузган режанинг муваффақиятли ўтганидан хурсанд: қизини, хонадонини, дарвозаси қайси кўчанинг қайси томонида эканини кўрсатди Нозимжонга.

Нозимжон бўш бўлди, физика лабораториясига кириб, баъзи физик асбоблар билан ишлар эди.

Кунларнинг бирида Нозимжонга:

- Нозимжон, бизнинг уйи сиз биласиз. Иккинчи парада лабораторияда ишлашимиз керак. Сиз бизникига боринг. Иш столининг ғаладонида хонанинг калити бор. Олиб келинг. Эрталаб шошиб кела берибман, - деди домла.

Нозимжон келса, Гулноза ўзи ёлғиз экан. У эрка қиз эмасми, эски танишлардай Нозимжонни кутиб олди. Онаси йўқ экан, дарсга бормапти. Дарвоза олдига:

- Исмнингиз Нозимжон эди-а? Нозим ака дейман энди. Кириг, уйга, кўчада турманг, - деди-да, Нозимжонни киритиб дарвозани маҳкам ёпиб қўйди. Нозимжон:

- Мен, мен... - дейишини билади, уни гапиртирмай:

- Бир пиёла чой ичасиз. Бўлмаса, дарвозадан чиқармайман сизни, Нозим ака, - деди қиз.

- Мени дадангиз калитга юборди. Иш столининг ғаладонида экан. Олиб боринг, - деган эди.

- Юринг, бирга излаймиз. Бизникида ғаладон кўп, - деб унинг қўлидан ушлаб, уйга тортди.

- Йўқ, кирмайман, - деди-да, айвон олдидаги скамейкага бориб ўтириб олди. Гулноза «хўп» деб бир пиёла чой билан икки дона шоколад олиб чиқди.

- Чойни ичиб, мана буни еб туринг, - деб уйга кириб кетди. Ё тавба! Кийинишини қаранг: эғнида эркакларнинг майкасига ўхшаш оқ ипак кўйлак. Кўйлакнинг этаги тиззасидан юқорида. Ёқаси йўқ. Кўксининг ҳам ярми очиқ. Кўкрагига иккита бир хил олмани боғлаб қўйганга ўхшайди. Сочи соч қўйган йигитларнинг сочидан сал узун. Кўзлари жоду: ўйнаб турипти, бир нуқтада турмайди. Эркаланишини менман деган актёр ҳам ўхшата олмаса керак? Ҳозир Нозимжон «Юсуф ва Зулайҳо» достонидаги Юсуф бўлди. Гулноза – Зулайҳо. Юсуф Зулайҳонинг тузоғига илинганидек Нозимжон Гулнозанинг тузоғига илиниб ўтирипти. Тезроқ чиқиб кетиши керак. Қўни-қўшниси кириб қолса борми, қип-қизил айбсиз-айбдор-да. Нозимжон чойни ичди. Аммо шоколадни емади. Гулноза калитни кафтида ўйнаб:

- Шоколадни нега емадингиз: Енг, Москвадан келган. Емасангиз, калитни бермайман, - деб эркалаб унинг ёнига ўтирди. Нозимжон ирғиб турди-да, икки қадам орқасига юрди. Шоколад шунақа чиройли қоғозга ўралган экан, Нозимжон бундай чиройли қоғозни кўрмаган эди. Биттасини очди, еди. Гулноза туриб:

- Нозим ака, мазаси ширин эканми? – деб йигитга калитни ўйнаб яқинлашди. Нозимжон шартта калитни унинг қўлидан олди-да:

- Раҳмат, Гулнозахон! Шоколад сизга ўхшаб ширин экан, - деб дарвоза томон юрди.

- Нозим ака, тўхтанг битта илтимос, тез-тез учрашиб турайлик. Мен сизни яхши кўриб қоляпман, - деди ялтоқланиб.

Шу воқеадан кейин буларнинг учрашуви бошланди. Олдин пинҳона-пинҳона учрашиб туришган бўлса, кейин институтнинг хиёбонларида ошкора бўлиб борди. Азизхон домла ҳам, Гулнозанинг онаси Моҳидил опа ҳам икки ёшнинг севгисига рози бўлишди, рози бўлишди эмас, орзулари амалга ошди. Қиз болани кимгадир бериш керак-ку ахир? Қизларининг тенги топилди. Энди йигитнинг ота-онаси нима деркин? Азизхон домла ўша томонлик одам топиб, куда бўлгувчиларнинг олдига юборди. Нозимжоннинг отаси Комилжон ака оғир-босиқ, ўқимишли, меҳнаткаш одам. У чўлда янги ташкил қилинган совхозга Асакадан агроном бўлиб келган эди. Бир неча йил ишлаб пенсияга чиққан. Сўнг шу жойда

тургун бўлиб қолди. Ўзига тинч. Битта қизини узатган. Нозимжон – ёлғиз ўғли.

- Домласи куёв қиламан деса, нима ҳам дер эдик. Шундай улуғ одамнинг тарбиясини олган қиз ёмон бўлмаса керак, - деди келган меҳмонга босиқлик билан. Азизхон домланинг ниятини билмай Нозимжон тўрга илинган эди.

Тўй икки ёш таътилга чиққанда бўлди. Келинни Тошкентдай шаҳри азимдан Марказий Фарғонадаги янги ташкил бўлган бир қишлоққа туширишиб келдилар. Комилжон аканинг ҳовлиси катта. Агроном бўлгани учун ҳамма мевалардан бор. Улар авжи пишган пайт. Шаҳарлик меҳмонлар роса яйради.

Келин тўртинчи кун эшикка чиқди. Нозимжон оқ ипакка ўралган Гулнозани етаклаб боғни айлантирди. Гулноза ишқомдаги қора, қизил, оқ узумларни, сархил қизил шафтолиларни кўриб, «вой Нозим ака, мунча чиройли» деб юборди хурсанд бўлиб. Кейин кўрадаги шохли қўчқорлардан, боқувдаги икки новвосдан кўрқиб кетди. Улар гўё Гулнозани ушиб юбораётганга ўхшарди. У Нозимжоннинг қўлидан ушлаб:

- Нозим ака, уларнинг олдига бормайлик, кўрқяпман, - деди қўзларини сузиб.

- Кўрқманг! Новвослар - занжирда, қўчқорлар – кўрада, - деди Нозимжон унинг елкасини силаб.

Улар сигирлар турадиган айвон олдига боришса, қайнонаси Меҳрихон ая янги гўнгни сомонга булаб, тезак қилаётган экан. Гулноза кўрди-ю, «ў-ў» деб юборди.

- Ҳали онангиз шу қўллари билан хамир қиладиларми? - деб юборди. Нозимжон хотининг бу ишидан онасининг олдига озгина изза бўлди.

- Қўлида қўлқопи бор, брезентдан. У қалин, нам ўтказмайди, - деди Нозимжон. Улар боғнинг нариги чеккасига боришган эди, Комилжон ака дала айланганда минадиган отини қашлаб, эгарлаётган экан. Келинга бир қаради-ю, уялмасин деб ўз ишида давом этиб:

- Қизим, ҳовлимиз билан танишяпсизми? - деди хурсанд.

- Ҳа, - деди-ю, Гулноза от билан қайнотаси ёнидан бурнига оқ ипак рўмолчасини тутиб ўтди. Улар асалари яшиклари, товуқлар турадиган хоналар ёнида тўхтамади ҳам. Гулноза кўрқдими, чарчадими:

- Нозим ака, бўлди. Уйга кирайлик. Ҳовлиларинг ҳайвонот боғига ўхшар экан, - деди.

- Ундай деманг, ҳовлимиз – жаннат. Қаранг: ҳамма мевадан

бор, инсон учун ҳамма нарса бор. Бозордан олмаймиз, - деди Нозимжон кулиб. Шу-шу Гулноза қайтиб ҳовли томонга ўтмади. Ўтса, таъби хира бўлармиш.

Бир бозор куни Нозимжон район марказидаги бозорчага олиб чиқди. Кўча тупроқ. Ёзнинг куни-да, иссиқ. Пошнаси баланд туфлиси тупроққа ботиб, нозик оёқларининг панжалари куйганга ўхшади, қийналиб кўзларига ёш келди.

- Э, бозорчангиз ўлсин! Чиқмасам бўлар экан, - деб юборди. Нозимжон уни авайлаб, отма зовур қирғоғидаги сўқма йўлга етаклади. Гулноза зовур ичида ўсган бўйдор қамишларнинг шитирлашидан, ундаги майда балиқларнинг, бақаларнинг ирғиб ўйнашидан беҳос чўчиб, «вой Нозим ака» деб эрининг қўлидан ушлаб олар эди.

Хуллас, куёв-қайлиқ чўлда йигирма кун туришди холос. Дарс вақти яқинлашди, деб шаҳарга қайтишди. Бу кунлар ичида Меҳри хола уларга ниҳоятда яхши хизмат қилди: нонуштасига қаймоқ, асал, узум, шафтоли, тушлигига шўрва, кечкурунга ош, манти... Келин кўрганига беҳад хурсанд: Аллоҳ етказди, деб.

Чол билан кампир ўғли билан келини қишки таътилга чиқса келади, деб умид қилишди. Нозимжон ўзи келди қишки таътилда. Онаси:

- Хотининг келмадими? - деган эди:

- Ёзги таътилда келади, - деди. - Қишда грипп бўлиб қолармиш, - деб қўшиб қўйди.

Ёзги таътилда яна Нозимжон ўзи келди.

- Келин қани? - деди Комилжон ака.

- Дада, ўғил кўрдик, - деди уялиб. Ҳаммалари табриклади. Боласига умр, ризқ, бахт тилаб дуо қилдилар. Меҳрихон ая совғалар олиб, набирасини кўриб келди. Бола бир ёшдан ошди. Келин яна келмади. Комилжон ака Нозимжонни ёлғизлатиб:

- Ўғлим, бориб келин билан гаплаш: келадими, йўқми? Келса, келин қиламиз. Фарзанд бор ўртада. Келмайдиган бўлса, яхшилаб битта тушунтириш хати ёздириб ол. Айб сенда бўлмасин. Хужжатларингни кўчириб олиб кел. Менга ўқишинг, ишинг, маошинг, аспирантуранг керак эмас. У домла сени ўша ерда олиб қолиш учун аспирантурага жойлаган. Сен менинг ёлғиз ўғлимсан. Кўзимнинг олдида юрасан. Бор, Тошкентга, ишингни бор ё йўқ қилиб, изингга қайт. Хотиннинг уруғи Ҳиротдан кептими? Хотин топилади, - деди қатъий туриб. - Сенга иш тайёр.

Андижон-Тошкент поезди кетяпти. Нозимжон вагон деразасидан атрофга қараб бормоқда... Эй, Худо, кўрсатган

кунингга шукр! Шунча азоблар, хорликлар, ичкуёв бўлиб яшаганим озмиди? Ахир ўқишни тугатганимдан кейин ўз уйимга келаверсам бўлар эди-ку? Мана, энди битта болалик ҳам бўлиб қолдим. Менинг қишлоққа кетайлик деган нолаларимга, ялинишу насихатларимга хотинимнинг парвойи фалак. Қачон гапирсам, мени эрмаклагандай сақични «қарс-курс» қилиб чайнаб, кулиб ўтиради, гапимни ҳазилга айлантиради. Бугун масалани қаттиқ кўяман. Агар бу ердан кетмасам, отам норози бўлади. Агар отамнинг дили огриси, менинг бахтим бўғилади. Хотин топилади, қизлар кўп. Фарзандни Оллоҳ беради. Ота-она топилмайди. Яхши бир одамни топиб, «Сиз отамсиз» деб бўлмайди-ку, ахир?! Шунақа, ўй-хаёллар оғушида Тошкентга етиб келди.

Гулноза уйда ёлғиз экан. Ўғилчиси ухляпти. Гулноза Нозимжонни хурсанд бўлиб кутиб олди. Кўнгил учун:

- Дадам, ойим тинч эканми? - деб сўрамади.

Нозимжон нафасини ростлади, бир стакан яхна чой ичди. Хотинига тик қараб:

- Гулноза, рост айтинг, дадам билан онамнинг олдига борасизми, йўқми? - деди қатъий оҳангда.

- Мунча, дарров шу масалани ўртага ташламасангиз? Дамингизни олинг, кейин гаплашайлик, - деди Гулноза кулиб.

- Йўқ, ҳозир. Мен унга қараб иш қиламан.

- Ҳозир айтайми? Бор-май-ман. Бўлдимми? - деди заҳри билан, - Мени ўша шўртепа, бақақуриллоқ чўлингизга олиб бормоқчимисиз? Арпани хом ўрасиз, Нозим ака. Мен шундай шаҳри азимдан битта эрни деб ўша ерларга бормаيمان.

- Бўлмаса, шу фикрларингизни бир варақ қоғозга ёзиб беринг, - деди Нозимжон ялингансимон.

- Бир вараққа эмас, ўн вараққа ёзиб бераман. Нима деяпсиз?! Дадамнинг, ойимнинг яхшиликларини билмадингиз. Улар сизни куёв қилиб эмас, ўғил қилиб олишган эди. Қизини, бутун ҳовли жойларини сизга бермоқчи эди. Ҳе, иззатни билмаган, - деб юборди қизишиб.

- Қизишманг, Гулноза! Менинг ҳам ота-онам бор. Улар йўлимга зор бўлиб ўтирипти. Улар ҳам сизни келин эмас, қиз қиламиз деб ният қилишган эди.

- Ҳе, мен ўша ҳайвонот боғига ўхшаган боғингизга бораёйми? Тезак ёпган онангизга, от қашлаган отангизга қиз бўлайинми? Йўқ, бўл-май-ман! - деб юборди. Нозимжон ўзини босди. Сал қолди сўкиб юборишга.

- Майли, майли. Гулноза, шу гапларингизни ёзиб беринг, - деб

ялинди Нозимжон яна. Гулноза ёза бошлади. Нозимжон бир қатор кийимларини олиб тахлади, кичик жомадонга жойлади. Гулноза бўлгунча яхна чойдан бир стакан ичди. Шу онда биринчи бор шу уйда еган шоколадга кўзи тушди. Уша стакан ёнида турарди. Уни олиб қоғозини гижимлаб ташлади. Нозимжон:

- Аттанг, шу шоколаднинг икки донаси мени шу эшикка боғлаган эди, - деди ичида. Беланчақда ухлаб ётган ўғлининг ёнига бориб, юзига термулди, икки юзидан тўйиб-тўйиб ўпди.

- Мана, сиз сўраган хат. Кам бўлса, яна ёзиб бераман, - деди-да, икки бет тўла ёзувни Нозимжон турган томонга суриб қўйди Гулноза. Нозимжон хатни авайлаб тахлади-да:

- Хайр, Гулноза, - деб эшик томон юрди.

- Машина олиб келиб, ўзингизга керакли нарсаларингизни олиб кетинг. Мен нарсаларингизга зормасман, - деди Гулноза пичинг аралаш.

- Бу дунёда битта ўзимга керакли нарса бор: ўғлим. Берсангиз олиб кетаман, - деди Нозимжон эшикнинг тутқичини ушлаб. Ундан бошқа нарсам йўқ.

- Ўғил – меники. Ҳаққингиз йўқ, боринг, - деб юборди Гулноза ёшлик қилиб.

...Август ойининг охирлари. Нозимжон ўзи ўқиган ўн йиллик мактабга физика фани ўқитувчиси бўлиб ишга келди. Мактаб уйига яқин, ўзига дарс берган, таълим берган кекса ўқитувчилар. Уйда ота-онаси хурсанд: доим дуода... Эрта туриб дарсга боргунча, молларга, қўйларга қарайди, онасига ёрдамлашади. Қишлоқ боласи-да.

Эл оғзига элак тутиб бўлмас экан. Нозимжоннинг хотини, ўқиши тўғрисида ҳар хил миш-мишлар тарқалди.

Бир куни қўшни кампир кирди. Гаплашиб ўтириб:

- Меҳрихон, келининг келмайдиган бўлди-ми? Йигирма кун турди холос-а, уйингда? Йигирма кунлик келин экан, жонингни олгур! Шаҳарда ўсган қизлар бизнинг бу ерларга ўрганиши қийин-да. Энди ўғлинг битта яхши қиз топайлик, шу атрофдан, - деди чойини ҳўплаб.

- Ҳа, ҳаракатимиз бор, хола, - деди Меҳрихон ая.

2. КўНГЛИ ОЧИҚ КЕЛИН

Комилжон ака билан Меҳрихон ая оилавий ишлардан бўшаб, нонуштага ўтиришган эди, кўчада биров чақириб қолди. Чикса, «Жигули» машинасида учта йигит келипти. Улар салом-алиқдан сўнг, ўзларини таништирди:

- Тоға, биз Россия бозорларига узум, шафтоли қилмоқчимиз. Суриштирсак, сизда бор экан, - деди йигитлардан новчароғи.

- Тўғри, бор. Кўринглар, маъкул келса, олинглар, - деди Комилжон ака.

Улар боғни айланди, «бор, барака» қилинди.

- Эртага эрталаб яшиқлар, ишчилар олиб келамиз, - деди ҳалиги йигит.

Эртасига тўртта ёш йигит, тўртта қиз юзта яшиқ олиб келишди. Улар керакли асбоб-анжомларни тайёрлашди. Меҳрихон ая уларга чой тайёрлади. Йигитлар туксиз қизил шафтолини авайлаб узишди, қизлар оқ қоғозга дона-дона қилиб ўраб, яшиқка жойлаштира бошлади. Улар шунақа тез, покиза ишлар, Комилжон ака билан Меҳрихон ая уларнинг ишлаштини томоша қилишиб, қойил қолишди.

- Тоға, биз уч йилдан бери шу иш билан шуғулланамиз. Шунинг учун Расулжон акам биздан бошқа одамга ишонмайди. Қанча иши бўлса, бизга қилдиради, - деди Баҳодир деган ўрта бўйли йигит.

- Бизнинг раҳбаримиз Саида, - деб кулди тўладан келган бир қизни кўрсатиб Анвар деган йигит.

- Ҳа, мен бўлмасам, ухлашиб қолишасан. Кўп гапирмай ишингни қилиш, - деди Саида. Улар кулишиб, ҳазиллашиб, қизиқ-қизиқ воқеаларни гапиришиб ишлашарди. Саида қараса, уй эгаси Меҳрихон ая меҳмонларга тушлик учун шўрвага ҳаракат қиляпти. Олдин «Овора бўлманг», деди. Кейин ўзи туриб ўчоқ бошига борди:

- Ая, қўйинг, десак унамадингиз. Сиз дам олинг, мен қиламан, - деди. Масаллиқларни олиб ширин қилиб, шўрва тайёрлади.

Саида тўладан келган, икки юзи қип-қизил, кўзлари кулиб турадиган қиз экан. Сочи узун, уни иккита қилиб ўриб олган. Иш қилаётганда бошига чамбар қилиб олади. Гапниям гапирар экан, ишниям қилар экан. Улар ётишиб қолди. Саида ўртоқлари тургунча эшиқларни супурди, сув сепди, пақирларда сув олиб келиб, чой дамлади. Меҳрихон ая сигир соққани кетаётган эди:

- Ая, идишни менга беринг. Сигирларингиз юввошими, - деди-да олдин молларнинг тагини тозалаб, сўнг соғди.

Сутни алоҳида жойга қўйиб сигирларга, қўчқорларга, новвосларга ўт солди. Ая ҳайрон «бу қандай қиз бўлди, ахир улар бизникида меҳмон бўлса?» Қизнинг таърифини эрига айтди. Комилжон ака зимдан қизни кузатди. Ҳақиқатда меҳнаткаш, оқкўнгил, дилбар қиз экан. Юк қилдираётган — Расулжонни ёлғизлатиб, қиз тўғрисида маълумот олди.

- Биз Кувадан келдик, тоға. Ҳаммамиз бир қишлоқданмиз. Саида - яхши қиз, билибсиз. Келин қилсангиз, барака топасиз. Отаси уруш ногирони: бир оёғи жанг майдонида қолган. Жуда содда, гаплашадиган чол. Хотини ҳам яхши хотин. Ҳозир оилани шу аёл бошқаряпти. Саидахонлар олти қиз, тўрттасини чиқаришди. Бу бешинчиси, икки ўғли бор, ҳали ёш. Саида ўтпан йили ўнинчи синфни битирди. Ўғлингиз бир кўрсин, унга ёқиб қолса, сизни ўзим отасининг олдига олиб бораман. Гаплашасиз, берса сизга ўхшаган одамга беради-да. Битта шарт бор: куда бўлиб қолсак, узумни, шафтолини биздан бошқа харидор келса, сотмайсиз, - деди кулиб Расулжон.

- Сиздан ошса, бировга сотаман, - деди Комилжон ака ҳам. Нозимжон дарсга кетгунча, дарсдан келгандан кейин улар билан бирга бўлиб, ака-укадай бўлиб қолди. Бир куни Саида Нозимжонга:

- Нозимжон ака, сиз ўқиган университетга бизни ҳам оладими? - деди кулиб яшикка қоғоз соларкан.

- Нимага олмас экан, жуда олади-да. Айниқса қишлоқдан борган қизларни биринчи ўринда олади, - деди.

- Саида, сен кўп гапирасан, сени олмайди, - деди ёнидаги шериги Ҳанифа.

- Кўп гапиргани билан яхши гапларни гапиряпти. Кўп гапирган одамнинг қалби тоза бўлади, - деди Нозимжон Ҳанифага қараб. Нозимжон ўғил болалар ёнига кетгач, Ҳанифа секин:

- Сенинг қалбинг тоза экан, Нозим ака яхши кўриб қолди. Хушёр бўл, - деб туртиб кўйди.

Расулжон Комилжон акани Саиданинг отаси - Мадамин тоғаникига олиб келди. Мадамин тоға Расулжондан ишларининг боришини, нечта «КАМАЗ»да юк жўнатганини сўради. Охири:

- Болалар қийналмаяптими? Бизнинг Саида қалай? - деди.

- Яхши ишляяпти. Саидангиз - менинг ўнг қўлим. Менинг кўнглимдагидай иш қилади. Еттита ўртоғини бошқаряпти. Ҳозир мана бу Комилжон тоғанинг боғидамиз.

- Боғингиз бор экан-да, меҳмон? - деди Мадамин тоға Комилжон акага қараб.

- Ҳа, озгина боғ қилган эдим. Энди мевага кирди, - деди Комилжон ака уялинқираб.

- Мадамин тоға, биз бир иш билан келдик.

- Тинчликми?

- Ҳа, тинчлик. Саидани Комилжон тоғам ўғлига сўраяпти. Келин

қилсам, деяпти. Яхши одамлар экан. Оилада уч киши, холос: кампири, ўзи, ўғли, қизини узоққа – Ўшга чиқарган экан. Ўғли ўқимишли, Тошкентда ўқиган. Ҳозир катта бир мактабда ўқитувчи. Ўзига тинч оила экан, – деди Расулжон Мадамин тоғага қараб.

- Сен топган одам яхши одам бўлади. Ёмон одамни бизга раво кўрармидинг. Берамиз-да, бермай нима қилардик. Тўрттасиниям сўраб келган одамларга бердим. Бўпти, Расулжон, куда бўламан деган укамнинг исми Комилжонми?

- Ҳа. Комилжон.

- Комилжон ука, битта афанди айтаман, хафа бўлмайсиз, эшитинг: Афанди яшаган қишлоқнинг одамлари бошқа бир жойга кўчадиган бўлипти. Ҳамма уй-анжомларини араваларда олиб кетаётган эмиш. Афанди кампири билан эшакка мингашиб кетаётса, одамлардан бири:

- Насриддин, юкингиз қани? – депти. Шунда у, «тўртта қиз чиқарган одамда юк нима қилади», – деган экан. Ўша афандига ўхшаб биз ҳам кампир иккаламиз тўртта қиз чиқарганмиз. Ҳеч вақомиз йўқ. Расулжон ўзимизники, бировга айтмайди, гапнинг ўғил боласи, «ҳамма нарсасини ўзим қилиб, олиб кетаман» десангиз, мен розиман. Маҳалла-кўй, дўсту душман кулмаса бўлгани.

- Холам нима деркин? – деди Расулжон ўртага гап солиб.

- Холангнинг калити менда. Менинг гапимни икки қилмайди. Гап шу, ука!

- Хўп, ҳамма нарсани ўзим қиламан. Ҳижолат бўлманг, – деди Комилжон ака. Мадамин тоға оқ йўл тилади. Комилжон ака билан Меҳрихон ая у томоннинг ҳам, бу томоннинг ҳам камчиликларини маслаҳатлашиб битказишди. Саиданинг онаси Майрамхон ая ҳам яхши аёл экан. «У кам, бу кам» демади. Фақат «қизим бахтли бўлиб кетса, бас» деди холос.

Тўйгача Саида билан Нозимжон икки-уч бор учрашди. Саиданинг кулиб турадиган кўзлари, ширмон юзлари, узун сочининг орқасини тўлдириб туришлари, гапираётганда юзида ҳосил бўладиган кулдиргичлари, ер остидан тўймагандай боқишлари аллақачон Нозимжонни ўзига ром қилган эди. Онда-сонда Гулноза ҳам хаёлидан ўтиб турар, унинг заҳарханда сўзлари, мазах қилиб сақич чайнашлари қаҳрини келтирар эди. Шукрки, осон ажрашди.

Тўй кеч кузда бўлди. Совхоз пахта планини бажармагунча, тўй қилдирмас эди раҳбарлар. План тўлди, ҳосиллар йиғиштирилди. Комилжон аканинг боғидаги базм саҳаргача давом этди. Одамлар ҳам тўйни соғиниб қолишган экан. Оллоҳнинг қудратини қаранг: ўша

куни ой роса тўлган, юлдузлар чарақлаган, осмонда тангадек булут йўқ эди. Гўё юлдузлар чўлда ёниб турган электр чироқлари билан мусобақа ўйнар эди.

Рақсга тушмаган одам қолмади. Ҳатто, Комилжон ака билан Меҳрихон ая ҳам қалбида армон қолмай рақсга тушди. Саиданинг дугонаси Ҳанифа ҳажвия лапар айтиб, ҳаммани кулдирди.

Келинлик даври ҳам қизлар учун - олтин давр. Қизларнинг шу даврини Оллоҳ ҳам хурсанд бўлиб кўриб турар эмиш. Саида чимилдиқда икки кун ўтирди. Учинчи куни қайнотаси билан қайнонасига салом бериб ташқарига чиқди. У оиладаги барча ишларни тахт тиндирди. Шафтоли қилгани келганда қандай иш қилган бўлса, яна ўшандай ишлади. Фақат унда иш кийимида эди, бугун келинлик либосида. Комилжон ака билан хотини ичидан хурсанд.

Ўчинчи куни дугоналари йўқлаб келди. Ҳанифа дарвозадан кирибоқ унга ҳазиллашди.

- Ҳа, Саида-а-а, устасан-а? Нозимжон акани қўлга олдинг. Бахтли бўл, ўртоқ, - деди.

- Ҳа, сен қўлга олмоқчимидинг? - деб кулди Саида. Дугоналар уйни тўлдириб, кулишиб, ҳазиллашиб ўтиришди. Зиёфат ҳам ниҳоятда куюқ бўлди. Нозимжон ишдан келди, остонада туриб қизлар билан сўрашди.

- Яхши ўтиринглар. Саидахон, камчилик йўқми? - деди эшикка чақириб.

- Ҳамма нарсa етарли. Ҳижолат бўлманг, - деди-ю, тўймагандай бир қараб қўйди. Бу қараш Нозимжоннинг аъзойи баданини титратди.

Ҳанифа Саидани ёлғизлатиб, хафа бўлгандай:

- Шаҳарда хотини бор эканми? Сўрадингми? - деди секин.

- Бор экан. Битта боласи ҳам бор экан. Нима бўпти? Бўлса бўлар. Мени жонидан севяптику? - деди кулиб.

- Кундошинг келса, нима қиласан?

- Аввало келмайди. Башарти келса, ана қатор уйлар. Биттасида у, биттасида мен ўтираман. Шунга ҳам ота гўри қозихонами? Кўнгил кенг бўлса, битта майиз қирқ кишига етади. Нозим акам ўқимишли, ниҳоятда ҳисоб-китоб қилиб, менга уйланган бўлса керак. Сен бундан ғам ема. Турмушим жуда яхши бўлади, ўртоқ, - деди қатъий. Ҳанифа гапирганига ўзи уялди. У ичиди: «бу гапимни рашк деб тушундимикин?» деб ўйлади.

Саида оиладаги ҳамма ишни бажаришга вақт топади: сахар туриб, нонушта тайёрлайди. Новвосу қўчқорларга ўт-ем беришга, эшикларни супуришга, сигирларни соғишга, товуқларга қарашга улгуради. Комилжон ака билан Меҳрихон ая келиндан қўнғиллари тўлиб, уни юракдан дуо қилиб, ўтиришади. Уларнинг дуоси – Саида билан Нозимжоннинг келгуси ҳаётига бола-чақали, ували-жували бўлиб кетишларига пойдевор эди.

- Хотин, профессорнинг қизи яхши келин бўлса керак, деб адашган эканмиз. Оддий оилада ўсган қизлар ҳам яхши келин бўлар экан, қара, - деди бир куни чой ичиб ўтириб Комилжон ака.

Баҳор келди. Ҳовлида баҳорги ишлар бошланди.

- Дада, мен узумларга қарайман. Сиз шафтоли, олмаларга шакл беринг. Айтгандай, дада, шоли ҳам экамизми? - деди Саида.

- Йўқ, шоли экмаймиз. Уйда шунча иш бўлса, улгурмаймиз, қизим, - деди қайнотаси.

- Шундай кенг жойларда яшаб, нега экмаймиз? Ўзимизга яраша озгина экайлик, дадаси. Бозордан гуруч олиб юрмайлик тагин, - деди Меҳрихон ая.

- Сен ўтайсанми? Саратонда, иссиқ кунда.

- Мен ўтайман, дада, - деди Саида қатъий.

Нозимжоннинг кундан-кунга Саидага муҳаббати оша борди. Олти соат дарс тезроқ тугаса-ю, тезда - Саиданинг олдига борса. Чой ичиш баҳона - кўзларига термулиб ўтирса. Айниқса, унинг сочини бошига чамбар қилиб, белини боғлаб, ҳовлини тўлдириб юришлари, тандирдан нон узаётганда икки юзининг лоларанг тусга киришлари кўзидан кетмайди. Бир куни тушликда чой ичиб ўтириб Нозимжон термулди:

- Саидахон, кундан-кунга чиройли бўлиб, очилиб кетяпсиз, - деди.

- Нозим ака, сиз мендан ҳам чиройлисиз. Ўзингизга менинг кўзим билан бир қарангда, кейин биласиз, - деди Саида кулиб.

- Саидахон, сиз аквариумда эркин ўйнаб юрган чиройли балиқчалар бор-ку, ўшаларга ўхшайсиз. Шунинг учун сизга қанча қарасам, кўзларим тўймайди, - деб билагидан ушлади.

- Сиз-чи, Нозим ака, катта тўрдан саломат чиққан катта балиқсиз. Қўлимни қўйиб юборинг аям келяпти, - деди эшик томон қараб. Қайнонасидан унинг тўрга тушиб қолганини эшитган эди. Шунга ишора қилди.

Нозимжон юрагининг бир чеккасида Гулноза, ўғилчаси Илҳомжон турар, турибам тирнар эди. Улар нима бўлди? Гулноза

эрга теккан бўлса, Илҳомжон қайда қолди? Ўғай ота унга зулм қилмаяптимикин? Домласи Азизхон Ҳакимов нафақага чиққандир? Мендан ниҳоятда хафадир? Рози қила олмадим. Бундай саволлар Нозимжон ёлғиз қолганда устма-уст келар эди. Ўзининг тутган йўли – ота-онасининг раъйига қараб қилган иши тўғрими? Тўғрилиги, ҳақлиги учун яхши бир қизга уйланди. Оиласи тинч, фаровон. Шириндан-ширин ўғил-қизлар кўрди, улар оила хотиржамлигини мустаҳкамлаб бормоқда эди. Айниқса, Саиданинг ширинсўзлиги, ҳазилкашлиги, ёш болани эркататгандек эркататишлари унга куч бағишлар, ишлашга илҳом берар эди. Раҳбарлар кўярда-қўймай директор қилишиб қўйди.

Мактаб – катта. Юзга яқин ўқитувчи ишлайди. Маҳаллий кадр кам, кўпи шаҳардан қатнайди. Сабабли, сабабсиз дарс қолдиришлар бўлиб туради. Олдиниға анча қийналди. Кейинчалик ишни йўлга солди. Мактаб районда кўзга кўринган, намуна олса арзийдиган мактабга айланди. Албатта, бу ишда, уйда ўтирса ҳам, Саиданинг хизмати бор. Ахир Нозимжон саҳар кетиб, кеч қайтади. Оиладаги барча иш Саидага қолади. Моллар, қўйлар, товуқлар, хамир қориш, кир ювиш, боғдаги ишлар... Комилжон ака билан Меҳрихон ая кексайиб, олдингидек соғлом эмас, енгил ишларга ҳам ярамаяпти.

Яқинда Нозимжонни район халқ таълими бўлимига раҳбар қилиб тайинлашди. У раҳбарга:

- Ота-онам - қари, фарзандларим ёш. Мен бу лавозимни уддалай олмайман, - деб ялинди.

- Сиз маҳаллий кадрсиз, қиласиз, - деб туриб олди юқоридан келган раҳбар. Шунга ҳам икки йил ўтди.

Нозимжон ишни жуда яхши олиб боряпти. Ишни яхши олиб бориши, обрўсининг ошиб бориши, оиласининг фаровонлиги, ўғил-қизларининг соғлом ўсиши, Саиданинг пок диллиги – буларнинг барчаси ота-она дуосининг ижобати эмасми? Аммо, унинг қалбини битта армон қийнарди: фарзанд – юракнинг бир парчаси. Бекорга халқ «ўнта бўлса ўрни, қирқта бўлса қилиғи бошқа» демаган экан. Илҳомжон бирор сабаб билан келиб қолса, ўзи ўқитса, иш ўргатса, ишга жойласа, яхши оиланинг қизларидан бирига уйласа, давлат қурган уйлاردан бирини олиб берса. Қани энди бу орзуси рўёбга чиқса. Ноумид – шайтон, ажаб эмас, рўёбга чиқар!..

3. КЕЙИНГИ ПУШАЙМОН – ЎЗИНГГА ДУШМАН

Июль ойининг ўрталари. Эрталаб нонуштадан кейин оиланинг ҳамма аъзолари иш-ишига кетди. Саида катта қизи Холида билан ўрик соясида ўтиришган эди, дарвоза олдига енгил машина келиб тўхтади. Ундан тушган эркак киши:

- Домла, хў-ў домла, Нозим ака, - деб чақирди. Холида чиқиб дарвозанинг бир қанотини очди. «Такси» турипти. Ёнида елкасига сумка осган ўрта ёшлардаги бир аёл ҳамда 16-17 ёшлардаги бир йигит. Аёл шофёрга:

- Бу Нозим аканинг уйи эмас. Адашдингиз, ука. Бу ерда катта отма зовур бўлар эди, - деди.

- Опа, Нозимжон Қодиров деган ўқитувчимизнинг уйи – шу. Мана бу қизи, - деди-да, машинасини бурди. Холида меҳмонларни ҳовлига олиб кирди. Саида опа билан меҳмон илиқ кўришди, сўрига янги тўшак, суяниши учун пар болиш олиб чиқдилар. Саида қараса, аёл ўтира олмайди: тор шим, калта кўйлак кийган. Дарҳол бир кишилик кресло олиб чиқди:

- Сиз креслога ўтиринг, опа. Холидахон, аянгга яхна чой олиб чиқ. Чанқашиб келган, - деди. Дуо-фотиҳа қилинди. Аёл атрофга разм солди. Фақат шу катта ўрикни эслади холос. Гулноза ўзини таништирди:

- Биз Тошкентдан келдик. Исмим - Гулноза. Нозим аканинг биринчи хотинлари бўламан. Бу йигит ўғлим – Илҳомжон, - деди. Саида даст туриб:

- Вой, опа, сизнинг тўғрингизда, Илҳомжон тўғрисида эшитган эдим. Келинг, бошқа кўришайлик, - деб қучоқ очиб бошқатдан кўришди. Илҳомжоннинг елкаларидан зиёрат қилди. Қизини чақириб:

- Холида, бошқатдан кўриш - аянг, бу – Илҳомжон аканг, - деди. «Эскича одатимиз» деб исириқ тутатиб юборди.

У ширин гап, майин табассум билан елиб-югуриб, дастурхонни нозу неъматга тўлдирди. Гулноза ҳам бўш келмади: олдин сир бой бермай ўтирди, кейин Саиданинг дилдан хурсандлигини билиб ёзилди.

- Саидахон, мендан хижолат бўлманг: ёмон ниятда келганим йўқ. Ўғлимга дадасини таништирай деб келдим. Катта бўлиб қолди. Дадаси икки марта борган экан, уйда йўқ эди (хўрсатмадим, демади), - деди. Холида дадасига телефон қилган экан, етиб келди.

- Келинлар, меҳмонлар. Қайси шамол учирди чўлга, - деди кулиб.

- Чўл деманг, Нозим ака. Шаҳарча бўлиб қолипти-ку! Нозимжон Гулноза билан қўл беришиб, Илҳомжон билан кучоқ очиб сўрашди. Кучоқ очишганда отанинг ҳам, ўғилнинг ҳам кўзларидан ёш томчилари юзларига думалади. Бу вақтда Гулноза ер остида Нозимжонни кузатди. У олдинги Нозимжон эмас: бўйига ҳам, ёнига ҳам ўсипти, озгина қорин солипти, қошлари барақ-барақ бўлиб, бири-бирига туташяпти, икки юзида ёш боланинг кафтидек қизиллик ниҳоятда ярашиб турипти; сочи силлиқ, орқага таралган; кийимлари ҳам уста чевар томонидан ўлчаб тикилган шекилли, жуда ярашган... «Аттанг, аттанг, Гулноза, шундай инсонни қўлдан чиқардинг. Уни менсимадинг, «чўл» деб юртига келмадинг» деб юборди ичида. Кўзларини дастурхон четига тикиб, тиниб қолди. Саиданинг:

- Опа, шафтоли, узумлардан еб ўтиринг, - деганидан кейин ўзига келди-да, ички сирини ташқарига чиқармаслик учун хушёр тортиди. У Нозимжонга:

- Нозим ака, биз бир иш билан келдик: биринчидан, отаболани таништириш; иккинчидан, ўғлингиз бу йил ўрта мактабни тамомлади. Андижон тиббиёт институтига киришига ёрдам берасиз. Биз дадамдан кейин анчайин қийналиб қолдик. Тошкентда ўқитай десам, шаҳарликларга ўрин жуда кам берилипти. Мана аттестати, кўринг. Баҳолари яхши, - деди ғамгин қиёфада. Нозимжон аттестатни кўлга олиб, домласининг руҳига дуо қилди, афсусланди-да баҳоларни кўра бошлади.

- Жу соз. Фақат иншодан, тригонометриядан «4» экан холос. Хўп, ҳаракат қиламиз. Киритамиз, ўзим ҳаракат қиламан. Сиз ҳижолат бўлманг, - деди.

- Мен кетаман. Самолётнинг охири рейсига билетим бор. Илҳомжон қолади, - деди.

- Охири рейс соат тўққизда. Саидахон билан дам олиб, овқатланиб ўтиринглар. Ўзингиз кўрган боғни томоша қилинг. Машина юбораман. Аэропортга ташлаб келади. Соат иккига мактабларнинг ремонти масаласида мажлис чақирган эдим. Айтгандай, Илҳомжонни кириш имтиҳонлари тугагач, жўнатаман. Хўп, хайр, - деди-да дарвозадан чиқиб, машинага ўтирди. Шу пайт Гулноза орқадан чиқиб: «Битта илтимос: мен ёзган хатни Илҳомга кўрсатманг», - деди. Нозимжон кабинетига кириб, боғ томондаги деразани очди. Боғдан ширин шабада кирди. У боққа ўйчан боқиб ўзига-ўзи:

- Тавба! Гулнозанинг кўринишини қара, инсон ҳам шунақа бўладими? Ёшинг бир ерга борган бўлса, эрта-кеч келин оласан. Сочи уйғурча телпакка ўхшайди. Бўйнининг айланасида кўнғироқ. Қовоғига кўк ранг, лабига қизил ранг суркашнинг нима кераги бор? Кўйлақда ёқа билан енг йўқ, калта, қўлтиғи очиқ. Шу ёшдаги хотин шим кийиб нима қилади? Унда истиҳола, ибо, ҳаё қани? Чордона қуриб, аёлларга ўхшаб ўтира олмаяпти. Э, тавба! Яхшиям дадам санаторияда. Уйда бўлганда борми, дарвозадан киргизмас эди. Ахир қишлоққа – одамлар орасига келяпсан, - деб турган эди котиба кирди.

- Нозим Қодирович, ҳамма директорлар келди. Фақат 41-мактабнинг директори келмади. Нозимжон ўрнидан турди-да, «хўп чиқдик» деб мажлислар залига чиқди.

...Саида билан Гулноза гаплашиб ўтирган эди, дарвоза очилиб, иккита ўғил бола от аравада мол-қўйларга ўт олиб келди. Улар ўтни тушириб, отни аравадан чиқарди. Эгар-жабдуқларини олиб, сояга боғлашиб, ювинишди, артинишди.

- Иномжон, Икромжон, келинлар, кўришинлар. Тошкентдаги акаларинг Илҳомжон, буниси - аяларинг, - деган эди, Иномжон Илҳомжонга қўл узатди.

- Йўқ, бўлмади. Қани, кучоқ очиб кўришинларчи, - деди Саида кулиб. Улар кучоқ очиб кўришдилар. Гулнозанинг қалбида Саидага яна бир меҳр уйғонди: «қалби кенг, дили пок аёл экан», деб юборди.

- Холида, укаларингни овқатини бер, - деди.

- Болалар нечта бўлди? - деди Гулноза Саидага.

- Уч ўғил, уч қиз. Катта ўғлим Акрамжон билан иккита қизим шоли ўтагани кетишган. Кечроқ келишади, - деди.

- Қайностангиз билан қайнонангиз кўринмайди?

- Бувим Асакадаги синглисини кўргани кетган. Қайнотам санаторияда. Бугун келиб қолса керак, - деди Саида чой узатиб, Улар ўтган йили ҳажга боришиб келди, опа.

- Саидахон, ўғлим ўғай отаси билан ҳеч келиша олмаяпти, - деди секин.

- Бўлмаса, шу ерда юрсин укалари билан. Ўзимиз ўқитамиз, уйлаймиз, - деди Саида кулиб туриб.

- Қайдам? Мен озгина дам олсам. Саҳар йўлга чиққан эдик. Самолёт ҳам чарчатар экан, - деди Гулноза бир томонга энгашиб. Унинг мақсади баланд қилиб қурилган гулдор уйларнинг ичини

кўрмоқчи эди. Пиллапоядан чиқаётиб айвонда турган янги енгил машинага кўзи тушди. Саида замонавий безатилган хоналардан бирига Гулнозани олиб кирди. Қимматбаҳо жиҳозлар, айниқса, Комилжон ака билан Меҳрихон аянинг, Саида билан Нозимжоннинг бирга тушган портретлари унинг хаёлини олди. Қанча вақт қараб турганини ўзи билмайди. Саида юмшоқ диванга оқ чойшаб солиб:

- Опа, мана бу жойда ётинг, дам олинг. Машина келса уйғотаман. Илҳомжон укалари билан ҳовлида юрипти, - деди. Гулнозага уйқу келмади: икки-уч «ух» тортди. Халқнинг «кейинги пушаймон - ўзингга душман», дегани шу бўлса керак. Мен аҳмоқлик қилганман: Нозим акамни хўрлаганман. Дадамнинг, аямнинг галига кирмаганман. Иккинчи эрдан нима кўрдим? Мана бу ҳаётни фаровон ҳаёт деса, мана бу турмушни обод турмуш деса бўлади, - деб юборди. Кўчадан машина сигнали эшитилди. Саида «қизларингизга» деб совғалар берди. Гулноза самолётга қандай чиққанини ҳам билмади.

23.01.2013 йил.

БИРОВДАН АСЛО КУЛМАНГ

Бир сабаб билан Тошкентга бормоқчи бўлиб қолдим. Асакадаги автовокзалга чиқсам, «Нексия»лар қатор турибди. Ўрта ёшлардаги бир хушбичим, хуштабиат йигит олдимга пешвоз келиб:

- Отахон, Тошкентгами? - деди қўл бериб сўрашиб.

- Ҳа Тошкентга, - дедим.

- Мана бу машинага чиқасиз, - деди-да, олдинда турган оқ «Нексия»нинг олди эшигини очди ва кулиб:

- Шофёрнинг ёнида атрофни кўриб кетасиз, отахон, - деди.

- Қачон жўнаймиз? - десам,

- Яна учта одам келсин, - деди. Йигирма минут вақт ўтди. Орқадаги салонга учта - битта кексароқ, иккита ўрта ёшдаги оддий кийинган одамлар жойлашди. Юклари бор экан шекилли, орқа капот очилиб ёпилди. Ҳалиги мени чиқариб қўйган йигит:

- Ҳасанбой ака, келинг, машинангиз тўлди, - деди нариги айвон томонга қараб. У ердан салобатли, етмиш ёшлар чамасидаги оқ юзли, тоза кийинган, истараси иссиқ одам келиб, рулга ўтирди. У олдин:

- Келинглар, меҳмонлар, - деди-да, менга қараб:

- Қани, хожи бобо, бир дуо қилинг, саломат борайлик, - деб қўшиб қўйди. Мен яхшилаб дуо қилдим. Йўлдамиз.

- Ҳасанбой ука, ҳалиги йигит ким? Бизга жуда яхши хизмат қилди? Бирга кетадими, десам, қолди, - дедим.

- У мендан кейинги машинанинг шофёри. Энди ўзига одам олади. Мени тезроқ жўнатгани шундан, - деди кўзини йўлдан узмай.

- Сизларда тартиб, бир-бирларингга ҳурмат яхши экан. Кўп жойларда шофёрлар битта-иккита одамни талашиб «сен-менга» боришади, овозларининг бориचा «фалон жойга битта одам, листон жойга иккита одам» деб бақиривади, бир-бирларини ҳурмат ҳам қилмайди, - дедим кулимсираб.

- Ҳа, тўғри, жуда кўп жойда шунақа. Биз шу одатга келишиб олганмиз. Тартибнинг бузилишига йўл қўймаймиз, - деди Ҳасанбой яна йўлдан кўзини узмай. Гап шундан бошланди. Шериклар бир-бирларимиз билан танишдик. Муҳаммадқарим ака Ахтачи қишлоғидан. Ўғли ўқишда экан. Хабар олгани кетяпти. Расулжон билан Ҳамиджон Марҳаматдан «тўй»га боришармиш. Мен ҳам пойтахтга боришимнинг сабабини айтдим. Шериклар билан Қўқонга кириб боргунча, иноқ бўлиб кетдик. Қизиқ-қизиқ воқеалардан гаплашиб, кулишдик. Йўлнинг кенглиги, равонлиги, тоғлар орасидан жилдираб оқиб чиққан сувлар, атрофнинг гўзаллиги ҳаммамизнинг ҳавасимизни келтирди. Бир воқеа ҳаёлимга келиб, жўраларга айтиб бердим.

...Ҳажга кетаётганда, самолётга чиқиш олдидан, бир журналист йигит интервью олмоқчи бўлди. Гуруҳимиз раҳбари Тўхтасин қори мени кўрсатди ҳалиги йигитга. Мен анча яхши гаплар топиб гапирдим. Охирида:

- Президентимизнинг иккита ишидан халқимиз, шахсан мен, жуда мамнунмиз. Бири – Фарғона водийси билан Тошкентни боғлайдиган магистраль йўлнинг кенг, равон қурилгани. Ривожланган давлатларнинг йўлларида қилинмайдиган йўл бўлган бу йўл. Халқимиз ҳеч қийналмай самолётнинг креслосида ўтиргандай келиб кетяпти. Иккинчиси – Ҳажга, Умра сафарига йўл очилгани. Қаранг, мен оддий деҳқон одамман. Мана Ҳажга кетаялман. Совет тузуми даврида бизга ўхшаганларни у томонларга бориши анқонинг уруғидай гап эди, - деб юбордим.

- Телевизорда кўрдингизми, иннайкин? - деди орқада ўтирган шерикларимдан бири.

- Ўзим кўролмадим. Кўрсатибди, одамлар айтди.

Қамчиқ довонига яқинлашдик. Шофёримиз тоғ ёнбағридаги бир гўзал жойга келиб, машинани бир чеккага тўхтатди.

- Энди, мана бу жойда овқатланамиз, чой ичамиз. Машинага эса озгина дам берамиз, - деди. Яхши безатилган каттагина хона. Одам кўп. Овқатлари ҳам лаззатли, айниқса, чойи жуда ширин экан. Суви тоза-да, тоғдан оқиб тушаётган сув. Бир соатча ўтирдик, роса ёзилдик. Қаранг, бешовимиз худди узоқ йиллик қадрдонларга ўхшаб кетдик. Шофёр ҳам яхши инсон. У узоқ йил Асакадаги автобазада шофёрлик қилган экан. Одамларнинг яхшиси сафарга чиққанда билинади, деганлари шу бўлса керак, яна билмадим?

Ошхонадан дуо қилиб чиқдик. Машинамиз ёнига бораётсак, рўпарамизга - биздан йигирма қадам нарига бир қора «Нексия» келиб тўхтади. Ундан бешта йигит тушди. Ниҳоятда чиройли кийинишган, салобатли йигитлар. Улардан бири ногирон экан. Чап оёғини топ-топ қилиб, зўрға босяпти, чап қўли чиғаноғидан олдинга эгилган, панжалари ғужанак. Юрса, қўли у томонга, бу томонга айланиб кетяпти. Шерикларидан бири ўнг қўлигидан қўлтиқлаб олди.

Шерикларимиздан бири - Ҳамиджон уларга анча қараб турди-да, ёнимизга келиб кулиб юборди.

- Анови йигитни қаранглар. Ие, тавба, - деб яна кулди. Шофёримиз Ҳасанбой жаҳли чиқиб:

- Кулманг, ёмон бўлади. Қанақа одамсиз? У Оллоҳнинг иши, - деди. - Ўзига қолса, шунақа бўлай дептими? - деб қўшиб қўйди.

Яна йўлдамиз. Ҳаммамиз жим кетяпмиз атрофга қараб. Туннелдан ўтдик.

- Қурувчиларга раҳмат. Жуда чиройли, мустаҳкам қилишиб қуришипти, - дедим мен ўртадаги жимликни бузиб.

- Ҳамиджон ука, ҳали «Кулманг» деб қаттиқ тегдим. Кечиринг, - деди Ҳасанбой шофёр.

- Бу ўзи аҳмоқлик қилди, - деди Ҳамиджоннинг шериги Расулжон. - Ёш боламисан, ё кўрмаганмисан, шунақа ногирон одамни? - деб қўшиб қўйди.

- Шу, менинг шайтоним тезлик қилди. Ўғлим Кореяга борганда, бир ўйинчоқ - рақсга тушадиган аёл олиб келган эди. Калити бор экан, бураб қўйса, айланиб юриб ўйинга тушади. Ҳалиги йигитнинг

юриши ўша ўйинчоққа ўшаб кетди. Шунга кулиб юбордим. Узр, Ҳасанбой ака, кечирасизлар, - деди Ҳамиджон.

- Бировга кулишнинг ёмон оқибати менинг бошимдан ўтган, ука, - деб гап бошлади, кўзини йўлдан узмай Ҳасанбой ака.

- Янги уйланганман. Хотиним хушчақчақ, очиқкўнгил, қалбида сир сақламайдиган аёл эди. Бизни бир ўртоғим меҳмонга таклиф қилди. Эр-хотин бордик. Ёз эди. Ёшлиқ қилиб, дарвозасидан чақирмай кириб бордик. Уларнинг ногирон боласи бор. Тўрт ғилдиракли аравада соя-салқин айвонда турган экан. Боланинг калласи қимирлаб, кўзлари ўйнаб, у ён бу ёнга ташланиб турипти. Олдидаги овқатдан оғзига зўрға-зўрға олиб боряпти, ярми тўкиляпти. Хотинимнинг кўзи тушдида:

- Вой, анови болани-и-и, - деб кулиб юборди. Мен:

- Ҳай-ҳай-ҳай, кулма, ўзингни бос, - дедим. Яхши уй эгалари нарироқда экан, билишмади. Бизни махсус хонага етаклашди. Дуо фотиҳа бўлди. Уй эгаси - аёл ташқарига чиққанда аёлим мени туртиб:

- Ҳалиги болани қаранг, шуюм одамми? Товба! - деб юборди. Мен:

- Бас қил, кулма, ёмон бўлади, - дедим.

Меҳмондорчилик ниҳоятда яхши ўтди. Уй эгалари ногирон боласидан бирор оғиз сўз очмади. Бизнинг кўнглимизни ранжиттиси келмади, чоғи.

Чамамда икки-уч соат ўтирдик. Кузаб эшикка чиқдик. Аравадаги бола йўқ, қайтиб уни кўрмадик. Уйга келгач, хотиним яна ўша боладан кулиб гап очди. Мен унга қаттиқ тегдим. Қаранг, орадан икки йил ўтди. Аллоҳ бизга бир ўғил берди. Уни авайлаб катта қилдик (Ҳасанбой бир чуқур нафас олиб, узун қилиб «ух» тортди). Бола икки ёш бўлди, беш ёш бўлди... оёғи ҳам, кўли ҳам ишламади. Кўрсатмаган табибимиз, олиб бормаган жойимиз қолмади. Отамни ҳам, онамни ҳам дилимиз қоронғу. Дарвозадан кираман, кўзига қарайман. Аравача олиб бердим. Аравадада ўтиради. Кўзлари тетик.

- Эр-хотин қариндош эмасмидиларинг? - дедим мен.

- Йўқ, етти ёт бегона эдик, - деди у.

- Аллоҳнинг бериши-да, - деди Муҳаммадкарим ака.

Бир куни хотиним йиғлади. «Бари айб сенда», дедим. Эсингда борми, меҳмонга борганимизда, уй эгасининг боласидан кулиб келгансан. Ўшанда Аллоҳнинг қаҳри келган сенга. Кулмаслигинг керак эди ўша болага. Кейин икки ўғил, икки қиз кўрдик. Тўрталаси

ҳам соғлом ўсди. Улар ҳозир биттадан оиланинг бошлиғи. Шу машинани битта ўғлим олиб берди, миниб юринг деб. Улар болачақалик, яхши ишларда... Ҳа, шунақа ишлар...

- Кейин у ўғлингиз тузалдими? - деди орқадан Расулжон.

- Йўқ, тузалмади. Бола ўн саккиз ёшга кирганда, онаси руҳан эзилиб, қазо қилди. Онасидан кейин икки йил яшади. Укалари, сингиллари қаради. Охири у ҳам қазо қилди. Ҳасанбой бир «ух» деб қўйди. Узоқ жимликдан кейин Муҳаммадкарим ака:

- Кейин рўзгор қилдингизми? - деди.

- Ҳа, бир аёлга уйландим. Ундан иккита болам бор, - деди Ҳасанбой ака. Бу воқеани айтишдан мақсад, ҳеч бировга кулиб бўлмас экан. Аввало Аллоҳнинг бериши, Аллоҳнинг иши, тақдир деймиз-у, ўзимиз ҳам сабабчи бўлиб қоламиз. Ҳалиги қора «Нексия»дан тушган ногирон йигит яхши йигит бўлган соғлигида. Қаранг, улфатлари бирга олишиб юрипти. Атрофни кўриб, дўстлари билан ёзилиб, тузалиб кетиши ҳам мумкин. Одамнинг тафтини одам олади, деган мақол бежиз айтилмаган.

Муҳаммадкарим ака:

- Гап келиб қолди, мен ҳам отамдан эшитган бир воқеани айтиб берай, - деб гап бошлади. - Бизнинг Ахтачида Абдужаббор деган йигит бўлган. У кўрсроқ бўлган шекилли, қишлоқдаги бир кўзи ожиз болани «кўр», баъзида «ништак» дер экан. Абдужаббор 1941 йили урушга кетган.

Урушда бир кўзига ўқ тегиб, кўзининг қорачиғини жарроҳлар олиб ташлабди, ўқ парчаси бор экан ичида. Урушдан келгач, ҳалиги болани бирон марта «кўр» демай яшади.

- Жуда катта ибратли воқеа бўлган экан, - дедим мен. Охири шофёримиз Ҳасанбой суҳбатимизга якун ясагандай:

- Нима бўлганда ҳам, бировнинг нуқсонидан, касалидан, камчиликларидан кулмаслик керак. Нуқсонли бандани ҳам, нуқсонсиз бандани ҳам Аллоҳ яратган. Нуқсонли қилиб қўйиш, нуқсонсиз қилиб қўйиш ҳам ўзига осон. Ҳамиджон, узр, анча гапларни гапириб қўйдик, - деди.

- Мен учун бу гаплар катта мактаб бўлди. Раҳмат, акалар! Раҳмат Ҳасанбой ака, - деди Ҳамиджон ҳам тавозе билан. Ҳасанбой ҳаммамизни айтган жойимизга тушириб, Андижонга одам олгани кетди. Шу воқеадан бери ногирон одамни кўрсам, яхши гап гапириб, кўнглини шод этишга ҳаракат қиламан.

29.01.2013 йил.

БУГУННИНГ ҲАҚИҚИЙ РАҲБАРИ

Мамлакатхон Жўраева директор бўлди-ю, мактаб бир йил ичида тумандаги илғор мактаблар қаторига қўшилди. У ҳар куни ишга барвақт келади. Энг олдин қоровул тоға билан сўрашади. Унинг тинч ётиб, турганини билгач, ҳамма синф хоналарини кўриб чиқади, фаррош аёлларнинг ишларини кузатади, мактаб ҳовлисининг покизалигини, гуллар, кўчатларнинг ўсишига қараб, хурсанд бўлади... Шундан сўнг ўқитувчилар хонасига кириб ўтиради-да, уларнинг оила аъзоларининг тинчлигини, соғлик-саломатлигини сўрайди, кийинишига, орасталигига разм солади. Агар биронтасида бир муаммо бўлса, ҳал қилиш чорасини излайди... Қишлоқдаги жамоат ишларига ҳам қатнашади. Хуллас, Мамлакатхон яхши раҳбар чиқди. Бугун ҳам юқоридаги иш режасини бажариб, хонада ўтирди. Кўнғироқ чалинди. Ҳамма ўқитувчилар белгиланган синфларга кириш учун кўзғалди. Адабиёт ўқитувчиси Хуршидахон Қодирова синф журналини олиш учун тураётган эди, директор:

- Бугун дарсингиз неча соат? - деди паст овозда.

- Тўрт соат. Тинчликми, опа? - деди ҳайрон бўлиб.

- Дарсингизни ўтиб бўлиб, менинг хонамга кириш. Маслаҳатли иш бор, - деди. Хуршида Қодирова тўрт соат дарс давомида ҳар хил ҳаёлларга борди. Директор тўғрисида бирор оғиз нотўғри гап гапириб қўйдимикин-а? Бирор киши устимдан шикоят қилдими ё? Набижон деган ўқувчимга қаттиқ теккан эдим. Бир бўлса, шу боланинг онаси шикоят қилган. Одамлар уни «баджаҳл аёл» дейишар эди... Хуршидахон айтилган вақтда директор хонасига кирди. Салом-алик қилди-ю, опанинг ўнг томонидаги стулга ўтирди. Негадир нафас олиши ўзгарди, ичидан қандайдир қалтироқ чиқди, бир-икки бор ютинди.

- Хуршидахон ҳижолат бўлманг, оддий бир масалада чақирдим. Фикрларимни эшитасиз, нотўғри бўлса, сиз ҳам фикрларингизни айтасиз. Майлими?

- Майли, эшитаман, опа, - деди Хуршидахон.

- Дадангиз, ўз дадангиз, Нуриддин ҳожи акани биласиз-а? - деди директор ундан кўзини олмай.

- Ҳа, биламан, - деди Хуршида опага қараб. Ҳайрон бўлиб, «Ўз дадангиз» деган сўзга урғу берилгани сабаб, титроқ ҳосил бўлди. Директор яна тик қараб:

- Бирор марта кўришиб, суҳбатлашганмисиз?

- Ёшлигимда, 5-синфда ўқиётганимда, бир келган, совғалар бериб кетган. Шунда кўришганман. Университетда ўқиётганимда бир борди. Ётоқхонамга олиб кириб, дугоналаримга таништирганман, меҳмон қилганман. Ундан кейин бир борганда (бир «уҳ» тортиб) «Энди келманг, мени изламанг. Менга сиздақа дада керакмас, - деб юборибман. Шу-шу келмай қўйди. Алоқа йўқ.

- Нега ундай қилгансиз? Катта қиз эдингиз-ку?

Бировлар «Сени олий мактабда ўқиётганинг учун ўзига ағдариб олмоқчи. Онангдан ажратиб юборадим» деса, мен, аҳмоқ қиз, ишонибман, опа, - деди кўзига ёш олиб.

- Хўп, майли, энди гап бундай. Дадангиз ҳожи бобо, ҳозир саксондан ошди, биласиз-а? Касал экан. Эрталаб келаётсам, маҳалла оқсоқоллари кўришиб чиқаётган экан. Орқада қолган Нўмонжон ҳожи акани имлаб:

- Ҳожи бобо дуруст эканми? - дедим. У хомуш боқиб:

- **Ҳа**, тузук. Анча ўзини олдирипти. Ётган экан, бизга туролмади-ку, - деди. («Сиз раҳбарсиз, аёл кишисиз. Қизини, ҳалиги гаплашмай юрган қизини, олиб кириб, кўриштириб қўйинг», деган гапни айтмади, опа). Шу вақт эшик очилиб, котиба қиз чой олиб кирди. У ликопчага чойнакни қўйиб, сочиққа ўради. Пиёла олган эди опа:

- Бўлди, ўзимиз қуямиз. Сиз чиқаверинг. Хуршида опангиз чиққунча, бировни киритмай туринг, - деди. У Хуршидага:

- Ҳозир иккаламиз дадангизни кўргани борамиз, - деган эди,

- Опа мени кечиринг, мен боролмайман, - деди ерга қараб Хуршида.

- Нега энди? Оғир касал ётган отангизни бир марта кўзининг тириклигида кўриб қўйишга ярамайсизми? Қанақа инсонсиз? У сизни урадимми, сўкадимми? Дуо қилади-ку!

- Аямдан балога қоламан, - деди кўрққан оҳангда.

- Хуршидахон гапни тушунинг: Сиз ёш бола эмассиз... Ахир олий маълумотли инсонсиз. Қизларингиз бор, яқинда келин оласиз. Битта оиланинг бошлиғисиз. Дадангизни кўриб чиқсангиз, аянгиз урадимми? Ё оилангизни бузиб юборадимми? Аянгиз жонингизни олмайди-ку? У ҳам инсон, тушунади, - Мамлакатхон бироз тин олди, совиган чойдан хўплади. Хуршида полдан кўзини узмай жим ўтирарди.

- Хуршидахон, дадангизнинг айбини, нима сабабдан онангиз билан ажрашганини биласизми? - деди директор ўзини босиб.

- Йўқ, қачон «Нега ажрашгансизлар?» деб сўрасам, «Ишинг бўлмасин» дер эди, холос. Шу сабаб сўрамас эдим.

- Мен биламан уларнинг ажралиш сабабини. Мен ўнинчи синфни битираётган йил эди. Аянгиз дадангизнинг камбағаллигидан, уйлариинг хароблиги-ю, иккита қари ота-онаси борлигидан безиб чиқиб кетган. Буларни ҳеч ким, ҳеч қайси ташкилот яраштира олмаган. Аянгиз бир неча бор аччиқланиб, «Ўз ихтиёрим билан ажрашдим, даъвоим йўқ, уйланса розиман», деган мазмунда тушунтириш хатлари ёзиб берган. Булар район судининг архивида сақланаяпти. Кўрсангиз бўлади, бориб. Буларнинг можаросини қишлоқ кексалари ҳам яхши билади. Дадангиздан ҳеч хафа бўлмаг. Ахир у сизга буларни айтолмаган, айтишга имконият тола олмаган. Шунақа гаплар, синглим!

- Кейинроқ кирай, опа, - деди ерга қараб Хуршида.

- Кейин кирдингиз нима-ю, ҳозир кирдингиз нима? - Мамлакатхон қўлидаги пиёлани «тақ» эткизиб столга қўйди. У энди асосий «хужум»га ўтди, жаҳли чиққандай бўлди:

- Менга қаранг. Мен физикман, сиз адабиётдан дарс берасиз. Тарбиячи аввало ўзи тарбияланган бўлиши керак. Сиз мумтоз адабиётимиздаги «Қутадғу билик», «Ҳайрат-ул аброр» каби асарларни, ундаги ота-онага меҳр-муҳаббатни ўқувчиларга тушунтирганингизда, биронта ўқувчи: «сизнинг ҳам отангиз борми, ҳурмат қиласизми?» деса, нима деб жавоб берасиз? Туманда, вилоятда илғор ўқитувчи деган номингиз бор, мана бу ишингиз ҳурматингизга анчагина соя солиб турипти, синглим... билинг.

- Фикрларингиз тўғри опа. Дадамда ҳам озгина айб бор. Мен ёшлик қилиб «келман», сиздақа дадам йўқ» десам келмай қўйди. «Бекор айтибсан. Сен менинг фарзандимсан» деса, мени кечирса бўлар эди, - деди йиғлаб туриб Хуршида. - Мен шу гапни гапириб хато қилганман, опа.

- Дадангизда айб йўқ, унинг эркаклик ғурури йўл қўймаган. Сиз кейин бориб кечирим сўрашингиз керак эди. Сизга бир воқеани эслатаман. Машҳур ёзувчи Абдулла Қаҳҳорнинг «Синчалак» деган қиссасини ўқигансиз. Ундаги Карима, Саида образларини кўз олдингизга келтиринг. Қаранг, уларнинг онасини саводсизликни битириш курсига кириб ўқигани учун эри (Карима билан Саиданинг ўз дадаси) Алибобо сўйиб юборади. Оналаридан ажралади, оталари

ўн йилга қамалади. Алибобо ўн йил ўтириб чиқади. Қишлоғига, етим қолган болалари олдига келишга уялиб, Қорасув станциясига боради. У ерда этик мўйлайдиган чўткачи бўлиб кун ўтказиб юради. Бу воқеани Карима сиҳатгоҳда эри билан дам олаётиб эшитади. Бир томонда ўша қонли оқшом (онасининг ўлдирилган пайти), бир томонда умрининг охирини ғариблиқда ўтказаётган бир мўйсафиднинг оппоқ соқолини силкилатиб, бировларнинг оёғини чўткалаб ўтириши Кариманинг кўз олдига келади. Ҳар нечук фарзандлик туйғуси ғолиблик қилади. Тўғри Қорасув станциясига бориб, отасини уйига олиб келади... Хуршидаҳон, адабиёт ўқитувчиси сифатида бу образни таҳлил қилдингизми? Қарангки, шундай оғир, даҳшатли, кечириб бўлмайдиган жиноят содир этган отасининг гуноҳини кечиради... Сизнинг дадангиз Алибобо қилган гуноҳни мингдан бир қисмини ҳам қилгани йўқ-ку?! Алибобо ёш қолган икки норасида қизига бир бурда нон бера олмаган бўлса ҳам, қизлари «отам» деб ўзларининг парваришига олишди. Мени кечиринг-у, Хуршидаҳон, миннат қиляпти, деб ўйламанг, мен опангиздайман, дадангиз сизга ўқишни тугатгунингизгача алимент бериб турди. Буларни унутмаслик керак, синглим! Дўст ачитиб гапиреди, тушунинг!

– Бўлди, опа, фикрларингиз тўғри, гапларингиз етарли, майли. Сиз олиб кирсангиз, кираман. Фақат сингилларим, укаларим, уларнинг онаси нима деркин? – деди-да, кўз ёшларини артди, сергакланиб, – «шунчадан бери келмаган, энди келдингми?» демасмикин, улар?

– Ҳеч ҳижолат бўлманг, улар сизни хурсанд бўлиб кутиб олишади. Мана, кўрасиз, – деди директор хурсанд бўлиб. У олдидаги қора тугмачани босган эди, котиба қиз кирди.

– Ошхонадаги Неъмат акангизни, ўқитувчилар хонасидан Сабоҳон опани айтиб келинг. Хуршидаҳон, сиз чиқиб тайёрланинг. Бир соатдан сўнг борамиз. Неъматжон билан Сабоҳон опа нима гаплогини билмай, директор хонасига киришди. Директор:

– Неъматжон, бир кило қўй гўшти олиб кириб, зира-пиёзларидан қўшиб димлаб берасиз. Ниҳоятда лаззатли, юмшоқ бўлсин. Касал кўргани борамиз.

– Сабоҳон опа, битта савоб ишга борамиз. Хуршидаҳонни дадаси билан учраштирамиз. Ҳожи бобо касал экан.

– Хуршида «Ота» демас эди, «хўп» дедими?

- Ҳа зўрға кўндирдим. Ўзиям бир соат уриндим. Энди Ҳожи бобонинг катта қизи Замирага телефон қиламан. Хуршидани олиб борсак, тутун қайтариб турмасин, - деди-да, телефонда у билан узоқ гаплашди.

- Сабохон опа, ҳушёр бўласиз, алоқа тиклансин, ўрталаридаги адоват ювилсин. Ажаб эмас, Ҳожи бобо қизини (энг катта қизини) кўриб соғайиб кетса... Улар уч аёл - Мамлакатхон, Сабохон опа Хуршидаҳон касал кўргани - Нуриддин ҳожи бобонинг хонадонига келишди. Улар дарвозадан киришлари билан ҳожи бобонинг қизлари, келинлари, икки ўғли, кампири очиқ чеҳра, лабларида кулгу билан кутиб олишди. Бобонинг катта қизи Замира биринчи бўлиб икки кўлини Хуршидага узатган эди. Мамлакатхон кулиб:

- Ҳисобмас, кучоқлашиб кўришасизлар, - деди. Шундан кейин Замиранинг сингиллари Моҳира, Хотира, Собиралар ҳам кучоқлашиб кўришди. Хуршида юраги тўлиб, ўзини тўхтата олмай йиғлар эди. Бу севинч, шодлик йиғиси эди. Замира меҳмонларни дадаси ётган хонага олиб кирди. Бобо эшикдаги «келинг-келинг»ларни эшитиб сергакланган эди. У олдин Мамлакатхон билан, кейин Сабохон опа билан ётган жойида бошини улар томонга буриб сўрашди. Мамлакатхон:

- Ҳожи бобо, қизингиз Хуршидаҳонни олиб келдик. Секин туриб сўрашасизми? - деган эди, бор овози билан:

- А!.. Қани? - деб юборди. Титраган қўллари билан кроватнинг қирғоғини ушлаб, биров ёрдам қилмаса ҳам, туриб ўтирди. Ҳамма ҳайрон. Чой олиб кираётган Моҳира кўлида чойнак билан тўхтаб қолди. Кампири Кумри хола чўчиб, чоли томонга ўтди. Хуршида энгашиб, икки кўлини дадасининг орқасига ўтказиб, пешонасидан, соқолли юзларидан ўпди. Ўзини йиғидан тўхтатиб:

- Дада, дадажон, мен келдим. Мени кечиринг, гуноҳкор қизингиз Хуршидани кечиринг. Ёшлик қилиб дилингни оғритган бўлсам, кечиринг, дадажон, - деди-да, оёқ томонга чўккалади. «Мен Хуршидаман» деган сўзни эшитган бобо ўзини тўхтата олмай йиғлаб юборди. Ота-боланинг кўришиб йиғлашганига гувоҳ бўлганларнинг ҳам кўзларидан ёш тўкилди. Замира аста келиб:

- Опа, дадам чарчаб қолмасин, - деб тўшака имо қилди. Сабохон опа секин Хуршидага:

- Дўпписини кийгизинг, оёқ-қўлларини авайлаб уқалаб ўтиринг, - деди. Моҳира дастурхон тузаган эди, чой қуйилди, нонлар синдирилди. Меҳмонлар келтирган дастурхон очилди.

- Дада, бир пиёла иссиқ чой ичасизми? - деди Замира.
- Олдин меҳмонларга, Хуршида қизимга, сўнг менга бир пиёла бер, - деди ҳожи бобо.

- Ҳожи бобо, қизингиз Хуршидаҳон сизга озгина иссиқ овқат олиб келипти. Жуда лаззатли экан. Шифо бўлсин деб ейсиз, - деди Мамлакатхон кулиб.

- Агар Хуршидаҳон келтирган бўлса, албатта, ейман. Қани берингларчи озгина, - деди кроватга жойланиб ўтириб. Овқатдан кейин бобо меҳмонлар билан худди соғ одамдай гаплашиб ўтирди. Кампири Кумри хола чолига зимдан қараб севинди. У гўё тузалганга ўхшарди, унинг кўзига. Хуршидаҳон дадасидан ёшлик қилиб қилган гуноҳлари учун узр сўради, анча кўз ёш қилди.

- Сиз гуноҳкор эмассиз, қизим. Ёшлик - нодонлик. Оталарнинг бағри кенг бўлади. Фарзандларини айбини, гуноҳларини кечиради. Собира, орқамга болиш кўй, қизим. Белим толди, - деди-да, бир «уҳ» тортиб, сўзида давом этди, - Сизни, барибир, бир кун бўлмаса, бир кун келади, деб умид қилиб юрдим. Мана, ниятим холис экан. Оллоҳ етказди... «Уҳ», мен сизни эсдан чиқарганим йўқ. Ўтган йили телевидениедан келган мухбирларга ҳам:

- Фарзандим ўнта: бештаси қиз, бештаси ўғил. Катта қизим - олий тоифали ўқитувчи, кичиги врач, иккитаси тарбиячи, ўғилларим инженер, фермер, қурувчи, шофёр деб роса мақтандим. Қизим, рўйхатда Сиз биринчи ўриндасиз, ҳа. Моҳира, чойингдан бер, набиралар 29 та.

- Раҳмат, дада, - деди ўй суриб ўтирган Хуршида.

- Мана, укаларингиз билан танишдингиз. Ҳаммаси яхши, берганига шукур. Мендан кейин ҳам тинч яшанглар, «борди-келди»ни узманглар. Кўп одамлар «отадан ёлғизман, ака-укам, опа-синглим йўқ», деб ўқсийди. Сизлар, Оллоҳга шукур, ўнтасизлар. Кампир, болишимни тўғрилаб кўй... Ҳаммаларинг ўқимишли уйли-жойлисизлар.

- Ҳожи бобо, энди бизга рухсат беринг, турамиз, - деди Мамлакатхон бобога қараб ширин табассум билан.

- Ўтиринглар, Моҳира қизим ошга уста. Ош қилиб беради.

- Раҳмат, ишларимиз кўп. Бошқа келамиз, энди бизга дуо. Хуршидаҳонни, болаларини бир дуо қилинг, - деди Сабоҳон опа кулиб. Ҳожи бобо бир энтиқиб, икки кафтини очиб узундан-узоқ дуо қилди. Айниқса, қизини йўқлаб келгани учун қайта-қайта унга Оллоҳдан умр, ризқ, обрў, хотиржамлик, болаларига бахт сўради.

Меҳмонлар жуда хурсанд бўлиб қайтди. Мамлакатхон елкасидаги оғир бир юкдан халос бўлса, Хуршидахон қалбидаги бир парча қора доғни ювгандай бўлди.

- Энди, Хуршидахон, тез-тез келиб туринг. Қумри холани қаранг, сизни ўз қизидай қабул қилди. Сингилларингиз, укаларингиз ҳам яхши экан, - деди Сабо опа Хуршидани туртиб. Орадан тўрт кун ўтди. Мамлакатхон Жўраева эрталаб ишга келаётган эди, маҳалла оқсоқоли Нўъмонжон ҳожи қаршисидан чиқиб қолди. Улар ҳол-аҳвол сўрашди, мактабдаги янгиликларни сўради (ота-оналар комитетининг раиси-да). У Нуриддин ҳожи билан қизининг учраштирганидан жуда хурсанд бўлди.

- Мамлакатхон, ота-бола ўртасидаги узилиб кетган риштани боғлаб жуда яхши иш қилибсиз. Жуда хурсанд бўлдик. Оқсоқоллар сизни дуо қилди. Кеча, дам олиш куни Хуршидахон эрининг «Нексия»сида ўғилларини, қизларини олиб келиб, кечга қадар меҳмон бўлишти. Ҳожи хурсанд. Қаранг, соғайиб эшикларга чиқипти. Синглим, жуда катта савобга қолдингиз. Бугуннинг ҳақиқий раҳбари шундай бўлиши керак. «Раҳмат», деб дуога қўл очди.

13.06.2013 йил.

МУСО АЛАЙҲИССАЛОМ ВА ҚАССОБ

Мусо алайҳиссалом Оллоҳдан сўради:

- Эй, парвардигори олам, мен жаннатда ким билан бўламан?

- Сен жаннатда фалон шаҳарнинг фалон кўчасидаги қассоб йигит билан бирга бўласан, – деб жавоб берди Оллоҳ таоло Мусога.

Мусо алайҳиссалом ҳайрон бўлди. У ўзича ўйланди: «Мен пайғамбар бўлсам. Жаннатда ўзимдан олдин ўтган минглаб пайғамбарлар билан бирга бўлмай, наҳот, оддий бир қассоб билан бирга бўлсам?» У узоқ вақт ўй сургандан сўнг бир қарорга келди: «Эҳтимол, у қассоб қайсидир бир амали, яхши бир хислати билан Оллоҳга ёққандир. Шу сабаб мен билан бирга бўлса керак. Қани, уни излаб топай. Қандай яхши хислат эгаси экан?»

Мусо алайҳиссалом Парвардигор айтган шаҳарни, қассобнинг дўкони жойлашган кўчани топди. Қассоб – оддий қассоб. Одамлар келяпти, гўшт олиб кетяпти. Бошқа қассоблардан ҳеч қандай фарқи йўқ. Пайғамбар бир чеккада томоша қилиб турди: қассоб гўштнинг лаззатли, талиқ, ширин қисмидан бир парча кесиб олди. Бир оқ матога ўради, дўконни беркитиб, уйга кетмоқчи бўлди. Мусо алайҳиссалом унинг йўлини тўсиб сўрашди ва:

- Биродари азиз, мен узоқ бир юртдан келган мусофирман. Бу кеча сизникида тунасам? Рухсат беринг, - деди. Қассоб рози бўлди, уйига бирга олиб кетди. Меҳмонга яхши жойлар ҳозирлаб ўтқазди, олдига нозу неъматлар қўйди. Ўзи дўкондан олиб келган гўштни қийма қилиб, димлаб пиширди. Махсус идишга солди. Уйнинг тўри томонидаги беланчакни авайлаб олди. Мусо алайҳиссалом не кўз билан кўрсинки, унда оқ либосда, оппоқ пар тўшакда гўдак каби бир кампир ётар эди. Қассоб кампирнинг қўлларини, лабларини ювиб артди, овқатни майдалаб егизди. Кампир худди қуш уясидаги жажоки полапон сингари овқатнинг кичик луқмаси борганда оғзини очиб турар эди.

Қассоб овқатдан сўнг чой ичкизди. Кампирнинг оғзини артиб, яна жойига аста кўтариб олиб қўйди. У пайғамбарга:

- Меҳмон, узр, бу менинг онам. Юздан ошган. Ўзим қарайман. Бировга ишонмайман, – деди.

Мусо алайҳиссалом унга раҳмат айтди. Беланчақдан овоз чиқди:

- Ўғлим, сен жаннатда Мусо алайҳиссалом билан бирга бўласан.

30.09.1960 йил.

ЙЎҚОЛГАН ОЛТИН ВОҚЕАСИ...

Пайғамбарлардан бири – Мусо алайҳиссалом Оллоҳ билан гаплашиб турар, жуда кўп нарсаларни сўраб билиб олар эди. Кунларнинг бирида у Оллоҳ билан юзма-юз суҳбатлашди. У сўради:

- Эй, мени яратган парвардигорим! Сен Одилсан! Одиллигингни менга ҳам билдирсанг. Мен ҳам умматларимга одиллик нима эканлигини ўргатсам.

Оллоҳ жавоб берди:

- Эй, Мусо, менинг одиллигимни билмоқчи бўлсанг, фалон ерда бир қудуқ бор. Шу қудуқ ёнига бориб тур. Ўзингни панага ол, бўлаётган воқеаларга аралашма, одамларга кўринмай ҳар бир ишни диққат билан кузат.

Мусо алайҳиссалом эртасига ўша қудуқ ёнига борди, ўт-ўланлар орасига беркинди. Қуёш атрофни ниҳоятда қизитди. Одамлар ҳам, жониворлар ҳам чанқайдиган даражада ҳаво исиди. Мусо алайҳиссалом Оллоҳдан сабр тилаб, нима ҳодиса рўй беришини кутиб ётди. Ана, узоқдан бир отлиқ киши кўринди. У қудуқ олдига келди. Отдан тушди. Қудуқдан сув олиб, олдин ўзи тўйиб ичди, сўнг отини суғорди. Чарчаган бўлса керак, қудуқ ёнидаги дарахт соясида анча вақт ўтириб дам олди. Отининг афзалларини тузатди. Яна йўлига равона бўлди. Унинг кичик бир тугунчаси эсидан чиқдимиди ёки ўзи қолдирдимиди, ўтирган ерида қолиб кетди. Бу нима эди? Мусо алайҳиссаломга маълум эмас. У бу ҳодисани кузатишда давом этди...

Узоқдан икки бола келяпти. Иккаласи бир хил ёшда. Улар қудуқ лабига етиб келиб, ўзларини сув оладиган идишга уришди. Сув олишиб тўйиб-тўйиб ичишди. Дам олиш учун бўлса керак, отлиқ киши дам олган сояга боришди. Бирдан отлиқ қолдириб кетган тугунни топишиб олди. Қўлларига олиб очиб кўрдилар. «Олтин», «олтин» деб севинишди. Улардан бири:

- Юр кетдик. Биров келиб қолмасин, тагин, – деди.

Иккинчиси:

Муаллиф ҳамқишлоқлари билан.

Ижод - меҳнат.

Муаллиф оила аъзолари билан.

Муаллифнинг собиқ ўқувчилари.

- Бизга худо берди. Юр, онамга олиб бориб берамиз, - деди. Болалар ўзларида йўқ севинишиб кетишди.

Мусо алайҳиссалом сабр билан яна қудуқ атрофида бўлаётган воқеаларни кузатишда давом этди. Ана, бир ожиз кекса келаяпти. У ҳассаси билан йўлнинг ўйдим-чуқурини аниқлаб, аста қадам ташлаяпти. Ожиз кекса қудуқ олдига келиб (олдин ҳам келган бўлса керак) сув олиб ичиш учун уринди, ололмай турган эди, узоқдан бир отлиқ кўринди. У отни ниҳоятда тез чоптириб келди-да, отдан тушди. Бу ҳалиги тугунини қолдириб кетган отлиқ экан. У ожиз кекса ёнига келиб:

- Мана бу ердаги тугун қани? – деди. Ожиз кекса:

- Мен ҳозир келдим. Тугунни қаердан билай? – деди.

- Тугунни сен олгансан. Сендан бошқа одам бу ерга келгани йўқ. Беркитган ерингни айт.

- Жон биродар, ишонинг, ҳозир келдим. Сувга ташнаман, – деб ялинди, ёлворди. Отлиқ унинг ёқасидан тутиб, дўқ урди, ҳақорат қила бошлади:

- Топмасанг, ҳозир ўлдираман, – деди.

Ҳақоратланган, хўрланган ожиз кекса ҳам уни ҳақорат қилиб юборди. Отлиқ келган киши, «мол аччиғи - жон аччиғи» деганларидек, кексани қилич билан чопиб ташлади. Атрофни жон ҳолатда қидирди – тугун топилмади. Сўкина-сўкина йўлга тушди. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, Мусо алайҳиссаломга Оллоҳдан ваҳий келди:

- Эй, Мусо! Воқеаларни кузатдингми?

- Кузатдим. Аммо бу воқеаларнинг тафсилотини ўзинг билдир. Ўзинг билгувчисан! Эй, мени яратган парвардигорим! – деди Мусо алайҳиссалом.

Мусо алайҳиссалом кузатган воқеаларнинг тафсилоти кейин маълум бўлди.

...Қудуқ ёнига келган биринчи – отлиқ киши, катта бой бўлган. У ўта зикна, раҳмсиз, бешафқат, ниҳоятда ҳасис. Жуда кўп одамларни - қарол ва чорикорларни, мардикор ва бева-бечораларни ишлатиб, ҳақ бермас, турли баҳона ва сабаблар кўрсатиб қувиб солар эди. Ўшандай одамлардан бирини ўн йилдан ортиқ ишлатган. Касал бўлиб қолганда, «касалсан» деб ҳайдаб юборган эди. У одам қазо қилгандан кейин хотини Ҳасан-Ҳусан ўғил кўрган. Ҳалиги икки бола ўша Ҳасан ва Ҳусан экан. Улар отасининг юзини кўрмаган, кимда ҳақи бор, кимдан қарзи бор, билмайди. Улар отасиз қийналиб ўсган. Ҳалиги тугундаги олтин ўша икки етимга насиб этди. Бу олтин оталарининг узоқ йиллик оғир меҳнатининг ҳақи эди, болаларига

насиб этди. Болаларнинг «бизга худо берди» деган гапида жон бор эди. «Бировнинг ҳақи бировда қолмайди» деган ҳикмат шу бўлса керак. Бу воқеа Оллоҳнинг одиллигига бир мисолдир. Ҳақиқат қарор топди.

...Иккинчи воқеа – ожиз кекса воқеаси. Бу одам йигитлик даврида ўғирлик билан шуғулланган. Катта ўғри бўлган. Бойларнинг бойликларини ниҳоятда усталик билан ўмарган. Кунларнинг бирида бир бойнинг уйига тушади, тилло буюмларни олиб чиқаётганда, бой уйғониб кетади. У уйқусираган ҳолда «сени танидим» деб юборади. Ўғри сирни яшириш учун бойни қилич билан чолиб чиқиб қочади. Чопилган бой ҳалиги тугун қолдирган бойнинг отаси бўлган. Отаси чопилганда у онасининг қорнида эди. У ҳам юқоридаги Ҳасан-Хусанлар каби отасининг юз-кўзини кўрмаган, кимда ҳақи бор, кимдан қарзи бор, билмайди. Ҳатто, отасини қайси ўғри чопиб ташлаган, айтолмайди.

Агар билса, эрта қачон отасининг қасосини олган бўлар эди. Одам ўлдирган, ўғирлик қилган киши Оллоҳнинг қаҳрига учраганми, халқнинг нафратига қолганми, ожиз бўлиб қолган. У сув ичиш ниятида қудуққа келган эди. Оллоҳнинг қудратини қаранг: у бегуноҳ чопилган одамнинг ўғли томонидан бегуноҳ чопилди. «Жиноят жазосиз қолмайди» деганлари шу бўлса керак. Хулоса шуки, ким яхшилик қилса, ажрини кўради, ким ёмонлик қилса, жабрини тартади. Бу иш ҳам Оллоҳнинг одиллигига яна бир ёрқин мисолдир.

Мусо алайҳиссалом Оллоҳга мурожаат қилиб:

- Эй, мени Яратган парвардигорим! Сенинг одиллигингга қойим бўлдим. Сен Одилсан! Сен билгувчисан! Сенинг Одиллигингни умматларимга ўргатиш менинг олий вазифам, – деди.

7.02.2011 йил.

ЎЗИ ЖАННАТДА ЭКАН

Пайгамбаримиз Расулуллоҳ (с.а.в.) саҳобалар билан анор боққа кирипти. Боғбон азиз меҳмонларни ниҳоятда зўр эҳтиром ва ҳурмат билан кутиб олипти. Мевасининг энг яхши пишган, сархил навларидан дастурхонга келтирипти. Хуллас, зиёфат шоҳона бўлипти. Қайтишларида совғалар берипти. Боғбоннинг отаси - анорларни эккан инсон оламдан ўтган экан. Расулуллоҳ (с.а.в.) узун дуодан сўнг:

- Шу анорларни эккан одамнинг жойи жаннатда бўлсин, омин, – деб дуо қилипти. Боғбон хурсанд бўлиб, меҳмонларни кузатиб қўйипти. Орадан бир неча кунлар ўтипти.

Тасодифни қарангки, Расулуллоҳ (с.а.в.) яна ўша саҳобалар билан узум боққа кирипти. Яна олдингидай ҳурмат-эҳтиром, яхши жойлар, ҳуюқ дастурхон... узумнинг энг лаззатли, ширали навларидан танаввул қилишипти.

Боғбон хурсанд бўлиб, совғалар берипти.

Расулуллоҳ (с.а.в.) узундан узоқ дуо қилипти. Аммо «узум эккан боғбоннинг жойи жаннатда бўлсин» демапти. Буни кузатиб турган бир саҳоба йўлда Расулуллоҳга:

- Кеча анорзорда «анор эккан боғбоннинг жойи жаннатда бўлсин» деган эдингиз. Бугун узум эккан одамга шу дуони айтмадингиз? – деди. Шунда Расулуллоҳ:

- Узум эккан одам ўзи жаннатнинг ичида юрипти-ку, яна мен уни «койингиз жаннатда бўлсин, дейманми?»... - деган экан.

Байт:

- Узум эккан жаннатидур, - деди Расули Оллоҳ,

Эй, Раҳимий, шод бўл сен, чун отанг боғбон, узум...

30.06. 1971 йил.

САХИЙЛИГИМ БОИС...

Амир Темур Шероз шаҳрини томоша қилиш учун аёнлари билан чиқди. Улар шаҳарнинг гавжум жойларидан ўтиб бораётса, муюлишда бир гадо ғазал ўқиб турибди. Устлари хароб, елкасида нурсиз ридо, ёнида катта качкул осиглик, оёқ яланг, бошида эски кўк салла, салланинг бир учи кўкрагига туширилган, узун соқоли билан оқ-кўк бўлиб, кўкрагини «безаб» турибди. Кексанинг ёши саксондан ошган бўлса ҳам, овози ширали. Соҳибқирон қизиқиб, унинг рўпарасида тўхтади, ўқиётган ғазалларини мириқиб тинглади. Бир ғазал тугаб, иккинчи бир ғазалнинг матлаасини:

Агар кўнглимни шод этса ўшал Шерози жонони,

Қаро холига бахш этгум Самарқанду Бухорони, – деб айтиб бўлган эдики:

- Тўхтанг! – деди аччиқланган Соҳибқирон чолга яқинроқ келиб:

- Мен не қийинчиликлар билан Самарқанд ва Бухоро шаҳарларини бунёд қилаётган бўлсам-у, Сиз, қария, шерозлик бир қизнинг битта қора холига бахшида этиб турибсиз. Ҳозир сизни жазолашим керак эди шу байтингиз учун, қарилигингиз, мени бу ишдан қайтаряпти. Бу не ҳолки, ўзингиз, кийимингиз, кўринишингиз бир аҳволда, яна менинг бир эмас икки шаҳримни совға қиляпсиз.

Чол қаршисида ясовуллар билан турган инсон Амир Темур эканлигини сезиб:

- Олампадох, узр. Менинг сиз кўриб турган ҳолатим, кийимим, қилаётган бу ишим, сиз эшитган байтим сахийлигим боис. Агар мен сахий бўлмаганимда, бу ҳолатга тушмаган бўлур эдим, юқоридаги икки мисрани айтмаган бўлур эдим, – деди.

Соҳибқирон чолнинг гапидан лол бўлди, тасаннолар айтиб, совғалар берди, бу мўйсафид форс-тожик адабиётининг йирик вакили, дунёга машҳур бўлган шоир – Ҳофиз Шерозий эди.

01.02.1973 йил.

ЕТМИШ ДАРРА ҚАЙСИ ГУНОҲИМ УЧУН?

Донишманд кишилардан эшитган ривоятларимдан бирини азиз ўқувчиларимга баён этаман.

...Эмишки, бир йигит бир қулоч наридан ип иргитиб, игнанинг тешигидан ўтказиб юборар эмиш. Бу билан шуҳрат қозонибди.

Бу хабар подшо қулоғига етибди. Подшо йигитни саройга чорлаб, унинг ҳунарини кўриб тасаннолар айтибди. Ҳақиқатда, йигит ҳеч инсон қила олмайдиган иш бажарган. Подшо хазиначини чақириб, йигитга бу ҳунари учун етмиш танга пул беришни буюрибди. Пулни олган йигит хурсанд. У пулни чўнтагига жойлаштираётганда подшо миршаббошига фармон берибди:

- Йигитга шу ернинг ўзида етмиш дарра урилсин.

Кўрқиб кетган йигит миршаббошининг қўлидан шоҳ томон интилиб:

- Олампадох, хунаримга етмиш танга бердингиз, раҳмат. Етмиш дарра қайси гуноҳим учун? – деб йиғлабди. Шунда подшо йигитга:

- Етмиш танга ҳунаринг учун. Етмиш дарра халққа керак бўлмаган ҳунарни ўрганганинг учун, – деган экан.

10.08.1975 йил.

ДУНЁДА ЭНГ ХУНУК КИМ?

Баҳромжон Ҳайдаров деган укамиз янги уйга кўчиб чиқди. Шу муносабат билан ҳовли тўйи қилди. Биз, кексалар катта, безатилган меҳмонхонада ўтирдик. Қўшни қишлоқдан Обидхон қори келган. Хатми Куръон бўлди. Обидхон қори жуда яхши, ҳаммага ёқадиган масала қилди. Қори гапдан тўхтаган эди, дўстим Муҳаммадбек:

- Обидхон, битта савол бор, – деб қолди.

- Майли, эшитамиз, - деди қори чойини хўплаб.

- Бир укамиз тўй қилди. Отасини тўйга айтса, бормади. Ораларида анча гап ўтган экан. Шунга нима дейсиз? Ҳамма жим.

- Бу саволингизга жавоб беролмайман. Аммо бир ривоят айтиб бераман. Ундан ўзингиз хулоса чиқариб оласиз. Майлими?

... Узоқ ўтмишда, Мисрда Фиръавн деган подшо ўтган. У бутун дунёни олиб, ўзини «Худоман, энди менга сиғинасизлар» дебди. Шунда Оллоҳнинг қаҳри келиб, унга бир дард берган экан: бутун бадани оқариб, сув бўлиб, чакиллаб оқиб турар эмиш. Бу мохов дегани бўлса керак. Яна Оллоҳ билади. Подшо эмасми, ҳафтада бир марта тахтга чиқар экан. Ҳамма жойи оқ ипак мато билан ўралган. Фақат кўзи, лаби очиқ холос. Шу куни халқнинг арзини эшитади, амалдорларга иш тақсимлайди... Ҳафтада бир кун ҳаммомга тушади. Ҳаммомга кирган куни жуда кўп миршаблар ҳаммом атрофини кўриқлар, битта қушни ҳам шу томонга учирмас экан. Сабаб, подшонинг баданига кўзи тушмасин. Кунлардан бир куни Фиръавн маза қилиб ювинаётганда, шайтон ҳаммомга кирибди, уни маҳкам қучоқлаб олибди. Биласизлар, шайтон ниҳоятда хунук, бадбашара, ким кўрса, кўрқиб қочадиган маҳлуқ. У Фиръавнга:

- Энди қўлга тушдингми? Нима қилай? Битта саволим бор: шунга жавоб бер, - дебди.

- Майли, жавоб бераман, - дебди Фиръавн.

- Рост айт: ким хунук? Сеними, менми?

- Сен хунуксан, - дебди Фиръавн.

- Йўқ, сен хунуксан.

- Йўқ, сен хунуксан. Шайтонсан. Қара, ё ҳайвон эмассан, ё одаммассан.

Шунда Шайтон:

- Хўп, мен хунукман, бадбашараман. Аммо ўз фарзандларим мендан жирканмайди. Мен одамлар орасида бемалол юраман. Кўп одам мени ўзига дўст деб билади, менинг гапимга киради, менинг маслаҳатим билан иш қилади. Сен-чи? Хотининг, фарзандларинг, амалдорларинг, халқинг сендан жирканади. Ҳафтада бир марта тахтга чиқасан - ҳамма жойинг берк. Ҳозир иккаламиз шундай ҳолда бозор майдонига чиқамиз. Қани, халқ кимдан кўрқиб қочар экан? Сенданми, менданми?

Шайтон қараса Фиръавн бўшашяпти. Энди «мен хунукман» деб юборадиган аҳволда. У руҳан чўккан эди.

- Тўхта, - деди Шайтон. - Сен менинг дўстимсан. Менинг гапимга кириб шу аҳволга тушдинг - ўзингни «Худоман» деб эълон

қилдинг. Хафа бўлма, иккаламиздан ҳам хунук, бадбашара одам бор, - дебди.

Фиръавн севиниб кетиб:

- Ким у? Айт! – деб юборди.

- Бу ўз пушти камаридан бўлган фарзандини қаргаган ота, - деди-ю Шайтон кўздан ғойиб бўлди.

15.08.1975 йил.

ПОДШОНИНГ ЭЛЧИСИ...

Бир подшо яқин дўстини узоқ, бир мамлакатга элчи қилиб юбормоқчи бўлибди. Шу орқали икки мамлакат ўртасидаги савдо-сотик, борди-келди, маданий-маърифий алққани яхшилашни ният қилган эди. Дўстини саройга чақириб, ўз мақсадини баён этибди. Дўсти узр сўраб:

- Мен, аввало элчилик қилмаганман. Иккинчидан, у мамлакатдаги халқнинг тилини, урф-одатини билмайман, - дебди. Шунда подшо:

- Сен қўрқма таржимон бераман. Бемалол фикр алмашасан. Сен жуда онгли, фикрли инсонсан. Ҳар бир майда нарсадан катта хулосалар чиқара оласан. У юртга боргач:

- Ариқларидаги сувига боқ - лойқами тиниқми, ҳар турли ахлат, хашак оқмаяптими? Йўлига боқ - покизами, дарвозаларининг олдида гуллар борми? Булар шу ердаги халқнинг орасталигини, қалбининг поклигини кўрсатади. Ораста, қалби лок эл бой бўлади. Бозорига боқ - мамлакатнинг бойлигини кўрсатади, у мулкчилик нишонаси. Масжидига боқ - динга эътиқодини, одамларнинг иноқлигини, меҳру-оқибатини кўрсатади, у бирлик нишонаси. Кийимларига боқ - маданиятини кўрсатади.

- Етарли, хўп, бораман, - дебди подшонинг дўсти. - Сиз айтган нарсаларга эътибор бераман.

05.05.1977 йил.

УКАСИ ЎЛГАЧ, «ДОД» ДЕБ ЙИҒЛАДИ...

Бир мамлакатга душман бостириб кирибди. Подшо ҳаммани, ҳамма нарсани урушга, душманни тор-мор қилишга, мамлакат худудидан қувиб чиқаришга чорлабди. Ўзининг икки ўғлини, бир укасини ҳам жангга юборибди. Жанг ниҳоятда қаттиқ бўлибди. Душман ҳам бўш келмас эмиш. Подшо ҳам жанг майдонида жангчиларни ғалаба қозонишга илҳомлантириб турибди. Уни

қўриқлаётган ясовулар тез-тез яхши-ёмон хабарларни етказиб турар эмиш. Бир ясовул жанг майдонидан жон ҳолатда чиқиб:

- Олампаҳоҳ, бир қошиқ қонимдан кечинг. Катта ўғлингиз қаҳрамонларча ҳалок бўлди, – деб йиғлаб ер ўпибди.

- Майли! Олға, тўхтатманг жангни! – дебди. Орадан бир соат ўтиб бир ясовул «дод» деб келиб:

- Олампаҳоҳ! Олампаҳоҳ! Кичик ўғлингиз шаҳзода қаҳрамонларча ўлди, – дебди. Подшо яна қатъий туриб:

- Майли, бу – уруш. Қурбонсиз бўлмайди. Давом этинглар, олға! Сизларга Оллоҳ ёр бўлсин. Душман чекинса бас, – дебди. Учинчи ясовул жанг майдонидан югуриб чиқиб ер ўпибди:

- Олампаҳоҳ! Олампаҳоҳ! Бир қошиқ қонимдан кечинг! Укангиз душманнинг бир нечасини ер тишлатди. Охири ўзи ҳалок бўлди, – деб йиғлабди. Подшо «укангиз» сўзини эшитиши билан «дод» деб йиғлаб юборибди. Атрофида турган аёнлари ҳайрон. Нега ўғилларини «ўлди» деганда йиғламаган подшо «укангиз ўлди» деганда «дод» деб юборди.

Уруш ғалаба билан тугади. Мамлакатда тинчлик ҳукм сурди. Кунларнинг бирида, подшо дам олиб ўтирганда аёнларидан бири подшога юқоридаги саволни берибди.

Подшо уҳ тортди:

- Ўғилларим ўлганда йиғламадим. Сабаби, хотиним бор, Оллоҳ берса, яна туғиб беради. Яна ўғил кўришим мумкин. Укамнинг ўлганини эшитиб «дод» деб юбордим. Сабаби, отам ва онам ўлиб кетган. Менга ким ука туғиб беради. Ҳеч ким менга ҳақиқий ука бўла олмайди, – деган экан.

08.02.1978 йил.

СЕНИ ҚУЛ БОЗОРИДА СОТАМИЗ

Ўтмишда бир чол қозихонага арз қилиб кирибди:

- Жаноби қози, бир арз билан келдим: бешта ўғлим бор. Ҳаммаси уйли-жойли. Алоҳида-алоҳида бўлиб яшайди. Биз кампир иккимиз алоҳида яшаймиз. Ўғилларим, негадир хабар олмай қўйишди. Илтимос, бир чақириб, мени айтди демай, насихат қилсангиз. Зора, онаси иккимиздан хабар олиб турсалар. Иқтисоддан қийналдик, руҳан эзиляпмиз. Ахир мен уларнинг отасиман, кампирим онаси.

Қози миршабларга буюриб, бешала ўғилнинг қўлларини боғлатибди. Улар ҳайрон. Қози энг катта ўғилга қараб:

- Сени эрталаб қул бозорида сотамиз. Қолган тўрттангни

қамаймиз. Аканнинг пули тугаганда, иккинчингни сотамиз. Сўнг учинчингни. Хуллас, ҳаммангни навбат билан сотамиз, – дебди.

- Қози почча, нима гуноҳ иш қилдикки, бизни кул бозорида сотасиз? – дебди катта ўғил.

- Бизнинг пулимиз нимага керак бўлди? – дебди иккинчи ўғил.

- Сенларнинг пулинг менга ҳам, подшоҳга ҳам керак эмас. Иккита бечора, муштипар қария бор. Улар оч, ғариб. Шуларга берамиз. Улар сизларнинг пулингизга муҳтож.

- Ким экан у, бизнинг пулимиз билан яшайдиган – сўрабди кенжа ўғил. Қози кулиб:

- Отанг билан онанг.

- Отам билан онам бунга йўл қўймайди, – деди учинчи ўғил.

- Ота-онанг сенларни йўқдан бор қилди, катта қилди, боқди, ювди, таради, уйлади, жойлади... Сенлар уларнинг ҳақиқий мулкисан. Бугун улар оч. Сотиб ейишга ҳақли. Ҳукмим қатъий, – деди қози кўзларини уларга тикиб.

- Жон, қози почча. Кечиринг, бугундан эътиборан мен ота-онамни ўз тасарруфимга оламан, – деди катта ўғил йиғлаб.

Укалари ҳам қозига ялиниб, ваъда беришди. Катта ўғилнинг қўли ечилди. У укаларига:

- Укаларим, бир-биримизга ўчашиб, ота-онамизга қарамадик.

Агар қози шундай қилмаганда, улар эсимиздан чиқиб кетган бўлар эди. Кул бўлиб сотилгандан, ўғри бўлиб осилгандан, «ота-онасини боқмабди, қарамабди» деган иснод ўғил фарзанд учун қанчалар оғирлигини ўйлаб кўринглар. Бу ҳам майли, ҳар биримизда ўғил бор, қайтар дунё, қилган ҳаракатимиз ўзимизга ҳам қайтиб келишини ўйлайлик. Қози почча, раҳмат. Бизнинг кўр кўзимизни очдингиз, қоронғу дилимизни ёруғ қилдингиз. Рухсат беринг, ҳозир ота-онамизнинг ҳузурига бориб, уларнинг фармониغا мунтазир бўламиз.

Қози йигитларга дуо берибди.

12.08.1980 йил.

ДАВЛАТ ҲАМ КҶР БЎЛАДИМИ?

Соҳибқирон Амир Темур равоқда дам олиб ўтирса, катта кўчадан бир кекса чолни бир бола етаклаб кетаётган экан. Чол баланд бўйли, серсоқол, кўзи ожиз эмиш. Қўлтиғида ғижоқ ва камон. Амир зерикиб ўтирган экан, мўйсафид билан суҳбатлашмоқчи бўлиб, миршаббошига:

- Кетаётган чол билан болани ҳузуримга олиб келинг! – деб

буйруқ берибди. Миршаблар уларни дарҳол равоққа - Соҳибқирон ҳузурига олиб келибдилар. Амир чолнинг кимлигини, қаёққа кетаётганини сўрабди. Чол:

- Мен бир бечораман. Ҳозир бозорга одамлар серкатнов жойга кетаяпман. Ғижокак чалиб ўтираман. Раҳмдил одамлар бир танга, ярим танга беради. Шу билан тирикчилик қиламиз. Бу бола - набирам, - деди.

Шунда Соҳибқирон:

- Қани, битта яхши куй чалинг-чи, эшитайлик, - деди. Чол аста ғижокагини олиб, ниҳоятда ширин бир куйни маромига етказиб чалипти. Соҳибқирон ҳаётида шунча куй тинглаб, бунчалар таъсирланмаган, бунчалар роҳатланмаган экан. Куй тугагандан сўнг кўзларини очиб:

- Раҳмат, санъатингизга тасанно! Исмिंगиз нима, отахон? - депти қизиқиб. Чол ғижокак билан камонни ерга қўйиб:

- Исмим - Давлат, Олампаноҳ, - депти. Шунда Соҳибқирон кулиб, чолга ҳазиллашибди:

- Давлат ҳам кўр бўладими, отахон? Чол Амирнинг ҳазил қилганини сезиб:

- Давлатнинг кўзи кўр бўлмаса, чўлоқнинг олдига келармиди, олампаноҳ? - деган экан.

Соҳибқирон ғижокакчининг аскиясидан шод бўлиб кулибди.

- Бугундан бошлаб бозорга бориб, ғижокак чалмайсиз. Сарой машшоқларига устозлик қиласиз, - дебди. Сўнгра хазиначини чақириб:

- Отахонга, набирасига бош-оёқ сарпо келтиринг. Унинг рўзғори, оиласини тиклаш учун минг динор пул беринг, - деди. Чол қиблага юз буриб ўтириб, Амир Темурни дуо қилибди. Эртасига эрталаб Сарой машшоқлари даврасига келибди.

10.11.1980 йил.

ЭНГ ХУНУК ОДАМ...

Ривоят қилишларича, бир катта давлатнинг вазири хушсурат, қадди-қомати ниҳоятда келишган, ширинсухан, оқ юзли, қора қош қора кўзли, суҳбатлашган одам яна суҳбатлашсам, дейдиган киши экан. Кунларнинг бирида шоҳ девонида ходимлари билан суҳбат куриб ўтирса, ясовуллардан бири:

- Вазири аъзам, Сизни бир кекса йўқлайдур, - деди.

- Олиб киринг, - деди. Ясовул кексани вазир ҳузурига етаклаб кирди.

Ё, алҳазар! Инсон ҳам шунақа хунук бўладими? Жуда озгин, буришган, кичкина. Унинг хунуклигини кўрган ҳар қандай одам кулар, ўзининг ҳуснидан шод бўлиб, Оллоҳга шукр айтар эди. Юзи бужур, пастки лаби кемтик. Бир кўзи косасидан анчайин чиққан, бурнининг учида ярагинг тиртиги бор. Қошлари ўсган, битта-иккита оқи бор. Хуллас, ниҳоятда хунук. Кийимлари тоза. Аммо биронтаси унга ярашмаган...

Вазир қучоқ очиб кўришди. Девонхонадаги ходимларнинг айримлари қўл учини узатди, айримлари нималарнидур баҳона қилиб, имо қилиб сўрашиб қўйди. Вазир унинг ишини битказди, махсус хонага – чойга таклиф қилди, у иши зарурлигини айтиб кўнмади. Вазир кўчага қадар ширин сўз, табассум, тавозе билан кузатиб қўйди.

- Вазири аъзам, бу одамга катта ҳурмат бажо келтирдингиз. Ким ўзи? – деди кулиб, энг тўрида ўтирган кекса ходим. Вазир:

- Эй, девон аҳли! Мен шу одамнинг даргоҳида ўсганман. Унинг нон-тузини еб ўсдим. У мени гўдаклигимда тупроқдан олиб қаддимни тиклади, боқди, ўқитди, одам қилди. Ана шу инсон бўлмаганда, менинг ҳолим не кечарди, Оллоҳ билади! Сизларнинг кўзларингга хунук кўринган инсон менинг кўзимга қуёш! У қалбимни, титроқ вужудимни иситган қуёш... Тунимни ёритган ой. Вазир бироз жим қолиб, кўзидаги ёш томчиларини артди. Энтикиб нафас олди-да, деди:

- Мен уни отам деганман. Оталик қилган. Умримнинг охиригача унинг хизматига тайёрман. Унинг қалбидай пок қалб, унингдек меҳри дарё қалб жуда кам бўлса керак. Инсоннинг ҳуснига боқманг, қалбига боқинг.

Қоп-қора бужмайган бўлса ҳам майиз

Уни дастурхонда қилишар азиз...

Сабабини биласиз – истеъмол қилинг:

Ҳам шифо, ҳам лаззат, таъмидур лазиз.

10.02.1988 йил.

ОНАСИНИ ОСОН АНИҚЛАДИ

Шаҳар қозисининг олдига икки аёл тўрт-беш ёшдаги бир болани етаклаб кирди. Аёлларнинг биринчиси қозига:

- Қози почча, бу менинг болам. Икки ёшлигида йўқотиб қўйган эдим. Бу аёл «менинг болам» деб бермаяпти, - деди. Иккинчи аёл:

- Йўқ, қози почча, бола меники. Менинг болам, бу аёл бекор айтди. Мен бермаيمان. Менга тухмат қиялпти, - деди. Биринчи аёл:

- Болани мен туққанман. Йўқотиб қўйганим рост. Гувоҳларим бор, – деса, иккинчиси:

- Йўқ! Мен туққанман, менинг болам, – деди. Хуллас, жанжал авжига чиқди. Улар қозихонани бошларига қўтаришди. Бола эса тинимсиз йиғларди. Қози аёлларни тинчлантирди. У бу масалани ҳал этиш учун бир восита топди:

- Бола икковингларникими? – деди. Улар бир-бирига гап бермай қози томонга интилиб, бараварига: «Менинг болам!», «Менинг болам!» дейишарди.

Шунда қози ирғиб туриб, эшик томонга қараб, бор овози билан:

- Жаллод! – деди.

Қозихонага қора кийим кийган жаллод кириб келди. Қозига энгашиб:

- Хизмат? – деди. Қози:

- Мана бу болани олиб чиқ. Бошидан охиригача тенг иккига бўл. Бир бўлагини бунисига, иккинчи бўлагини иккинчисига бер, – деди. Аёллар ҳайрон. Жаллод боланинг билагидан ушлаб, бир қадам босганида, биринчи аёл:

- Дод, боламини ўлдирманглар! Ўрнига мени ўлдилинглар, – деб жаллоднинг билагига осилди. Бор кучи билан ўзи томонга тортди. Иккинчи аёл ҳангу манг бўлиб қараб турарди. Жаллод буйруқ бажарувчи-да, бола билан билагига осилган аёлни судраб эшик томон икки-уч қадам босган эди, қози:

- Жаллод! – деди. Жаллод орқасига қаради.

- Тўхта! Бола билан аёлни қўйиб юбор, – деди қози. Қози жаллодга рухсат берди. У чиқиб кетди. Йиғидан ўзини тўхтата олмаган аёлни, болани юпатди. Қози биринчи аёлга:

- Синглим, бола сизники, – деди. Мана бу аёл сизга туҳмат қилган экан. Болада ҳеч қандай ҳаққи йўқ, – деди.

- Менинг гувоҳларим бор. Олиб келаман, – деди иккинчи аёл. Қози:

- Гувоҳ керак эмас. Қалбнинг гувоҳлиги етарли, у аёл оналик меҳрини намоиш қилди, – деди.

03.03.1988 йил.

АМИР ТЕМУР ҲАЖ ҚИЛМАГАН ЭКАН

Ўтмишда яшаган уламолар, олимлар, шоир ва илғор фикрли кишилар шоҳларни, амирларни, халққа раҳбарлик қилиб турган амалдорларни юртни одиллик билан идора қилишга чақирганлар. Фикримизнинг исботи учун халқ орасида соҳибқирон Амир Темури фаолияти билан боғлиқ бўлган бир ривоятни келтирамиз.

...Эмишки, Амир Темури давлат ишлари билан банд бўлиб, ҳажга бора олмаган экан. Умрининг охирида, армон-да, аёнларини чақириб:

- Ҳажга бир неча марта борган биронта кишини топсаларинг, илтимос қилсак, бир марталик ҳаж савобини берармикин? Рози қилардик, - дебди. Аёнлари дарҳол бир мўйсафидни келтирдилар. Бу киши умри давомида 29 марта ҳаж қилган экан. Соҳибқирон ҳожи бобони ҳурмат-эҳтиром билан кутиб олиб, тўридан жой кўрсатибди. Салом-алиқдан сўнг:

- Тақсир, мен давлат ишлари, жангу жадаллар билан бўлиб, ҳажга бора олмадим. Қазбатуллоҳни зиёрат қила олмадим. Имкони бўлса, бир мартабалик ҳаж савобингизни менга берсангиз? Рози қилсам. Кошки, Оллоҳ рози бўлиб, мен ҳам бешинчи фарзни адо этган бўлсам. Қиёмат куни Сизларнинг сафларингда мен ҳам турсам, - дебди.

Шунда ҳожи бобо бошини қуйи солиб:

- Олампазоҳ, мени авф этинг! Сиз аркони давлатни бир соат адолат билан идора қилганингиз савобини менга беринг. Мен 29 марта қилган ҳаж савобининг ҳаммасини Сизнинг номингизга ўтказаман, - дебди.

- Соҳибқирон бу жавобдан лол қолган экан.

10.01.1990 йил.

ЎЗИНГ ДОНОСАНУ ИШИНГ ЖИННИЛАРНИКИ

Бобомиз Алишер Навоийнинг устози Абу Лайс Самарқандийнинг «Бўстонул орифийн» номли китобида қизиқ ривоят баён этилган. Уни ўқувчилар ҳукмига айнан кўчираман:

...Эмишки, бир йигит:

- Юзта одам билан маслаҳат қилмагунча, уйланмайман, - деди. Бир кам юз киши билан маслаҳатлашди, биттаси қолди. Эртасига тонгда чиқди. Бахтини қарангки, бир жинни тўғри келди, биринчи одам шу бўлди. Жинни узун қамиш поясини от қилиб миниб олибди. Салом-алиқдан сўнг жинни:

- Эҳтиёт бўл, отим тепиб юбормасин, – деди.

- Мен сендан бир нарса сўрамоқчиман. Отингни тўхтат! Қандай аёлга уйлансам яхши бўлади? – деди йигит. Жинни ирғиб-ирғиб туриб:

- Отимдан нари тур! Тепади... Эшит... Аёллар уч хил бўлади. Бири – сенинг фойдангга, бири – сенинг зарарингга, учинчиси ҳам фойдангга, ҳам зарарингга хизмат қилади, – деди-да отига қамчи уриб:

- Чу, жонивор, кетдик, – деб йўлга тушди. Уйланмоқчи бўлган йигит ўзига-ўзи:

- Бу нима дегани бўлди? – деди-да, жиннининг орқасидан чопди:

- Эй, дўстим, тўхта. Тушунтириб гапир. Гапингни тушунмадим, – деди. Шунда жинни:

- Мен жинниман, десам, сен ҳам жиннимисан? Сенинг фойдангга деганим – бокира, мастура аёл. Унинг бутун қалби, муҳаббати сеники. Фақат сени дейди. Тушундингми? Сендан бошқа эркакни билмайди. Ўзини сенга бағишлайди. Сенга – зиёни, сенинг зарарингга хизмат қиладиган иккинчи тоифа аёл – фарзандли, эр кўрган аёл! У сенинг молингни еб, олдинги эрини ўйлайди, жисми сен билан, фикри, ёди биринчи эри билан бўлади. Ўшанга йиғлайди. Учинчи тоифа аёл – сенинг фойдангга ҳам, зарарингга ҳам хизмат қиладиган аёл – эр кўрган, бола кўрмаган аёл. Агар сен олдинги эридан яхши бўлсанг, сенинг фойдангга, ёмон бўлсанг, сенинг зарарингга хизмат қилади, – деди-да, отига қамчи босиб, йўлига равона бўлди.

Ҳалиги йигит бироз ўй суриб яна жиннини қувиб етди. У:

- Эй, дўстим, доноларнинг гапини гапирдинг-ку, қилаётган ишинг – жинниларнинг иши, бунинг сабабини айт, – деди. Жинни:

- Нарироқ тур! От тепмасин, ёш той. Эшит, сабабини айтаман, одамлар мени шу катта юртга қози қилишмоқчи эди, мен кўнмадим, хоҳламадим. Мажбур қилишди – кўнмадим, иложи бўлмади. Яна қистадилар. Ўзимни жинниликка солдим. Энди улар мени «жинни бўлиб қолди» деб қози қилишмайдиган бўлишди. Мен бу оғир ишдан қутилдим. Тушундинг, энди менинг орқамдан юрма. Чу, отим, – деб йўлига равона бўлди.

10.09.1997 йил.

ПОДШОНИНГ ЧОРИҒИ

Ривоят қилишларича, бир чўпон йигит фалакнинг гардиши билан подшо бўлиб қолибди. У мамлакатни тинч ва обод мамлакатга айлантирибди. У чўпон бўлгани билан ниҳоятда ақлли, доно, ишбилармон бўлган экан. Мамлакатдаги олимларга, шоирларга, халқнинг ҳурматида бўлган мударрису табибларга яхши шароитлар яратиб берибди. Мамлакат ҳудудидаги барча қадамжоларни, авлиёларнинг хонақоҳларини қайта таъмирлатибди.

Каналлар қаздирибди, катта-катта мевазор боғлар барпо қилдириб, кўлриқлар, мадрасалар, масжидлар қурдирибди. Хуллас, жуда катта ўзгаришлар қилибди. Бунинг сирини ҳеч ким билмас эмиш. Билишга қизиққанлар подшони кузатипти. Подшо тахтга чиққандан кейин ўзига сарой қурдирган экан. Саройнинг иккита кириш эшиги бўлиб, биринчиси хос эшик. Яъни, бундан подшонинг ўзи киради, ўзи чиқади. Ўзга кишилар – вазирлар, амалдорлар, арзга, бирор зарур иш билан келувчилар, меҳмонлар иккинчи эшикдан киради, шу эшикдан чиқади. Бош вазир хос эшикнинг сирини билиш мақсадида подшо йўғида хос эшикдан йўлакдан ташқарига чиқибди. Эшик остонасига қадам босганда пешонасига бир нарса «гул» этиб тегибди. Юзига чанг сачрабди. Қараса, хом теридан тикилган, чўпонлар киядиган оёқ кийими – чориқ. У анча эскирган, беш-олти йил кийилган, йиртилган жойларида яйловларнинг тупроқларидан, хас-ҳашакларидан ҳали бор. Бош вазир ҳайрон бўлди: ўйлаб-ўйлаб топди – шаҳоншоҳ бир вақтлар чўпон бўлган. Бу чориқ чўпонлик даврида кийган чориғи. Энди бу воқеанинг сирини, сабабини подшодан сўраш керак. Пайт пойлаб, шоҳ хурсанд турган вақтида вазир:

- Олампаҳо, бир савол берсам, айбга буюрмайсизми? – деди.

Подшо:

- Бемалол, сўранг, – деди. Вазир:

- Хос йўлакка эски чориқ илишнинг сабаби не? Ахир, киришингизда, чиқишингизда пешонангизга тегиб туради. Унинг гарди, чанги шоҳлик либосингизга қўнади. Таъбингиз андак хира бўлиши мумкин.

- Тўғри, – деди шоҳ. – Биласиз, мен илгари чўпон бўлганман. Саҳроларда, тоғу тошларда оч-наҳор қўй боққанман. Оллоҳнинг инояти билан бугун тиллодан ясалган тахтда ўтирибман. Бошимда шоҳлик тожи, устимда шоҳона либос. Халқ менга умид кўзи билан боқмоқда. Шундай дамда ўзимнинг кимлигимни, ўтмишимни унутмаслигим керак. Тахтга чиқаётганимда, тахтдан тушаётганимда

ўша чорик: «Хой, бола, ўтмишингни унутма», деб пешонамга тегиб туради. Шунда кўз олдимга мамлакатдаги ўзим кўрган меҳнаткаш халқ - чўпонлар, етим-есир, деҳқону боғбонлар келади. Иккинчидан, у мени инсофга, адолатга, ҳалолликка даъват қилиб туради.

10.10.1998 йил.

АМИР ТЕМУР МАРҲАМАТИ

Соҳибқирон Амир Темур ҳар сафар музаффар юришлардан қайтиб, Самарқандда ўзи қурдирган «Боғи беҳишт» оромгоҳида дам олар эди. Жойлардан ҳар хил хабарлар келса, уни хабардор қилишар, турли ўлкалардан элчилар келса, олдига рухсат сўраб, олиб киришар эди.

Бир куни Табриз шаҳридан нома келди. Номани келини – Мироншоҳ Мирзонинг рафиқаси, куюнчак Хонзода бегим ёзибди. Хатда Табриз ҳокими – амирзода Мироншоҳнинг ишратга берилгани, давлат ва девон ишлари ўз ҳолига ташлаб қўйилгани баён этилган. Мироншоҳнинг бундай ҳолга тушиб қолишига унинг мусоҳиблари (дўстлари, улфатлари) ҳожа Абдулқодир, Муҳаммад Коҳий ва устози Қутб Нойилар сабабчи эканлиги ёзилган. Бу хатни ўқиғач, Амир дарғазаб бўлди ва буюрди:

- Ҳар уч надимга ҳам энг олий жазо, ўлим! Бунда келтирилсин уларнинг боши. Чопарлар кушдай учди Табриз томонга. Фармони олийга мувофиқ Қутб Нойи билан мавлоно Коҳийнинг бошлари кесилдида, Соҳибқирон ҳузурига келтирилди. Аммо биринчи жиноятчи Абдулқодир қочиб, омон қолди, қатл қилинишдан. Тутишнинг, топишнинг иложи бўлмади. У қаландар бўлиб, дарвеш қиёфасида она юртини тарк этди. Дарбадарликда, сарсон-саргардонликда ҳаёт кечириб юрди.

Соҳибқирон ҳаёт тақозоси билан Ироқ юрти сари йўл олди. Бу юртнинг чекка бир шаҳрида, алоҳида бир жойда, амир учун қароргоҳ қурилди. У ўз машваратларини шу жойда ўтказар, ўзига хос амалдорларига буйруқ ва маслаҳатлар берар, элчиларни қабул қилар эди. Шундай фурсатларнинг бирида жаҳонгирнинг хос яқинларидан Шайх Нуриддин, Шоҳмалик, Худойдод бир ноёб хабар келтирди:

- Дом-дараксиз кетган Ҳожа Қаландар – Абдулқодир тирик, шу ерда. Дарвеш қиёфасида юрибди. Жаҳонгир дарғазаб бўлди-ю, буйруқ берди:

- Дарҳол тирик келтирилсин! Кўп фурсат ўтмай Абдулқодирни

келтирдилар. У остонада бош эгиб жим турди. Амир эса бир нафас тик боқиб унга:

- Сени ўғлим Мироншоҳга ўзим надим (маслаҳатчи) қилиб юборган эдим. Сендан бундай андишасизликни кутмаган эдим. Тузимга тупирдинг. Ўлимдан қочиб эдинг. Бугун қиличим домига келдинг. Мен қураётган катта давлат пойдеворини емираётган, уни вайрон қилмоқчи бўлган энг ашаддий душманам сен экансан, аблаҳ.

Ҳожа Қаландар тиз чўкди, ер ўпди.

- Мен итлик қилдим, Олампаҳо. Ўлимимга розиман. Икки оят «Қуръон» тиловат қилиб олай, сўнг ўлдилинг, – деди. Амир «Қуръон тиловати» деган сўзни эшитиб ўзини босди. Озгина ғазабдан тушди.

- Тур! Ўқи! Ўлимнинг олдидан Оллоҳ каломини тилингдан, дилингдан ўтказиб ол, қўлини ечиб қўйинглар, – деди ясовулларга. Қўллар ечилди. Ҳожа астойдил ўтирди, Қуръондан тиловат қила бошлади. Ҳожа Қаландар қироат бобида тенгсиз ҳофиз, ноёб истеъдод эгаси эди. У ихлос билан тиловат қиларкан, хонага илоҳий бир нур кирди, бу ерда ўтирганларнинг қалбида илиқлик пайдо бўлди. У шундай берилиб тиловат қилдики, овози майин, тошни ҳам эритадиган, унда ички бир мунг бор эдики, кўзидан оққан ёш юзини ювиб, оғзини намлар эди. Бу ўлимдан қўрқишми ё Оллоҳга ялиниб йиғлашми? Билиб бўлмас эди.

Дарвеш узоқ сурани тугатиб, дуога қўл очганда, жаҳонгирнинг ҳам юраги юмшаб, қалбига меҳр нури кирди. «Омин» дейилганда у ҳам оддий бир мўйсафид сингари дарвеш билан бирга «Омин» деб юборди. Фотиҳа юзларига шодлик, қувонч билан тортилди. Ҳамма ичида қаландарга «тасанно» деди.

Жаҳонгир жим, ҳамма жим. Ўй суларди амир: «Беғуноҳ – Оллоҳнинг ўзи. Э, менинг Яратган эгам, Ўзинг кечиргайсан, қанча бандангни ҳақ ё ноҳақ ясоққа тортганмен. Кечир гуноҳим!» У кўзини очиб:

- Дарвеш бўлган, қочқин юрган Абдулқодирнинг гуноҳини кечирдим, – деб юборди. Ҳозир бўлганлар дам амирга, дам дарвешга қарарди.

- Дарвеш ўлимдан сақланиш учун Оллоҳ каломидан куч олиб, бизни енгди, – деди амир. – Бугундан бошлаб яна менинг саройимда мусоҳиб бўлиб қолади. Дарвеш:

- Оллоҳга шукр! Бир қошиқ қонимдан кечдингиз. Энди умрим бўйи хизматингизни адо этурман, иншооллоҳ, – деб ер ўпди.

30.12.1999 йил.

АРАБЧА БИЛМАЙМАН...

Жалолиддин Румийдан

Араб мамлакатидан араб тилида шеър ёзадиган бир шоир турк подшоҳи хузурига келди. Подшо араб тилини ҳам, форс тилини ҳам билмас эди. Шоир унинг шаънига шеър битганини айтди, уни ўқиб беришга рухсат сўради.

Шоҳ тахтда, қолган амиру вазирлар, хос мулозимлар пастда ўтирар эди. Шоир қўзғолди. Ниҳоятда ширали овозда шеър жаранглади. Ҳар бир байт охирида шоҳ бошини қимирлатиб, маънавий озуқа олаётгандай кулимсираб ўтирди. Шеърнинг мазмунига уйғун равишда ҳаракатлар қилиб турди. Буни кўрган амиру вазирлар, хос мулозимлар саросимага тушди. Улар ичларида:

- Шохимиз шунча йиллар араб тилининг билганини биздан яширган экан. Агар ўтган йиллар мобайнида оғзимиздан арабча ёмон гап чиққан бўлса, ҳолимизга вой, – дейишди.

Улар подшоҳнинг хос қулларидан бирига:

- Шох араб тилини биладими, йўқми? – деб сўрашди.

Хос қул:

- Билмайди, - деди. Улар:

- Билмаса, нима учун айрим ўринларда шеърнинг мазмунига уйғун бўлиб, берилиб ҳаракат қилиб ўтирди? Сен бизга унинг билиш, билмаслигининг хабарини бер, – деб унга қимматли совғалар беришди.

Кунлардан бир кун хос қул бу масалани ечиш фурсатини топди. Ов пайтида кийик отган шоҳ жуда хурсанд эди. Хос қул юқоридаги савол билан мурожаат қилди. Шох:

- Худо ҳаққи, мен араб тилини билмайман.

Аммо унинг шеър ўқишдан мақсади нима эканини билганим, яъни мақташини англаганим учун унга ҳайрихоҳлик қилдим. Иккинчидан, у меҳмон, турк эмас, араб. Арабистондан Туркияга келган. Бизни ҳавас қилиб кетсин. Шунинг учун илтифот кўрсатдим, – деди.

*Келса меҳмон қадр қилиб остонадан,
Жой бераман энг муқаддас хонадан.
Борлигимни ҳадя айлаб атрофидан –
Айланурман ибрат олиб парвонадан.*

19.10.2000 йил.

«УЧТА ЭШИКНИ БЕРКИТА ОЛМАДИМ...»

Яқинда бир издиҳомда маҳалладаги масжид имоми бир ривоят айтиб берди. Бу ривоят менинг қалбимга қаттиқ таъсир қилди.

...Эмишки, бир бой ўзининг катта боғига янги боғбон олипти. У бойнинг боғига меҳр билан қарапти. Хотини ҳам деҳқон фарзанди экан. У ҳам боғ ичини покиза, ораста тутипти, ҳар хил гуллар экипти, дам оладиган шинам жой қилиб, ўзининг меҳмоннавозлигини намойиш қилипти...

Мевалар пишганда бой ўз боғига сайр қилгани келипти. Бой қараса, ҳаммаёқ сарамжон-саришта, дили яйраб кетипти. Боғбон ҳам, хотини ҳам ширин сўз, юксак тавозе билан бой отани меҳмон қилишипти. Бойнинг нияти бузилиб, боғбонни бир муҳим ишга юборипти-да, унинг хотинига ҳазил қилипти. Аёл бой отанинг ёмон ниятини фаҳмлаб:

- Бой ота, мен боғнинг эшикларини, дарчаларини беркитиб келай. Ўзганинг кўзи тушмасин. Сиз дам олиб туринг, – депти.

Хурсанд бўлган бой аёлни кутипти. Аёл боғни бир айланиб келиб:

- Бой ота, узр, учта эшикни беркита олмадим, – депти хафа бўлган бўлиб, бой гўё ўзи беркитмоқчидай ўрнидан туриб:

- Қайси эшикларни? – депти.

- Виждон, садоқат, номус деган эшикларни, бой ота. Бу эшикларни беркитишнинг иложи йўқ экан, – деган экан.

Ҳалол, пок, виждонли инсонлар бу эшикларни беркита олмайди. Ҳаётда бунга мисоллар беҳисоб, азизим.

15.04.2008 йил.

ДИЁНАТЛИ БОҒБОН

Имоми Аъзам (р.а.)нинг Абдуллоҳ ибн Абдурахмон исмли шогирди бор эди. У устозидан таҳсил олиб бўлгач, тирикчилик ўтказиш мақсадида бир бойнинг боғига боғбон бўлиб ишга кирди. Боғдаги меваларга яхши қаради, ҳалол хизмат қилди. Мевалар роса етилиб пишганда, ҳожаси уни чақириб:

- Абдуллоҳ, анорлар пишдимми? – депти.

У:

- Ҳа, тақсир, роса пишди, – деб жавоб берибди.

- Қани, ширин донасидан келтир. Бир тановул қилайлик. Қандай етилди экан? – деди. Шунда Абдуллоҳ икки дона хил анор

келтирди. Ҳожа ҳафсала билан сўйиб, оғзига олса, аччиқ дона анор экан. Ғазаб билан:

- Мен сенга ширин дона анор келтиргин, деб эдим, наҳот аччиқ дона анор билан ширин дона анорни ажрата олмасанг, – деб юборди. Шунда Абдуллоҳ ўзини босиб:

- Узр, бой ота, мен сиздан рухсат бўлмагач, боғингиздаги ҳеч бир мевадан, тотимаган эдим. Шу сабаб анорларнинг қай бири аччиқ дона, қай бири ширин дона фарқига етганим йўқ. Агар рухсат берсангиз, энди улардан тотиб кўрай, фарқларини билиб оламан, – деди. Ҳожаси дарҳол розилик берди. У Абдуллоҳ ибн Абдурахмоннинг ҳалол, диёнатли, меҳнаткаш, инсофли инсон эканлигига қойил қолиб, ўзига куёв қилиб олди. У ҳожасининг боғига ҳақиқий боғбон бўлиб қолди.

10.10.2010 йил.

ОҚҚҲНГИЛ ОЛИМЛАР

Ривоят қилишларича, бир подшо ўз даврининг машҳур уламолари бўлган икки олимни синаб кўрмоқчи бўлибди. Мақсади: улардан қайси бирининг қалби пок, дили тоза бўлса, ўзига вазир ёки маслаҳатчи қилиб, саройида олиб қолмоқ эди. Бу ишни қандай амалга оширмоқ керак? Олимларга сира сездирмай йўл топиш керак.

Подшо сарой отбоқарини чақирди. Унга:

- Эртага иккита от тайёрлайсан. Бири тез юрадиган, олдинга сапчиб интиладиган бўлсин. Иккинчиси секин, оғир қадам босадиган бўлсин. Ҳар иккисининг ҳам эгар-жабдуқлари чиройли, юмшоқ, янги, ораста бўлсин. Минадиган одамлар ниҳоятда таъби нозик одамлар. Отлар ҳуркак, олиб қочадиган бўлмасин, – деди.

Эрталаб подшо мамлакатнинг икки машҳур уламосини саройга чақирди. Улар билан салом-алик қилиб, ҳол-аҳвол сўрашди, яхши нонушта берилди. Олимлар ҳайрон... охири подшо гап бошлади:

- Сизларни бу ерга чақаришдан мурод, аввало, озгина суҳбатлашиш эди. Мана, суҳбатлашиб ҳам олдик. Энди уччаламиз суҳбатни давом эттириб, бир сайр қилиб келамиз. Ҳадеб, ҳужрада ўтириб, китоб ўқиш, китоб ёзиш ҳам жонга теккандир... Очиқ, тоза, соф ҳавода бир ёзиласизлар. Мен ҳам шу баҳонада бироз ёзилиб келаман, – деди мийиғида кулиб. Начора? «Йўқ» дейиш душвор. Подшонинг бу таклифини ким қайтара олади? Олимлар бир-бирларига боқишди, рози бўлишди. Подшонинг ишораси билан отбоқар иккита чиройли, ясатилган от олиб чиқди. Биринчи от

нисбатан ёшроқ олимга, иккинчи от нисбатан кексароқ олимга берилди. Подшо ўзининг отига минди. Уччовлон йўлга равона бўлдилар. Шаҳардан чиққандан кейин биринчи от тезлаб, шерикларидан олдинлаб кетди. Уни минган олим тизгинни бор кучи билан тортса ҳам от секинламади. Подшо бироз юргач, ёнида бирга бораётган кекса олимнинг юрагига қўл солди:

- Тақсир, қаранг, шеригимиз улуғ олим бўла туриб, бизни ташлаб кетди-я. Бирга кетса бўлар эди. Озгина кибрга берилди, дейман-ов, – деди кулиб. Ёши улуғ олим ҳам кулиб:

- Олампаҳо, у киши олим киши. Унда кибр нима қилсин! Кибрнинг ўрнида илм бор. Унинг илми, ақлий фаолияти, дунёқараши бизникидан анча юксак. Биздан яна шунча олдинлаб кетса ҳам арзийди. У ёш, келажаги порлоқ. Майли, тез кетгани яхши. Унинг олдинлаб кетганига рози бўлинг, мен розиман. Омон бўлсин, - деди. Подшо кекса олимни тўлиқ синовдан ўтказди. Унинг қалбида ёш олимга нисбатан ғараз, кин, адоват, ҳасад йўқ экан. У ҳақиқий дили пок, қалби пок инсон экан. Энди олдинда бораётган ёш олимни синаш керак. Подшо анча фурсат ҳар хил мавзуларда суҳбатлашиб, кекса олимнинг ҳаёлини ўзгартириб бўлгач:

- Тақсир, сиз секин атрофни томоша қилиб юриб туринг. Мен шеригингиздан хабар олай, от унга негадур, бўйсунмаяпти, - деди-да, олдинда кетаётган ёш олимнинг олдига жадаллаб етиб борди. Анча суҳбатлашиб боришди улар. Подшо пайт пойлаб орқада қолиб кетган олимдан шикоят қилди:

- Тақсир, қаранг, ҳазрат орқада қолиб кетди. Отга бир қамчи босса, етиб олади. Мен «тезроқ юринг» деб ҳам кўрдим. Ўрталарингда бирор гап ўтганми ё бизни ҳурмат қилмаганими, билмадим? – деди подшо ёш олимнинг кўзларига зимдан боқиб. Ёш олим мийиғида кулди-да:

- Олампаҳо, мени кечиринг, бу зот шундай улуғ зотки, унинг илмига тенг келадиган илми бор олим сизнинг ҳудудингизда йўқ. Шу улуғ инсоннинг қадди-қоматини, салобатини елкасида кўтариб келаётган отга раҳмат. Унинг илми - бир денгиз, сабр-тоқати метин. Балки, шу вайдан от тез юра олмаётгандир. Мен минг бор афсусдаман, бу улуғ инсондан, сиз олампаҳодан олдин юрганимдан. Минган отим асов экан. Жуганини шу қадар қаттиқ тортсам ҳам, жонивор ўйноқлаб тез кетди. Узр, олампаҳо, секинлаштиришнинг ҳеч иложи бўлмади. Ҳазрат етиб келса, узр сўрайман, - деди.

Подшо бу олимни ҳам синовдан ўтказди. Унинг қалбида ҳам гараз, ҳасад, кек, адоват уруғи йўқ, виждони пок, ҳақиқий инсон экан.

Улар белгиланган жойга етиб келдилар, яхшилаб дам олдилар, овқатландилар. Ёш олимнинг асов оти ювош, яхши отга алмаштирилди. Уччовлон кечки пайт суҳбатлашиб, саройга қайтдилар, олимлар уйларига бориб дам олдилар.

Подшо эрталаб олимларни яна саройига чорлади. Улар ҳайрон. Қўркув остида келишди. Подшо ҳар икки олимни давлат маслаҳатчиси қилиб ишга олди. Давлатнинг ҳамма ишини шу олимларнинг тўғри ва одил, беғараз ва бениқсон маслаҳати билан бошқариб борди. Мамлакат обод, халқи фаровон бўлиб дунёдаги энг гўзал юртга айланди.

30.10.2010 йил.

САДОҚАТЛИ ИТ ВА РИЁКОР СЎФИЙ

XII асрда яшаган тасаввуф оқимининг пешволаридан бири Фаридидин Атторнинг «Илоҳийнома» деган йирик асари бор. Шу асарда «Ит ва сўфий» деган бир ҳикоя келтирилади. Ҳикоянинг қисқача мазмунини азиз ўқувчиларга ҳавола қиламан.

...Бир сўфий (ҳудожўй, тақводор) киши қишлоқ кўчасидан ўтаётган эди. Йўл четида ётган ит унга ташланди. Тишлари билан тўнини йиртди, сўлаклари билан бенамоз қилди. Сўфий ўзини ҳимоя қилиб, ҳассаси билан итни урди, оёғини синдирди. Ит оғриқ азобидан инграб, Оллоҳга нола қилди. У оёғини судраб шайх (исломда энг юксак илм эгаси - исломшўнос олим) Абдусайд Абулхайр ҳузурига борди. Шайх итнинг ҳолатини кўриб, унга раҳм қилди. Чунки у бу итни биларди. У бировларга озор бермаган, ювош ит бўлиб, диёнатли, диндор, ҳалол, пок оиланинг посбони. Хўжаси берса еб, бермаса қаноат қилиб, хонадонни кўриқлаб юрган ит эди. Ит оёғини шайхга кўрсатиб, одамга ўхшаб тилга кирди:

- Эй, мўтабар шайх, фалон сўфий менинг оёғимни уриб синдирди. Чақириб жазосини бер, унинг жазоси қиёматга қолмасин. Мен сендан сўрайман, — деди. Шайх сўфийни чақириб, сўроққа тутди:

- Бу тилсиз жониворга нега озор бердинг? Оёғини синдирибсан. Бу адолатдан эмас-ку?! Оллоҳ йўлига кирган тақводор, ҳудожўй одам бўлсанг. Ахир буни ҳам Оллоҳ яратган. У яратган мўъжизалардан бири. Раҳму шафқат, адолат, жонзотларга

меҳр йўли – биз тасаввуф оқими аҳлининг йўли-ку, унутдингми?!

Сўфий шайхга қараб деди:

- Эй, пири муршид, (тўғри йўл кўрсатувчи зот) бунда менинг айбим йўқ. Мен ўз йўлимда кетаётган эдим. Ит ётган экан. Мен унга қараганим ҳам йўқ, тош отганим ҳам йўқ. У бирдан туриб менга ташланди, йўлимни тўсди, тўнимни йиртди, сўлакларини сачратиб, бенамоз қилди. Мана, тўним. Қарасам, баданимни ҳам тишлайдиган. Ўзимни ҳимоя қилдим. Яхшиям ҳассамнинг борлиги, урдим. Бўлмасам, оёқ-қўлларимни ғажиб ташлар эди. Айб ўзида.

Инграб ётган ит қараса, сўфий ўзини бегуноҳ қилиб кўрсатяпти. У яна тилга кирди:

- Эй, шайхи замона, сен менинг гапларимни адолат тарозусида тортиб, ҳукм чиқар. Биз – итлар, инсонларнинг қалбини қалб кўзи билан кўрамиз. Бизнинг кўзимизга ножинс одамларнинг этагида ўт кўринади. Ётган эдим, сўфий келяпти, қўлида тасбеҳ, бошида оқ салла, эгнида уламолар чопони. Қалбида риё ёняпти. Олдин бу кишини Оллоҳ йўлида юрган художўй, аҳли ул Оллоҳ дебман. Биз бундай одамларга асло зарар қилмас эдик. Қалбим кўзи билан қараб билдимки, бу киши риё аҳлидан экан. Сен ҳам қалбинг кўзи билан унинг қалбини бир кўр, биласан. У одамлар кўзига ўзини сўфий қилиб кўрсатиб, обрў олиш, нафсини қондириш учун чиққан экан. Шу сабаб унга ташландим. Агар жазо бермоқчи бўлсанг, кийимларини еч, тасбеҳини, ҳассасини қўлидан ол. Одамлар буни сўфий деб эмас, оддий инсон деб, унинг касофатидан қутилсин.

Шайх сўфийга қаради. Сўфий итнинг ҳақиқатни ошкор этганига тан бериб, ер чизиб турарди.

Шайх итнинг садоқатига, эътиқодига қойил қолди. Унинг айтганини бажо келтирди. Халқ сезмаган, кўрмаган риёни ит сезган, қалб кўзи билан кўрган экан.

22.05.2011 йил.

НАҚШДАН КУЛЯПСАНМИ, НАҚҚОШДАН КУЛЯПСАНМИ?

Қишлоғимиздан икки кишини қўшни қишлоқдаги катта бир тўйга таклиф қилишди. Айтилган вақтда бордик. Кексалигимиз учунми, меҳмон дебми, катта уламо домлалар ўтирган хонага олишиб кирди. Хонада жуда яхши гаплар бўлаётган экан. Гап айланиб, севимли газетамиз «Холис»да берилаётган «Рабғузий қиссалари» («Қисса-ул-анбиё»)га тўхтади. Энг тўрида ўтирган катта домла (ўтирган домлаларнинг энг пешвоси бўлса керак) газетанинг

тахририят ходимларига, табдилчи Шарафиддин Йўлдошевга раҳматлар айтди. Бу тарихий асарни қайта тирилтириб, халқимизга тухфа қилаётганлари учун миннатдор эканлигини баён этди. Уларнинг бу ишда ҳормай-толмай ишлашлари учун Яратгандан соғлиқ-саломатлик, куч, бардош тилади.

- Бу иш бизнинг кўзимизга осон кўринади. Битта мақолани бир-икки дақиқада ўқиб қўямиз. Унинг яратилишидаги меҳнатини ярим варақли мақола ёзган одамгина билади. Шу сабаб уларга раҳмат дедим, - деди домла бизга қараб. Озгина жимликдан сўнг домланинг ўнг томонида ўтирган чўққи соқол мулла:

- Тақсир, Нуҳ алайҳиссалом ҳақидаги бир ривоят эсимга келиб қолди. Рухсат берсангиз, жамоатга айтиб берсам, - деди. Катта домла:

- Бемалол, эшитамиз, - деди унга қараб.

(Азиз ўқувчим, эшитган ривоятимни айнан келтираман).

...Нуҳ алайҳиссалом йўл бўйида дам олиб ўтирган эди. Рўпарасидан бир ит келяпти: қари, бир кўзи кўр, бир оёғи оқсоқ, юнглари ярим тўкилган, тўкилган жойлари кўтир...

...У Нуҳ алайҳиссаломнинг тўғрисига келиб чўнқайибди, унга қараб ялтоқланибди. Гўё бирор егулик берармикин дегандек. Пайғамбар итга қараб кулиб юборди. Ҳақиқатда ҳам итнинг кўриниши, ялтоқланиши кулгили эди. Ит қаршисидаги одам роҳатланиб кулиб бўлгунча, тек турди. Нуҳ (а.с.) кулиб бўлиб итга қараб:

- Бор, кет! Нега менга қараб турибсан? - деди.

Ит ўрнидан туриб, оқсоқланиб юраётганда Пайғамбар иккинчи марта мириқиб кулдики, кўзларидан ёшлари чиқиб кетди. Шу пайт итнинг ғазаби келди. У астойдил бўлиб, кўзини катта очди, инсонга ўхшаб тилга кирди:

- Ҳей, инсон! Сен кимдан куляпсан? Нақшданми, наққошданми? Айт, эй, Оллоҳнинг ердаги Пайғамбари! Сен менинг хунук ва жирканч ҳолатимдан куляпсан. Менинг бу «нақш»имнинг «наққош»и ким, биласанми? Мендаги бу «нақш»ларни чизган, шу ҳолатга келтирган «наққош», сени, мени, барча жонзотларни яратган Оллоҳ-ку?! Шунга ақлинг етмадими?! Айт, сен Оллоҳнинг ердаги элчиси бўла туриб, ўзининг парвардигорингдан куляпсан. Мендан эмас, ўйлаиб кўр. Агар ихтиёрим ўзимда бўлса, биринчидан, ит бўлмас эдим. Сен каби гўзал инсон бўлур эдим. Иккинчидан, ит бўлиб яратилганимга розиман, лекин шу ҳолатга тушмас эдим. Ихтиёрим ўзимда бўлса, сен ҳавас қиладиган ит бўлур эдим. Ихтиёрим ўзимда бўлса, соғ юрар эдим, сенинг ёнингга келиб, бирор егулик

берармикин деб, умидвор бўлиб турмас эдим. Меҳнат қилиб, ризқимни топар эдим.

Итнинг бу гаплари Нух (а.с.)га қаттиқ таъсир қилди: кўзларини юмиб, ерга қараб ўтириб қолди. Қанча фурсат ўтди, билмади, кўзини очса, ит йўқ. Ҳатто, унинг изи ҳам топилмади. Пайғамбар ўз айбидан йиғлаб юборди.

- Қиссадан ҳисса шуки, азизлар, бир-биримиздан кулмайлик: биримиз новчамиз, биримиз пастроқ, қайсидир биримиз қандайдир нуқсон бор, биримиз қорамтир, биримиз ой юзли. Домла мулла акага ширин дуо қилди. Ҳамма бу ривоятдан қаттиқ таъсирланди.

07.06.2012 йил.

«БУ – ЎЗИМНИНГ ПУЛИМГА КЕЛГАН ШАМ!»

Одиллик ҳақида гап кетганда чориёрлардан ҳазрати Умар (р.а.)нинг ҳалифалик давридаги бир кичик воқеа одилликнинг ёрқин намунаси. Воқеа бундай бўлган эди:

...Ҳазрати Умар (р.а.)нинг бир дўсти кечқурун у билан озгина суҳбатлашмоқчи бўлиб, унинг қабулхонасига кирипти. Ҳазрат бир нотаниш одам билан суҳбатлашиб ўтирган экан. Салом-алиқдан сўнг бегона одам иши битгач, чиқиб кетипти. Ҳазрати Умар (р.а.) ёниб турган шамни ўчириб, бошқа бир шамни олиб ёқипти. Дўстига:

- Хўш, тинчмисан? Энди сен билан бемалол гаплашиб ўтираман, – депти. Шунда дўсти дўстининг ёниб турган шамни ўчириб, бошқа шам ёқишидан ҳайрон бўлиб сўрапти:

- Нега ёниб турган шамни ўчириб, иккинчи бир шамни ёқиб, мен билан гаплашдинг?

Шунда ҳазрати Умар (р.а.):

- Дўстим, ҳалиги одам давлат иши билан келган эди. Шунинг учун давлатнинг шамини ёқиб гаплашдим. Сен менинг дўстимсан, ўзимнинг пулимга келган шамни ёқдим. Давлат мулкига хиёнат қилмадим, - деган экан. Бу воқеа ривоятми, ҳақиқатми, Оллоҳга аён. Аммо, одиллик ва ҳалолликнинг ҳаққоний намунаси деса арзийди.

*Дунёда энг одил сенсан, тарози,
Сенчалик одилмас ҳеч қайси қози!
Шоҳ ёки гадонинг гар тушса иши,
Ҳукмингга қилсалик йўқ эътирози!*

12.04.1993 йил.

ЖАСОРАТЛИ КЕЛИН

ҚОЗИХОНАДА

Ўтмишда адолат излаш, судлов ишларида таажоубли воқеалар жуда кўп бўлган. Шулардан бири бизнинг қишлоғимизда бўлган экан.

Бу қизиқ воқеани онам раҳматли ҳикоя қилиб берган эди. Мен уни азиз ўқувчиларга ҳавола қилмоқчиман.

XX асрнинг бошлари эди. Аравоннинг қозихонасида асакалик келинчак Санамойнинг «жиноий иши» кўриладиган бўлди. Қозихонанинг тўрисида – супада ниҳоятда ораста кийинган, оқ салласи ўзига ярашган нуроний бир инсон – қози калон савлат тўкиб ўтирипти. Қўлида оқ доналари катта-катта, узун тасбеҳ. Икки ёнида иккитадан тўртта мўйсифид. Булар ҳайъат аъзолари. Пастроқда бурнининг остида озгина мўйлаби бор бир ёш йигит. Бу қозининг котиби. У қалам ва қоғозларни тартибга соляпти. Қозихонанинг пойгагида – ўнг томонда Санамойнинг отаси Отажонбой, акаси Акбарали, паранжили аммаси Шарофатбиби, Санамойлар...

Чап томонда – даъвогар Абдурахим бой, унинг ўғли Абдулла, аравакаши – гувоҳ Шоди Мирза... Қози калон секин гап бошлади:

- Азизлар, тўғри, аниқ жавоб берасизлар. Гувоҳлар, ёлғон гувоҳлик бермайсиз. Мана, хонтахтада Муқаддас китобимиз «Қуръон», қонунлар мажмуаси «Ҳидоя» турипти, - деди қози ўтирганларга қараб. Савол-жавоб бошланди.

- Ҳурматли Отажонбой, ўз қизингиз Санамойни Абдурахим бойнинг ўғли Абдуллага рози бўлиб, тўй қилиб, никоҳ ўқитиб берганингиз тўғрими?

- Тўғри, – деди бой қўл қовуштириб.

- Қизингиз ҳам рози бўлганми? Йигитни кўрганми?

- Рози бўлган. Йигитни кўрмаган...

- Нега?

- Ишончли одамлар кўриб, гувоҳлик бергани учун...

- Ҳурматли Абдурахим бой, ўз ўглингиз Абдуллага Отажонбойнинг қизи Санамойни тўй қилиб, никоҳлаб олиб берганингиз тўғрими?

- Туғри, - деди бой ерга қараб.
- Йигит билан қиз тўйдан олдин кўришганми?
- Йўқ.
- Нега кўриштирмадингиз?
- Ҳа, энди... Ҳалиги, уялишмасин, депмиз, - деди.
- Санамой, қизим, тўйдан олдин бўлажак куёвингиз билан учрашмадингизми? Санамой паранжи ичида:
 - Аммам, акам, яна икки киши: «куёвни кўрдик, бизга чой олиб кирди, чиройли, яхши йигит экан», дейишган эди ишонибман, - деди.
 - Абдурахим бой, нега келинчак ўн биринчи куни уйингиздан қочиб кетди? Бирор зулм ўтказдингизми?
 - Ҳеч қандай зулм қилмадим, тақсир. Жуда хурсанд бўлиб юрди. Яхши қиз экан: нон ёпди, кир ювди, эшикларни, ҳовлиларни супурди, 90 ёшли онам бор, унга қаради. Биз билан тотув яшади. Нега қочиб кетди, ҳайронман? Унинг бу иши – оилам шаънига нуқсон бўлди, тақсир.
 - Санамой, қизим, қани сиз гапирингчи, дадангиз рози бўлиб, яхши бир хонадонга ҳақлаб-никоҳлаб узатган бўлса, нега шариатни хор қилиб, бой хонадонидан қочиб кетдингиз? «Шариатни хор қилиб» деган сўзни эшитгандан кейин Санамойни титроқ босди, ичидан кўринмас аланга чиққандай бўлди.
 - Қози почча! – деди Санамой титраган ҳолда икки қадам олдинга босиб: - Мен шариатни хор қилганим йўқ. Шариатни менга қайнота бўлган бой хор қилди. Куёв кўргани келган акам билан аммамга чиройли бир йигитни «ўғлим» деб кўрсатиб, ота-онамни рози қилдирган. Унинг ҳийласига ишонган ота-онам мени беришди. Мана, менинг эрим, – дедида, Абдулла томон дадил юриб, унинг кўлидан тортиб, ўртага олиб чиқди. – Мана, кўринглар!
 - Мана мен! Мени ҳам кўринглар! – деди-да, жон-жаҳди билан паранжисини, оқ рўмолини бошидан туширди. Унинг хуснидан қозихонага оппоқ нур ёйилгандай бўлди. Ҳамма бир дақиқага ўзлигини йўқотди. Котиб йигитнинг қалами кўлидан тушиб кетди, қозининг тасбеҳи айланишдан тўхтаб қолди.
- Санамой кўзларини катта очиб, ҳаммага қараб чиқди. Бироздан сўнг йиглаб юборди. Аммаси ерда ётган рўмолини бошига ўратди. Майда қилиб ўрилган узун қора сочлар «биз қолдик» дегандек қизнинг орқасидан олд томонига рўмол билан ўралашиб ўтди. Паранжисини ёпинтирди.
- Санамойнинг ёнида куёв бўлмиш Абдулла уйқусираган одамдай ҳайрон. Ҳайъат аъзолари ҳам, Отажонбой ҳам, котиб йигит ҳам уни биринчи бор кўришлари эди: оғзи ҳам, ўнг томондаги кўзи

ҳам бир томонга қийшайган. Кўзининг соққаси анчайин чиққан, бурнидан сув оқиб турипти. Рўмолнаси йўқ шекилли, артмаяпти. Пастки лаби юқоридаги лабидан каттароқ. У хуши йўқдай, одамларга қарайди, «шир-шир» этиб нафас олиб туради. Санамоёга қараб «иҳи-иҳи» деб кулиб қўйди. Санамоё паранжисига ўралиб бўлиб, паранжи ичидан:

- Қози почча! – деди юракдан чиққан титроқ овоз билан. – Олдингизда «Қуръон», «Ҳидоя» турипти. Шуларнинг ҳурматидан айтинг: мен шу йигитга муносибманми? Мен бу йигитни камситмайман, Оллоҳнинг иродаси, шу дардга чалинипти. Куёв кўргани келганларга нега кўрсатишмади? Мени кўриш учун борганларга онам мени рўйи-рост кўрсатди-ку? Бу ҳийла - қайнотамнинг ҳийласи. Шариатда борми шунақа ҳийла? Шулар шариатни хор қилмадимикин?

Қози ҳам, ҳайъат аъзолари ҳам ўйланиб қолди. Охири:

- Бас, қизим, – деди қози бир «ух» тортиб. Абдураҳим бойга юзланди-да:

- Бой бобо, юртимизнинг обрўли бойларидансиз. Шу ишингиз адолатданми? Абдулланинг ўрнига кимни кўрсатдингиз?

- Аввало, тақсир, Оллоҳнинг иродаси экан, ўғлим Абдулла 12-13 ёшларида шу дардга чалинган. Келиннинг бунчалар гўзал эканини билмаган эканман. Уэр, никоҳ иссиқ, рўзғор қилишиб кетади, деб ўйлаган эдим. Рост гап, Абдулланинг ўрнига аравакаш қаролим Шоди Мирзани кўрсатган эдик. Мени кечириглар.

- Шоди Мирза, бормисан? Тур ўрнингдан! Бўлган воқеани гапириб бер, – деди қози. Шоди Мирза кўрқиб ўрнидан турди. Энтикиб-энтикиб гап бошлади:

- Тақсир, ҳалиги мен, бой отамнинг аравакашиман. Отларга қарайман. Инай, бир куни пул берди «соқолингни олдириб ке» деб кейин ясантирди. «Меҳмонхонада меҳмонлар бор. Чой олиб кир. Бирга ўтириб ич», деди. Ундан кейин хотинлар ўтирган хонага ҳам чой олиб кирдим. Айтди-да. Бошқа ҳеч нарсани билмайман, қози почча.

Шоди Мирза қадди-қомати келишган, 25-30 ёшлардаги оқ юзли, қора қош, қирра бурун, майин боқувчи йигит экан. Қози унга ер остидан бир тикилди-да:

- Бор, чиқ, сен бўшсан, – деди. Ҳамма жим...

- Ҳурматли Абдураҳим бой, бу қилган ишингиз исломда, шариатда йўқлигини билсангиз керак. Бу шариатни хор қилиш-ку? Ким айтади сизни оқу қорани таниган деб. Уят, Сизга!

- Қози домла, мен бир адашдим. «Никоҳ иссиқ» дебман. Мени

кечиринглар. Отажонбой, мени кечиринг.

- Бас! – деди қози қўлидаги тасбеҳини хонтахта устига ташлаб. Биз кечирамиз, Оллоҳ кечирмайди. Қози калон бироз тин олди. Хонага жимлик чўкди. Қози икки ёнидаги ҳайъат аъзоларига қаради.

- Барча воқеаларни тафсилотлари билан эшитдинглар. Саволларинг, таклифларинг борми? Ўтирганлар бир-бирига қарашди. Ўнг томондаги чўққисоқол чол:

- Ҳурматли қози, келиннинг отаси Отажонбой бу ишга нима деркин? Фикрини эшитсак.

- Маъкул, – деди қози.

- Қани, Отажонбой, сиз нима дейсиз?

- Ҳурматли қози домла, ҳурматли ҳайъат аъзолари, ҳаммаларинг аҳли илмсизлар. Мен бу ишга бирор нарсa демайман. Бўлар иш бўлди. Худога солдим. Бу одамнинг қилмишини Оллоҳ ўзи жазоласин, – деди-ю кўз олди қоронгулашиб ўтириб олди.

Ҳайъат аъзоларидан бири шеригига висирлаб:

- Оғир гап қилди-ю. Бу – ҳар қандай жазодан ортиқ жазо, – деди.

Ҳайъат аъзоларидан яна бир елкадор, серсоқол чол қозига қараб:

- Таксир, мен бир ишдан таажубдаман, бойнинг кўргони ҳарбий қалъага ўхшайди. Айланаси баланд иморат, қўшқанотли равоти мустаҳкам. Бурини оладиган итлари бор. Қарол, чўрилари кўп. Санамоё қизим бу хонадондан қандай қилиб қочиб чиқди экан. Шуни билмоқчиман.

Ҳамма бу саволдан таъсирланиб, Санамоё ўтирган томонга қаради. Қози ҳам бу саволнинг жавобига қизиқди.

- Майли, қизим, қисқа қилиб айтинг-чи, қандай қилиб қочиб, Асакага бориб қолдингиз? – деди.

- Домла почча, сўрадингиз, айтишга мажбурман. Куёвни кўрган куним чимилдикда роса йиғладим. Ўзимни ўлдирмоқчи бўлдим, иложини топмадим. Ўзимни қўлга олдим – шайтонга ҳай бердим. Имконият қидирдим. Ўзимни шу хонадонга ўрганган қилиб кўрсатдим. Елиб-югуриб хизмат қилдим: кир ювдим, нон ёпдим, кекса кампирга қарадим, эшикни супурдим, дарвоза атрофини ҳам тозаладим. Болаларга яхши гапирдим – хурсанд бўлиб юрдим. Хуллас, ўзимга уларда ишонч уйғотдим.

Бир куни 90 ёшли онахоннинг кийимларидан эскисини, узун ҳассасини ўғирладим. Саҳар турдим. Бой масжидга чиқиб кетди, қароллар итларни боғлаб, отларга ем бергани кетишди. Кўча супуриш баҳонаси билан кўчага отилдим. Панада кампирнинг

қўйлагини, эски махсисини кийдим, лакичасини бошимга ўрадим, узун ҳассага таяндим – букри кампир тусига кирдим. Бахтни қаранг: шу кун бозор кун экан. Бозорга қўй-мол ҳайдаган одамлар орасида Марҳаматга келиб олдим. Йўлда икки отлик орқамиздан келиб, қўй ҳайдаган болалардан:

- Йигитлар, бир келинчак кўриндимми? – деди. Улар «йўқ» деган эди, от чоптириб шаҳарга қараб кетди.

Булар бойнинг қароллари эди. Марҳаматдан Асакага киракаш араваларда келдим. Юзимни, ҳатто қўлимни бировга кўрсатмадим. Ўзимни соқов қилиб олдим. Дарвозадан кирсам, укаларим онамга мени кўрсатиб:

- Буви, буви, гадои кампир келди. Хайр қилинг, – дейишди.

- Қози почча, мана ўша кийимлар, – Санамой катта бир тугунни котиб йигит олдиға олиб келиб қўйди. Ҳамма жим... Кимдир «Қойил!» деб юборди.

Қози жимликни бузди.

- Абдурахим бой, ҳозир ҳайъат аъзоларидан икки киши боради. Келиннинг ҳамма ашёсини берасиз.

- Ҳўп, тақсир, – деди бой қуллук қилиб.

- Ёлғон гапирганингиз, бировларни алдаганингиз, ҳийла ишлатиб ўзганинг қизини бадном қилганингиз, шариатни хор қилганингиз учун минг танга жарима тўлайсиз. Уч кун муддат.

- Тақсир! – деган эди бой. Қози:

- Гап сиғмайди. Жаримани хон ҳазратларининг хазинасига юборамиз. Тамом!

Санамойнинг кўч-кўронларини юклаган уч арава ҳуфтонга яқин Отажонбойнинг дарвозасидан кириб келди. Аёллар йиғлади. Дўстлар ачинди, душманлар пинҳона кулди. Қароллар юкларини айтилган жойга жойлаштирди. Шу орада Отажонбойнинг ёш, содиқ қароли Ҳасанали Санамойга секин:

- Санамой, тақдири азал. Хафа бўлманг, – деди.

Санамой унга яқинлашиб қулоғига:

- Озгина қаноат қилинг, гапим бор Сизга, – деди.

Энг муҳими адолат қарор топган эди шу кун!

СИЗ ҚАРОЛ ЭМАССИЗ

Санамойнинг рўзгори бузилганига ҳам уч ойдан ошди. Бу иш Отажонбой шаънига анчайин доғ бўлди. Биров у деди, биров бу деди. Эл оғзига элак тутиб бўлмас экан. Дўстлари ачинди, душманлари севинди. Бой ҳам, кампири Ҳадичабону ҳам руҳан эзилди. Ҳеч кимнинг фарзанди шундай бўлмасин. Тақдир эканда. Бу

ҳам Оллоҳнинг меҳрибонлиги. Кўрмасдан иложи йўқ. «Кўрмайин босдим тиконни, тортадурман дардини» дегани шу бўлса керак. Бой қизи келганидан бери ҳар кун меҳмонхонада, хотини эса ичкарида совчи кузатади. Санамой «совчи» деган сўзни эшитди, тиши оғриган одамдай бир «ух!» деб қўяди, ўзини четта олади, дардини ютади, бировга гапирмайди ҳам. Илож қанча.

Бугун кечки овқат эртароқ бўлди. Ҳамма қайнатма шўрвани зўр иштаҳа билан ичди. Келини Нуринса жуда лаззатли овқат тайёрлаган эди. У бўшаган идишларни ювиш учун ошхонага олиб чиқди. Бой дастурхонга узундан узоқ дуо қилди, Оллоҳдан оиласига тинчлик, хотиржамлик, болаларига бахт тилади.

- Қани, болалар, кеч бўлди уйкуга, – деди Нуринса. Ухлаганини кўтариб, ўйнаётганларини етаклаб, ўз хонасига ухлатиш учун чиқди. Хонада фақат катталар қолди. Бегона одам йўқ...

- Энди, озгина маслаҳатли иш бор, – деди бой ота қўлидаги бўшаган пиёлани қўйиб.

- Санамой, қизим, биз бир марта алдандик. Кечир, Оллоҳнинг иродаси. Майли, Оллоҳга солдик. Алдаганларнинг жазосини ўзи берсин. Орадан анча вақт ўтди. Сен ёшсан, қизим. Бирор муносиб жойга узатайлик. Шу кунгача келган совчиларнинг биронтаси дидимизга тўғри келмади: бирининг ёши ўтган, яна бири фарзанд кўрмаган экан. Қизик: биттаси иккинчи хотинликка сўраб келипти. Ҳа, майли, қиз боланинг боши кўприк, деб шунга айтади-да. Онанг иккимиз совчи кузатиб чарнадик. Бугун шаҳардан бир нуроний чол келди. Ўзига тинч, бадавлат одам экан. Ўғлини уйласа, келин билан икки кун яшапти. Келиннинг дарди тутаркан - тутқаноқ экан. Учинчи кун чимилдикда тутиб қолипти. Дарҳол ота-онасини чақиришиб, бериб юборишипти. Улар ҳам бизга ўхшаб оғзи куйган одамлар экан. Шу йигитта сени сўрашиб келипти. Ёши 25-26 да эмиш. Менга шу совчи маъқулга ўхшаяпти, қизим. Сен рози бўлсанг, онанг билан амманг бориб кўришиб, билишиб келади. Сен нима дейсан, онаси?

- Сиз лозим топсангиз, мен розиман, – деди Ҳадичабону тўшак четини бураб.

- Ака, – деди Шарофатбиби ўртага от солиб, – кўр ҳассасини бир марта йўқотади. Энди роса иги-жигини суриштириб берамиз. Ўзим бориб кўраман.

- Акбар, – деди бой ёнида ўтирган ўғлига, – сен йигитни кўргин. Маъқул бўлса, биронта танишини топасан, феъл-атворини сўрайсан. Ҳа, айтгандай, шаҳарда дўкони бор экан, кириб савдо қил. Дарҳол, унинг қандайлигини биласан. Ўзингни танитиб қўйма, тагин.

- Ҳўп, ота. Энди «қатиқни ҳам пуфлаб ичамиз» оғзимиз куйди.

Абдурахим бойингиздан бир кунмас бир кун қасдимни оламан.
«Хафми» деб кўйдим.

- Йўқ, ўғлим. Бу гапни гапирма. Мен уни худога солганман.
Оллоҳ ўзи жазосини беради.

Бой пойгада индамай ўтирган қизига қаради:

- Ҳўш, Санамоё қизим, сен нима дейсан?

- Дада, йўқ, турмуш қилмайман, - деди қиз уялиб.

- Нега энди, қизим. Ахир ёшсан. Онанг иккимиз кўзимиз очиклигида сени маъкул бир жойга узатайлик. Сен бахтли бўлсанг, биз бахтли бўламиз. Биз ҳам қариб қолдик. Сени узатиш – бизнинг вазифамиз, - деди бой.

- Бирор яхши кўрганинг бўлса, айт, уялма! – деб Шарофатбиби яна ўртага от солиб юборди. Бугун бу ишни узил-кесил ҳал қиламиз.

- Ҳадеб отам билан онамни қийнама, синглим, - деди қатъий туриб Акбар.

- Гапир, - деди онаси туртиб. - Кўнглингда нима гап бўлса, гапир, қизим. Бу ерда бегона йўқ.

Санамоё астойдил ўтирди. Аччиқланган ҳолда:

- Ака, амма! Сизлар мени бадном қилдиларинг! Сизларнинг гапларингга ишониб, менинг юзимга ўчмайдиган доғ тушди, дадам билан онам қариганда гап-сўзга қолди, халққа кулги бўлдик. «Бой экан, бой экан» дедиларинг. Менга бойлик керак эмас эди, менга бахтли турмуш керак эди. Яна «йиги-жигини суриштирамиз», «қатикни пуфлаб ичамиз» дейсизлар. Яна ўзларинг кўрмаган, билмаган йигитга «бой экан, шаҳарда дўкони бор экан» деб узатмоқчимисизлар? Амма, яна кесатиб «бирор яхши кўрганинг борми?» дейсиз-а. Мен кўчага чиқиб, қайси йигит билан гаплашдим? Айтинг? Ўша сиз топиб берган Абдуллани кўрдим, холос.

- Бўлди, қизим, тинчлан. Амманг, аканг бир адашди. Хафа бўлма. Инсонмиз – адашамиз, - деб қизини юпатмоқчи бўлди Отажонбой.

- Ке, қизим, кўнглингдагини айт. Эртага ўша йигитни кўргани борайликми? Яхшига ўхшайди, - деди Ҳадичабону кўлида Санамоёнинг елкасини аста силаб. Кўзидаги ёшларни артиб:

- Йўқ, бормайсизлар! Мени эшигимизда юрган, ҳаммаларинг яхши билган аравакашимиз Ҳасан акага берасизлар. Рози бўлсаларинг, бўлдиларинг, бўлмасаларинг, бошимни олиб шу эшикдан чиқиб кетаман. Сизларнинг ҳурматларинг учун бир марта сизлар айтган йигитга турмушга чиқдим. Мен ўша қарол йигитнинг тенгиман! Менга ҳеч қандай бойлик керак эмас! Менга тоза қалб, пок виждон, ширинсўз, осуда ҳаёт керак, - деди.

- Қарол йигитга-я? – деб юборди аммаси.
- Ҳа, ўша қарол йигитга, – деди зарда билан Санамой. – Амма, сиз уни кўрганиям борманг, авлодини ҳам суриштирманг.
- Ука, отамиз юртнинг обрўли бойларидан бўлса, битта-ю, битта қизини қаролга берадими? Ахир одамлар нима дейди? – деди акаси.
- Қарол одам эмасми? Сизлар яхши кўриб берган бойвачча – Абдулладан яхшироқ-ку, ака!
- Жон қизим, мен ўзимизга ўхшаган баобрў одамлар билан қудачилик қилиб, орзу-ҳавас кўрмоқчи эдим, – деди онаси тутқиқиб.
- Орзу-ҳавасни роса кўрдингиз. Бўлади ўша орзу-ҳавас. Менинг бахтли бўлишимни истамайсизми, онажон! – деб йиглаб юборди қизи. Бой гапга аралашмаса, жанжал жиддийлашяпти. Энди «сену менга» бориши мумкин. У бошини кўтарди, қизига қараб:
- Ҳўп, қизим, сенинг айтганинг бўлади. Шу йигит билан бахтли бўладиган бўлсанг, сенинг бахтинг учун курашамиз. Сен ёлғиз қизимсан, айтганингни қиламан. Ҳасанали менинг қаролим эмас - ўғлим. Отаси отамга умрининг охиригача хизмат қилган. Ҳалол, пок, ориятли, тўғрисўз инсон бўлган. Ҳасанали ҳам отасининг худди ўзи. У ҳаммамизнинг кўз олдимизда, шу эшикда хизматимизни қилиб вояга етди. Бизга бирор марта хиёнат қилгани йўқ. Қадди-қомати, чирой-чиммати қайси йигитдан кам? Битта йигит бўлса, шунчалик бўлади-да! Қаерга борсам, аравада олиб боради. Нотаниш одамлар:
- Бойбобо, ўғлингизми? – деб сўрашади.
- Қаролим, – дегани уялиб, «ҳа» дер эдим. Мана энди, ўғлим бўлиб қолади. Оллоҳ насиб қилса!
- Мен ўша ивирсиқ онаси билан қуда бўламанми? Тузукроқ уйи бўлмаса. Иккита меҳмон олиб кирсам, қаерга ўтқазади? – деди йигламсираб Ҳадичабону.
- Унақа дема, хотин! Қизингни у кампиргамас, ўғлига беряпсан. Ўғил боланинг қўли тошнинг орасида эмас. Ҳали ёш. Пешонасида нима бор – Оллоҳ билади. Эҳтимол биздан ҳам бой бўлиб кетар.
- Барибир, таги паст қарол-да, қарол.
- Ундай дема. Инсон бир умр қарол бўлиб ўтмайди-ку. Унинг бошига ҳам бахт қуши кўнар.
- Бахт қуши кўнади, деб ёлғиз қизингизни шу аравакашингизга берасизми, ака? – деб юборди Шарофатбиби Ҳадичабонунинг ёнини олиб. Хуллас, тортишув бой отанинг охириги «Бас» деган сўзи билан якунланди. Санамойнинг севганига – Ҳасаналига беришадиган бўлишди.

Олдин Ҳасаналининг ҳовлисига икки хонали, олди айвон уй қуриладиган, тўй уй биттач бўладиган бўлди. Бой отанинг бу режасини ҳозирча ҳеч ким билмай турсин. Ҳатто, Ҳасанали, унинг онаси ҳам. Эндиги совчиларга:

- Қизимизни бировга унаштириб қўйдик, - деб жавоб берамиз, дейилди.

Ақбар отасининг ҳурматидан бу ишга рози бўлди, аммо қалби илимади. У зимдан хотинини ишга солди: «Бир илож қилиб, Санамни Ҳасандан кўнглини совут», деди. Хотини кўп уринди, бўлмади. Ҳадичабону Санамойнинг дугонаси Салимахонга, ёлғиз топиб, ялинди:

- Жон қизим, дугонангизни шу йўлдан қайтаринг: «Сизнинг тенгингиз эмас» дег. «Онангиз розимас» дег. Салима Санамойга бу гапларни айтган эди у:

- Ўртоқжон, сен менинг кўзим билан Ҳасан акамни бир кўр. Қош-кўзларини, қирра бурунларини қара. Доим кулиб туради. Кулганда икки юзида чиройли кулдиргич ҳосил бўлади. Гапга солиб, қараб тўймайман. Биласанми, менга от минишни ўргатган. Севгим - қатъий! Ҳеч ким совита олмайди. Аравонга кетаётиб йиғлаб кетганман, ота-онамга айтолмаганман. Энди юзим очилиб айтдим. Ота рози, худо рози. Отам рози бўлди, - деди.

Санамой ўзининг хурсандчилигини қандай қилиб Ҳасаналига айтишни билмас эди. Бир куни Ҳасанали ўзи ёлғиз отхонада экан. Атрофда ҳеч ким йўқ. Олдига борди:

- Ҳасан ака, бир нарсадан хабарингиз борми? - деди.

- Йўқ, нима экан у?

- Яқинда қуёш мана бу томондан чиқар эмиш. Сизларнинг томларингга нурини тўкар эмиш!..

- Йўғ-э, қандай қилиб? Ким айтди?

- Мен айтяпман, мана кўрасиз? Бу қуёш - бахт қуёши. Ўша қуёш чиққанда, мен ҳам сизларникига кириб оламан, майлими? Ҳасанали ҳайрон, бу қанақа гап? Ҳасанали кўрқиб атрофга қаради. Санамой эркаланган, юзлари қизарган, кўзлари ўйнаб турарди. Бу ҳолатни биров кўрса, гапга қолиши турган гап.

- Ҳасан ака, - деди Санамой кулиб, - умрингизда биронта қизни севганмисиз? - «Йўқ» дейин деса, йигитлик шаъни йўл қўймади.

- Ҳа, севганман, - деди ерга қараб.

- Қанақа қизни? Чиройлимиди? Айтинг!

- Муңча мени сўроққа тутиб қолдингиз. Тинчликми? - деди уялиб. - Битта қиз-да: иккита кўзи, иккита қулоғи, бурни, оғзи,

бошида сочи, оёқ-қўллари бор. Овқат ейди, ухлайди, юради, иш қилади, кулади, от минади... Бўлдимиз? Санамоё кулиб юборди:

- Кўрсам бўладими? Қарда?

- Кўрсангиз бўлади: У шу ерда. Уни кўришингиз учун уйга кирасиз. Ҳалиги катта тошойнак бор-ку, ўшанга қарасангиз, унинг ичида мен севган қиз бор, кўринади.

- Вой, менми? – деб кулди Санамоё, кафтини уриштириб. - Ҳасан ака, юкларимни тушираётганда гапирган гапим эсингиздами? Ўша иш бўлди. Холамни бизникига киргизинг. Дадамга учрасин. Мен кўндириб қўйдим. Биров билмасин. Мен – сизникиман, – деб юборди эркаланиб.

- Ростдан-а? Ўйлаб гапиряпсизми? Ахир мен отангизнинг қароли бўлсам. Ўта камбағалман, – деб хўрсиниб юборди Ҳасанали.

- Энди отамнинг қароли эмассиз – ўғлисиз! Камбағал эмассиз, мен учун энг бой одамсиз, – деди қатъий туриб қиз, - Ҳасан ака, рост айтайми, мен Сизни яхши кўраман. Имкон тополмай юрган эдим. Ишонинг: мен пок, бокира қизман, – деди ерга қараб, кўзига ёш олди, – бирга яшасак, бахтли бўламиз. Отам рози, онам рози.

МЕН ҒИЙБАТЧИ ЭМАСМАН

«Санамоёни Ҳасаналига берармиш» деган хабарни эшитганки одам хурсанд бўлди. «Яхши гапнинг оёғи бор», деганлари тўғри экан. Аёллар Хадичабонудан, эркалар Отажонбойдан хурсанд.

Ҳатто, маҳалла масжидининг имоми ҳуфтон намозидан кейин даврада:

- Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳам етимпарвар бўлган. Кимки етимнинг бошини силаса, улуг савоб соҳиби бўлади, – деб бой ота ҳақиға дуо қилди. Бой отанинг қароллари, чорикорлари беҳад севинди. Бой бўлса, шунақа бўлса. Сахийлик – давлатни етаклаб келади.

Тўй Ҳасаналининг ҳовлисидаги янги қурилган уйда ҳам, бойнинг ҳовлисида ҳам бўлди. Карнай-сурнай ҳар икки хонадонда чалинди.

- Қишлоқда бундай тўй яқин орада бўлган эмас, – деди Нормат ака деган қарол шериги Соли акага севиниб.

- Бу етимнинг бахти. Ҳасанали худо деган экан, ака! Ўзиям қалби пок, меҳнаткаш, ҳалол йигит-да, – деди Соли ака Нормат аканинг фикрини қувватлаб.

Тўй ниҳоятда ширин ўтди: ҳамма нарса сероб бўлди, нон, ош, мева-чева, қанд-қурс... Биронта меҳмон норози бўлиб кетмади.

Санамойнинг дугоналари, Ҳасаналининг дўстлари хизматни ҳам қилди, базмини ҳам қизитишди.

Тўйдан кейин Санамой «мен бойнинг қизиман» демай Ҳасаналининг хонадонада меҳнатга берилди, уйлар покиза, ораста, айвон олдига, дарвоза ёнларига анвойи гуллар экди. Ҳар кун саҳар эшикни, кўча бетларини сулурар, сув сепар, қайнонасининг ҳурматини жойига кўяр эди. Қумри хола севишиб, кўзларига ишонмас, Яратганга шукроналар келтириб, икки ёшга узоқ умр, бахт тилар... Ҳасанали ҳам «бойнинг куёвиман» деб мағрурланмасди. Олдин қандай ишласа, ундан ҳам яхшироқ меҳнатга берилди. Отларни, отларнинг жойини покиза тутар, вақтида емини, ўтини берар, яқиндаги сойга бориб ювар, от ва арава афзалларини таъмирлар, бўш бўлди далага гўнг ташир эди. Унинг меҳр қўйиб ишлаётганини кўрган бой ичидан севинар, ҳар намозида икки ёшни дуо қилар эди. Бой отанинг ўғли Акбар ҳам Ҳасаналига муҳаббат билан қарайдиган бўлиб қолди. Ширин ва тотли ҳаёт оғушида икки ёш икки йилнинг қандай ўтганини билмас, бу икки йил уларнинг ҳаёлида икки кунга ўхшарди.

Ҳали уларнинг кўзлари бир-бирига қараб, қорачиги-қорачигига тўйгани йўқ, ҳали уларнинг юраклари бир-бирига басма-бас урушда биридан иккинчиси ғолиб бўлгани йўқ, ҳали уларнинг тиллари бири-биридан қайсинисини ширин эканлигини аниқлагани йўқ.

Бири-бирига қараб кулишиб, дастурхондаги овқатни маҳтал қилар, совутишиб кўяр, кеч бўлганини ёки тонг отганини билмай қолишар, дарвозадан биров чақирса, овози қулоқларига кирмай қолар, хуллас, бири иккинчисига, иккинчиси биринчисига беҳад берилган эди. Гўё икки ниҳол беғубор бир жойда, бир илк нафас олиб, куртак ёзиб, гулламоқда эди...

Бахтни қаранг: шундай ширин оилага Оллоҳ ўғил берди. Бахт устига бахт. Қумри хола ҳам, Ҳадичабону ҳам ўзларида йўқ хурсанд. Набирага гулдор, чиройли бешикни, бешик афзаллари билан бой отанинг ўзи шаҳардан келтирди. «Ўригидан мағизи ширин» деганлари шу экан. Чақалоқнинг қулоғига азон айтиш учун домла чақирдилар. Домла:

- Бой бобо, набирага қандай исм қўямиз? – деди.

- Муродали бўлсин. Икки ёш муродга етгани сабаб, – деди бой кулиб. Азон охирида домла гўдакни қўлга олиб, уч маротаба:

- Муродали! Муродали! Муродали! – деб чақириб қўйди. Сўнг «Қуръон»даги бир сурани тиловат қилди, унга узоқ умр, бахт тилаб дуо қилди.

Ҳасанали қалбидаги севинч ҳиссини кимга айтсин?! У гўё эркин, озод куш сингари ўзини енгил сезар, хаёлан очиқ, мусаффо осмонда парвоз қилгандай юрар, оёқ-қўллари енгилга ўхшар, ҳар қандай оғир иш қилса ҳам чарчоқни сезмас, дамба-дам ичдан хўрсиниб, «Ўзингга шукр!», «Ўзингга шукр!» деб кўяр эди.

Ўғилчаси эркин, соғлом ўсди. Қумри хола набирасининг жажоки билакларига кўзmunчоқлар боғлаб қўйди.

Уни кўрган одам, бой хонадонидаги одамлар ҳам Ҳасаналининг яқинлари ҳам эркататар, бир бор қўлига олиб кулдирар эди.

Ана шундай дамларда қишлоққа «бекор чиқипти», «йигитлар бек бўлиб кетяпти экан», «улар босқинчиларга қарши уришар эмиш» деган бир-биридан хунук хабарлар кела бошлади. Тез орада шу қишлоқнинг ўзидан ўнта йигит бек бўлди. Ҳасаналини ҳам мажбур қилишди.

- Онам қари, болам ёш, – деб кўнмади.

Бек бўлган йигитлар кўрбоши берган от, қурол-яроғ, кийим-бош билан мағрурланиб, босар-тусарини билмай, қилиши керак бўлган ишларини унутиб ҳам қўйди баъзилар. Ножўя ишларга қўл ура бошладилар. Айрим ношаръий ишлар қилиб, халқни норози қила бошлади.

Қумри хола қишлоқдаги бир маъракага борган эди, хунук хабар олиб келди.

- Кеча кечқурун беклар Жамолдин бойнинг икки отини, икки бўрдоқи қўйини олиб чиқиб кетипти. Қаршилиқ қилган экан отишиб ташлапти. 12 ёшли қизи «Вой дод, дадам!» деган экан, унияш отипти. Яхши, қиз соғ қолипти. Ўнг қўлини ўқ узиб юборипти. Қудам ҳам эҳтиёт бўлсин, – деди келинига.

- Дадам от сўрашганда берган. Энди бизникига кирмаса керак, – деди Санамой.

- Ҳалиги, нариги қишлоқдан чиққан Пўлат дегани бор-ку? Ўша ёмон эмиш. Ўша ердан келган меҳмон хотин айтди. Бировнинг 14-15 ёшлардаги қизини мажбур олдириб кетипти. Қиз 3-4 кундан бери йўқ эмиш. Қандай кунларга қолдик, қизим? Худо ўзи асрасин, – деди Қумри хола.

- Кўрқманг, буви. Чораси топилар, – деди Санамой дастурхонни йиғиштириб.

Эртасига Ҳасанали авзойи бузук келди. Хотини сезиб:

- Нима гап, Ҳасан ака? Авзойингиз бошқача?

- Шаҳардан келаётсам, икkitаси тўсиб, «от-аравани берасан»

дейди. У десам, бу десам кўнмайди. Охири:

- Бу арава меникимас, Отажонбойники. Бирга юринглар, ўзидан сўраб олинглар. Мен қаролиман, – дедим.

- Ҳа, Отажонбойми? Иккита от берган. Бор, кетавер, – деди каттароғи.

- Қўрқдингми? – деди онаси.

- Нимадан қўрқаман? Иккаласини ҳам урар эдим-ку, уларда қурол бор экан. Отмасин деб қўрқдим, – деди Ҳасанали чойини хўплаб.

- Вой, болам, – эҳтиёт бўлгин. Улар билан ади-бади айтиша кўрма. Одам улар учун пашша, – деди онаси.

- Шаҳар тинчми? – деди хотини чой узатиб.

- Қаяқда? Нотинч. Кеча анча отишма бўпти. Беклар қочиб қутулипти. Анча бегуноҳ одам ўлипти. Улар уруш кўрмаган йигитлар-да. Босқинчиларга қарши уришамиз деб, кўп ножўя ишларни қилишяпти. Буни кўрбоши билмайди, беҳабар. Билиб қолса, ҳаммасининг адабини бериб қўяди, – деди Ҳасанали ўғлини эркалаб.

Санамой эрининг «Буни кўрбоши билмайди, беҳабар, билиб қолса, адабини бериб қўяди» деган гапини дилига тугиб қўйди.

Эртасига яна ғалати хабар тарқалди: битта махси учун бир косибни отишиб кетишти, бир бечоранинг ёш келинини бадном қилишти, бир косибни ўғирлаб кетиштипти, бир дудуқ йигитдан «босқинчилар ўтдими?» деса, у гапира олмапти. «Сен айтмадинг» деб пешонасидан отишибди. Ҳар икки ўликни бугун кўмдилар. Ҳар куни, шунақа гаплар. Халқ бекларнинг бундай ишларидан тўйди. Кимга арз қилади, ким тинглайди буларнинг арзини?

Санамой Муродалини кўтариб, онасининг олдига чиқди. Дадасини сўраган эди онаси:

- Эшитишимча, Муродбек мингбошиникига Шермуҳаммад кўрбоши кепти. У бойларни, элликбошиларни, нойиблару катталарни тўплаб, юртимиздаги нотинчликни бартараф қилишга маслаҳатлашар экан. Дадангни ҳам ўша йиғилишга олиб кетишди, – деди.

Санамой бир дақиқа ўйланиб қолди-да, эри айтган гап хаёлидан ўтди. Ялт этиб онасига қаради.

- Буви, набираларингизни ухлатиб қўйсангиз. Қудангиз қизиникига кетган. Мен озгина ишим бор, қилиб олар эдим, – деди ялингандайил.

- Майли, болам мен уйдаман, – деди онаси.

Санамой дарҳол уйига йўналди. Қумри холанинг эски

кийимларини кийди, ҳассасига таянди.

Дарвозани қия очди - кўчада ҳеч ким йўқ. Дала йўли билан Ниёзботирга – мингбошининг саройига қараб кетди. Йўлда одам кўринса, ҳассага суяниб, қари кампир бўлиб олади, секин-секин, авайлаб қадам ташлайди. Бировга ўзини сездирмади. Идора олдидаги соқчиларга:

- Болаларим, қўрбоши поччамга икки оғиз арзим бор, кириб чиқай, – деди. Соқчи.

- Энажон, ҳозир мажлисдан чиқишди улар. Чой ичишяпти. «Одам қўйма» деган, - деди.

- Болам, Сиз киринг. «Бир кампир нариги қишлоқдан келипти. Икки оғиз гапи бор экан, денг. «Қирсин» деса кираман. Бўлмаса, шу ерда ўтираман, чиқишини пойлаб, - деди овозини кампирларникига ўхшатиб. Санамойда Оллоҳ берган бир иқтидор бор эди. У овозини гоҳ ёш гўдақникига, гоҳ кампирникига, гоҳ қари чолникига ўхшата олар эди.

Соқчи йигит кириб кетиб, тезда чиқди.

- Кириг, узоқ гапирманг, чарчашган, – деди. Санамой эски, нурсиз оқ рўмолини юзига тортди. Ҳақиқий кампирга ўхшаб, қўрбоши, мингбоши ўтирган хонага кирди, остонадан ўтмади.

- Ассалому алайкум, яхшимисизлар. Мени кечиринглар, безовта қилдим, - деди.

- Хўш, хизмат, – деди қўрбоши бўшаган пиёлани дастурхон четига қўйиб.

- Ука, катта бўлсангиз ака. Бир қошиқ қонимдан кечинг. Бекларингиздан шикоятим бор. Улар ўғирлик, зўравонлик қилиб халқнинг назаридан қоляпти, - деди шошилмай Санамой.

- Нима қилди улар? – жаҳл билан сўради қўрбоши. Санамой ҳамма воқеаларни бирма-бир, номма-ном айтиб берди.

- Мен, – деди у. – Аёл бўлганим учун ёш қизларни, келинларни бадном бўлаётганига тоқат қилолмай сизнинг ҳузурингизга келдим. Ахир бировнинг никоҳини бузиб, ўзига никоҳ қилдирса, бировнинг 14-15 ёшлардаги қизини ўғирлашиб кетса, ёш бир келинчакни тортиб олса, бу қандай иш. Қаршилиқ қилганларни отишса. Шариат хор бўляпти-ку.

- Аблахлар! – деб юборди қўрбоши. – Мингбоши, зшитдингизми? Сизнинг қўл остингизда бўлаётган иш. Биз нима мақсадда юрибмиз-у, бу аблахлар нима қияпти? Қандай қилиб халқ бизга эргашсин? Биз халқ олдида нима деган одам бўламиз?

Хонага жимлик чўқди.

- Опа, исмингизни айтинг? Бу иш билан мен, шахсан, ўзим

шуғулланаман. Сиз, қўрбоши жаноблари, бундан асабингизни бузманг, - деди мингбоши.

- Мен исмимни айтмайман. Улар билишиб қолса, бола-чақам билан гумдон қилади, уйимга ўт қўйишади. Қишлоққа боринглар, элликбошидан, домладан, нойибдан сўранглар. Аммо беклар билмасин, - деди аёл.

- Бўпти, опа. Сиз кетаверинг. Сизни биз, бизни сиз кўрганингиз йўқ. Раҳмат, - деди мингбоши. У соқчи йигитни чақириб:

- Холани кузатиб қўй. Биров кўрмасин. Ўзинг ҳам кўрганинг йўқ, хўпми? - деди. «Кампир» чиқаётиб:

- Мени ғийбатчи деманглар. Аёллар номусини ҳимоя қилгани келдим, холос, - деди.

Санамой уйга келгунча ўйланиб келди: «Улар мени ким деб ўйладийкин? Ёш аёллигимни билишиб қолмадимикин? Ишқилиб ота-онам, эрим билмасин».

Дарвозасидан секин кирди. Яхши, қайнонаси келмаган экан. Дарҳол кийимларини алмаштирди. Онасининг олдидан ўғлини олиб чиқди.

Эртасига бебош беклар битта-биттадан мингбоши саройига олиб кетилди. У ерга кетганларнинг кўпи қайтиб келмади. Маълум бўлишича, қиз ўғирлаган бекларнинг иккитаси, никоҳни бузиб, келинни олиб кетганлар отилипти. Битта бек қочиб кетипти. Қўй, мол, от олиб кетганлардан нархи икки ҳисса қилиб ундирилипти. Ҳам бир неча дарра урилипти. Татар бойнинг уйини бузганлардан уйнинг нархи олинипти. 12 ёшли қизнинг қўлини отиб узган бекнинг битта қўлига ўқ отиб узилипти. Хуллас, бебош беклар жазоланипти.

Ҳамма ҳайрон. Бу хабарни ким юқорига етказган? Айниқса, жазоланган, отилган бекларнинг яқинлари бу одамни пинҳона қидиришипти. Содиқ соқчига пора ҳам беришибди. У:

- Бир нотаниш, кекса, ивирсиқ кампир кириб чиққан, холос, - депти.

Бу воқеани яширин амалга оширган «кампир»нинг номи топилмади. Аммо қишлоқ тинчиди.

23.09.2009 йил.

БИЗНИ ОЗОД ҚИЛГАН САНАМОЙ ЭКАН

Отажонбой ҳуфтон намозидан кечроқ қайтди. Намоз тугагач, масжид ҳужрасида имом, муаззин яна икки оқсоқол анча суҳбатлашиб қолди. Бой дарвозадан кирса, оила аъзолари уйқуга кетган экан. У дарвозани беркитиб, уч-тўрт қадам босган эди, кўчада кимдир секин овоз билан:

- Бой бува, бой бува, - деди.
- Ким у? – деган эди, яна ҳалиги овоз:
- Бу ёққа қаранг, деди. Бой бир-икки йўталиб, дарвозани очди. Чақирган одам дарвозадан тўрт қадам нарида кўчанинг ўртасида турган эди.

- Аҳмаджонмисиз? – деди бой кўшним бўлса керак деган хаёлда.

- Йўқ, мен. Кела беринг, – деди-да, кўришмоқ учун қўл узатди. У бойнинг қўлини маҳкам сиқиб сўрашди. Аммо қўйиб юбормай ушлаб турди.

- Ҳукуматчилик, бой ота. Оила аъзоларингиз билан дод-фарёд қилмай, машинага чиқасизлар. Бизга топшириқ бўлган. Илож қанча, – деди. Бой бу гапни эшитиб бўлиб ёнига қараса, икки ёнида иккитадан қуролланган йигит турипти. Улар осмондан тушдими, ердан чиқдими, билмади.

- Бой ота, илтимос ҳеч қандай шовқин, йиғи-сиғи бўлмасин. Ҳовлингизнинг атрофида одамларимиз бор. Ана машина. Керакли нарсаларингизни олиб чиқинглар, вақтимиз зиқ.

- Хўп, укалар, ҳозир, – деди-да, бой ота дарвозадан ичкарига отилди. Кампирини уйғотди:

- Тур, кампир, набираларни уйғот. Бугун бизга навбат келипти, - деди. Ҳадичабону уйқусираб нима воқеа эканлигини англамаган эди.

- Тошланбой, Мирзараҳимов қориларнинг куни бизнинг бошимизга келди, хотин. Тур, керакли нарсаларни ол. Кўчада одам бор, овозингни чиқарма, – деди-да, ўғли Акбарнинг айвони томон кетди. Акбар, йигит кишида, озгина ўдағайланган эди, отаси секин овоз билан:

- Жон болам, ўзингни бос. Сиёсат билан ҳазиллашма. Ёмон оқибат қурбони бўламиз. Майли, пешонага битганини кўрамиз. Оллоҳга шукр қил. Шукр – яхшилик кунларга олиб келади, - деди. Бир соат чамаси вақтда бой бобонинг оиласи керакли нарсаларини олиб, машинага жойланди. Эшикларни ёпаётиб кампир ҳам, чол ҳам йиғлаб юборди. Акбар сўкинди. Болалар нима воқеа бўлганини билмай машинада ҳам уйқуни давом эттиришди. Бой ота фақат:

- Эй, худо, бу савдо бизнинг пешонамизда ҳам бор экан-да, – деди холос.

Акбар машинада бирга кетаётган қуролланган йигитларнинг биридан:

- Бизни қаерга юборади, билмайсизларми? – деган эди, у йигит:

- Биз билмаймиз. Биз сизларни олиб бориб топширамиз, холос, - деди.

Машина Асаканинг поезд вокзалига тун ярмидан оққанда етиб келди. У катта бир саройнинг ичига кирди. У ерда одам кўп. Одамлар тўп-тўп бўлиб ухляпти, айримлари икки-учта бўлиб ҳасратлашиб ўтирипти.

Отажонбой оиласи кўч-кўрони билан саройнинг ичкарироқ томонига – кунчиқар томонига жойлашди. Буларни олиб келган йигитлардан бири бир ҳужрага кириб, шинел кийган, қулоқчин телпаки, елкасида поғони бор одамни олиб чиқди. У қўлидаги тошфонарни баланд кўтариб, келганларни бирма-бир кўрди. Катта дафтарини очди-да, бир эснаб сўради:

- Булар ким, қаердан?

- Булар Қайрағочариқ қишлоғидан. Отажонбой, унинг ўғли Акбар. Кампири, келини, иккита набираси. Жами олти киши. Погонли киши дафтардан топиб, белгилади.

- Бой бобо, энди дамингларни олинглар. Қачон поезд келса, кетасизлар, – деди. Узоқ бир эснаб, ҳужрасига кириб кетди ҳалиги одам. Машинада бирга келганлар хайрлашди:

- Саломат бўлинглар, бой ота. Ҳукуматчилик, биз вазифамизни бажардик. Хайр, яхши кунда кўришайлик.

Отажонбой ҳам, кампири ҳам ухламади. Акбар озгина мизғиди. Эрталаб сув топиб, таҳорат олди, бондод намозини адо қилди. Фақат Оллоҳга йиғлади, шукр қилди.

У намоздан туриб атрофга разм солди - тумонат одам. Дарвоза берк, соқчи турипти.

- Ўғлим, кампир. Бу иш элга «тўй» экан. Мана бу одамларни қаранглар. Йиғлаётган ана бу гўдакнинг, ҳолсиз ётган ху нариги кампирнинг нима гуноҳи бор? Биз-ку, соғмиз, шукр қилинглари. Ризқимиз қўшилса, иложимиз йўқ.

Қуёш ҳам саройдаги ҳаётдан норозидай дарахтлар, томлар орасидан мўралаб-мўралаб аста кўринди. Кимдур қибла томондаги тешикдан чойнакда чой олди. Бой бобо буни кўриб билдики, бу тешик ташқаридаги чойхона деворининг тешиги экан. У ҳам катта мис чойнакни кўтариб, ўша томонга юрди. Пул билан чойнакни узатган эди, қаримсиқ бир одам чой дамлаб берди. Оиланинг бугунги нонуштаси кўнгилсиз ҳолда, юрак тўла қайғу билан ўтди. Ҳадичабону бир пиёла чой ичди, холос.

- Бирор тўғрам нонни мажбур қилиб бўлса ҳам егин. Ўзингга жабр қиласан, – деди чоли унга раҳм қилиб. Кампир уҳ тортди-ю индамади.

Акбар ўрнидан туриб, бир уҳ тортди-да:

- Ота, раҳбарининг олдига кирмайми? Бизнинг нима гуноҳимиз бор, ахир, – деди.

- Йўқ, ўғлим, сабр қил. «Сабрнинг таги олтин» деганлар машойиҳлар. Ҳақиқат қарор топар. Ёшлиқ қилиб бирор оғиз ноўрин гап гапириб қўйишинг мумкин. Сиёсат билан ҳазиллашиб бўлмайди. Замон нозик, – деди отаси.

Отажонбой ўрнидан турди, атрофга қаради. Тўп-тўп одамларни кўриб, «Астафтуруллоҳ» булар ҳаммаси бойлармикин? – деб юборди.

Одамлар орасида салобатли, паҳмоқ соқол, қошлари ўсган бир чолга кўзи тушди. У кўзи хирами ё қуёшнинг нуруни тўсибми, қўлини қошлари устига айвон қилиб, шу томонга қаради. Отажонбой аввалига танимади. Узоқ ўйланиб туриб:

- Э, эсим қурсин, бу, ҳалиги аравонлик Абдурахим бой-ку? Буниям сургун қилишяпти экан-да. Олдига бориб ҳол-аҳвол сўрашсаммикан? «Отангни ўлдирганга онангни бер» деганлар. Бориб сўрашаман, деди-да, ўша томонга юрди. Абдурахим бой ҳам олдин танимади. Кейин таниб, бошқатдан кўришди. Қари одам ёш болага ўхшаб қолади, деганлари рост экан, йиғлаб юборди. Белидан оқ чорсини ечиб кўз ёшларини артди. Икки чол кичкина сандиқчага ўтиришди, дуо қилишди, узр-маъзур айтишди.

- Биродар, кўришмаганимиздан бери бошимдан анча мушкул ишлар ўтди. Икки ўғлим бекларга қўшилиб кетди. Бири ўлди, бири дом-дараксиз йўқ. Сизга куёв бўлган Абдулладан беклар бир нарсасўраса, айтолмапти. Қаранг номард, «сен гапирмадинг» деб отиб кетипти... – Абдурахим бой яна йиғлаб юборди. Отажонбой юпатди.

- Бой бўлмай мен ўлайил. Бой бўлиб шундай кунларни кўргунча, бир бойнинг қароли бўлиб, даласида ишлаганим, отхонасида отининг тагини кўрганим яхши эди, – деб қўшиб қўйди Абдурахим бой.

Гап шу ерга келганда атрофда юрган соқчилардан бири келиб:

- Қани, иккаланглар жой-жойларингга бориб ўтирингларчи?! Бу ер ҳасратлашадиган жой эмас. Сиз нега йиғлаяпсиз? – деди.

Чоллар жой-жойларига кетди.

Санамой саҳарга борганда хунук туш кўрди: отаси чуқур, қоронғу жойга тушиб кетган эмиш. Узун арғамчи билан чиқариб оламан, деб тортаётган эмиш... Уйғониб кетди. Эшигини йиғиштирди, дарвоза атрофини супурди, сигирини соғди, болаларини кийинтирди. Негадир кўнгли ғаш. Чой дамлаб, икки пиёла ичди. Болаларини қайнонасига топшириб, ота-онасидан хабар олгани

уйларига борди. Не кўз билан кўрсин, дарвоза очик, ҳовлида ҳеч ким йўқ. У уйга кирди, бу уйга кирди, акасининг айвонига борди-одам йўқ...

- Э, худо, ота-онамни ҳам сургун қилишибди-да. Энди нима қиламан? Ўтган куни Нуруллоҳнинг оиласини ҳам шундай қилишган эди. Энди бизга навбат келипти... Нима қилиш керак? – хаёлидан ўтказди у. «Ўзингни қўлга ол, Санамоё!» деб юборди.

Руқия исмли аёл хаёлига келди. У Отажонбойнинг меҳмонхонасида очилган камбағал болалар мактабига ўқитувчи бўлиб келган. Кундузи ёшларни, кечаси катталарни ўқитади – ЧСБ деган мактаб очган. Яхши аёл. Кўп нарса билади. Бўш бўлди китоб, газета ўқийди. Татар бўлгани билан ўзбек тилида яхши гаплашади. Қишлоқ халқига ниҳоятда меҳрибон, ҳар қандай одам билан тез тил топишади. Санамоё фурсатни ўтказмай Руқия опа турадиган хонага кириб борди. Анча вақт ўтгач, опанинг хонасидан чиқди-да, уйига шошди. Қумри холага болаларини топширди.

Санамоё шаҳарга қандай етиб келганини ўзи ҳам билмай қолди. Оллоҳ унга шундай журъат ато қилдики, кўзига ҳеч нарса, ҳеч ким кўринмас эди. У сўраб-сўраб НКВД (ички ишлар халқ комиссариати) идорасини топди. Идора бир қаватли каттагина бинода экан. Асосий эшик тепасида ойнак ичида қора ёзув. Уни ўқий олмади. Эшикнинг икки ёнида қуролланган икки соқчи йигит турипти.

Санамоё бинога яқинлашди. Соқчилардан бири:

- Ҳа, хола, ким керак? – деди. Ўзини, овозини кампир ҳолига келтириб (бу ишга уста эди).

- Шу идоранинг каттасига бир оғиз гапим бор эди, - деди.

- Сизни қабул қилишмайди ҳозир, - деди иккинчи соқчи.

- Жон болам, мен узоқдан келдим. Кириб бир сўраб кўрингларчи, ажаб эмас қабул қилса. Ахир мен онаси тенги кампирман-ку.

Соқчилар бир-бирига қарашди-да, биттаси ичкарига кириб кетди. Анчадан кейин чиқди-да:

- Киринг, узоқ турманг, – деди.

Санамоё ичкарига қадам босаркан:

- Болам, раҳбарнинг оти нима? – деди.

- Бекбўлатов, – деди ҳалиги соқчи.

Санамоё ичкарига кирди. Биринчи хонада котиба қиз ўтирипти. У рус экан. Ўрнидан турди, чарм қопланган эшикни очиб, «кир» дегандек қўли билан имо қилди. Санамоё кирди. Хона катта экан. Тўридаги столда ҳарбий кийимда соч қўйган, кўзлари катта-катта,

кийғир бурун, 30-40 ёшлар чамасидаги эркак ўтирипти. Столнинг икки томонида иккита телефон чеккароғида тўртта-бешта китоб, ҳар хил папкалар. Деворда Сталиннинг катта расми. У ўйчан қараб турипти. Хонанинг файзи йўқ, совуқ бир ҳолда. Одамни қандайдир бир кўзга кўринмас юк босаётганга ўхшайди.

Бекбўлатов кўзини бир ёзувдан олиб, аёлга қаради:

- Ҳўш, опа, хизмат?

- Мен бир кичик арз билан келдим, - деди аёл.

Бекбўлатов бир варақ қоғоз билан ручка олди.

- Қардан келдингиз?

САКУ қишлоқ советидаги Қайрағочариқ қишлоғидан келдим. Бекбўлатов ёза бошлади.

Санамоё ўзини ўнглади, бошидаги қора рўмолини олиб ёнига қўйди. Оғир бир нафас олиб, ўзини тўхтатди-да, гап бошлади.

- Арзимни эшитинг, ука. Ота-онамни, акамни оиласи билан катта бой деб рўйхатга олишган экан. Сургун қилиш учун поезд вокзалига олишиб келишипти. Тўғри, бой, лекин совет ҳукуматиға, унинг бирор сиёсатиға қаршилиқ қилмаган, хайрихоҳ бўлган. Фикримни далиллар билан исботлайман. 42 таноб ерини, уч қўш ҳўкизини, битта от аравасини янги тузилган колхозға икки қўллаб топширди. Тўрт хонали меҳмонхонасининг бир хонасини дўхтирхонаға, уч хонасини камбағал болалар ўқийдиган дарсхонаға рози бўлиб берди. Онам, аёл киши-да, қаршилиқ қилган эди, «Савоб бўлади, биз буларни нариги дунёға олиб кетамизми?», деди.

Қишлоғимизға ўқитувчи бўлиб келган татар аёлға уйимиздан жой берди, ўзининг қизидай қилиб олиб ўтирди. Мен битта-ю битта қизиман. Мени эшигимизда юрган қарол йигитға - Ҳасаналиға уй қуриб, тўй қилиб берди. Қайси бой шундай қилади, ўртоқ Бекбўлатов? Ҳозир иккита ўғлим бор. Ҳасан акам Қўшчилар союзига, акам қишлоғимиздаги «Ғайрат» колхозига аъзо бўлди... Санамоё бироз тўхтади. Бекбўлатов унинг гапларини ёзаётган эди.

- Яна бир нарса эсимдан чиқипти: отам - ўта сахий одам. Ҳар йили Рўза, Қурбон ҳайитларида қаролларига, қишлоқдаги камбағалларға арафалик учун гўшт, гуруч, ҳайитлик тарқатади, тўй ва ҳашарларға ёрдам беради. Ёши етмишдан ошди. Шундай одамни сургун қилиш қонунда бўлмаса керак?

- Бўлди, етарли, сиз кетаверинг. Ҳа, отангизнинг исми нима?

- Отажонбой.

- Отасининг исми-чи?

- Нуриддин бобо дейишар эди.

- Мен ҳозир сиз айтган гапларни телефон орқали текшираман.

Агар фикрларингиз, келтирган далилларингиз тўғри бўлса, ота-онангиз, акангиз сургундан қолади, - ручкасини бир нуқтага қадаб деди Бекбўлатов.

- Поезд келиб, олишиб кетса-чи? – деди Санамоёй.

- Қўрқманг. Поезд эртага келади. Унгача бу масалани ҳал қиламиз. Сизга раҳмат...

Санамоёй дам севиниб, дам хафа бўлиб уйига келди: «Бир гапни айтишга ботина олмадим. «Арзимни сиз тингламасангиз, юқорига – Москвага ёзаман» дея олмадим, деб хаёлидан ўтказди у. Нима бўлганда ҳам НКВД начальнигини ўйлантирадиган иш қилиб чиқдим».

Санамоёй хонадан чиққач, Бекбўлатов битта папирос олиб туташтирди, уни бир тортиб, тутунини пуфлади. Ўзига ўзи «Ўзбек аёллари орасида, бўлибам қишлоқ аёллари орасида, жасоратли, ўз ҳуқуқини таниганлари бор экан. Демак, хушёр тортиш керак», деди. У телефондан САКУ қишлоқ советининг номерини тера бошлади.

Вақт пешиндан ўтганда сарой дарвозаси очилди. Сургунга борадиганлар дарвоза томонга қаради. Уларнинг умид кўзлари шу томонга қадалди. Саройга узун шинел, кулоқчинли, пешонасида қизил юлдузи бор қалпоқ кийган погонли тўртта одам кирди. Улардан иккитаси қуролланган – бири рус, бири ўзбек. Қолганлари оддий аскар. Бирининг қўлтиғида катта папка. Улар ўртага келиб тўхташди. Ҳалиги ўзбек йигит:

- Қайрағочариқ қишлоғидан келган Отажонбой қайси томонда? – деб одамлардан сўради. Бир одам уларни Отажонбой оиласи турган ерга олиб бориб кўрсатди. Салом-алиқдан сўнг папка кўтарган йигит сандиқчага ўтирди, папкани очди. Катта бир қоғозни олиб ўқиди.

- Нуриддинов Отажонбой ким?

- Мен, болам, - деди бой бобо.

- «Я» денг. Бу киши раҳбаримиз – рус, - деди.

- «Я» болам, – деди Отажонбой.

- Отажонов Акбар ким?

- Мен, деди Акбар.

- Ҳозир отангизга нима дедим. «Я» денг.

- «Я»!..

- Бой буванинг ўғлимисиз? Хўш, гап бундай: Бой бувам мулкини, ерини, меҳмонхоналарини ўз ихтиёри билан топширгани, қўл остидаги қароллар, чорикорлар, чўриларга яхши муносабатда бўлгани, ҳатто ўз қизини қаролига тўй қилиб бергани ва бошқа кўп яхши ишларни қилгани сабаб сургундан қолдирдик. Агар

советларнинг бирор ишига, сиёсатига, янги тузилаётган колхозларга қаршилиқ қилсаларинг, сургун эмас, бошқача иш бўлади.

- Раҳмат, болам, – деб Отажонбой кўзига ёш олди.

- «Спасибо» денг, бой бува, ана бу раҳбаримизга.

- Испасипа, – деди бой бобо ҳалиги русга қараб. Жим турган аёллар ҳам йиғлаб юборди.

Қуролли йигит дарвоза томонга қараб бир ишора қилганди, икки арава кирди: Бири Ҳасанали, иккинчиси унинг шериги Шерали. Юклар юкланди. Аравалар саройдан чиққанда, вокзалга поезд келиб тўхтади. Сарой ичидан қий-чув, дод-фарёд овозлари кўтарилди. Поезд буларни узоқ Украинага олиб кетди. Отажонбой шом намозини уйида ўқиди. Ҳовли бир пастда одамга тўлди. Ҳамма хурсанд.

Кечки овқатдан кейин меҳмонлар ҳам, қўни-қўшнилар ҳам, ёр-биродарлар ширин дуо қилиб тарқалди. Шу вақтгача бой бобонинг кекса бошида бир савол уни қийнар эди: «Бизга ким шунчалик мурувват қилди? Ахир замон ниҳоятда нотинч-ку? Ота-болани, ака-укани танимаётган бўлса?»

Ҳадичабону худди шу саволларга жавоб бергандек ўйланиб, тасбеҳ ўғираётган чолининг ёнига келди:

- Чол, бир гапни эшитдингизми? – деди.

- Йўқ, нима гап экан?

- Бизни озод қилган қизингиз Санамой экан. Кеча, ҳалиги, энг катта начальнигининг олдига борипти. Унга арз қипти, у суриштирипти. Иннакейин, бизга жавоб берипти.

- Ростдан-а? – деди бой чўчигандайил. У тасбеҳини ёстиқ устига қўйди. Қиблага қараб қизи Санамойни, набираларини, Ҳасаналини йиғлаб туриб, узундан-узон дуо қилди...

КОЛХОЗНИНГ ҲИСОБОТ МАЖЛИСИДА

1933 йилнинг январь оyi. Ҳаво анча совуқ. «Ғайрат» колхозининг йиллик ҳисобот мажлиси янги қурилган чойхонада бўладиган бўлди. Чойхона безатилиб: тўридаги деворга Ленин, Сталиннинг расмлари илинди, пастга стол, стуллар қўйилди. Стол устига чиройли қизил мато ёзилди. Чап томондаги сўрига аёллар учун, ўнг томондаги катта сўрига эркаклар учун жой қилинди. Колхознинг ҳамма аъзолари айtilган вақтда йиғилди. Колхозга кирмаган – шу ҳудудда яшаётган якка хўжалик эгалари, мактабнинг ўқитувчиси, қишлоқ доктори ва бошқа колхозга алоқаси бор одамлар ҳам қатнашди.

Хонага колхоз раиси, вакили, милициядан келган йигит,

қишлоқ советининг раҳбари кирганда ғовур-ғувур босилди. Мажлисни колхоз фаолларидан бири Матёқуб очди. У биринчи сўзни район вакили райком Алибек Шодмоновга берди. Шодмонов оғир-босиқ йигит экан, секин, шошилмай гап бошлади. У ҳукуматнинг ички-ташқи сиёсатини, ютуқларини, қишлоқларда тузилган колхозларнинг ғалабасини, халқ учун афзал томонларини гапирди. Ҳар қаерда битта-иккита қолган якка хўжаликларни танқид қилди. Янгиликни тушунмаган бундай кишилар шу колхоз ҳудудида ҳам борлигини айтиб, буларни колхозга олиб киришни раисга, фаолларга топширди. Қишлоқ советининг раиси унинг фикрини қувватлади. Шундан сўнг раислик қилувчи йигит сўз навбатини колхоз раиси Даврон тоғага берди. Даврон тоға, содда одам-да, лўнда-лўнда қилиб, йиғилишга яқун ясади-қўйди. Қанча ерга пахта, қанча ерга буғдой, беда экканини, қанча чорва борлигини, хуллас, ютуқ ва камчиликларни гапирди. Сўзининг охирида ҳозиргача колхозга кирмаган тўртта якка хўжалик борлигини айтди. Уларни танқид қилди.

- Ўртоқ Шодмонов, улар шу ерда. Останақул, Али полвон, Мирпўлат деган оғайниларимиз. Уларга кўп айтдик. Атрофингга бир қара, колхознинг ерини трактор ҳайдаб беряпти. Халқ қийналмаяпти, сенлар-чи, аҳмоқ бўлиб, ўша озгина ерингга азоб чекапсан, - дедик. Қара, қишлоғимизнинг катта бойларидан Отажонбойнинг фарзандлари ҳам колхозга аъзо бўлди, ишляпти. Бойбува тушуниб ҳамма мулкани давлатга топширди. Сенларни шу саксондан ошган чолчалик ҳам ақлинг йўқ, аҳмоқлар, деб юборди Даврон раис. Шунда бирдан Останақулга жон кирди. У ирғиб ўрнидан турди-да:

- Биз аҳмоқ бўлдикми сизга?! Отажонбой узоқ ерга сургун бўлишдан кўрқиб, ҳамма мол-мулкани давлатга берди, фарзандларини колхозга қўшди. Мени билмайди дейсизми? Агар шунақа қилмаса, бой эрта қачон Украинада бўларди, ҳа, - деди ғижиниб.

Ўтирганлар орасида ғовур-ғувур бошланди. Ҳамма кўлини чўзиб гапирётган Останақулга қаради. Қараса, гапни чўзяпти. Санамой шартта ўрнидан турди. Ҳамманинг нигоҳи унга қадалди. У қаҳр билан:

- Отамга тил теккизманг! Оғзингизга қараб гапиринг, Останақул ака. Отам мулкани сургун қилиш бошланмасдан бир неча йил олдин давлатгамас, халққа топширган, халққа! Шу ернинг халқиға! Кўзингиз очиқ-ку, кўр эмассиз. Икки хонали меҳмонхонамизда шу ердаги халқнинг болалари ўқияпти, бир хонали хужрамиз халқ учун

дўхтирхона қилинди. Буларни қўрққанидан эмас, савоб учун берди. Уқитувчи бўлиб келган Руқия опа биз билан яшаяпти. Ана, сизга гувоҳ, шу ерда ўтирипти.

- Тегирмониниям колхозга берган, – деган овоз эшитилди орқадан, - халқ фойдаланяпти!..

- Отам саксондан ошди, - давом этди Санамой. – У «Ёшим саксондан ошди. Бойликларни гўримга олиб кетаманми? Халқ фойдалансин», деяпти. Отам шунча мулкани халққа берипти, сиз нима бердингиз халққа, айтинг! Энди айтмасам бўлмайди: Сиз инквидига (НКВД демоқчи) «фалончи бой», «фалончи руҳоний», «фалончи у деди», «фалончи бу деди» деб ёзиб беришни биласиз. Ҳалойиқ эшитинг: қишлоқдан олтига хўжаликни бадарга қилдирган шу – Останақул (одамлар говур-ғувур қилиб юборди, раис халқни тинчлантирди). Ҳе, ғаламис!

- Мен ёзганим йўқ, мен саводсизман, – деди Останақул.

- Хат ёзишни билмайсиз, тўғри. Бировга билдирмай айтиб келишни биласиз. Азоб чекканларнинг уволи бир кун сизни тутди.

- Айтиб ҳам келганим йўқ. Тухмат бу.

- Сиз билан кейин гаплашаман, исботлайман фикримни. Ўшанда тан берасиз. Ўртоқ Шодмонов, шу одамни сургун қилиш керак. Колхоз ишига тўғаноқ бўляпти. Қишлоқни алғов-далғов қилган шу. Гапим тамом, – деди-да, елкасига тушиб қолган рўмолини тузатиб, жойига ўтирди. Чойхонада висир-висир, говур-ғувур давом этди. Кўпчилик Останақул томонга, кўпчилик Санамой томонга қаради. Кимдир «во, аблаҳ!» деб юборди. Останақул икки томонга жовдирар, типирчиланар, этагининг пеши билан пешонасини артар эди. Ҳамма ҳайрон: «Санамой бу гапларни қаердан олди? Инквидига бориб, билиб келдимикин-а? У ердагилар «Останақул келиб айтди» дейдими? Айтмайди».

...Санамой Останақулнинг ғаламислигини бир неча кун аввал эшитган эди. Шу қишлоқдан шаҳарга келин бўлиб тушган дугонаси айтиб берган. У бир иш билан начальникнинг олдига келса, котиба қиз «ичкарида одам бор, ташқарига чиқиб тур, чақираман» депти. Эшикка чиқиб, девор орқасида – пана жойда турган. Анча вақт ўтгач, ичкаридан начальник билан Останақул гаплашиб чиқипти. Аёл Останақулни таниб, яна ўзини панага олган. Начальник чарчаган, боши оғриган шекилли, очиқ ҳаводан нафас олган. Папирос тутатган. Уни бир тортиб, тутунини бурнидан чиқариб:

- Энди бас қил. Қишлоғингдан тўртта хонадон кетди. Кўп гапинг нотўғри чиқяпти. «Бой» деганинг ўртахол экан, «бойнинг боласи» деганинг бойнинг асрандиси экан. «Руҳоний» деганинг

масжиднинг қоровули экан... Отажонбой ўз ихтиёри билан ҳамма мулкини давлатга топширипти-ку?! «Сталинни ўлди» деганинг ёлгон чикди. Энди бас кил, - деди.

Анчадан кейин Бекбўлатов хонасига кириб кетипти, Останақул бир «ух» тортиб, қишлоққа қараб йўл олипти.

Бу гапларни ҳалиги келин Санамойга бозорда учрашиб қолиб айтган экан. Санамой бу сирни дилида сақлаб юриб, бугун халқнинг ўртасида очди.

Райком Санамойнинг куйиниб гапирган гапларини эшитди. Айримларини ён дафтарига ёзиб ўтирди, Останақулнинг безовта бўлаётганини ҳам пайқади. У раисдан секин: «Бу аёл бой буванинг қизими, келиними?» сўради. Раис ҳам секин «қизи» деди.

- Бу аёлни ташкилий ишларга аралаштириш керак, - деди раисга Шодмонов. - Унинг айтганлари билан мен шуғулланаман.

- Ўртоқлар! - деди мажлисда раислик қилувчи йигит. - Энди иккинчи масалага ўтамиз. Сўз колхознинг бош ҳисобчиси Аҳмадали Каримовга. У бир йиллик даромад ва унинг тақсимланишининг ҳисобини беради.

Колхознинг бош ҳисобчиси Аҳмадали ака бу йилги пахта, пилла, бугдой, чорвадан, боғдорчиликдан келган даромадларни бирма-бир айтиб чиқди. Катта ютуқ қўлга киритилганини айтиб, хурсандлигини баён этди.

- Бу ютуқлар учун бир қарсак чалиб юборинглар, - деди райондан келган вакил ўзи олдин қарсак чалиб. Йиғилиш қатнашчилари унга ҳамоҳанг бўлди.

- Энди, Аҳмадали ака, илғор колхозчилардан айримларининг оладиган даромадини ўқиб берасиз. Мажлис аҳли, айниқса, колхозга кирмаган ўртоқлар ҳам эшитсин. Тўғрими, ўртоқлар, - деди Шодмонов.

- Тўғри, тўғри! Ўқисин, эштамиз! - деган овозлар эшитилди. Аҳмадали ака қўлига рўйхатни олиб кўзойнагини тақди.

- Бир меҳнат кунига бир сўмдан пул, бир килодан бугдой, юз граммдан чой тақсимладик. Ҳа, йил давомида олганларингдан ташқари. Мана, айрим илғорларимизнинг қўлига тегадиган нақд даромади:

Учинчи бригаданинг аъзоси Абдулламат 800 меҳнат кунига ишлаган экан. Унга 800 сўм пул, 800 кило бугдой, 800 грамм чой тегадиган бўлди. Ҳа, шакари ҳам бор. Кимдир, ҳазилкаш бўлса керак:

- Матти, битинг тўкилиб қопти-ку, - деб юборди. Ҳисобчи давом этди:

- 4-бригада аъзоси Ҳаким бўзак 750 меҳнат кунига ишлапти... - дейишини билади йўгон гавдали Ҳаким ака даст туриб, одамлар орасини ёриб чиқиб:

- Ким бўзак? – деди-да, Аҳмадали аканинг ҳиррагидан бўғди, бир тарсаки урган эди, кўзойнаги тушиб кетди. – Оғзингни ёриб юборайми? Ҳе, сени! Пайпақ! Шунча одамнинг ичида гапирган гапингни қара! Сен билан кейин гаплашаман, – деб юборди. Яна урмоқчи эди милиционер келиб ушлаб қолди-да, ажратди.

Ўтирганлар орасида говур-гувур бошланиб кетди. Даврон тоға ўрнидан туриб, одамларни тинчлантирди:

- Ўтир, Ҳаким, ўзингни бос! Бу масалани эртага муҳокама қиламиз, – деди. Ҳаким ака гўдранганича, жойига бориб ўтирди. Шодмонов ведомостни қўлига олиб қараса, колхозчиларнинг фамилияси ўрнига уларнинг лақаблари ёзилипти: гуррак, читтак, кала, олакўз, пайпоқ, карнай, дакан, мол, ит...

- Аҳмадали ака, бу нима қилганингиз? Бу сиёсий кўрлик-ку! Колхозлаштириш сиёсатига душманлик деса:

- Ахир ўзларинг райондаги йиғилишда «ҳамманинг фамилияси билан ёзинглар» дединглар-ку, – деди.

- Бу фамилия эмас, лақаб-ку! Фамилия отасининг ёки бобосининг исмига русча - ев, - ева, - ов, - ова деган қўшимча қўшиб ёзилади, инсон! Сиз Каримов, қизингиз Каримова бўлади. Ҳаким ака Келдиев, қизи Келдиева бўлади. Орқадаги биров:

- Каримовмас Пайпақов денг! – деб юборди.

Мажлис ярми кулги, ярми жанжалга айланди. Қишлоқ жамоасининг раиси Исақов туриб одамларни тинчлантирди. Аҳмадали акани койиди.

- Эртадан чаласаводликни битириш курсига кириб ўқийсиз. Лотин алифбосига ўтганимизга икки йил бўлди. Сиз ҳалиям ведомостларни араб алифбосида тузаясиз. Ўртоқ Шодмонов, бу иш билан шахсан ўзим шуғулланаман, – деди.

- Ўртоқлар, менда битта таклиф бор, – деди аёллар орасидан туриб Санамой.

- Майли, гапиринг, – деди тик турган жамоа раиси.

- Аҳмадали акамнинг мана бу иши тушунмовчилик. Сиёсий хато эмас. Биринчилардан бўлиб колхозга аъзо бўлган. Ҳамма билади, камбағал деҳқоннинг ўғли. Отаси Тошлонбойнинг қароли эди.

Менинг таклифим эртага рўйхатни (ведомостни демоқчи) бошқа ёзса. Бунга мактабимизнинг ўқитувчиси Руқия опа ёрдам берса. У ўша, ўртоқ Шодмонов айтган, русча қўшимчаларни қўшиб, лотин алифбосида ёзади. Руқия опа аёлларнинг фамилиясиниям,

эркакларнинг фамилиясиниям қандай ёзилишини билади. Нима дейсизлар?

- Тўғри, тўғри! — деган овозлар чикди.

- Хўп, — деди жамоа раиси. — Руқияхон, эшитдингиз-а? Эртага дарсдан кейин кирасиз. Ведомостни яхшилаб бирга тузасизлар.

- Менинг таклифим, — деди район вакили, — бу ишга раҳбарлик қилишни таклиф киритган синглим Санамойга топширамыз.

- Ўртоқ Шодмонов, яна бир илтимос бор, — деди мажлисга раислик қилувчи йигит.

- Бизга битта эркак ўқитувчи керак. Руқия опа қийналяпти. Кундузи иккита синф ўқитади. Кечқурун чаласаводлар курсига дарс ўтади. Улар ҳам икки синф — аёллар, эркаклар. Эркаклар гуруҳига алоҳида ўқитувчи бўлса, яхши бўлар эди.

- Хўп. Бу таклифни ҳам бажарамиз, — деди Шодмонов.

Мажлис яна қанча савол-жавоблар билан давом этди. Раис яхши ишлагани учун ўрнида қолди. Мирпўлат қўл кўтариб:

- Мени бугундан колхозга қабул қилинлар, — деди. Уни қабул қилишди. Алиполвон қўшни колхозга аъзо бўладиган бўлди. Қишлоқда иккита якка хўжалик қолди колхозга аъзо бўлмаган. Район вакили буларни тушунтириб колхозга олиб киришни жамоа раиси Исақовга топширди.

Колхозчиларнинг биринчи ҳисобот мажлиси шундай ўтди.

КИМ ХАЛҚ ДУШМАНИ: БИЗМИ, УЛАРМИ?

Останақул мажлисдан руҳан эзилган ҳолда уйига келди. Унинг боши негадир оғирлашган, юраги сиқилган эди. Оёқлари худди бировнинг оёғига ўхшайди, кўз олди қоронғилашганди. Мажлисдан чиққан одамлар унинг у ёнидан, бу ёнидан «шип-шип» ўтиб кетяпти. Одамлар гўё «лаънат сенга» дегандек гапирмади ҳам. Унинг кулоқлари остида Санамойнинг «олтита хўжаликни бадарға қилган — шу, Останақул! Сиз билан кейин гаплашаман!» деган сўзлари жарангларди. Унинг кўзига эса Санамойнинг чарақлаган кўзлари, қўлининг шоп қилиб гапириши, оқ ипак рўмолининг елкасида осилиб туриши кўринарди. Шу алпозда келар экан, бир оёғи арава изида тўпланиб қолган кўлчак сувга кириб қолди. Оёғини тортиб оларкан «аблаҳ» деб юборди. Бу сўзни лойга айтдими, Санамойга нисбатан айтдими, ўзи ҳам билмас эди. Шу пайт кимдир:

- Ака, кўзингизга қараб юринг, — деб юборди. Ҳақиқатан у «кўзига қараб» юрмаётган эди. Останақул уйга кириб келди. Хотини болаларини ухлатиб чироқни ўчирмаган экан.

- Келдингизми? Мажлис дегани шунақа узоқ бўларканми? – деди. Останакул совуққина қилиб «ҳа» деб қўйди. Ўтириб лой теккан этигини қўли билан авайлаб ечди, дахлизга иргитиб қўйди.

- Нима бўлди? – деди хотини, - этигингиз мунча лой?

- Кўрмаяпсанми, нима бўлганини? Лойга кириб қолди оёғим. Эрталаб тозалайсан.

- Овқатингизни олиб келайми? – деди хотини қўлларини ювиб, тўшакка бориб ўтиргандан кейин.

- Йўқ, овқат ўтмайди. Ётаман, жойимни ҳозирла.

Останакул хотини тайёрлаган жойга ётди-да, узун қилиб бир «оҳ» тортди.

- Нима бўлди? Хафа кўринасиз? Биров бирор нарса дедими? Ё бирор жойингиз оғрияптими? – деди хотини яна атрофида парвона бўлиб. Останакул ёрилди:

- Анави, борку, Отажонбойнинг қизи – Санам. Мажлизда одамлар орасида мен билан ади-бади айтишиб ўтирипти. «Сени у қиламан, бу қиламан» - дейди. Шошилмай турсин, мен унга кўрсатиб қўяман «у қилиш, бу қилиш»нинг нималигини», - деди.

- Қўйинг, у билан олишманг. Ёмон хотин. Кеча тўйда хотинлар айтди: инкивиди деган ергаям борар экан, - деган эди хотини, Останакул ётган жойидан шарт туриб, ўтириб олди.

- Нимага борипти, билмадингми?

- Нимага борганини билмадим. «Тўғри идорасига кираверар экан», деди бир аёл.

- Сен, бировга билдирмай, нимага борганини билгин, – деди Останакул чўчигансимон.

- У аёлни танимадим. Шаҳарлик меҳмон, дейишди. Сизга нима кераги бор: унинг нима иш билан борганини. Жонини олсин.

- Сен суриштириб бил. Менга керак, – деди Останакул бир томонга ёнбошлаб... У узоқ ўйланиб ётди.

Қумри хола кичкина набираси Хурсаналини ўйнатиб ўтирган эди, жамоанинг қоровули чақириб қолди. Ўғли уйда йўқ бўлганлиги учун дарвозани ўзи очди.

- Келинг, ука, - деди хола рўмолининг бир учини тишлаб, юзининг ярмини тўсган бўлиб.

- Хола, Санамой опам эртага «Райком»га борсин экан. Ҳозир телефон қилишди, - деди қоровул йигит.

- Вой, ўлай, нима қиларкан у ерда? – деди хола хайрон бўлиб.

- Билмадим. Маслаҳатли иш бўлса керак-да.

- Тавба. Келиним билан нимани маслаҳат қилади булар?

Санамой тушлик қилиш баҳонасида ўғилчасидан хабар олгани ишлаётган жойидан келди. Қайнонаси воқеани айтди, кўрққан, нимадандир ҳадиксараган бўлди.

- Нимадан кўрқасиз, буви? Улар ҳам битта одам-да. Бирор иш топширар ёки бирор нарса сўрар, - деди келини.

- Қандай борасиз? Очиқ борманг, болам, - деди кампир.

- Очиқ бормаيمان. Рўмол ёпиниб бораман.

- Ҳасанали нима деркин?

- Ҳасан акам йўқ демайди. Кеча мажлисда бир нарсани гапирган эдим, «бопладингиз» деган, - деди эркалиниб Санамой.

Санамой эртасига «Райком» биносига борди. Катта эшикдан кирди. Ўнг томонда қўлига қизил боғлаган бир йигит ўтирипти. Ундан Алибек Шодмоновнинг хонасини сўради. Йигит:

- Иккинчи қаватда, ўнг томондаги иккинчи эшик, - деди.

Киришга рухсат сўраб кирди. Шодмонов ниманидир ёзиб ўтирган экан, Санамойни кўрди-ю, ишни тўхтатди. У билан қадрдонларча сўрашди. Отасининг соғлигини, Ҳасаналини, ўғилларини сўради. Охири:

- Ҳў-ў-ш, у кунги мажлисда гапирган гапларингиз юзасидан чақирган эдим. Ўша сирларни рўй-рост айтсангиз. Ҳақиқатда қишлоғинглардан кўп одам қамалипти, кўп хонадон сургун қилинипти. Шуни «лекини»ни билмоқчиман. Останақул дегани қандай одам? У саводсиз экан, шериклари ҳам борми? - деди.

Санамой бироз ўйланиб олди. Сир босдим, юраги тўлдими, узун қилиб бир «ух» торти-да, гап бошлади:

- Ўртоқ Шодмонов, бу масаланинг учи инкивиди началниги Бекбўлатовда. У билан сиз бафуржа гаплашсангиз, ҳаммаси аён бўлади. Мен ўша куни Останақулнинг қилмишларини тўлиқ айтмадим. Улар уч киши: Останақул, Маткарим, Содир. Булардан Содир дегани саводлию. Улар айтади - бу ёзиб беради. Алоҳида хоналари бор йиғиладиган. Тун ярмидан ўтганда йиғилишади. Буларнинг дастидан қишлоқда одам қолмаяпти. Баҳор келяпти - далада ким ишлайди, ким ғўза чопади, ким сув тутади, ким қурт боқади?

Санамой энди қизишган эди, эшик очилиб, бир йигит чой олиб кирди. Ундан ҳадиксираган шекилли, тўхтаб қолди. Йигит чойни қўйиб чиқиб кетди. Шодмонов ёзишдан тўхтаб, Санамойга кўзойнак устидан қаради-да:

- Давом этинг, синглим, - деди.

- Улар кимда қасди бўлса унга бир сиёсий тўхмат тўқиб, ёзиб

беряпти. Инкивидининг одамлари оғир қийноқ, жазо билан мажбуран бўйнига олдиряпти. Ахир қийноқ азоби жонидан ўтгандан кейин «қилдим», «айтдим» дейишга мажбур бўлади-да. Ҳасанбой ака деган бир кўли ногирон одам бор эди. Содда, саводсиз, деҳқон. Унинг синглисига Останакул йигитлигида совчи қўйса, бермаган экан. Шунинг аламига «Ҳасанбой совет ҳукумати узоқ яшамайди, деди» деб ёзишиб берипти. Ҳасанбой ака «халқ душмани» деган ном билан дом-дараксиз кетди. Абдиқодир ака деган чолга қилинган тухматни қаранг: «Уйда қўшотар милтиқ сақлаяпти. Беклар бош кўтарса, қўшиламан деб». Аслида бу одамнинг отаси овчи бўлган. «Отамдан эсдалик, ёдгорлик» деб сақлаётган экан. Милтигини олишди. Ўзини «халқ душмани» деб йўқотишди. Милтиққа Маткарим харидор бўлса, сотмаган экан. Кейин билдик. «Нурматнинг уйда «Қуръон» бор, руҳоний» дейишган. Аслида Нурмат саводсиз. «Аҳмадали амалдорнинг ўғли. Отаси Жўра мингбошининг элликбошиси бўлган» деб ёзишипти. Тўғри лекин элликбоши бўлган чолнинг ўлганига ўн беш йил бўлди. Бунақа ноҳақ кетганлар жуда кўп. Мен 4-5 тасини айтдим, холос. Бу қамалган одамлар ҳаммаси колхозимизда кетмончи, сувчи, мироб, аравакаш, боғбон бўлиб ишлаётган одамлар эди. Уларнинг оила аъзолари, фарзандлари, қариндош-уруғи янги ҳукуматдан норози бўлмайдими? Ўйланг!

Украинага тўртта оила, Бекобод, Сурхондарёга, Қўргонтепа даштига йигирмата оила сургун қилинди. Булар-чи? Сургун қилинганларнинг уй-жойи, мол-мулки кимошди савдосида сотилди. Шу ишларни қилаётганлар халқ душмани эмасми?

Санамой бир ўйланиб, атрофига қараб олди. Шодмонов тинмай ёзаётган эди. У «давом этинг» дегандек қаради.

- Алибек ака, бу кетишда улар қишлоқдаги ҳамма одамларни «халқ душмани» деб йўқотади-ку. Мен халқ ичида юраман: ҳамма норози, аммо айтолмайди. Халқ душмани Останакул ва унинг шериклари эмасми? Улар берган рўйхат асосида одамларни қийнаб қамаётган, ўзга юртларга сургун қилаётган инкивиди одамлари эмасми?

Сиздан илтимос, партия раҳбари сифатида бир текширинг. Кечаги мажлисдан кейин мени, раис Даврон тогани, жамоамиз Исақовни ҳам ёзишиб, бир арава совға билан беришиб кетипти. Борсангиз кўрасиз, шундай ошхонасига қўйишган экан: ярим қоп девзира гуруч, битта семиз қўйнинг ярми, хил-хил анор, бир яшик узум, сабзи-пиёз... Хотини татар экан. Қабул қилган.

- Йўғэ? – деб юборди Шодмонов кўзларини катта очиб. Ичида «ростданми бу гап?» деб қўйди.

- Рост гапиряпман, ишонинг. Бугун-эрта борсангиз юқоридаги «совғалар»ни кўрасиз. Булар бизнинг қишлоқдан, – деб кулимсиради Санамой.

- «Совға»ни олиб боришда бирга борганмисиз, дейман? – деб Шодмонов ҳам кулди.

- Алибек ака, айтинг: ким халқ душмани? Ким янги ҳукумат душмани? Останақул ҳали колхозга аъзо бўлгани йўқ. Кўрдингиз, колхозлаштириш сиёсатининг душмани ҳам шу эмасми? Бечора халқ арзини кимга айтсин! Санамой қизишиб кетди, кўзига ёш келди. Рўмолчасини олиб артинди. Узоқ жим қолиб, хўрсинди. Бир «ух» тортди.

- Бўлди, синглим, етарли. Мен бугундан эътиборан бу иш билан ўзим шуғулланаман. Манг, бир пиёла чой ичинг. Ўзингизни босиб олинг, – деб чой узатди ўрнидан туриб.

- Йўқ, раҳмат. Мен кетаман. Кичкина ўғлим йиғлаб қолмасин. Узр, мен анча қизишиб кетдим. Айтганларимни ўзингиздан бошқа билмасин.

- Сиз ҳам бу суҳбатимизни бировга айтманг. Улар хайрлашди. Шодмонов ўзидан-ўзи «вой аблаҳ» деб юборди.

ҚАЙНОНАМ – МЕН УЧУН АЗИЗ ОНА

Қумри хола қорачадан келган, жуссаси кичик, ширинсўз, кўзлари майин боқадиган, истараси иссиқ кампир. Биров билан гаплашса, кулимсираб туриб гаплашади. Маҳаллада энг кекса бўлгани учун ҳамма уни «онахон» дейди. Ёшининг нечадалигини ўзи ҳам билмайди. Таниш-билишлар, набиралари:

- Эна, неччига кирдингиз? – дейишса.

- Билмадим. Отам раҳматли «Худоёрхон тахтга ўтирган йили туғилгансан» дегани эсимда бор, – дейди холос. Ниҳоятда меҳнаткаш, покиза, ораста, пазанда аёл. Эри Қодирали ака билан Нуриддин бойникида бири қарол, бири чўри бўлиб, умргузаронлик қилишди. Еттита фарзанд кўришди. Бештаси турмади. Энг кичик иккитаси – Ҳасанали билан Қундузхони ҳаёт. Онахон доим дуода. Аллоҳга шукр: олтита набираси бор. Ўғли билан келини янги тузилган «Ғайрат» колхозига аъзо бўлишди. Баҳор фасли. Далада иш қизгин. Улар эрта кетиб, кеч қайтади. Қумри хола белини ушлаб, уй йиғиштиради, болаларга қарайди, овқат тайёрлайди. Иссиқ жон: хола бугун сахар ўрнидан туролмай қолди, келинини чақирди, ўғли

ҳам чиқди. Турғизишди. Санамой суяб туриб, иссиқ чой тутди – бир хўлаб қўйди холос. Санамой:

- Ҳасан ака, сиз далага боринг. Мен бувимга қарайман, - деди. Яхши жой қилиб ётқизди. Кийимларини алмаштирди. Иссиқ овқат пишириб ичирди. Кампир кундан-кун оғирлашиб борди. Келин парвона: ёнидан жилмайди, овқат ичиради, чой ичиради, оёқ-қўлларини укалайди.. Кўргани кирган қўни-қўшни, таниш-билишларни яхши гап, ширин муомала билан кузатади, болаларига қарайди... Онахонни зиёрат қилмаган одам кам қолди.

Шу кунлар давомида қизи Қундузхон икки марта келди. Биринчи келишида ётиб қолди, онасига қаради. Эртасига:

- Санамой, жон синглим, мени тўғри тушунинг. Эрим касал, сигирим янги туққан, қизим далага чиқади, - деди.

- Опа, ҳеч ҳижолат бўлманг. Қачон фурсатингиз бўлса келинг. Уйингиз узоқ. Мен бувимнинг ёнидан жилмайман. Кўнглингиз тўқ бўлсин, – деди қатъий. Қудаси Ҳадичабону хабар олиб турди. Қизи бўшагач кирди, ҳол-аҳвол сўраган бўлди. Чиқишда қизини ёлғизлатиб, насиҳат қилган бўлди ўзича:

- Қизини чақиртир. Сенга нима бу ивирсиққа қараб. Қара, қилаётган ишингни. Таъбим хира бўлиб кетди. Сен унинг чўрисимисан, келинисан, – деди аччиқ киноя билан.

- Қизини чақиртираман, аммо ўзим қарайман. Ахир бу қайнонам-ку, ойи? Ивирсиқ деманг, – деди Санамой. Қизининг меҳнатига ачинган Ҳадичабону бу воқеани уйига кириб, бойбобога айтди. Бойбобо кампирини юпатди:

- Майли, кампир. Қайнабувисининг дуосини олсин. Бизнинг дуомиз қизингга ижобат бўлмайди. Биз ўша кампирга қиз қилиб берганмиз. Меҳнатга одам ўлмайди. Сен айтган меҳнат - қизингнинг келгусидаги бахтли ҳаётига пойдевор, – деди. Ҳадичабону аччиқланди:

- Э, келиб-келиб дардимни сизга айтдимми?!

Кўргани келувчиларнинг сони кўпайиб борди. Бунақа хабар тез тарқалар экан. Бир куни раис бува билан қишлоқ жамоаси Исақов келишди. Улар бемор ётган хонага кирмади. Айвончада ўтириб дуо қилишди:

- Ҳасанали, Санамой, нима ёрдам бўлса берамиз, – дейишди.

Бир куни илиқ сув қилиб ювинтираётган эди, аммаси Шарофатбиби келиб қолди. Беморни жойига ётқизди. Кейин фотиҳа қилинди, ҳол-аҳвол сўради. Шарофатбиби катта оғиз, димоғдор хотин. Санамой қараса, у касалдан жиркангандай бўлиб ўтирибди.

- Амма, нариги уйга жой қилдим. Ўша уйга чиқайлик. Бувим уриниб қолди, озгина дам олсин, - деди. Шарофатбиби нариги уйда ўзини эркин сезиб:

- Қайнангга мунча меҳрибонсан? Бу касал - оғир касал. Юқади, қара, хириллашини. Сенга нима? Қизи бор, айт, ўша қарасин, - деб насиҳат қилган бўлди.

- Қўйинг, амма, шунақа гапларни. Мен қарайман, юваман, тарайман, артаман. Бу - менинг онам. Касал - менинг касалим. Юқмайди, юқумли эмас, - деди қатъий.

- Э, жонини олсин. Сенинг онанг эмас. Таги паст кампир бу! Эри - отамнинг қароли, ўзи чўриси бўлган. Энди сени келин қилиб, одам бўлиб қолди булар. Сен келин бўлмаганингда, юришарди, «нос қовоққа нон борми?» деб. Кўзингни оч: сен зоти кўрган бойнинг фарзандисан. Тенгимиз эмас эди, акам қилди. Нима қиласан унга тувак тутиб. Тувак тутадигани бор. Чақир, қарасин, ҳе! - деб юборди.

- Амма, бас қилинг! Мен сиз айтган одам эмасман. Отамнинг чўриси бўлса бўлгандир, ҳозир менинг онам. Ҳасан акамни, фарзандларимни қанчалик севсам, ҳурмат қилсам, уларга она бўлган шу кампирни ҳам шунчалик севаман, ҳурмат қиламан. Қумри хола - мен учун азиз она, мўътабар, табаррук инсон, - деди-да, зарда билан ташқарига отилди. Шарофатбиби ўтирган ерида бармоғини тишлади.

Санамой қайтиб кирмади. Мулзам бўлган меҳмон анчадан сўнг ташқарига чикди. Қараса, Санамой бемор онасининг оёғини уқалаяпти. Шарофатбиби:

- Санамой, мен кетдим, - деди. Санамой дарвозадан кузатиб қўйди.

Инсон қадрини билса, излар экан. Бир куни бир аёл кириб келди. Исми Ҳайринса экан. Онаси билан Қумри хола дугона бўлган эмиш. Анча ўтирди, йиғлади, беморнинг пешонасини силади, уқалади.

- Онамни кўргандай бўлдим, - деди хайрлашаётиб. Сиз келинимисиз? Раҳмат, қизим. Менда ҳам учта келин бор. Бошим ёстиққа текса, сизга ўхшаб қарармикин? Беморга қилган жойингизни, берган овқатингизни кўриб ҳавас қилдим. Раҳмат, қизим.

Ҳасанали ҳам тинмади. Қори топиб ўқитди, бахши олиб келиб кўчиртирди. Шаҳардан бир докторни илтимос қилган эди, келиб

«Ўзимнинг онахоним» деб текширди. Кетишда икки-уч хил дорига қоғоз ёзиб берди. Ҳасаналини ёлғизлатиб:

- Энди, эҳтиёт бўласизлар, онахон қўлга тушиб қолибди. Яхши гапиринглар, қийнаманглар, дуосини олинглар, - деди. Қумри хола кундан-кунга оғирлашди. Раис бува иккинчи келганда Ҳасаналининг кўнглини кўтарди:

- Энди, ука, ўлим ҳамманинг бошида бор иш. Ҳеч ким бу дунёга устун бўлмайди. Дадил бўл. Бахтингга онанг тузалиб кетса, кўрмагандай бўлиб қоласан. Майли, далага чиқма. Отингни, аравангни биронтасига бериб қўй, - деди.

Санамой билан Ҳасаналида уйқу йўқ. Оналарининг икки ёнида ўтиришади, ўтириб мизғишади. Болалар нариги эшиқда. Бугун касал бўлганига ўттиз тўққизинчи кун. Онахон саҳарга бориб, уйғонди. Болаларига термулди.

- Санамой, қизим, раҳмат. Камол топинг. Болаларингизнинг орзусини кўринг, - деди секин. Яна бироздан кейин:

- Ҳасанали, ўғлим, мени десанг, Санамойни ҳурмат қил. Болаларингни ўқит, - деди-ю, қайта гапирмади.

Онахон ҳаёт билан хайрлашган эди. Эрта тонгда биринчи бўлиб Санамой: «Мен учун азиз бўлган онажоним» деб йиғи солди.

БУГУН-ЭРТА БОРИНГ, КЕЙИН БИЛАСИЗ

Санамой кабинетдан чиққандан кейин Шодмонов бир дона папирос чекди. Унинг бутун хаёлидан Бекбўлатовнинг кабинети, оиласи, халқ билан алоқаси, одамларнинг турли томонларга сургун қилиниши кино лентасидай ўта бошлади. Санамойнинг «бугун-эрта боринг, совғаларни кўрасиз, кейин биласиз» деган гапи қулоғида жаранглади.

Нима қилиш керак? Ўйланди... Кабинетга чақирса, унинг кўнглида шубҳа уйғотиб қўйиши мумкин. Иккинчидан, айтилган совғаларни ўз кўзи билан кўролмайди. Бир йўл топиши керакки, у ҳеч шубҳа сезмасин. Йўл топилди: «Яна икки кундан кейин Бекбўлатовнинг туғилган куни. Шуни табриклаш баҳонасида уйига бораман. Ўша куни борсам, қариндошлари, яқинлари, ходимлари тўпланади. Мириқиб суҳбатлашиб келиш мумкин», хаёлидан ўтказди у. Кеч соат олтида Бекбўлатовнинг уйига борди. У ҳам ишдан чиқиб турган экан. Шодмонов шофёрига:

- Икки соатдан кейин шу ерга келинг, - деб жавоб берди. Икки дўст қучоқ очиб кўришди. Ясатилган хонага кирдилар. Ҳол-аҳвол сўрашдилар, бир-бирининг тинчлигини билдилар. Фотима опа дастурхон ёзаркан:

- Нега Санобарни бирга олиб келмадингиз? Дам олиб, ёзилиб кетар эди, – деди. Болаларини сўраган бўлди.

- Дўстимнинг туғилган куни ҳаммамиз келамиз, - деди Шодмонов кулиб.

Бекбўлатов билан Шодмонов давлатнинг махсус топшириғи билан шу районга юборилган эди. Уларнинг бирига районни ёт унсурлардан тозалаш, совет тузумини мустаҳкамлаш, ички душманларни тугатиш, иккинчисига эса районни тўлиқ колхозлаштириш, ҳосилдорликни ошириш, маориф, соғлиқни сақлаш, маданият, қурилиш каби ишларни йўлга солиш топширилган эди.

Мана, уларнинг келганига ҳам тўртинчи йил бўляпти. Район тўлиқ колхозлаштирилди, ҳосилдорлик ҳам ошди. Пахта, пилла, чорвачилик, боғдорчилик маҳсулотлари давлат режасидан ортди.

Аммо Бекбўлатов районни ёт унсурлардан ҳали ҳам тозалала бўлгани йўқ. Нега?

Фотима опа чой, нон, турли хил ширинликлар келтирди. Бир вазада уч дона қизил пўчоқ қаям анор олиб кирди. Икки дўст бу нози-неъматларга бепарво кулишиб, суҳбатлашиб ўтирибди. Тошкентдаги ҳаётидан, бирга ўқиганидан, бу томонларга келишларидан гаплашишарди. Шодмоновнинг кўзи узум билан анорга тушди-ю Санамойни «борсангиз кўрасиз» деган гапи ҳаёлидан ўтди. Аммо дилидан ўтган бу шубҳани билдирмасликка ҳаракат қилди. У ўзини кулгидан тўхтатиб, бир пиёла чой ичди. Пиёлани қўйиб анорга тикилди-да:

- Анор зўр эканми? Богбонга раҳмат. Мева харид қилишга устасан, дўстим. Узумниям тозасини олибсан, – деди.

- Қаёқда?! Мен бозорга чиқолмайман. Вақт йўқ. Бир ўртоғим совға қилиб олиб келган экан, - деди-ю, ўзи бошқача бўлиб кетди. Бу гапни нотўғри айтганига ғалати бўлди. Шодмонов усталик билан мавзун бошқа томонга бурди. У бир дона анорни қўлига олиб:

- Увайсий деган шоиранинг «Анор» деган тўртлигини биласанми? Жуда зўр таърифлаган-да анорни.

- Мен рус синфида ўқиганман. Рус адабиётида анорга таъриф берган шоир йўқ. Руслар «гранат» дейди, қўяди, - деди кулиб Бекбўлатов.

- Бўлмаса, эшит. Олдин шеърни ёд айтаман, кейин сўйиб, шоира таърифлаган доналарни кўрсатаман.

- Йўқ, тўхта! Мана бу рюмкани бўшат олдин, шеъринг жаранглаб чиқади, илҳом уйғонади. Шодмонов измоннинг раъйига қараб, рюмкани бўшатди, лабларини артди. Битта катта анорни

қўлига олиб, икки бор айлантирди-да, шеърни ифодали қилиб ўқиди.

*Бу на гумбаздур, эшиги, туйнугидан йўқ нишон,
Неча гулгун пок қизлар манзил айлабдур макон.
Туйнугин очиб аларнинг ҳолидан олсам хабар,
Юзларига парда тортиғлиқ турарлар бағри қон.*

Бекбўлатов диққат билан тинглаб ўтирган экан, «қойил!» деб юборди.

- Анорнинг гумбазга ўхшашлиги, туйнугининг йўқлиги, доналарининг юзига парда тортиб туришлари, бағриларининг қонлиги зўр чиқпти, - деди Бекбўлатов. Шодмонов анорни сўйди, гулга ўхшатди, бўш ликопга қўйди. Уни кўрсатиб:

- Анорнинг тузилишини таърифлаш орқали бутун бир феодал жамиятдаги аёлларимизнинг ижтимоий ҳаётини кўрсатган. Ўзбек аёллари юзларига парда тортиғлиқ, юрак-бағри қон яшаганига ишора қиляпти шоира. Мана бу юз, парда - сочвон, қизил суви қон, деди. Бугун улар озодликка чиқаяпти, - деди Бекбўлатов.

Дўстларнинг суҳбати қизиди. Иккинчи рюмка ҳам айланди. Шодмонов усталик билан мавзун и адабиётдан сиёсатга ўзгартирди. Уй эгаси ҳам анойи эмас, ҳушёр тортди.

- Дўстим, бу ёқдаги ишларинг қалай? Халқдан шикоят тушмаяптими? - деди Шодмонов анор донасидан каф отиб.

- Шикоят тушмайди дейсанми, тушяпти. Жуда кўп. Ҳар куни юзлаб одамларни турли томонларга сургун қилиш жонга тегди.

- Энди, дўстим, бас қил. Райондан жуда кўп одам кетди. Ахир район пахта, пилла, мева, гўшт, сут етказиб бериш керак-ку давлатга. Ким ишлайди далада, ким чорвага қарайди, ким пилла етиштиради? Ахир ҳамма одам ёт унсур бўлмагандир?

- Бас қилай десанг, ҳар куни ўнлаб янги номлар келиб, колхозларга қаршилиқ қилган бўлиб чиқаяпти.

- Халқимиз содда. Кўп нарсани тушунмай қилиб, тушунмай гапириб қўяди. Ана шундай содда одамни ёт унсурга, душманга чиқарма, кечир. Халқнинг уволига қолмайлик. Тошкентга соғ-саломат қайтайлик. Мен одамлар орасида кўп бўламан. Одамлар жуда норози. Аммо айтолмайди, улар, кўрқади. Халқ - тўлқин. Тарихдан ўқигансан, бир тошса, қайтариб бўлмайди. Айримлар ўз маҳалладошларига ҳасад қилиб ёки қасд олиш мақсадида сенга маълумот олиб келар экан. Яқинда «Ғайрат» колхозидаги бир мажлисда биттасининг ҳашаги очилди. Халқ лаънатлади уни. Яна колхозга кирмаган экан, - деди Шодмонов.

- Останақулми? - деди Бекбўлатов ўйланиб, - колхозга кирди.

- Исмини билмадим. Бўйдор, кенг елкали йигит экан. Биз бу ерга одамларни ҳукуматдан норози қилиш учун келганимиз йўқ. Халқ ўз ҳукумати севса, унинг раҳбарини ҳурмат қилса, мамлакат бой бўлади, мустаҳкам бўлади. Шундай эмасми, дўстим?

- Фикринг тўғри. Маслаҳатинг учун раҳмат. Аммо нима қилиш керак? Бошим қотди.

- Яқинда бир колхозчи менга савол берди: «Биз темирйўл бўйидаги катта бўлак ерда ишлаймиз. Ҳар куни очиқ вагонларда одамлар дод-фарёд қилиб ўтади «Асакада одам қоладими, йўқми? деб». Дўстим, бу ишни тўхтатамиз. Агар ҳукуматга ашаддий душманлигини сезсанг, майли йўқот. Халқнинг уволи тутмасин», – деди илтимос оҳангида. Суҳбат шу ерга келганда, ош келди. Чинни товоқдаги сергўшт ошнинг ҳиди уйнинг ҳавосини ўзгартирди. Ош девзира гуручда, қўй ёғида қилингани аниқ. Устидаги катта бўлак гўшт ниҳоятда семиз қўчқорнинг гўшти. Шодмоновнинг хаёлидан яна Санамойнинг «бугун-эрта боринг, совғаларни кўрасиз» деган гапи ўтди. Бу келин тушмагур қаердан билди экан буларни? – хаёлидан ўтказди у.

Дўстлар зўр иштаҳа билан ош олишди.

- Фотима опа ошга жуда уста-да. Қара, чойхонада дамланган паловдан фарқи йўқ, – деди меҳмон кулиб.

- Яна эллик граммдан ичамиз, – деди Бекбўлатов.

- Йўқ, менга бўлди. Анча ош еб қўйдим. Чой бер, - деди Шодмонов.

- Ҳалиям ўша усталигинг қолмапти. Талабалик давридаям шунақа қилардинг. Эсингдами, бир ўтиришда ҳамма маст бўлиб, сен соғ қолгансан. Дўстлар ниҳоятда ёзилишди. Анчадан бери бундай ўтириш бўлмаган эди.

- Энди тез-тез шунақа ўтириб, суҳбатлашиб, баъзи ишларни маслаҳатлашиб турайлик, дўстим, – деди Бекбўлатов туриш олдида.

- Бўлди, энди сен вақт топганинга бизникига бор. Шодмонов Фотима опа билан хайрлашгани ошхона томонга қаради. Опа пиёла артаётган экан:

- Фотимахон, раҳмат. Саломат бўлинг. Энди дўстим билан бизникига борасизлар. Санобар ош қилиб беради, – деди-ю, кўзи ярим қоп гуручга, яшиқлардаги олма, анор, узумга тушди. Уларни кўрмаган бўлиб қўйиқ хайрлашди. Йўлда шофёрга билдирмай:

- Вой, Санамой, ниҳоятда қув аёл экансан, «совғалар»нинг қайси идишда-ю, қаерга қўйилганигача билибсан. Сенда бир иш бор. Айтганларинг ҳаммаси тўғри чикди, – деб юборди.

«Дўстим порага – «совға»га ўрганиб қолипти. Кўзим билан кўрганим шунчалик, кўрмаганим қанча экан. Бу йўлдан уни қайтариш керак» ўйланди у.

ШУЛАР ЙЎҚОЛСА, ҚИШЛОҚ ТИНЧИЙДИ

Бекбўлатов ишга чиқди. Кабинетида ўтириб папирос чекди. Ундан таралган тутун хонанинг ичида айланди. Бошидаги оғриқ анча енгиллаган бўлди. Хаёли кечқурунги ўтириш, ундаги суҳбат, анор доналарининг таърифига кетди. Унинг бошини оғритган нарсаси дўсти Шодмоновнинг: «Халқимиз содда. Кўп нарсани тушунмай қилиб, тушунмай гапириб қўяди. Бундайларни ёт унсурга чиқарма. Бир тошса, қайтариб бўлмайди» деган гаплари бўлди. Шуларни ўйлаб уч кун илгари келган яширин хатни ғаладондан олди, эринмай ўқиди. Алоҳида папка олиб солди-да, котиба қизни чақирди.

- Мени биров сўраб келса, САКУ қишлоқ советига махсус иш билан кетди, дегин. Ўзинг шу ердан - телефон олдидан жилма - деди-да, ташқарига чиқди.

САКУ қишлоқ советининг идораси жуда баҳаво жойга жойлашган. Ўнг томонидан Исо Авлиё канали, чап томонидан Қувага сув берадиган анҳор оқиб ўтади. Уларнинг бўйларидаги баҳайбат толлар идора саҳнига сўлим, оромбахш соя солиб туради. Бинони қишлоқдаги катта бойлардан бири - Матқобилбой қурдирган. Унинг мақсади шу бино ёнидаги катта бўлак ерга пахта заводи қуриш эди. Бино 30-йили давлат ихтиёрига олиниб, қишлоқ советига идора қилиб берилган. Бекбўлатовни олиб келган «Вильс» идора олдида келиб тўхтади. У машинадан тушиб шофёрига:

- Сен кетавер. Икки соатдан кейин келиб олиб кет, – деди. Бунинг ҳам сабаби бор. Жуда кўп одамларни даладан, уйдан олиб кетиб, зим-зиё қилган «Вильс» – шу. Одамлар бу машинани кўрса, кўрқадиган, «бугун кимни олиб кетаркин?» деб ҳадиксирайдиган бўлиб қолган. Шу сабаб бу ерда турмагани маъқул.

Бекбўлатов атрофнинг покиза, ораста эканини, сувлар сепилганини кўриб, ичида хурсанд бўлди. Қоровул йигит билан сўрашди-да:

- Раисинг қани? – деди.

- Ичкарида, – деди йигит. Унгача раис Сотиболди Исақов шарпани сезиб чиқди, сўрашди. Улар ичкарига-раиснинг хонасига кирдилар.

- Ўртоқ Исақов, мана бу рўйхатдаги одамларни тўплайсиз. Ваҳима бўлмасин. Озгина маслаҳатли иш бор, дейсиз, – деб бир варақ қоғоз берди начальник. Исақов ташқарига чиқди.

Айтилган одамлар бирин-кетин йиғилди. Хонада Бекбўлатов ўтирганини сезганларнинг қалбини қандайдир совуқлик титратди. Ҳамма «меҳмон» билан саломлашиб ўтирди. Начальник бош кийимини олиб қўйиб, ўтирганларни бир сидра кўздан кечирди.

- Ўртоқлар, сизларнинг устинглардан шикоят хати тушган. Сизларни идорага чақириб, овора қилмайин деб, ўзим келдим. Мен хатни ўқиб сўрайман. Кимга тегишли бўлса, «бор», «йўқ», «тўғри», «нотўғри» деб жавоб берасизлар. Агар гувоҳ керак бўлса, чақирамиз, - деди. Ҳамма:

- Майли, майли, - деб қўйди. Начальник бир варақ қоғозга қараб:

- Колхоз раиси Даврон тоға, эшитинг: ўтган йили тўрт гектар ерга беда экишингиз керак экан. Сиз 4 гектар экибсиз, тўғрими?

- Йўқ, нотўғри. Район агрономи Абдурахмонови, Абдурахмоновми деган йигит келиб кўрсатиб берган. Ўша ерга экканмиз, холос. Сўранг, ўша йигитдан, - деди раис. Бекбўлатов телефон қилиб, Абдурахмоновдан сўради:

- Мен кўрсатиб берганман. Тўрт гектар холос, - деди.

- Иккинчи савол: «Хукуматнинг тракторидан ўзимизнинг қўш ҳўкиз яхши экан» деб янгиликка қарши чиқибсиз. Тўғрими?

- Тўғри. Имтис (МТС демоқчи) берган трактор катта бўлак ердаги гўза қатор ораларини юмшатаётиб, бузилиб қолди. Шудгорнинг ўртасида. Тўрт кун турди. Тузалмади. Ернинг оби-тоби ўтиб, қатқалоқ бўлиб кетди. Олиб чиқишнинг иложи йўқ. Шунда айтганман. Тўғри. Бу гапим янгиликка қарши бўлмаса керак? Имтис директоридан сўрангда? У ҳам келиб кўрган, - деди. Бекбўлатов яна телефондан номер терди. МТС директори:

- Тўғри. Бир зарур эҳтиёт қисм йўқ, тўрт кун туриб қолган, - деди.

- Икки гектарлик узумзор боғни буздириб, пахта экдирибсиз. Тўғрими?

- Тўғри. Боғ катта бўлак ернинг ўртасида эди. Қуриб кетди. Райком Шодмонов кўриб, аввал хафа бўлди, кейин:

- Энди боғ бўлиши қийин. Тўнкаси қолипти холос. Бузиб пахта майдонига қўшиб юборинглар, деди. Сўраб кўринг. Начальник бу жавобнинг тўғрилигини райкомдан сўрамади.

- Саводи йўқ, ҳарф танимайди. Колхознинг муҳрини белбоғи қатида олиб юради, депти. Тўғрими?

- Тўғри. Кўпчилик ҳамқишлоқлар, райком вакили «сиз раислик қиласиз» деган эди, қиялман. Муҳр мана, белбоғимда. Саводли одам бўлса, қилсин раислик. Мен розиман.

- Ўтиринг. Ҳозирча ўзингиз ишлайсиз, – деди Бекбўлатов. Даврон тоға рўмолчасида юзидаги терини артиб ўтирди.

- Омборчи Аҳмадали, тур. Ўтган йили кузда колхозга давлат берган бугдойдан икки юз килосини сотганинг тўғрими? Нега сотдинг?

- Тўғри. Авжи пахта вақти эди. Бугдойни Асака станциясидан ташиш керак. Колхозда олтита от-арава бор. Улар кундузи билан терилган пахтани пунктга ташийди. Имкон йўқ. Нима қилиш керак? У ёқда «вагонни бўшат, вақтида бўшатмасанг, жарима тўлайсан» деяпти. Раис билан маслаҳатлашиб, туя қўшилган араваларни кира қилдим. Кирасига икки юз кило бугдой сотиб бердим.

- Умуммажлис қарори борми? Халқ биладими?

- Кейин мажлисда айтиб, қарорини ёзиб қўйдик.

- Иккинчи савол: Эрмат деган колхозчининг беш юз сўм иш ҳақи бор экан. Уч юз бериб, икки юз сўмини бермабсан. Тўғрими?

- Эрматга 300 сўм, хотинига 200 сўм пул ёзилган экан. Хотинига далада бердим. Эрматга кечқурун идорада бердим. Уни озгина кайфи бор экан «нимага 200 сўмини бермайсан?» деди ҳазиллашиб. Мен «бермайман, бор, дамингни ол» дедим. Уйда хотини «мен олганман» депти.

- Ўтир! – деди-да, начальник олдидаги вараққа қалам тортиб.

- Ўртоқ Исақов, ҳалиги қочиб кетган чорвадор бой қишлоққа келмадими? Кузатяписизми? Уй-жойи нима бўлди?

- Уй-жойи турипти. Ўзи қўйлари, чўпонлари билан Олой районида эмиш. Бу масалани ўзларинг ҳал қиласизлар.

- Нурмат бойнинг мусодара қилинган уйини Матёқубга нега бепул бердингиз?

- Бепул берганимиз йўқ. Сургун қилинган ҳамма бойнинг уйи ким ошди савдоси билан сотилди. Пули давлат банкасига топширилди, ҳужжатлари расмийлаштирилди. Мана Матёқуб. Пулини тўлаб келиб, кўчиб кирди.

- Матёқуб сенмисан? Нега Сталиннинг портретини олиб қўйдинг? Колхозга секретармисан?

- Биласиз, март ойининг бошида тўрт кун ёмғир ёғди. Шунда идорадан чакка ўтди. Идорамиз бойнинг меҳмонхонаси, томи тунука эмас. Арақи саррофдан чакка тушиб, Сталиннинг расмини ивйтиб, Сарғайтириб юборипти. Рамкасидан чиқиб кетипти. Раисга кўрсатдим. У «тезда янги олиб келиб, ўрнига ил» деди. Янги портрет олиб келиб қўйдим. Катта, чиройли.

- Ниятинг ёмон эмасми? Ҳозир туриптими? Ўтир.

- Санамой Отажон қизи, борми?

- Мен, борман, – деди. Начальник аёлга бир қараб қўйди.
- Санамой, рост айтинг. Кечаси икки соат, уч соат Руқия опа билан нима иш қиласизлар? Тўғриси айтинг, сиз бойнинг қизисиз?
- Мен араб алифбосида ўқиганман. Ҳозир Руқия опадан лотин алифбосини ўрганипман. Мана, опанинг ўзидан сўранг. Билганимда машқ дафтаримни олиб чиқар эдим. Ниятим биронта курсда ўқиш.
- Яхши, Руқияхон, шу фикр тўғрими?
- Тўғри. Ҳозир лотин алифбосида ўқийдиган, ёзадиган бўлиб қолди. Бу ўринда ҳеч шубҳа йўқ. Мен кафилман, – деди опа қатъий.
- Даврон тоға, битта савол қолипти: колхоз ҳудудида учта узум боғ, битта ўрик, битта олма боғ, учта сув тегирмон бор экан. Буларнинг бир йиллик даромади нимага сарфланди?
- Буларни бирма-бир айтайми?
- Йўқ, қисқа қилиб нимага сарфланганини айтинг.
- Буларнинг бир йиллик даромадини тўпладик. Кузда ўн иккита новвос сотиб олдик. Уларни қиши билан боқдик. Баҳорда қўшга қўшадиган бўлди. Олти жуфт ҳўкиз қўш ҳозир олти бригадада ғўза қатор ораларини юмшатапти. Вақтингиз бўлса, уларни бир-бир кўрсатаман.
- Раҳмат, тоға. Бу ишингиз - жуда яхши иш.
- Духтир Зухрахон, келган касаллардан пора олдингизми?
- Йўқ, йўқ, асло. Одамлардан сўранг.
- Бир аёл укол олгани кираётиб бир нима берипти-ку?
- Ҳа, вой ўлмасам? Нурина хола битта иссиқ нон олиб кирган эди. Қайтариб берай десам, хафа бўлади. Аттанг!
- Майли, ўтиринг.
- Йиғилиш икки соат давом этди. Ҳеч гап қолмади. Бекбўлатов ҳар бир масалани эринмай, шошилмай, гувоҳлар ёрдамида ҳал қилди. Маълум бўлдики, ёзилган шикоятдаги нарсаларнинг тўқсон тўққиз фоизи тухмат, бўхтон, ҳасад экан. Шикоят ғаразғўйлик билан ёзилгани аниқланди. Дўсти Шодмоновнинг кеча айтган гаплари ўз исботини топди. Йиғилиш охирида:
- Ўртоқ начальник, – деди раис Даврон тоға, – шу хатни ёзганларнинг номини айтсангиз. Биз ўзимиз булар билан бир гаплашиб олсак.
- Йўқ, тоға. Буларнинг номи айтилмайди, сир сақланади. Ҳамма гап шу ерда қолсин. Булар билан ўзим гаплашаман.
- Ўртоқ Бекбўлатов, рухсат берсангиз, мен ҳам ўз фикримни билдирсам, – деди Санамой ўрнидан туриб.
- Майли, гапиринг.
- Шу шикоят хати сабаб сиз ҳам, биз ҳам қанча вақт йўқотдик.

Давлатнинг ишидан қолдик. Даврон тоға дала айланиши, Сотболди акам мактаб қурилишига бориши, Руқия опа болаларни ўқитиши, Зухро опа касал кўриши, биз гўза чопишимиз керак эди. Хат ёзганлар қонун бўйича жиноятчи эмасми? Шулар ёт унсур эмасми? Шуларни қамаш, сургун қилишни қонун кўтармайдими? Мен ўтирганлар номидан, қишлоқ халқи номидан буларга жазо беришингизни, қишлоғимиздан йўқотиб беришингизни сўрайман. Шулар йўқолса, қишлоқ, колхоз тинчийди. Бўлмаса шикоят бораверади.

- Синглим, фикрингиз тўғри. Буларга қонун бор. Улар қонун олдида жавоб беради. Шошилманг, ўзимиз буларнинг танобини тортамыз. Жавобини ўртоқ Исақов орқали сизларга етказаман, - деди-да, олдидаги варақларни тахлаб, папкасига солди. Ўрнидан туриб:

- Хайр, саломат бўлинглар, - деб «чой ичамизга» ҳам қарамай эшикка чиқди. Бекбўлатов тушган «Вильс» филдираги остидан чиққан чанглар орасида кўздан ғойиб бўлди.

БУЛАРГА ҲАМ ҚОНУН БОР ЭКАН

Кечки овқатдан кейин Останакул ҳовлини бир айланди, дарвозани беркитди. Энди ётмоқчи бўлиб турган эди, кўчадан бировнинг:

- Останакул ака, - деган овози эшитилди.

- Ким у? - деган эди.

- Мен. Бу ёққа қаранг, гап бор, - деди секин. Дарвозани очиб чиқса, жамоанинг қоровули Ҳайдарали. Останакул уни таниб, юраги дукиллади. Бу бекорга келмаган. Ҳайдарали жуда раҳмдил бўлгани учун Останакулнинг бугун-эрта қамалиб қолишига ачиниб, унга кечаги мажлисда бўлган гапларни айтгани келган эди.

- Тезда ўзингизни узоқроқ жойга олинг. Иш чатоқ. Сизни ё бугун ёки эртага ушлашиб кетади. Мени сиз, сизни мен кўрганим йўқ. Мен кетдим.

- Тўхта, ука. Қаерга борсам тинчийман? Ёрдам бер, - деди Ҳайдаралининг билагидан ушлаб.

- Саҳардаги поездга чиқинг. Термизга етмасдан Чиптўра деган станцияда тушасиз. Ўша ерда Ниёзботирдан бориб қолган Нўъмон ака деган одам бор. Жуда обрўли. Ўша сизни яширади. Бу гап шу ерга кўмилсин. Хўп, мен кетдим. Туя кўрдингми, йўқ.

Останакул дарвозани кесақисига суянганича туриб қолди. Охири бир чуқур «ух» тортиб, уйга кирди, ўтирди. Унинг елкасини нимадир эзиб турганга ўхшар, боши гувилларди.

- Нима қилиш керак? Қочса, қутулармикин? Қамалгани ё сургун бўлгани яхшими? Тўхта. Қамалиб азоб чеккандан кўра, қочганим маъқул. Сургун қилинсам, ёш болаларим билан ўзга юртларда қийналаман. Халқимга хиёнат қилганим бошимга етди. Ҳа, майли, кўргилик. Яхши жой бўлса, бир-икки йилдан кейин болаларимни олиб кетаман. Қочганим маъқул, – деди-да, хотинига:

- Хотин, кийим-бошларимни битта тугунга туг.

- Нима гап? Тинчликми? – деди хотини.

- Бир жойга кетяпман. Мен келгунча ўзингга хушёр бўлиб, болаларни эҳтиётлаб ўтир. Биров сўраб қолса «Хўжаободга тўйга кетган» дегин. Ҳар кимга тишингни ёрма. Мен қочиб кетяпман, – деди ерга қараб.

- Вой шўрим! Энди нима қиламан? Сизга минг марта айтдим. «Жўн юринг, жўн юринг» деб. Биз бой бўлмасак, руҳоний бўлмасак, сизни нимага қамашади? Қишлоқни алғов-далғов қилган ишингиз, бегуноҳ оилаларни сургун қилдирганингиз шу кунни бошингизга соляпти, дадаси, – деди Ханифа йиғлаб.

- Бас қил. Мен ўлгани кетаётганим йўқ. Келаман. Қамалганим ёки отилганим яхшими сенга?!

Останакул кеча сотган новвоснинг пулини сандикдан олди, чорсиси орасига маҳкамлади, белига пухта қилиб боғлади. Устидан тўн кийди-да, яна чорси боғлади.

- Ҳамма пулни олдингиз, биз нима қиламиз? – деди хотини кўз ёшларини артар экан.

- Акангга айт, иккала қўчқорни сотиб берсин, – деди-да, ухлаб ётган болаларига тўйиб-тўйиб қараб кўйди.

- Хотин, мендан ҳижолат бўлма. Бу ёқ тинчиса, келаман. Бировга арзи-дод қилма. Аканг, бор, даданг ҳаёт. Қўрқма!

Останакул дарвозадан эмас, ҳовли томондаги даричадан чиқди, далама-дала юриб, Қоратепа станциясига тун ярмидан ўтганда етиб келди. Бахтига йўлда ҳеч ким кўринмади. Поездга чиқаётганда қоратепалик битта таниши учради. У «ҳа, дўстим», деган эди «Тошкентга тўйга кетяпман», деди холос. Саҳарги поезд қора тўн кийган, қўлтиғида қора тугуни бор Останакулни олиб кетди.

Ханифа эри кетгандан кейин йиғлади, юпанди, юз хил хаёлларга бориб, узоқ вақт ухлай олмай ўтирди. Болаларининг очилиб қолган устларини ўради, эшикка чиқиб айланди. Ити думини ликиллашиб этагига суйканган эди, озгина нон олиб чиқиб ташлади:

- Айвонда ётгин. Узоқ кетма. Эганг кетди, сен шу ерда ёр, – деди-да, уйга – болалари ёнига кирди.

Озгина мизғиган эди, ит дарвоза томон бориб, жонининг

борича вовуллади. Дарвозадан бировнинг.

- Останакул ака, ҳў Останакул ака, – деган овози келди. Аёл айвонга чиқиб, олдин итини тинчитди, кейин «ким у?» деди-да, икки-уч йўталди.

- Менман, дўстиман. Борми? Зарур иш билан келган эдим, келинбу, – деди. Бу сўзлар, бемаҳалда келишлар ўша йиллардаги Инкивиди (НКВД) ходимларининг одати. Буни Ханифа одамлардан эшитган эди. Мана, ҳозир ўзининг бошига келди. У:

- Йўқ эди. Тўйга кетган эди. Келиб қолса керак, – деди.

- Рост айтинг. Уйда бўлса.

- Рост, кириб кўринглар.

Шарпа берган одам битта эмас экан. Ханифа дарвоза тирқишидан пойлаб турса, улар ниманидир гаплашиб, нарироққа боришди. Машина гуриллади. Ханифа ўзига-ўзи:

- Эрим тўғри иш қилган экан. Уйда бўлганда, олишиб кетарди. Ханифа эрталаб уй-ичини йиғиштириб далага борди. Далада дув-дув гап. Кечаси «вилъс» келиб Маткарим ака билан Садир акани олиб кетипти. Кекса аёллардан бири:

- Ханифахон, Останакул тинчми? – деди.

- Тинч Хўжаободга тўйга кетган эди, – деди.

- Миш-мишларни эшитдингми? – деди бир дугонаси.

- Эшитганим йўқ. Нима гап экан? – дейиши билан Маткарим аканинг хотини Сора Ханифага ташланди:

- Қилгиликни сени эринг қилган. Эримни ҳам, Садирни ҳам йўлдан урган – ўша. Қочириб юбориб, тинчидим деб ўйлаяпсанми? Қочган жойини топдираман. Қани, менинг эрим бир нарсга бўлсин?!

Ханифа ювош аёл. Индамади, кетмонини чопи берди. Сора тинимсиз жавраяпти, оғзига нима келса, гапиряпти, далани бошига кўтаряпти.

- Сорахон, бас қилинг. Айб бўлади. Давлатнинг текширадиган идораси, қочганини ушлаб келадиган одам бор. Ким ҳақ, ким ноҳақ аниқлайди, – деди Санамой.

- Мен тўртта болам билан нима қиламан, – деб йиглаб юборди Сорахон.

- Йиғламанг, эҳтимол, эртага келиб қолар, – деди Санамой.

- Буларнинг гуноҳи нима, Санамой? Сиз билмайсизми? – деди бир ўрта ёшлардаги аёл.

- Мен қаёқдан билай? Шунча одам қамалди, қанча оила сургун қилинди, буларнинг гуноҳини, айбини бировга билдирмади-ку? Бировни бой, бировни руҳоний, бировни халқ душмани дедик, ўзимизча. Буларни нима дейишимизни билмадим мен ҳам.

Кўпчилик аёллар у деб, бу деб, Сорани юпатишди. Ханифа пинҳона йиглай-йиглай юпанди. Буларни руҳан эзган эрлари бўлди. На чора? Аёл киши нима қилсин?

Орадан бир неча кун ўтди. Маткаримдан ҳам, Садирдан ҳам дарак йўқ. Орқасидан борганларга кўрсатмайди. Садирнинг хотини бир куни кечки пайт Санамойникига келди. Руҳан эзилган. Кўришиб ўтирди. Дуодан сўнг:

- Жон опа, ёрдам беринг. Эримни бу ишга мажбур қилишган. «Ёзиб бермасанг, соғ оёғингни ҳам синдирамиз. Ўзингни «халқ душмани» деб йўқотамиз, дейишган. Эрим кўрққанидан ёзиб берган. Ҳозир уйимда болаларим учун егани ҳеч вақо қолмади, оч. Жон опа, – деди.

- Мен ҳам сизга ўхшаган колхозчиман, Файзилатхон, қандай ёрдам бераман. Майли, болаларингизга нон қилиб беринг, озгина ун берай, – деди Санамой. Бир хамирлик ун берди.

- Сиз райкомни таниркансиз. Шу кишига менинг шароитимни, ижтимоий аҳволимни айтиб кўринг-чи, ажаб эмас бир яхшилик қилса, – деди Файзилат қўлидаги ун солинган тугунни тугар экан. Санамой меҳмонни кузатгач ўйланди:

- Ҳақиқатда, бу хўжаликка қийин. Қани бир илтимос қилиб кўрай.

Эртасига райкомга борди. Шодмонов ҳузурига кирди. Саломаликдан сўнг мақсадга кўчди:

- Ўртоқ Шодмонов, асосий ифвогар, ҳасадгўй Останақул. У қочиб кетипти. Унинг шериклари қўлга олинипти. Бу яхши иш. Энди қишлоғимиз, ҳар ҳолда, тинчиса керак. Энди одамлар хотиржам яшар, ишлар, дейман, – деди.

- Бу ҳаёт қарама-қаршиликларга тўла. Яна билиб бўлмайди. Останақулларнинг бачкилариям чиқиб қолиши мумкин. Агар сезиб қолсак, пойини қирқиб турамиз, – деди Шодмонов кулиб.

- Ўртоқ Шодмонов, мен бир маслаҳатли иш билан келганман. Рухсат берсангиз айтсам.

- Майли эшитаман.

- Ҳалиги ифвогарларнинг бири Садир ака ногирон. Ёшлигида ўриқдан йиқилиб оёғи синиб қолган-чўлоқ. Қўлтиқтаёқ билан юради. Хотини ҳам оқсоқ. Далада ишламайди. Садир ногиронлиги учунми чаласаводлар курсида яхши ўқиди. Тезда, хатосиз ёзадиган, дудиланмай ўқийдиган бўлди. Шу сабаб уни эркалар гуруҳига ўқитувчи қилиб қўйган эдик. Руқия опанинг бирор иши чиқиб қолса, аёлларга ҳам дарс ўтиб турарди.

Ҳалиги ифвогарлар ундан фойдаланишган. Хотинининг

айтишича, кўрқитишган «биз айтганни ёзиб бермасанг, соғ оёгингни ҳам синдирамиз» дейишган. Шундан кўрқиб, думалоқ хатларни ёзиб бериб турган экан. Тўртта майда боласи бор. Хўжалиги огир. Шуларни ҳисобга олиб, уни...

- Тушундим. Фикрингиз тўғри, лекин ўртада қонун бор, синглим. Яна ўйлаб кўрамиз, - деди райком.

Яқинда Маткарим ака билан Садир аканинг суди бўлди. Судда САКУ қишлоқ советининг раиси Сотиболди Исақов қатнашди. У эртасига идорасига келиб қишлоқ фаоллари билан куннинг муҳим вазифаларини муҳокама қилди. Йиғилиш охирида Маткаримнинг тўрт йилга, Садирнинг икки йилга озодликдан маҳрум қилинганини эълон қилди.

- Бу оз уларга. Узоққа бадарға қилиш керак эди буларни, - деди Даврон тоға.

- Бадарғадан қамоқ ёмон, - деди Аҳмадали ака.

- Энди булар жазосини олади. Яхши бўлипти, - деди Санамой.
- Садирнинг хотини Файзилат - ногирон далада ишлай олмайди. Майда боласи бор, нима қиламиз, Сотиболди ака?

- Болалар боғчасига ишга қўямиз. Идиш ювади, кир ювади, овқатга қаралашади, майлими? - деди бироз ўй суриб раис. - Шодмонов тайинлади, - деб қўшиб қўйди.

- Энди қишлоқ тинчиса керак, - деди Матёқуб.

- Бу - ҳаёт. Шоли курмаксиз бўлмайди, ука. Бунақа одамлар яна чиқиши мумкин. Билиб бўлмайди. Аммо қонун буларга ҳам бор экан, - деди Сотиболди раис.

МЕН ЎҚИЙМАН, ЎҚИШИМ КЕРАК!

Руқия опа биринчи синф ўқувчиларини тўрт соат ўқитди. Синфдан олиб чиқиб уйларига жавоб бераётган эди, Сотиболди Исақов келиб қолди. Болалар унга жўр бўлиб салом берди. Сотиболди ака хурсанд бўлиб:

- Баракалла, болаларим, яхши ўқияспизларми? Бахтимизга соғ бўлинглар. Баҳоларинг «5» бўлсин, - деди. Болалар «Хайр!», «Хайр!» деб тарқаб кетди. Руқия опа салом-алиқдан сўнг меҳмонни ичкарига - ўқитувчилар хонасига олиб кирди.

- Хона жуда тор-ку? Қандай ишлайсизлар бу хонада? - деб юборди Сотиболди Исақов у ёқ-бу ёққа қараб.

- Иложимиз йўқ, нима қиламиз? Бу ҳам майли, болалар ўқийдиган хоналарни кўрадигансиз. Парталарнинг орасидан ўтиб бўлмайди, бир ўқувчини доска олдига чиқариш учун икки-учта партани силжитиб туриш керак. Ўқитувчи бўлса, оралиқда тикка

туради, - деди опа ачиниб.

- Ҳа, бу хоналар меҳмонхона учун қурилган-да. Яхшиям бу бойларнинг борлиги. Ўзларини бадарға, сургун қилиб, қуриб кетган биноларидан фойдаланяпмиз. Қаранг, дўхтирхона ҳам бойнинг уйи, мактаб ҳам бойнинг уйи, идоралар ҳам бойнинг уйи. Молхона, отхоналар ҳам. Энди масала шундай, - гапида давом этди жамоа раиси. – Мен нариги томондаги синфхоналарни ҳам кўриб келдим. Ҳақиқатда дарсхоналар талабга жавоб бермас экан. Бу масалани райком билан маслаҳатлашиб ҳал қиламиз. Кўнгилни бузмай, болаларни яхши ўқитинглар. Янги ўқув йилида, албатта, янги бинода ўқийсизлар. Мен сиз билан бошқа бир ишни ҳал қилгани келдим.

- Қандай иш экан? Яхшиликм?

- Ҳа, яхшилик. Ўқитувчилар тайёрлов курсига иккита одам сўрашяпти. Биттаси маҳаллий хотин-қизлардан бўлиши керак экан. Шунга ўқитувчиликка мойил, муносиб, болалар билан ишлаб кетадиган аёл керак. Ёш қизлардан бўлмасин. Кечки курсда ўқиган аёлларнинг барини биласиз. Мен, ўзимча, Инобат, Нурина, Сотқиной, Санамойларни мўлжаллаб келдим. Биронтасини танласак, - деб раис Руқия опага қаради. Руқия опа кўзини ердан узмай, бир дақиқа ўй сурди.

- Тўғри. Тўртталаси ҳам яхши ўқиган. Инобатхон, хабарингиз борми-йўқми, билмадим, яқинда кўзи ёрган. Нуринасининг эри кўрс, инжиқ, унамайди. Мен билан неча марта ади-бади айтишди хотини тўғрисида. Сотқиной ўзи яхши, оғир-босиқ, ўқиса бўладиган. Лекин Санамойга келсак, жуда муносиб ўқитувчиликка. Эри, отаси рози бўлиши мумкин. Акаси Акбарали қаршилиқ қилармикин? – деди опа.

- Энди сиз шу масалани ҳал қилинг. Акбарали агар қаттиқ туриб олса, мен ўзим гаплашаман. Айтгандай, эркаклардан кимни юборамиз? Нурали тузукми, Абдулвоси тузукми? Абдурахмон-чи?

- Абдулвоси муносиб. Болаларга меҳрибон, ширинсўз. Ўқиши ҳам яхши, хати ҳам чиройли.

Эртага менга жавобини айтинг. Юқорига маълумот беришим керак. Хўп, хайр.

* * *

Руқия опа иккинчи сменада ўқийдиган ўқувчиларига тўрт соат дарс ўтди. Бешинчи соат жисмоний табиа дарси экан. Турдиевдан шу дарсни ўтиб қўйишини илтимос қилди.

Санамой даладан эртароқ қайтди. Кечки овқатга уринаётган эди Руқия опа кириб қолди. Уни уйга таклиф қилса, кўнмади,

айвондаги сўрига омонат ўтирди. Руқия опанинг «қўйинг, тураман» дейишига қарамай тўшак олиб чиқиб меҳмоннинг ҳурмати учун сўрига солди.

- Мен бир янгилик олиб келдим, - деди опа Санамойга қараб кулиб.

- Яхшиликим?

- Яхшилик. Сизни районда очилган ўқитувчилар тайёрлов курсига юборадиган бўлдик. Сентябрьдан бола ўқитасиз. Майлими? Шу мактабда. Мен билан.

- Қандай бўларкин? - деди ўйланиб.

- Қандай бўларди - яхши бўлади, ўрганасиз. Мен ёрдам бераман. Қўрқманг, - деди опа дадил.

- Дадам, акам нима деркин? Ҳасан акам рози бўлади.

- Улар билан гаплашамиз, кўндирамиз, борасиз.

...Отажонбой шом намозини ўқиб бўлиб, ўтирган эди. Келини овқатга чақирди. Оила аъзолари жамулжам овқатланишди. Дастурхонга фотиҳа қилинганда, Руқия опа билан Санамой киришди. Салом-алик бўлди, тинчлик, саломатлик сўралди. Руқия опа мақсадга кўчди:

- Бой ота, бир маслаҳат билан кирдик. Сиз рози бўлсангиз айтаман, - деди.

- Ҳў-ў-ш, эшитайлик-чи? - деди бой ота кулимсираб.

- Ёш болаларни ўқитишда мен қийналяпман, ёлғизлик қиялман. Иккита шеригим эркак киши, узокдан келади, битта шеригим аёл киши-ю рус. Ўзбек болаларига тил ўргатади, холос. Шунга Санамойни шерик қилиб олсам, нима дейсиз? - деди.

- Эплай олармикин?

- Эплайди, ўқиши яхши, хати чиройли. Бола тарбиялашга моҳир. Ўзининг болаларини қаранг, жуда одобли. Халқнинг болаларини ҳам шуларга ўхшатиб тарбиялайди, ишонаман.

- Қизим, ўзинг нима дейсан? - деди бой ота.

- Эплайман, дада. Руқия опам ёрдам беради.

- Майли, мен рози...

- Энди, - деди Руқия опа усталик билан, - озгина, икки ойлик тайёрлов курсида ўқитамиз. Ҳукуматчилик. Улар рухсатнома беришлари керак. Майлими?

- Қаерда? - деди бой ота чўчигансимон.

- Район марказида.

- Ҳар куни қатнайдимиз? - Акбар гапга аралашди.

- Ҳа, бозор кундан ташқари ҳар куни. Уч соат, тўрт соат дарс бўлади.

- Йўқ. Энди шаҳарга қатнаб ўқиши қолдимиз?! Ҳамма нарсаси етарли. Нима қилади ўқиб, дада. Фалончининг қизи, фалончининг синглиси шаҳарда ўқияпти экан, деган гапни эшитишимиз қолувди. Қўйинг, опа, бормайди. Бормайсан, синглим. Уйингдаги ишингни қил, болангга қара, далага чиқ.

Санамойни титроқ босди:

- Бораман, ака. Уйимдаги ишимни ҳам қиламан, боламга ҳам қарайман. Уйимни биламан, ўқийдиган жойимни биламан. Кўча кезмайман, бозорга кирмайман. Бораётганлар ўзимга ўхшаган аёллар экан. Ўқитувчи бўлиб келсам, мактаб ўзимизнинг меҳмонхонада бўлса.

- Авлодимиздан ўқитувчи хотин чиқмаган.

- Чиққан. Катта энам отинбиби бўлган. У ҳам кимнидир қўлида ўқиган бўлса керак. Онасидан отинбиби бўлиб туғилмагандир, ака. Ўй суриб ўтирган Отажонбойнинг кўз олдида онаси раҳматли келди. Онаси қийналиб ўқиганини, ўқишнинг олий фазилат эканини ўғлига неча бор айтиб берган эди.

Ҳозир қараса ўғли Акбар қизишяпти, Санамой аҳдидан қайтмаяпти. Ўртада кўнгилхиралик бўлиши аниқ.

- Тўхта, ўғлим, қизишма. Илм олиш – инсоннинг энг олий фазилати. Замон сенга боқмаса, сен замонга боқ, деган мақол бор. Синглинг ўқисин. Ёшларга илм ўргатар экан. Онам раҳматли ҳам, худо раҳмат қилсин, жуда кўп ёшларга илм берган, таълим берган. Ахир ҳазрат Навоийнинг

Ҳақ ўғлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила,

Айламак мумкин эмас ҳаққин анинг минг ганж ила, -

деган мисралари бежиз халқ орасида ҳикмат бўлиб жарангламаган, ўғлим. Ёшларга ҳарф танитиш – катта савоб. Акбар отасининг бу гапларидан кейин анчайин бўшашди. Лекин сирни бой бермаслик учун:

- Рўмолини ташлаб, очиқ борадими районга? – деб юборди. Руқия опа ярқ этиб Акбарга қаради:

- Нега очиқ борар экан? Рўмол ўраб боради. Уни биров «сен рўмол ўраб келибсан» демайди, ўқиса бўлди, – деб юборди. Акбар ўзини босди:

- Болаларига ким қарайди? Ҳасанали ишда бўлса.

- Иккала ўғли тушгача мактабда бўлади, тушдан сўнг Хадича опамнинг ёнида ўйнаб юради. Қизи болалар боғчасида кечга қадар бўлади.

- Курсдаги дарс кечга қадар бўлмайди, - деди опа. – Эшикдан кирган Хадичабону гап нима тўғрисида кетаётганини тушуниб:

- Энди, аёл бошинг билан ўқишга бораман деяпсанми? Борма. Ўғлиларинг, қизинг катта бўлиб қолди. Эрта-кеч келин оласан. Эшитган одам нима дейди, болам? – деди.

- Нима деса дер, буви. Чигирткадан қўрққан деҳқон экин экмапти, деган мақол бор. Мен ўқийман, ўқишим керак.

- Хўп, қизим. Майли, ўқи. Биз рози. Ўзинга эҳтиёт бўл, фарзандларингни ҳам ўқит. Ҳасаналидан ҳам рухсат ол.

Бой бобо яхши дуо берди.

Эртасига Руқия опа қишлоқ советининг идорасига кирди, Сотиболди акага кеча тайинланган вазифанинг бажарганини айтди.

- Раҳмат, Руқияхон. Қийинчилик бўлмадими? – деди раис.

- Қийинчилик бўлди, Санамой қатъий турди. Инсонда, ким бўлишидан қатъи назар, жасорат, интилиш, қатъият бўлса, ҳар бир қийинчиликни енгар экан. Жасоратли инсон тош орасидан ўсиб чиқаётган ниҳолга ўхшар экан. Бугун ўзбек аёлларини ўқитиш, жамоат ишига қўйиш жуда қийин кечяпти. Яна эллик, олтимиш йилдан кейин ота-оналар ўз қизларини ўқитиш, ишга киритиш учун ўзлари ҳаракат қиладилар, мана, кўрасиз, – деди Руқия опа.

- Тўғри айтасиз, шундай бўлади, – деди жамоа раиси Сотиболди Исақов.

МАКТАБНИНГ ЯНГИ БИНОСИГА ҲАРАКАТ

Февраль ойининг бошлари. Октябрнинг нури тушган жойлардаги музлар, қор уюмлари эрий бошлади. Қишлоқни тенг иккига бўлиб ўтган сойнинг музлари ҳам парча-парча бўлиб оқа бошлади. Колхознинг янги қурилган идораси айвонига булутлар орасидан кўринган қуёш ўз нуруни эринибгина сочиш учун мўралаб турипти. Колхоз раиси Даврон тоға, қишлоқ жамоасининг раҳбари Сотиболди Исақов, партия ячейкасининг котиби Матёқуб, мактабнинг ўқитувчилари райондан келиши керак бўлган раҳбарларни айвонда тик туриб кутишмоқда. Мажлисга таклиф қилинган маҳалла фаоллари, коммунистлар, комсомоллар уларга салом бериб ичкарига киришяпти.

Идора олдига қора «Вильс» келиб тўхтади. Раҳбарлар келди. Салом-алик бўлди, тинчлик, омонлик сўралди. Ичкарига киришди. Хонадаги гап-сўзлар тўхтади. Ҳамманинг хаёлида «энди нима масала кўриларкин?» деган савол. Бундай йиғилишлардан юрак олдирган одамлар оғир-оғир нафас олмоқда. Мажлисни Сотиболди Исақов очди:

- Ўртоқлар, ҳурматли меҳмонлар! Йиғилишдан мақсад битта: қишлоқдаги мактаб учун янги бинони қандай қилиб қураимиз.

Ҳозирги синф хоналари, умуман талабга жавоб бермайди. Фарзандларимизнинг яхши ўқиши, таълим олиши учун мос эмас. Бу ҳақда мактабнинг ўқитувчиси Руқия опа қисқа ахборот беради. Сўз сизга, опа.

- Ҳозир олтита синфимиз бор, - деб гап бошлади Руқия опа. - Буларда 15-18 тадан бола бор. Синфлар қишлоқнинг тўрт жойида - тўрт чеккасида - битта синф Бўронбойнинг меҳмонхона-сида, Юқори турк маҳаллада; битта синф Мўтайбобонинг уйида, Сўфи маҳаллада. Иккала синфнинг ораси уч километр. Битта синф Мирзараҳим қорининг хужрасида, иккита синфимиз Матқобилбойнинг меҳмонхонасида.

Ўртоқлар, биз жуда қийналяпмиз. Иккинчидан, мактаб Унгут қишлоғидаги мактабга филиал. Директор, илмий мудир ўша мактабда. Дарс ўтишга нисбатан югур-югур кўп бизда. Кўп вақтимиз йўлда ўтади. Синфларимиздаги аҳволни қишлоқ советининг раиси Сотиболди Исақов ўз кўзи билан кўриб келди. Бу ёғини ўзингиз гапириб беринг, ўртоқ Исақов, - деди-ю, опа ўтирди.

Ҳамма ахборотни эшитиб ўиланиб қолди.

- Мен тўрттала синф хонасини ҳам кўриб чиқдим, - деб гап бошлади Сотиболди ака. - Хоналар тор. Улар мактаб учун эмас, меҳмонхона учун қурилган-да. Бойларники. Яхшиям уларни сургун қилиб, бу хоналарни тортиб олганимиз. Болалар парталар орасидан зўрға, сиқилиб, ёни билан ўтади. Ўқитувчига жой йўқ - тик турар экан. Доска - токчада. Қишда печкани қаерга қуришди - сўрамабман.

- Битта партани эшикка олиб чиқиб қўйиб, ўрнига қурдик, - деди орқада ўтирган Пўлатов деган ўқитувчи.

- Ҳаммаси шунақами ё биттасими? - деди райком Шодмонов қаламни ўйнаб ўтириб.

- Ҳаммаси! Бундан баттари ҳам бор, Алибек ака, - деди Сотиболди ака. - Бўронбойнинг меҳмонхонасидан кузда чакка ўтиб кетди. Болалар уч кун ўқимади. Энди гапирсам, гап кўп. Хуллас, мактаб, ўқиб, ўқитиш, таълим-тарбия бериш болаларга бизда жуда қийин кечяпти.

- Хў-ў-ш, нима қилиш керак? Қани, ўртоқ Ҳасанов, сиз нима дейсиз? Шу аҳволни билармидингиз? - деди райком маориф мудирига қараб.

- Мен билардим. Иложимиз йўқлиги учун чидаб келдим. Районимизда иккита мактаб янги бинога кўчди. Ўша янги бинолар ҳашар йўли билан қурилди. Халқдан, фаоллардан, юқоридаги раҳбарлардан ёрдам сўралди. Мен шу ўтирган раҳбарлардан,

оқсоқоллардан, фаоллардан илтимос қиламан. Ички имкониятлардан фойдаланишлар, ҳашар қилишлар, халқ ёрдам беради. Ахир биз барпо қилган мактабда халқнинг боласи ўқийди-ку.

- Районимизда 32 та мактаб бор. Шулардан 20 таси мослаштирилган биноларда. Улар сизларникига ўхшаб, бойларнинг меҳмонхонасида, уйларида, қишлоқ масжидларида. Маҳаллий раҳбарлар мослаштириб берган.

Бу йил иккита мактаб учун янги бино қуришга ҳаракат бошланди. Буни ҳам халқ ҳашар йўли билан қуришни режалаштирмоқда. Сизлар ҳам ҳаракат қилишларинг керак. Мана, колхоз раиси, қишлоқ оқсоқоллари ва фаоллар, ўтирибсизлар. Район раҳбарлари ҳам қараб турмайди, ёрдам беради. Лекин ҳукумат олти хонали, саккиз хонали синфлари бор мактабни тўлиқ битказиб бермайди. Имконияти йўқ.

Ўтирганлар оғир нафас олиб, бир-бирига қараб қўйди.

- Мен ўзимча бир режа тузиб қўйганман. Шуни айтсам, - Сотиболди ака ўрнидан туриб, райкомга қаради.

- Ҳўп, эшитамиз, - деди Алибек Шодмонов.

- Қишлоқда саккизта масжид бор. Уларнинг бари бир-бирига яқин қурилган. Масалан, Матқобилбойнинг масжиди билан Жўрақулбойнинг масжиди ёнма-ёндай гап. Ораси эллик қадам келади. Мамашариф домланинг масжиди ҳам юқоридаги ҳар икки масжидга яқин. Булар ҳозир бекор турипти. Шуларни ҳисобга олиб, масжидларни бузсак. Уларнинг ёғочларидан, пишиқ гиштларидан пойдеворини кўтарсак-да, янги мактаб курсак. Хом гиштни ҳашар йўли билан қўйдирамиз. Муҳандис йигитлар келиб бино қурилишига раҳбарлик қилса, нима дейсизлар? Ахир қурилажак бу бинода шу қишлоқнинг болалари ўқийди-ку? Бузилаётган масжиднинг биронта хорисини ёки эшик-деразасини мен ёки мана бу раҳбарлар кўтариб кетмайди? Халқнинг мулки – халққа! Яна халқимиздан илтимос қиламиз, қўлидан келганича ёрдам беради.

Ҳамма жим. Ўтирганларнинг олаётган нафаси ҳам эшитилади.

- Жуда тўғри фикр, тўғри таклиф. Қани, раис бува, сиз нима дейсиз бу фикрга? – деди райком.

Даврон тоға ўрнидан секин турди. Уни икки елкасидан гўё оғир юк босгандай эди. «Розиман» дейин деса, эртага халқ орасида қандай юради, «бузмайсизлар» дейин деса «халқ душмани» деб ушлаб кетади. Ўзи усиз ҳам зўрға илиниб турипти нозик дорга. Қараса райком унинг фикрини кутяпти.

- Мен розиман. Бузамиз. Ахир Сотиболди айтди-ку «халқнинг мулки халққа» - деб. Янги мактабда халқнинг болалари ўқийди-да, –

деб юборди бирдан.

- Сен нима дейсан партия ташкилотининг котиби?

- Мен ҳам ўртоқ Исақовнинг фикрига қўшиламан. Жуда тўғри таклиф. Эртагаёқ бошлаймиз бу ишни, – деди партком Матёкуб.

- Маҳалла кексаларидан Назирқул бобо бор экан. Бобо, сиз нима дейсиз? – деди Сотиболди ака.

- Биздан кейин қолаётган болаларимиз яхши ўқиса, олим бўлса, биз хурсанд бўламиз. Майли, янги мактабга ҳаракат қилинглار. Қўлимиздан келган ёрдамни берамиз. Икки туп мирза терагим бор. Шуни бераман.

- Эртадан иш бошлайсизлар. Мен қурилиш бўлимидаги Ҳакимов деган муҳандисни юбораман. Матёкуб, тур ўрнингдан. Бу ишга сен масъулсан. Ўртоқ Исақов, қурилажак мактаб биносига қишлоқнинг ўртасидан жой ажратинглар. Атрофи кенг, баҳаво бўлсин. Болалар ҳам илм олсин, ҳам танаффус вақтида яйраб дам олсин. Ўзларингда борини қиласизлар, йўғига, биз ёрдам берамиз. Асосий гап қолипти: синф хоналар олтига, битта ўқитувчилар хонаси, битта кутубхона бўлсин. Ўртоқ Ҳасанов, янги ўқув йилидан мактабни мустақил мактаб қилинг. Алоҳида ишчан директор, илмий бўлим мудирини тайинланг. Токи, янги мактабни обод қилсин. Тўлиқсиз ўрта мактаб бўлсин.

Яна қанча савол-жавоблардан сўнг йиғилиш якунланди.

Эрталабдан Матқобилбойнинг масжидига одам тўпланди. Ҳамманинг қўлида кетмон, белкурак, лўм, болта, арра каби асбоблар. «Масжид бузилармиш», «мактаб қурилармиш» дея бригадалар барча эркакларни йиғиб келган. Раҳбарлар ҳам келди. Одамлар дам масжидга, дам раҳбарларга қарайди. Шундай гўзал, чиройли, мустаҳкам бинонинг бузилишини ҳеч ким ёқтирмагандайил. Кимдир тўпланган одамлар орасидан ўтаётиб, паст овоз билан:

- Оғзиларингга эҳтиёт бўлинглар, «инкиви»дан одам бор. Ноўрин гап гапириб қўйманглар, – деб ўтиб кетди. Ҳамма жим. Томга узун шоти қўйилди. Сотиболди ака:

- Ким чиқади? Чиқсин, – деди. Биров «мен» демади.

Даврон раис:

- Аҳмадали, сен чиқ, – деди. Аҳмадали:

- Мен биринчи бўлиб чиқмайман, – деди.

- Шокир полвон чиқади, – деган эди Шокир полвон:

- Йўқ, кўрқаман, – деб юборди.

Тўртта одамдан кейин уста Манноб деган йигит:

- Мана мен чиқаман, – деб томга даст кўтарилди. Катта

кетмони билан томнинг бўрсиб турган тупроғини «гуп-гуп» эткизиб, раҳбарлар турган томонга иргита бошлади. Шундан сўнг пастда турган колхозчилар раҳбарларнинг «чиқ, чиқ» деган буйруқлари билан томга бирин-кетин чиқа бошлади. Тушга бориб масжиднинг томидаги тупроқ тўлиқ туширилди. Учинчи куни унинг гулдор вассалари, ўймагул солинган устунлари, миқсиз бир-бирига маҳкамланган ароқи саррофлари, ҳатто, қамишларигача қолдирмай мактаб қуриладиган жойга келтирилди. Энг қийин иш узун хорини олиб келиш бўлди. Иккита от аравани бир-бирига яқин қилиб, бир неча эркак қийинчилик билан юклади, отлар зўрға тортди, одамлар «ҳа-ҳа» қилиб, ёндаб, орқадан итариб бордилар. Йигитлардан бири:

- Боболаримиз бу ишни қандай уддалаган эдийкин, - деб юборди.

Икки ҳафта ичида учта масжид бузилиб, йиғиштирилди. Ҳатто, пойдеворлари остидаги пишиқ гиштлари, унинг остига ётқизилган ҳарсанг тошлари ҳам келтирилди мактаб қурилажак жойга.

«Эртага Раҳимҳожининг масжидини бузишармиш», - деган гап тарқалди. Бу масжид қишлоқдаги энг гулдор, чинор устунларига ўйма нақшлар солинган, кирган одам ҳавас билан томоша қиладиган масжид эди. Айниқса, унинг саҳни гўзал ҳовуз, атрофида қишин-ёзин кўм-кўк бўлиб турган арчалар, баҳайбат сада қайрағочу марвартак тутлар. Кирган одамнинг баҳри-дили яйрайдиган жой. Қишлоқнинг кўп йиғилишлари шу жойда ўтар эди. Шундай жаннатмакон жойни, шундай ноёб бинонинг бузилиб кетишини кўз олдига келтирган Санамой ухлай олмай тонг оттирди.

Эрталаб «дарсга кетяпман» деб тўғри райком секретарининг олдига борди. Минг афсуски, Шодмонов Тошкентга йиғилишга кетган экан. Ёрдамчиси «душанба куни келади» деди. Нима қилиш керак? У дарсга кирмай тўғри қишлоққа келди. Масжидни олиб қолиш учун ўз режасини амалга оширмоқчи бўлди. Маҳаллий раҳбарлар билан иш битмайди. Катта рўмолига яхши ўраниб, ўндан ортиқ хонадонларга кириб чиқди. Буларнинг кўпи болали аёллар, кампирлар масжидда пилла қурти боқиб, ном чиқарган хотинлар. Уларга масжидни бузиш учун келган раҳбарларга гапирадиган гапларни ўргатиб чиқди.

Эрталаб масжид бузувчи колхозчи эркаклар, раҳбарлар келди. Масжид ичида, айвон тўла болали аёллар қўлларида эмизикли болалари билан ўтирипти. Сотиболди ака, Даврон тоға, Матёқуб, ички ишлардан келган йигитлар ҳайрон. Сотиболди ака аёллар олдига бориб:

- Ҳай, сингилларим! Тинчликми? Сизларни ким чақирди, нега

бу ерда ўтирибсизлар? – деди кулиб.

- Масжидни буздирмаймиз, – деди бир аёл.

- Биз бу ерда ҳар йили 5 кути, 6 кути қурт боқамиз. Ҳавоси яхши. Биронта қурт ўлмайди. Давлатга олий нав пилла беряпмиз, бузмайсизлар, – деди Норинса исмли ўрта яшар хотин ўрнидан туриб.

- Хўй, Даврон тоға, хўй, Сотиболди ука. Манабу вассаларга, арақи саррофларга, устунларга солинган ўйма нақшларни менинг отам раҳматли қилган. Эсимда бор, икки йил ўтириб ишлаган, шу гулларга кўзининг нури тўкилган. Бу гулларни кўрсам отамни кўргандай бўламан, - деди Адолат хола деган кампир.

- Ҳаммаларингнинг гапларинг тўғри. Масжидни бузсак, унинг ёғочларини ёқиб юбормаймиз, болаларимизга мактаб курамиз. Тушунинглар, ахир. Болалар қоронғи, зах хоналарда ўқияпти, - деди Даврон тоға қўлини шоп қилиб.

- Даврон, Сотиболди! Ёғоч керак бўлса, икки туп, уч тупдан терак берамиз, - деди Тоштемир бобо деган чол. Сотиболди Исақов одамлар орасига кирди.

- Ўртоқлар! Опалар, оқсоқоллар! Иложимиз йўқ, юқоридан топшириқ бор. Бажаришга мажбурмиз. Чиқинглар ташқарига! Наби, шотини қўйил. Чиқ томга, – деди аччиқланиб. Санамоёй захри билан ўртага чиқди:

- Наби ака, шоти қўймайсиз! Юқоридан ҳеч қандай топшириқ бўлган эмас, Сотиболди ака. Агар юқоридан буйруқ бўлса, биринчи бўлиб Кремлнинг олдидаги черков бузилар эди, юқоридан топшириқ бўлса, Бухородаги, Самарқанддаги Амир Темур қурдирган масжиду мадрасалар биринчи бўлиб бузилар эди. Булар халқнинг мулки, ота-боболаримиздан қолаётган ёдгорлик. Буни музей қиламиз. Ёш авлодга кўрсатамиз. Боболаримиздан ёдгорлик деб. Бир қаранг устунларда, вассаларда қандай санъат яширинган. Анови ёзувларни, анови гулларни қаранг, - деди қўли билан кўрсатиб.

- Сиз аралашманг, Санамоёй. Партиянинг ишига тўсқинлик қилманг. Райком эшитса, хафа бўлади бу ишингиздан, - деди паст оҳангда Сотиболди ака.

- Сиз қўрқманг. Мен ўзим райкомга бораман. Шу гапларимни ўзим айтаман. Масжидга олиб келиб кўрсатаман. Наҳот, саккизта масжиддан биттаси ёдгорлик сифатида қолмаса.

- Санамоёй, синглим, сен аралашма бу ишга, – деди Акбар ўртадан чиқиб.

- Мен аралашмасам, сиз аралашмасангиз, шундай ёдгорлик йўқ бўлиб кетаверади. Биз томошабин бўлиб турсак, қишлоғимиз,

юртимиз обод бўлмайди, хароб бўлади. Ҳеч ким аралашмади, татар бойининг ноёб биноти беклар томонидан бузилди, талон-торож бўлди, ҳеч ким аралашмади ўнлаб ҳамқишлоқларимиз сургун, бадарга қилинди, ҳеч ким аралашмади кўп йигитлар бегуноҳ қамалди. Гапирсак, гап кўп, ўртоқлар! Сотиболди ака, бугун бошқа масжидни бузиб туришлар. Мен эртага райком секретарини шу ерга олиб келаман, кўрсатаман, фикримни айтаман, - деди Санамой раисга.

- Сиз хато қияпсиз, синглим. Менми раҳбар, сизми?

- Мен мана шу одамлар номидан гапиряпман. Агар хато қилсам, кечирим сўрайман. Раҳбар сизсиз.

- Бизга гап тегмайдими? – деди Даврон тоға севиниб.

- Йўқ, сизга сира ҳам гап тегмайди. Ҳамма айбни, агар шу ишларим хато бўлса, мен ўз бўйнимга оламан, - сизлар сира қўрқманглар. Мен жавоб бераман, - деди Санамой ўзини тўхтатиб.

- Бўлмаса, ўртоқлар, - деди Сотиболди ака, одамларга қараб, - райком келгунча бу масжидни бузмай турамыз. Бугун Тошланбойнинг масжидини бузамиз. Кетдик. Ўртоқ Шодмоновга ўзингиз жавоб берасиз.

Одамлар тарқалди. Аёлларнинг, чолларнинг севинчи ичига сиғмай, бир-бири билан савол-жавоб қилишиб тарқалишди. Йўлда кетаётган чоллардан бири шеригига:

- Отажоннинг қизи зўр чиқиптими? – деди.

- Ўқияпти-да у. Одам ўқиса, ақли ўткир бўлади, чархланади. Кўрдингизми, катталарнинг гапини кесиб ташлади. Райком ҳам унинг ҳалиги гапларини тўғри дейди. Қараб турасиз: масжидимиз бузилмайди.

ХАЛҚНИНГ НОЁБ МУЛКИ

Ҳасанали эрта уйғонди. Ишга кетгунча сигирни, новвосни тўйдириб қўйиш керак. У ўғиллари Муродали билан Хурсаналини уйғотиб, молхона томон юрди. Молларнинг тагини яхшилаб тозалади, уларни бир сидра-бир сидра қашлаб чиқди. Муродали келгандан сўнг, ота-бола жоди билан жўхориюядан майда қилиб қирқашди. Хурсанали уни моллар учун ажратилган идишларга солиб, эҳтиётлик билан олдиларига қўйиб берди. Сигир ҳам, новвос ҳам, бузоқча ҳам зўр иштаҳа билан ея бошладилар. Уларнинг шошиб, пишқириб еганини кўрган ота-болалар ўз ишларидан мамнун бўлишди. Ҳасанали ўғилларига қараб:

- Ўғилларим, мол боқиш, парваришlash ҳам катта илм. Уни пухта ўргансаларинг, зарар қилмайди, – деди. Хурсанали завқланиб:

- Дада, қаранг, бузоқча ҳам еяпти. Тиши чиқиб қопти, – деб юборди.

- Бузоқчанинг тиши онасининг қорнида чиққан, – деди Ҳасанали кулиб. Улар қўлларини иссиқ сувда ювгандан сўнг дастурхон атрофига ўтирдилар. Эрталабки нонушта кўнгилли ўтди.

- Санамой, мени «бу йил бригадирлик қилиб берасан», дейишяпти. Нима қилсам экан, бошим қотди, – деди Ҳасанали хотинига тўнини кияётиб.

- Даврон тоға айтдими? – деди хотини белбоғини эрига узатаркан. Саволининг жавобини кутган киши бўлиб, Ҳасаналининг елкаларини қоққан бўлди, тўнининг икки пешини тортқилаб қўйди.

- Ҳа, Даврон тоға, Сотиболди ака кеча идорага чақиришиб, «бу ишни сен эплайсан» дейишди. Мен «ўзимга кенгашай» дедим. Жавобини бугун сўрашади. Ўзимнинг аравакашлигим яхши эди, – деди.

- Майли, катталар айтса, қилганингиз маъқул. Сизни лозим топишган бўлса, раҳмат. Аравакашлик ҳам яхши – савоб иш. Бригадир бўлсангиз, халқ билан ишлайсиз. Халқнинг қалбини ўрганасиз, уларнинг дардини биласиз. Уларнинг меҳнатини қадрлайдиган инсон сиз бўласиз. Менинг маслаҳатим «хўп» денг, Ҳасан ака. Ичкаридан шу пайт Иқболой чиқиб қолди, гап бўлинди.

- Оҳ, оҳ, менинг оппоқ, жажоки қизим, турдингизми? Келинг, бир ачом қилайлик, – деб Ҳасанали кучоғини очиб, қизчаси томон юрди, уни кўтариб, эркалатган бўлди. Санамой Иқболойни Ҳасаналининг қўлидан олди. Ювинтириш учун ҳовли томон юрди.

- Хўп, Санамой, мен кетдим. Сиз болаларни ўқишга, боғчасига юбориб, кейин боринг дарсингизга, – деди дарвоза томон юраркан.

Райком секретари ваъдасининг устидан чиқди, айтилган вақтда бузилмай қолган катта масжидни кўриш учун келди. Унинг бу ерга келишини билган маҳаллий раҳбарлар, маҳалла оқсоқоли, Санамой, масжидда ипак қурти боқиб юрган учта колхозчи аёл ҳозир бўлишди. Масжид дарвозаси олдида салом-алик, тинчлик-омонликни сўраш бўлди. Райком ҳамма билан куюқ сўрашди. Даврон тоға билан ҳазиллашди ҳам:

- Ҳа, раис бува, ишлар яхшими? Бекбўлатовга нима дедингиз? «Печать белбоғимда, мана» дедингизми? – деди кулиб.

- Ҳа, дедим. Шуниям ёзишиб беришипти, қаранг.

Шодмонов олдинда, қолганлар унинг орқасидан масжиднинг айвонига келишди. Райком эринмай айвоннинг қатор турган тик устунларини, уларга ўйиб солинган нақшларни томоша қилди, ишонмаган кишидай нақшларни қўли билан ушлаб кўрди ҳам.

- Қаранглар, боболаримизнинг қўли гул бўлган-а? Қурилган чинорга эринмай, хафсала билан ўйиб гул солиб чиққан. Нақшлар ҳамма устунларда бир хил. Бу жуда катта илм, катта санъат. Унинг диққатини тўри томондаги арақи саррофга моҳирлик билан гулга ўхшатиб ёзилган араб ёзувлари тортди. (Булар «Қуръон» оятлари бўлса керак). У овоз чиқармай ўқидими, йўқми, биров билмади, бир нафас термулиб турди. Сўнг атрофидаги одамларга қайрилиб қаради-да:

- Араб ҳарфларида қандайдир жозиба, кишини ўзига тортадиган санъат бор. Уларда ҳамма осон илғай олмайдиган ҳикмат яширинган... Даврон тоға, ўқий оласизми бу ёзувларни? – деди тоғага қараб.

- Йўқ, - деди раис ийманиб.

- Сиз-чи, Сотиболди ака?

- Мен ҳам чала саводман, - деди жамоа раиси ҳам.

- Булар ҳарф эмас – санъат! Ота-боболаримизнинг санъати! Халқимизнинг тарихи! Буни асраб келгуси авлодларга ҳам кўрсатишимиз, кўрсатибгина қолмай бу билан фахрланишимиз керак. Мени бир нарса таажужлантиради: Некрасов деган бир ёзувчи, рус бўлса керак «Энди фақат махсус чолларгина бу ёзувларни ўқий олишлари мени афсуслантиради. Бу чиройли ёзувларни ҳозирги ёшларнинг камдан-кам ўқий олишларига ачинаман» деб ёзипти. Аслида Некрасов ачинмай, биз ачинишимиз керак эмасми? Сабаб десаларинг, дунёга машҳур боболаримиз Ибн Сино, Бегуний, Улуғбек, Форобий, Навоий, Бобур Мирзоларнинг ноёб китоблари шу ёзувда ёзилган-ку?!

Алибек Шодмонов бироз ўйланди, атрофга теран боқди. Сўнг раисга юзланиб:

- Даврон тоға, масжиднинг қурилганини биласизми? – деди.

- Йўқ, эсимни таниганимда ҳам бор эди. Ҳайит намозга бобом олиб киргани эсимда, - деди.

- Ўртоқлар! Хуллас, Санамой синглим тўғри иш қилган. Мен кўрмаган эканман. Бу масжид-масжид эмас, ноёб санъат асари экан. Санамой «ҳай-ҳай»ламаса, мен келмасам, бузиб юборар эдинглар. Тўғрими?

- Тўғри, ўртоқ Шодмонов! Ниятимиз – мактаб биносини қуриш эди-да. Масаланинг бу томонини ўйламабмиз. Узр, – деди Сотиболди Исақов.

- Энди бу масжидни районнинг тарих музейи қиламиз. Кирган кишилар ундаги экспонатларни эмас, мана бу устунларни, гул солинган васса-ю арақи саррофларни, ноёб ёзувларни кўриб, ота-

боболаримизнинг ақлий фаолиятига, санъатига тасанно айтади! Тарих ўқитувчиси ўз ўқувчиларини олиб кирса, улар узоқ ўтмишни, боболари меҳнатини ўз кўзлари билан кўради. Боболарининг руҳи шод бўлади.

Азизлар, бу масжид Сизларнинг – шу ерлик халқнинг пулга топилмайдиган ноёб мулки, – деди райком. Меҳмонни ҳовуз бўйидаги сўрига таклиф қилдилар. Матёқуб иссиқ чой узатди. Шодмонов ҳамма билан хайрлашаётиб, Санамойга қараб:

- Ўқиш бўляптими, синглим? Яхши ўқинг, – деди.

САНАМОЙ ЯХШИ АЁЛ ЭКАН...

Бугунги нонушта ҳам кўнгилли ўтди. Нонушта охирида:

- Ҳасан ака, мен бироз кечроқ қайтаман. Бугун бизга гувоҳнома беришади. Кейин озгина зиёфат уюштиришган, – деди Санамой эрига уялгандай бўлиб.

- Майли, Сиз бораверинг. Болалардан мен хабардор бўлиб тураман. Ишимиз уйга яқин жойда. Ҳайрият, ўқилишлар бугун тугар экан. Баҳолар ҳаммаси «5» бўлганми, ишқилиб? – деб кулди Ҳасанали ҳам хотинига муҳаббат билан қараркан.

- Гувоҳномани олиб келганимда кўрасиз.

- Ана, аянг ўқитувчи бўлди. Энди сизларни ўқитади, – деди Ҳасанали қизи Иқболойнинг сочларини силаб, эркалаб.

- Аям, мениям, сизиям ўқитадимиз? – деди Иқболойил.

- Ҳа, ҳаммамизни ўқитади. Юр, боғчага кетдик.

...Санамой келганда, бирга ўқиган шериклари келиб бўлган экан. Катта хоналарнинг бирига жой қилишипти. Дарс берган ҳамма ўқитувчилар қатнашди. Курснинг раҳбари Самадов озгина ҳисоб берган бўлди.

- Ўртоқлар! 30 нафар қатнашчидан 26 нафари курсни битирди. Бир нафар шерикларинг – Алиева Озода касаллиги сабабли қолдирилди. Уч нафар ўқувчимиз – Лазокат Қаюмова, Абдуллажон Шокиров, Холисхон Олимовалар она тили ва арифметикадан ўзлаштира олмади. Ёзма ишларида кўп хатога йўл қўйишипти. Шу сабаб буларни келгуси гуруҳга қолдирдик. Етти нафар ўқувчимиз курсни аъло баҳолар билан якунлади: Санамой, Зухраҳон Ҳошимжон, Содикжон, Ашурали, Зебихон, Гулнораҳон! (Қарсақлар чалинди).

Сизлар қишлоқ мактабларига ўқитувчи бўласизлар. Қишлоқларимизда юзлаб деҳқон, чорвадорларнинг болаларига ҳарф ўргатасизлар, таълим берасизлар. Бу йўлда сизларга сабр-тоқат, матонат тилаймиз. Оқ йўл!

Биздан қандай ёрдам керак бўлса, бериб турамыз. Бизга қандай саволлар, таклифлар бор?

Санамой ўрнидан турди.

- Рухсат берсангиз, озгина гапирсам, ўртоқ Самадов. Аввало, бизни ёш авлодга ўқитувчи қилиб тайёрлаганинглар учун раҳмат. Бизнинг битта илтимосимиз ҳалиги уччала шеригимизга ҳам гувоҳнома берсаларинг. Биз ҳаммамиз – эркаклар ҳам, аёллар ҳам уйли-жойли, бола-чақали одамлармиз. Уй-жойимизни, бола-чақамизни ташлаб келиб ўқидик. Ҳали ўқиш бошланишига анча вақт бор. Уларга вазифа берсаларинг, бажаришиб, ўрганишиб туради. Ахир ҳамма ҳам онадан билиб туғилмайди-ку?!

Ўтирганлар:

- Тўғри, тўғри, – деб юборди.

Самадов ўйланиб қолди. Бироздан сўнг:

- Ўртоқлар, тушунинглар. Уларнинг ёзма ишлари текширилиб, баҳоланиб, папкага тикиб қўйилган. Иложимиз йўқ, – деди.

- Йўқ, иложини қиласизлар. Шунча одамнинг илтимосини олмайсизларми? – деб юборди Санамой.

- Тепамизда раҳбарлар бор. Бизга гап тегади, – деди раҳбар қатъий.

- Ўша раҳбарларга бизнинг талабимизни айтинг. «Йўқ» деса, каттароқ раҳбардан сўраймиз. Ўтирганлар «даҳанаки жанг»дан ҳайрон бўлиб, ким гапирса, ўшанинг оғзига қараб турарди. Гўё «ким енгаркин?» дегандайил.

Самадов ирғиб ўрнидан турди, телефон бор хонага кириб кетди. Хонадагилар иккита-учта бўлиб суҳбатлаша бошлади. Ғовур-кувур авж олди. Ҳамма Санамойнинг таклифини муҳокама қилар эди. Кимдир баланд овоз билан:

- Тўғри-да! Шунча кун қатнаб, гувоҳнома олмай кетадими?! – деди. Кимдир:

- Биз ўзимиз келганимиз йўқ. Раҳбарлар мажбур қилишган, – деса, бир аёл ўртада туриб:

- Акам билан отам ҳукуматдан кўрққанидан «хўп» деган, – деди. Самадов хонадон чиқди. Хонадаги ғовур босилди. Одамлар умид кўзи билан раҳбар томон қаради.

- Ўртоқлар, ҳозир район маориф бўлимининг мудири билан телефонда гаплашдим. Сизларнинг талабларингни айтдим. У йўл кўрсатди: кўпчилик номидан талабнома ёзамиз экан, остига имзо қўясизлар. Уччала ўртоқдан қайта имтиҳон олиш учун комиссия тузамиз, қайта имтиҳон оламиз. Агар яна «2» баҳо олишса, бошқа

иложи бўлмас экан. Унгача сизлар котибимиздан гувоҳнома-ларингизни олиб турасизлар, - деди Самадов. Ҳамма хурсанд.

- Тўхтанглар! Гувоҳнома олганлар биронтангиз кетмайсиз. Озгина зиёфатимиз бор. Нариги хонада, – деди Шокиржон деган йигит.

Гувоҳнома бериш бошланди. Биринчи бўлиб аълочиларга берилди. Гувоҳномада: «Фалончи Фалончиевга бошлангич синфларни ўқитиш ҳуқуқи берилди» деган ёзув бор эди. Кўпчилик хурсанд. Баъзи аёлларнинг чеҳрасида тундлик аломатлари сезилиб турар эди. Сабаби, уларнинг отаси, акаси ёки эри ўқитувчилик қилишига розилик берадими, йўқми?

Гувоҳнома олганлар дастурхон солинган хонага кира бошлади. Ҳамма ўзида йўқ хурсанд.

Ўтириш ниҳоятда қизиди. Аёллар ҳам ёзилди. Уйларида ёпиниб келган рўмолларини бошларидан олиб, ёнларига қўйиб ўтиришди. Ширин суҳбат, ҳазил гаплар бўлди, қулишиб ўтиришиб овқатланишди.

Имтиҳонга кирган ҳалиги уч нафар тингловчи ҳам кирди. Қўлларида гувоҳномаси. Улар ҳам хурсанд. Санамой ўрнидан туриб:

- Ўртоқлар, ҳурматли ўқитувчилар. Мана, тайёрлов курсини ҳам тугатдик. Шу озгина фурсатда бир-биримиз билан ҳамсуҳбат бўлдик, ижтимоий аҳволимиз билан танишдик. Ака-ука, опа-сингил бўлдик. Энди хайрлашиш онларида турибмиз. Яшаш жойларимиз, ишлайдиган мактабларимиз бир-биридан узоқ эмас, битта райондамиз. Бир-биримиздан хабар олишиб турайлик, тўйларимизга, яхши кунларимизга таклиф қилишайлик.

Ўртоқ Самадов, бизни ўқитувчи қилиб юборяпсизлар. «Қандай ишлашяпти», деб тез-тез хабар олиб туринглар. Ахир биз ўқитувчиликнинг сир-асрорларини яхши билмаймиз. Фақат ҳарфларнинг ёзилишини, ўқилишини билдик, холос. У ҳам тўлиқ эмас.

Ҳаммаларингга соғлиқ-саломатлик, оилаларингга хотиржамлик тилайман, – деб жойига ўтирди. Шундан сўнг курс раҳбари ҳам битирувчиларга оқ йўл тилади. Хайр-маъзур анча вақт давом этди.

Йўлда кетишаётиб Лазокатхон Холисхоннинг билагидан тортиб:

- Ўртоқ, ҳалиги Санамой яхши аёл экан-а? Агар у бўлмаганда, ҳалиги Абдуллажон уччаламиз гувоҳнома ололмас эдик. Мен эримдан балога қолардим, – деди.

ЎЛИМ – ҲАММАНИНГ БОШИДА БОР

Отажонбой узоқ вақт ҳасталаниб ётди. Аммо покиза, ораста бўлиб ётди. Унинг беморлиги ҳеч кимга малол келмади. Ўғли, қизи, келини, синглиси, набиралари бири қўйиб бири парвариш қилишди. Яратганининг иродаси – бугун пешиндан кейин бойбобо узилиб қолди. Ўлим ҳақидаги мудҳиш хабар қишлоққа тез тарқалди. Катта-кичик, аёллар – эшитганки одам бу хонадонга кела бошлади. Биров «отамлаб», биров «жигарим» деб юрак ютиб йиглаб келар, айвондаги уйдаги йиғловчиларга қўшилар, уларнинг эзилган юрагини қўшилиб эзар эди. Кимлардир келувчилар учун қилинган жойга ғамгин бир қиёфада ўтирар, «сафари беҳатар бўлсин» деб юзига фотиҳа тортарди. Тезда ҳовли аёллар, ташқи, дарвоза атрофлари эркакларга тўлди. Қаердандир маҳалла оқсоқоли (иш боши) Абдурайимжон бобо ҳозир бўлди. Маҳалла ёшлари елиб-югуриб, нима хизмат бўлса қилишмоқда. Даврон тоға, Сотиболди раис, Матёқуб партком бу хабарни далада эшитишиб дарҳол етишиб келди. Қисқа фотиҳадан сўнг раис маҳалла оқсоқолига:

- Қабристонга одам юбордингизми? – деди.
- Юбордим, – деди Абдурайимжон бобо белини ушлаб.
- Нечта одам юбордингиз?
- Тўртта.

- Яна иккита одам қўшинг. Ер – қаттиқ. Вақт кечлаб қолди. Қоронғуга қолмайлик.

Сотиболди Исақов бир ух тортди-да:

- Таъзияни соат неччига белгилаймиз? – деди.

- Бу – катта ўлим. Қабрнинг тайёр бўлишига қараймиз. Иккинчидан, ўлимнинг эгалари нима дейди, маслаҳатлашиб бир қарорга келамиз, – деди оқсоқол.

- Майли, сиз ишни ҳал қилинг. Биз ичкарига кириб чиқамиз, – деди Даврон тоға Абдурайимжон бобого. Иккала раис ичкарига киришди. Акбарали меҳмонларни қучоқлаб: «Отамдан айрилиб қолдим» деб йиғлаб юборди. Даврон тоға юпатган бўлди:

- Оллоҳнинг иродаси. Узингни тут. Ҳаммамиз ҳам бир кун шумиз, ука. Келдик, кетамиз бир кун. Оллоҳ сабр берсин сизларга, – деди.

- Акбарали, Ҳасанали, бу томондаги ишлар қалай? Бирор камчилик бўлса, айтинглар, – деди Сотиболди ака.

- Ҳамма нарсa етарли, раҳмат, – деди Ҳасанали.

Раҳбарлар маҳалла катталари ўтирган сўри олдига келишди. Салом-алиқдан сўнг:

- Кун кечлаяпти. Қабрнинг бутиши қийинга ўхшайди. Эртага

қолдирсак, нима дейсизлар? – деди Сотиболди ака.

- Энди, раис, қабр битса, чироқлаб бўлса ҳам қўямиз. Ҳаво салқин. Қолдириб бўлмайди, - дейди Абдурайимжон бобо. Қабристондан одам келди. У:

- Қабр шомдан кейин тайёр бўлар экан. Иккита ёки учта чироқ билан келишин, дейишди гўрковлар, - деди. Чироқлаб қўйишга қарор бўлди.

- Уй эгаларига бу маслаҳатни етказайлик. Улар нима дейди, - деди маҳалла оқсоқоли.

Азадорлар рози бўлишди. Аммо Санамой ўзини йиғидан тўхтатиб:

- Йўқ, эрта билан қўясизлар, – деб қатъий турди.

- Қизим, майитни тунатиб бўлмайди, «хўп» денг, - деди Абдурайимжон бобо. Санамой кўз ёшларини, лабларини рўмоли билан артди. Юракдан чиқариб:

- Сизлар ҳам тушунинглар. Дадамни кечаси қабрга қўйдирмайман. У ўғри эмас. Эртага ҳам кун бор. Қабристон қочиб кетмайди. Саксон олти йил шу уйга сиққан, нега энди, ўзи қурган қатор уйларга бир кеча сиқмайди?! – деди-да, акасига қараб: - Ака, Сиз сиғдирмасангиз, ҳозир уйимга олиб чиқиб кетаман. Эрталабгача ўзим ёнида ўтираман, – деб юборди.

- Бўлди, қизим. Сизнинг айтганингиз бўлади – эрталаб қўямиз, бамайлихотир, – деди Даврон тоға.

- Бу фикр ҳам тўғри фикр. Битмаган қабрнинг устига майитни олиб борсак, йигитларнинг иши авримайди, - деди Сотиболди ака.

Тўпланган халойиққа бу қарор эълон қилинди. Одамлар руҳи тушган ҳолда битта-битта тарқади. Эрта тонг. Аёлларнинг йиғиси қишлоқни тутди. Одамлар бойбобонинг хонадонига йиғилди. Район раҳбарлари, улар билан райком Шодмонов ҳам келди. Бойбобонинг ёруғ дунёдаги охири куни. Гўё одамлар уни узоқ сафарга - қайтиб келмас сафарга кузатиш, видолашиш учун йиғилган. Фақат сафарга кетаётган киши «хайр, яхши қолинглар, рози бўлинглар» дея олмаяпти холос. Катта одам – катта одам-да. Қўшни қишлоқлардан ҳам тўп-тўп кексалар, ёш-яланглар «отамни кўрган», «отамнинг қадрдони эди» дея келувчи ҳам кўп бўлди.

Майит учун оқ матодан охириги либосини (кафанини) бичдилар. Гўё уни кийиб, пок бўлиб, фоний дунё отига минади. Бу дунёнинг ҳамма жабру жафоларидан, ғаму ташвишларидан озод бўлиб, у дунёнинг роҳат-фароғатларига боради, жаннат боғларини сайр қилади. Шунинг учун унинг қадрдонлари, ҳамқишлоқлари, ўғил-қизлари, набиралари хайрлашгани йиғилган. Видолашув онлари

яқинлашмоқда. Оқ либосни кийинтиришдан олдин уни ювинтириш – пок сувга олиш керак. Бу ишни ким қилади? Маҳалла оқсоқоли Абдурайимжон бобо Акбарали, Ҳасанали, уларнинг почаси Нуриддин акаларни киритадиган бўлди. Тайёргарлик бўлаётганда Санамой акасини парда орқасига чақирди. Йиғидан ўзини тўхтатиб:

- Сувга олиш учун кимлар кирадиган бўлди? – деб сўради.

- Мен, Ҳасанали, Нуриддин поччам, - деди у.

- Йўқ, сизлар кирмайсизлар. Ким айтди?

- Маҳалламиз оқсоқоли айтди.

- Бекор айтипти. Чақиринг бу ёққа.

Акбарали оқсоқолни одамлар орасидан бировга билинтирмай олиб келди. Санамой ялингансимон:

- Бува, дадамни ювгани сиз айтган одамлар кирмасин. Халқ нима дейди? «Бойбуванинг қандайдир касали бор экан, ўғли, куёвлари кириб ювиб чиқди», - демайдими? Оллоҳга шукр, дадамнинг биров ҳазар қиладиган ёки бировга юқадиган касали йўқ, бўлмаган, – деб юборди ярим йиғи аралаш.

- Мен, ўзлари кирса, яхши бўлади, дебман, қизим, - деди оқсоқол.

- Ҳу, анови катта сўрида ўтирган оқсоқолларнинг олдига боринг. Секин, ётиғи билан «Бойбувани сувга оламиз, ким киради?» денг. Ҳеч ким индамаса, акам, Ҳасанали акам, поччам кирсин, илтимос, бува. Узр.

- Хўп, қизим, - деди-да, чолларнинг ёнига келди. Юқоридаги саволни ўртага ташлаган эди:

- Мен кираман. Отажон менинг ошнам, – деди Исроил бобо ўрнидан кўзғалиб.

- Мен кираман. Бойбобонинг яхшилигини кўп кўрганман, – деди Худойқул ака.

- Мен ҳам кирай, – деди пастда ўтирган ёшлардан бири, - Бойбобо отамнинг қадрдони эди.

Яна бир мўйсафид кўзғалаётган эди, маҳалланинг домласи мулла Мирзааҳмад бобо:

- Тўхтанглар энди. Майитни сувга олаётганда ўқиб турадиган дуо бор. Мен бирга кириб ўқиб бериб тураман. Шу тўрт киши бўлади. Ортиқча одамга ҳожат йўқ, – деди.

Таъзияга жуда кўп одам йиғилди. Ҳовлининг ярми одамлар билан тўлди. Райондаги катта масжид имоми ниҳоятда фойдали, тарбиявий томондан зарур бўлган гапларни гапирди. Майит солинган анбар қабристонгача қўлма-қўл бўлиб, кўтариб бордилар. Халқнинг ҳурмати ва эъзозига сазовор бўлган инсон эди бу одам.

Анбар одамлар тўлкини устида денгизда кетаётган кемага ўхшаб борар эди. У гўё жаннат дарвозасидан киргани шоварди. Қўшни қишлоқдан келган бир кекса:

- Оллоҳ ҳаммамизни ҳам шундай ҳурматга сазовор қилсин, – деб юборди шеригига.

Одамлар қабристондан қайтганда қуёш қишлоқ устига тўлиқ кўтарилиб бўлган эди. Домла узун қироат қилди, юзларга фотиҳа тортилди. Дуодан сўнг:

- Ҳурматли жамоат! Бойбобонинг қилган ишлари, босиб ўтган ҳаёт йўли – бизларга ибрат. Ҳаммамиз шу отахонга ўхшаб ҳурматга сазовор бўлайлик. Ўлим – ҳамманинг бошида бор иш, – деди.

МАКТАБИМИЗ МУСТАҚИЛ МАКТАБ БЎЛДИ

Август ойининг ўрталари эди. «Қишлоқдаги мактаб мустақил мактаб бўлипти», деган янги гап тарқалди. Энди алоҳида директор, илмий бўлим мудири, хўжалик мудири бўлармиш. Бешинчи, олтинчи, еттинчи синф ўқувчилари ҳам ўзимизда ўқишармиш. Ҳамма фанлардан дарс берадиган ўқитувчилар келармиш. Хуллас, шунақа миш-мишлар. Ҳамма хурсанд...

- «Миш-миш – бўлармиш», деган гап юрарди одамлар орасида. Қани, энди бўлса. Менга ҳам битта шерик келарди. Мактаб ҳовлисини навбат билан супурардик, тунда мактабни навбат билан кўриқлардик. Ҳа, худо, бўлсаям бўлсин, бўлмасаям бўлсин, – деди мактаб қоровули Аҳмадали бобо бу гапни эшитиб.

Эртасига райкомдан бир йигит – исми Ҳозирали экан, район маориф бўлимининг мудири Ҳасанов, яна ориқ, қотмадан келган бир йигит мактабга келишди. Булардан кейин, чақирилган шекилли, колхоз раиси, партком келди. Аҳмадали бобо ўқитувчилар хонасига жой ҳозирлагунча, меҳмонлар синф хоналарини кўришиб чиқди. Янги ўқув йилига тайёрлиги аниқ, ҳамма иш сифатли қилинган.

- Раис бобо, раҳмат. Хоналар яхши таъмирланипти. Қишлоқ болалари, тор бўлса ҳам, мазза қилиб ўқишади, – деди маориф мудири раисга. Улар – меҳмонлар, ўқитувчилар хонасига киришди. Хонада ўқитувчи аёллар, эркак ўқитувчилар меҳмонларни кутиб ўтиришган экан. Жой торлигидан сиқилиб, қимтиниб, зўрма-зўраки ўтиришди. Меҳмонларнинг ҳурмати учун, ҳамма ўрнидан турди. Ҳасанов саломлашиб, ҳол-аҳвол сўради.

- Ўртоқлар, ҳурматли ўқитувчилар, меҳмонлар. Аввало, Сиз, азизларни мактабларингни мустақил мактаб мақомини олгани билан табриқлайман, – деди Ҳасанов кулиб.

- Раҳмат, раҳмат! – деган овозлар жаранглади хонадан.

- Янги ўқув йилидан мактабинглар йигирма биринчи тўлиқсиз ўрта мактаб деб юритилади. Мактабга гувоҳнома, муҳр берамиз. Биз район раҳбарлари билан маслаҳатлашиб, ўзимизнинг ишончли кадримиз Султонбой Ҳалиловни мактабга директор этиб тайинладик. Мана Султонбой Ҳалилов, – деб мудир ҳаммага Ҳалиловни кўрсатди.

Султонбой Ҳалилов қотмадан келган, бугдойранг, қош кўзлари қора, чиройли йигит экан. У ўрнидан туриб, қўлларини кўксига қўйди, ўтирганларга «рахмат!» деди. Ўтирганлар бир-бирларига қараб, кулимсираб, «яхши йигитга ўхшайди» дейишди.

- Илмий мудирликка шу мактабнинг тамал тошини қўйган, мактабнинг биринчи жонкуяр ўқитувчиси, ҳаммаларингга таниш Руқия опа Довутовани тайинладик. Ҳамма қарсак чалиб юборди. Руқия опа ўрнидан туриб, қўлини кўксига қўйиб:

- Менга ишониб бу лавозимни топширганларинг учун раҳмат. Мен бир неча йилдан бери шу қишлоқнинг сувини ичиб, нонини еб, ҳавосидан нафас олиб ишлаб келдим. Мени халқ ҳурмат қилди. У уй берди, жой берди, ўзларини қизидай кўрди, кексалари ота-онамдай, болалари боламдай бўлиб кетди. Энди менга қайси ишни топширсаларинг, жоним билан қиламан, – деди.

Мудир ёш, мактабга янги ишга келган ўқитувчилар билан ишлашни гапирди.

- Янги, ёш ўқитувчиларга кексаларни бириктирасизлар. Тажрибали ўқитувчилар уларга иш ўргатсин, ўзларидаги моҳирликни уларга юқтирсин, – деди мудир.

Бу ҳақда анча савол-жавоблар бўлди.

- Энди, навбат раис бувага. Битта синфхона етишмаяпти. Нима қиламиз?

- Нега етишмайди экан? – деди раис чўчиб.

- Мана, ҳисобланг: саккизта синф бор. Учта синфхона бор. Икки сменада дарс бўлса, битта хона керак. Айвоннинг бурчаги – бири кутубхона бўлса, бири пионер хонаси. Уларда дарс ўтиб бўлмайди. Мана бу хонани ўқитувчиларга бермасак, иш юришмайди, – деди Ҳасанов.

- Нима қиламиз, Матёқуб? – деди раис парткомга қараб. Партком ўйлаиб:

- Мана шу рўпарадаги масжидни бузмаганимизда, мактабга мослаштирсак, иккита хона бўлар эди. Сотиболди раис нотўғри қилган, – деди партком афсусланиб. Ҳаммани ўй босди.

- Даврон тоға, менда битта маслаҳат бор, – деди Руқия опанинг ёнида ўтирган Санамой.

- Майли, гапир қизим, эшитамиз, - деди раис.

- Кўчанинг у бетидаги – рўпарамиздаги Даминбой тоға бор-ку. Шу тоғанинг бир хонали катта уйи бўш. Ўғли ўтирар эди. Ўтган йили қазо қилди, биласиз. Келини нарсаларини олиб кетиб қолди. Чолу кампир нариги – ўзларининг уйида яшайди. Ўша бўш уйни сўрасаларинг «хўп» деса, олди эшикни беркитиб, кўча томондан эшик очамиз. Жуда яхши синф бўлади. «Йўқ» демаса керак. Савоб истаган одам, - деди.

- Жуда яхши маслаҳат. Темирни қизигида ур, деган мақол бор. Ўртоқ Ҳасанов, сизлар ўз ишларингни гаплашиб туринглар. Биз Матёқуб иккимиз Даминбой тоғаникига кириб чиқамиз, - деди раис.

Даминбой тоға сўрида кампири билан чой ичиб ўтирган экан. Салом-алик қилишди. Даврон тоға воқеани тушунтирди.

- Даврон, менинг бошимга тушган фожианинг гувоҳисан. Сенга айтиб беришнинг ҳожати йўқ. Уйимни бойларнинг уйини олгандек тортиб олмоқчимисан, - деди Даминбой ака пиёлани дастурхонга иргитиб.

- Йўқ, йўқ. Сиз нотўғри тушунманг. Келгуси йили шу вақтгача холос. Ўзим қайта таъмирлатиб бераман. Мактаб учун қурилаётган бино битмади. Хабарингиз бор. Жуда кўп нарса етишмай, битказа олмадик, давлат ёрдам бермади. Биринчи синфда ўқийдиган болалар кўп эмиш. Ахир ўша ёш гўдаклар ўқиса, илм олса, савоб бўлади-ку, - деди раис ётиги билан. «Савоб бўлади-ку» деган гапни эшитиб, тоғанинг кўнгли юмшади, шаштидан тушди.

- Ҳой, Матёқуб ука, биз бой бўлмасак, уйимизни тортиб оласизларми? Ўғлим ўлгани билан набирам бор-ку? - деди йиғлаб Каромат хола.

- Тортиб олмаймиз, хола. Вақтинча ёш болаларни ўқитиб турамиз. Савоб бўлади, - деди Матёқуб.

- Майли, кампир. Биз ўқимадик. Ёшлар ўқисин. Баҳоргача ўқишаркан холос. Мен рози бўлдим. Аммо Даврон, лабзингдан қайтмагин, - деди тоға.

Раис билан партком хурсанд бўлиб, йиғилиш бўлаётган хонага киришди.

ХАФАЛИГИНГИЗ ЁЗИЛДИМИ ЭНДИ?

Ҳасанали бугун даладан кеч қайтди, кеч қайтса ҳам майли, хафа қайтди. Ҳар куни болалари билан, Санамой билан кулишиб, гаплашиб ўтирар эди. Бугун улар билан гаплашгиси ҳам келмади, қизи овқат олиб келган эди, егиси ҳам келмади.

- Мен озгина дам олай, - деб айвондаги ўзи дам оладиган жойга бориб чўзилди. Болалари ҳам унинг хафалигини сезишиб, ишишга, ҳар куни қиладиган машғулотларига берилди. Фақат Санамой бу хафаликдан ҳижолат. У эрининг ёнига чой олиб келиб ўтирди.

- Тинчликми? Бирор жойингиз оғрияптими? Ё чарчадингизми? – деди кулимсираб. «Биров билан уришдингизми?» дегани истиҳола қилди. Ҳасанали ҳаётида биров билан уришмаган. Унинг бу феъли Санамойга маълум.

- Куртнинг даҳаси бошлангач, одамларнинг ҳаммаси барг кесиш, ташиш билан банд бўлди. Шу вақт ичида иккита катта бўлак ерни озгина ўт босиб қолипти. Райондан келган текширувчилар шароитни тушунмай анча дилимга тегди. Куртнинг даҳасини гапирсам, «важ қилманг!» дейди. Уларга қўшилиб янги раис Миролим ака ҳам:

- Қарасанг бўлмайдими? – деб юборди. Ўзимнинг аравакашлигим яхши эди, - деди ўрнидан туриб. Санамой иссиқ чой узатди. У чойдан ҳўплаган бўлди.

- Шунга хафа бўлдингизми? Раҳбарликда бунақа гаплар бўлади. Ўтган йили катта ҳосил кўтарганингизда ҳамма раҳбарлар табриклаган. Роса севингансиз. Қўрқманг, план тўлганда бу хафагарчиликлар ёзилиб кетади. Чойни ичинг.

- Шунақа дейсиз-у, нафсониятингизга тегадиган гап бўлса, хафа бўласиз экан. Икки йилдан бери яхши ишлаб, планни ортиги билан бажариб, энди важ кўрсатадиган бўлдимми буларга? – деб юборди пиёлани узатаётиб.

- Раҳбарликда шунақа аччиқ гаплар бўлиб туради, Ҳасанали ака. Битта маслаҳат эртага мен синфимни таътилга чиқараман, ўқувчиларга жавоб бераман. Индинга ҳашар қиламиз. Сиз ҳамма аъзоларингизни айтасиз. Мен директордан юқори синф ўқувчиларини бир кунга сўрайман. Маҳалладан ҳам ўзимизга қарашли одамларни таклиф қиламиз. Бир кунга ҳеч ким йўқ демайди. Тушликка яхши овқат тайёрлаймиз, майлими? – деди Санамой Ҳасаналининг кўзларига термулиб.

Ҳасанали ўйланиб қолди.

- Нимага ўйланасиз? Бу – деҳқончилик. Деҳқончилик – меҳнат! Меҳнат билан бўлади. Бир йил бригадирлик қилиб чарчадингизми? Чарчасангиз, мен қиламан, – деди кулимсираб. Яна чой қуйиб узатди.

- Одамни тарбиялашга устасиз-а? Чарчаганим йўқ. Раисдан озгина хафа бўлдим, холос, – деди Ҳасанали иккинчи пиёлани хотинининг қўлидан оларкан.

- Хафа бўлманг. Ўзингизни доим тетик тутинг, соғлом юрасиз. Эртага ишни дўндириб «мана раис, ўтдан тозалаб қўйдик» денг. У ҳам эси бўлса, «рахмат» дейди. Шунда ёзилиб кетасиз. Овқатингизни олиб келайми? – деди.

- Олиб келинг.

Улар кулишиб ўтириб олиб қўйилган овқатни едилар. Ҳасаналининг даладан қоронғу бўлиб келган қалбини Санамойнинг ширин гаплари гўё чироқ бўлиб ёритди. Эр-хотин хурсанд бўлиб дам олдилар.

Ҳасаналининг катта бўлак ерига жуда кўп одам келди. Олтинчи, еттинчи синф ўқувчилари ўқитувчилари раҳбарлигида етилган ердаги ўтларни юла бошлади. Санамой эгатма-эгат юриб ўқувчиларга тушунтириб чиқди:

- Ёввойи ўтти таг томонидан қаттиқ ушлаб тортасиз. Шунда илдизи билан юлинади. Агар илдизи қолса, эртага яна кўкариб чиқади. Мана, қаранг, – деб бир тупни юлиб кўрсатди.

Ҳасанали эркак-аёл ҳашарчилар орасида бўлди. Ўзига қарашли иккита қўшхўкиз эгат ораларини юмшата бошлади. Кетмон билан ишлаётган ҳашарчиларга бу иш – юмшатиб бериш анча енгиллик туғдирди. Ҳасанали қўшчиларга:

- Бир чеккадан юраман дема, ҳар бир одамга бир эгат – бир эгат юриб бер. Уни чопиб бўлгунча, яна бир эгат юмшатиб берасан, – деб тайинлади.

Санамой қараса, иккита қўш хўкиз улгута олмаяпти. Ҳасаналини бир чеккага имлади.

- Анови қўшни бригадага ўтинг. Бригадир Ортиғали акадан илтимос қилиб «бугун ҳашар қиламан, бир қўшхўкизингни бериб тур, ҳашарчилардан фойдаланиб қолай», денг, – деди.

Ортиғали бригадир – яхши йигит. Иккита қўшхўкизини қўшчиси билан берипти. Бугун Ҳасаналининг даласида ҳашар эмас, сайил, шодиёна бўлди. Шийпонда катта дош қозонда тушликка шўрва тайёрланди. Яхши гапнинг қаноти бор, дейдилар. Ҳашар ҳақидаги хабар тезда янги раис Миролим ака билан колхоз парткоми Матёқубга етиб борди. Миролим ака – яхши одам. Очиқ кўнгил, меҳнаткаш деҳқон фарзанди. У одамлар билан муносабатни, деҳқончиликни яхши билади. Шунинг учун уни халқ Даврон тоға касал бўлгани учун ўрнига раис қилиб сайлади. Раис дала бошига келиб отдан тушди. Отини тутга боғлаб, ҳашарчилар орасига кирди:

- Баракалла, раҳмат, ҳорманглар! – деди баланд овозда. – Мана бу иш бошқача бўлипти, – деди.

- Миролим, ке, – деди рўпарада ўқариқдаги қатор гўзаларга

ишлов бераётган Маматмурод бобо. - Раис бўлганингдан бери кўринмайсан, юрибсанми?

- Маматмурод бува далага чиқса кўришаман, деб беркиниб юрган эдим, - деди раис кулиб, кейин олдига келиб сўрашди. Одамлар орасидан Ҳасанали чиқиб келди. Раис у билан «ҳорма, бор бўл» қилишди. Ҳашарни эшитиб хурсанд бўлганини айтди. Ҳасаналининг Солижон деган гапдон аъзоси бор эди. У раисга:

- Миролим ака, трактор бизнинг бригадага ҳам келадими ё сойнинг у ёғидаги бригадаларда юра берадими?! – деб юборди кетмонига суяниб туриб.

- Э, Солижон, тракторни гапирма. Бир ҳафтадан бери бузуқ. Тузалмаяпти, - деди раис. Тушлик жуда яхши ўтди. Ўқувчилар, ҳашарчилар зўр иштаҳа билан овқатландилар, дам олдилар. Раис ҳам, партком ҳам шу куни Ҳасанали бригадасида бўлди. Ҳар икки катта бўлак ердаги ғўза ўтдан тозаланди, таги юмшатилади. Уч кун офтоб егизиб, эгат олишадиган бўлишди. Ғўзаларнинг авжи ниҳоятда яхши. Эртасига район газетасида «Ҳашар – хайрли иш» деган мақола чиқди. Мақолани колхоз комсомол кўмитасининг котиби Маҳкам Каримов ёзипти. Санамой Ҳасаналига мақолани ўқиб берди, хурсанд бўлиб.

- Хафалигингиз ёзилдими энди? – деди у эрига кулиб.

- Хафаликни ёзган сизсиз, - деди Ҳасанали.

ЎҒЛИМИЗНИ ЎҚИТАМИЗ...

Ҳасанали дала айланиб, кеча сувдан чиққан ғўзаларнинг авжини кўриб чиқди. Туни билан сувни ўзига олиб, анча ўзгарипти ғўзаларнинг шонасига шона қўшилипти. У шийпонга келиб ўтирди. Бир пиёла чойни энди ичаман деб турган эди Миролим раис келиб қолди. У отини тутга боғлаб, Ҳасанали билан ҳол-аҳвол сўрашган бўлди. Ҳасанали ғўзаларнинг авжидан хурсандлигини тўлқинланиб гапириб берди:

- Бирор ўн кундан кейин чеканкани бошласакмикин деб турибман, - деди у. Раис бўшаган пиёлани бўшатиб:

- Йўқ, яна йигирма кундан кейин қиласан. Ўшанда яхши бўлади, озгина ўссин, - деди.

Улар анча суҳбатлашишди. Бир чойнак чой тугади.

- Ҳасанали, мен бир нарсани сендан сўрамоқчи эдим. Ўғлинг Муродали ўнинчи синфни тугатипти, - деди раис.

- Идорага ишга олсак, бош табелчи қилиб. Агар ҳисоб-китобни яхши билса, бош ҳисобчи қилиб оламиз, майлими? Ўғлингни кўрдим. Анча илмли кўринади. Ҳасанали ўйланиб қолди.

- Онаси Тошкентга ўқишга олиб бораман, деган эди. Билмадим. Бир маслаҳатлашамиз онаси билан.

- Қўй, ўша ўқишни. Ҳозир ўқиган кадрга ташнамиз. Кейин сиртдан ўқий беради. Қара идорада дуруст саводли одам йўқ. Дадажон тўртта бригадага табелчи, битта ўзи. Товонидан ўт чиқиб кетяпти. Иш бўлиб бериб, ишга қабул қилиб, иш ҳақи ёзиб, – деди раис ўрнидан туриб кетишга шайланар экан. Ҳасанали раиснинг хурматидан «Кўрамиз» деди холос. Раис кетди.

Ҳасанали кечки овқатдан кейин хотинига раиснинг гапларини айтди. Санамой кулди-да:

- Сиз нима дедингиз? – деди зрининг кўзига қараб.

- Мен раиснинг хурматидан «кўрамиз» деб қўйдим.

- Ҳасан ака, Муродали – биринчи фарзандимиз, ўқитамиз. Муродали ўқимишли киши бўлса, укалари ҳам унинг орқасидан боради. Халқ мақоли бор-ку, олдинги гилдирак қаёққа қараб юрса, кейинги гилдирак ҳам шу томонга юради, деган. Иккинчидан, эсингизда борми, онамнинг жон таслим қилиш олдидаги васияти. Васиятни менгамас, сизга қилган, – деди Санамой жиддий туриб.

Ҳасанали ўйланиб қолди. Ҳақиқатда, Қумри хола жон таслим қилишдан олдин: «Ҳасанали, Санамойни ҳурмат қил, болаларингни ўқит» деб кўзини юмган эди. Ҳозир ўша тонг, онасининг оғир нафас олиб ётгани кўз олдида келди. У бошини куйи солиб, узоқ ўйга толди. Санамойнинг бўш идишларни олиб, ошхона томонга кетгани ҳам сезмади.

- Эҳ, онам, онам! Худо берган омадимни, худо берган фарзандимни, бисотимни кўролмасдан кетган ОНАМ! – деб юборди. Беихтиёр кўзига ёш келди. Санамой дастурхонни йиғиштириб олиш учун келса, Ҳасанали кўз ёшларини артаётган экан.

- Ҳа, нима бўлди? Йиғладингизми? Ўғлингизни ўқитамиз, десам ҳам йиғлайсизми? – деди хотини.

- Йўқ, унга эмас, онам эсимга тушиб кетди. Шуни ўйлаб, кўзимга ёш келди.

- Оллоҳ раҳматига олсин. Васиятини эсингизга солиб қўйдим, холос. Энди раис шу ҳақда сўз очса, «Ўқитамиз» денг қатъий туриб. Ҳозир ҳамма нарсамиз етарли. Ўғлимизнинг топганига муҳтож эмасмиз. Шу тинчлик даврида, ёшлигида ўқиб олгани яхши, Ҳасан ака, – деди Санамой оғир, босиқ оҳангда.

- Хўп деяпман-ку, онаси, – деди Ҳасанали кулиб. У «онаси» деган сўзни биринчи марта ишлатгани учун Санамой кулиб юборди.

- Қаердан ўргандингиз «онаси» деган сўзни. Қулоғимга ширин эшитилди. Қайтаринг, Ҳасан ака, – деди эркаланиб.

- Сиз ҳам «дадаси» десангиз айтаман, - деган эди.

- Хўп, дадаси, - деди лабида ширин кулги билан. Эр-хотин ҳазил-мутойиба сўзлар билан сўзлашиб, кун давомида олинган чарчоқдан фориг бўлдилар. Эртага қилинадиган меҳнатга куч тўпладилар. Айрим олимларнинг фикрича, қайси оилада ўзаро ҳурмат, ширин сўз, хотиржамлик, ҳалоллик, поклик орасталик бўлса, барака ўша оилада бўлар эмиш. Ўша оилада ўсган, тарбия топган болалар ота-онанинг қадрига етадиган, инсонни ҳурмат қиладиган, ўқимишли бўлар эмиш. Ҳасанали билан Санамой қурган оила, ўша олимлар айтган оилаларнинг бири эди. Бу оилани кўпчилик ҳавас қиладиган бўлди. Шу сабаб бўлса керак, Ҳадичабону ҳар кирганда «Болаларимга кўз тегмасин», - деб дуо қилади.

* * *

Ҳасанали далага эрта чиқиб кетади. Одамларни ишга тақсимлаб, сувчиларнинг сувини кузатиб, шийпоннинг орасталигини текшириб кейин нонушта қилади. Санамой таътилда. У уй ишлари билан банд. Ўғиллари тургунча, эшигини, дарвоза атрофларини супуриб-сидирди, озгина сув сепди. Муродали, Хурсанали уччаласи молларга қаради. Санамой сигирни соғди, ўғиллари ўт берди, новвосларга ем ташлади. Она-болалар нонуштага ўтирди. Шу пайтда кўчадан:

- Ҳасанали ака! - деган овоз келди. Хурсанали чиқса, дарвоза ёнида мактаб директори Ҳалилов, район маориф бўлимининг мудирини Ҳасанов турипти. Санамой дарҳол айвондаги сўрига жой қилди. Салом-алик бўлди, ҳол-аҳвол сўрашилди.

- Синглим, яхши дам оляпсизми? - деди кулиб Ҳасанов.

- Ҳа, раҳмат. Ўзларинг ҳам тинчмисизлар? - деди Санамой дастурхон ёзаркан.

- Бу йил билан уч йил ишлаб қўйибсиз? Қалай, ўқитувчилик қийин эмас эканми?

- Йўқ, қийналмадим. Билмаганимни кекса ўқитувчилар ўргатиб туришди. Султонбой акам, Руқия опам кўп ёрдам берди, - деди уялгансимон.

- Чойга овора бўлманг. Биз бир иш билан келдик. Ўғлингиз Муродали 10-синфни тугатипти. Ҳозир районда, хабарингиз бор, ўқитувчилар етишмаяпти. Шунинг билан мактабга ўқитувчи қилиб олсак. Қайси фандан яхши ўқиган бўлса, шу фандан дарс берамиз. Қийналса, ёрдам берамиз. Ўзи шу ердами? Чақиринг. Бир маслаҳатлашайликчи, нима деркин? - деди мудир.

Муродали меҳмонлар билан сўрашди. У бўйдор, оқ юзли, кўзлари масъум боқувчи, овози ҳам ширали йигит бўлипти. Мўйлаби

сал билиниб қолипти. Агар синфга журнал кўтариб кирса, ниҳоятда ярашади, ўқувчилар ҳам унга меҳр қўяди, - хаёлидан ўтказди маориф мудир. Кейин:

- Муродали, аввало ўқишни тугатганингиз билан табриклаймиз. Сизни ўқитувчи қилиб олиш ниятида келдик. Кейинчалик ўзимиз бирор олий ўқув юртида сиртдан ўқитамиз. Нима дейсиз?

- Кеча битирувчиларнинг йиғилиши бўлди. Тошкентдаги, Самарқанд ва Фарғонадаги олий мактаблардан одам келиб, ҳаммамизни бўлиб олишди. Мен Тошкентдаги тиббиёт олийгоҳига ёзилдим. Яна ўн беш кундан кейин кетаман. Имтиҳон олмас экан. Ётоқ, стипендия берармиш, - деди Муродали. Санамой чой, нон, янги қаймоқ келтирди.

- Санамой, сиз нима дейсиз? Бизнинг фикримиз Сизга маъқулмасми? - деди Ҳалилов.

- Энди бизга қолса, ўқигани маъқул. Дадасиям, мен ҳам ўқий олмадик. Болаларимиз ўқисин. Катта энаси ҳам «Болаларингни ўқит» деб васият қилиб кетган деди Санамой.

- Санамой, синглим, кўряпсиз, ўзингиз гувоҳсиз, мактабларга ўқитувчи етишмаяпти. Курс эса ўқитувчиларни тайёрлаб улгутмаяпти.

Саккизинчи синфда ўқиётган Сиддиқов Абдуҳолиқ деган йигит тушгача ўқийди, тушдан кейин иккинчи синф ўқувчиларини ўқитади. Аслида бу мумкин эмас. Иложини йўқлигидан қиялпмиз, - деди ялингансимон мудир.

- Энди, ўртоқ Ҳасанов, ўртоқ Ҳалилов, ўғлимнинг шаштини қайтарманглар. Бориб ўқисин. Майли, мен унинг ўрнига икки смена ишлаб бераман, - деди Санамой.

- Майли, ўртоқ Ҳасанов. Муродалига берадиган синфни ҳам опанинг ўзига берамиз, ўқитиб беради. Ўзиники бу йил тўртинчи синф. Битта иккинчи синф берамиз, - деди Ҳалилов Санамойнинг ёнини олиб.

- Сиз қизиқ экансиз, Султонбой? Бошланғич синфларни эпласа бўлади. Юқори синфлардаги асосий фанларга ўқитувчи етмаяпти. Мен ўшани ўйлаяпман. Ўнинчи синфда яхши ўқиган бола, ўзи хоҳлаган фандан дарс бера олади, - деди мудир директорга қараб, Муродалига қараб.

- Энди, шунақа қиламиз, ука. Икки-уч йил ишлаб беринг.

- Ўртоқ Ҳасанов, менинг исми-фамилиямни ёзиб, аризаларимни олиб кетди Тошкентдан келган одам. Йиғилишда райком вакили Самадов ҳам бор эди. Унга қаттиқ тайинлади. Биронтасини олиб қолмайсизлар. Буларни битиргандан кейин шу районга юборамиз,

деб. Ишонмасанглар, Самадовдан сўранглар, - деди Муродали қатъий қилиб.

- Хафа бўлмайсизлар энди. Иложи йўқ экан. Ўзи ҳам ўқишга қизиқиб турипти, - деди онаси.

- Хўп, хайр. Яна бир ўйлаб кўринглар, - деди мудир дарвозадан чиқаётиб.

МУНОСИБ НОМЗОД

Райком секретари Алибек Шодмонов хонасида тўртта раҳбар билан суҳбатлашмоқда. Булар район соғлиқни сақлаш бўлимининг мудир А. И. Сидоренко, район бош агрономи Шура опа, район маориф бўлимининг мудир Ҳасанов, мактабгача тарбия муассасасининг мудираси Мусина опалар.

- Бу ерга сизларни чақиришдан мақсад, декабрь ойида Ўзбекистон Республикаси Олий советига сайлов бўлади. Олий совет депутатлигига райондан битта номзод кўрсатишимиз керак. Номзодимиз маҳаллий миллат хотин-қизларидан бўлиши шарт. У – оилали, фарзандли, эри бор, у билан иттифоқ яшайдиган, ҳар иккиси ҳам давлат ишларида ишлаётган бўлсин.

Яна маълумоти ўрта, махсус ўрта ёки олий, ижтимоий келиб чиқиши деҳқон ёки чорвадор, ё ўртаҳол деҳқонлардан бўлиши шарт.

Чет элда уруғ-аймоғи бўлмаган, бўлса алоқаси йўқ бўлсин.

Партия аъзоси бўлса ҳам, бўлмаса ҳам майли... Бу талабларга жавоб берадиган аёллар бўлса айтинглари, - деди райком ўтирганларга қараб. У қаламининг учини тепага қилиб, орқаси билан столни бир-икки тақиллатиб қўйди. Ўтирганлар жим. Ҳамма ўзига қарашли аёлларни ўйлай бошлади.

- Менинг ходимларим орасида бу талабга жавоб берадиган аёл йўқ, ўртоқ Шодмонов, - деди бошини аста кўтариб Шура опа, - ҳаммаси эркаклар. Лабораторияда битта аёл бор, татар миллатига мансуб. Фаррош хотин – рус.

- Менда ҳам йўқ экан, ўйлансам, - деди Сидоренко. - Медицина соҳасида ўзбек аёлларидан ҳозирча бизнинг районда йўқ. Тошкентда бўлиши мумкин. Яна суриштириб кўраман.

- Ўртоқ Ҳасанов, ўқитувчилар орасида бўлса керак. Бир ўйланиб кўринг, - деди Шодмонов мудирга қараб.

- Ўртоқ Шодмонов, бизда ўзбек аёлларидан тўртта ўқитувчи бор. Бири турмушга чиқмаган, бирининг иккита боласи бор, эри йўқ. Қазо қилган экан. Яна биттасининг эри бор фарзанди йўқ. Бўшқаброқ аёл. Ноилож ишлятёпмиз. Энди тўртинчиси ўзингиз

таниган Санамой Отажонова. Учта фарзанди бор. Эри Ҳасанали Ҳайдаралиев, бригадир колхозда. Санамой тўрт йилдан бери ишлайди. Яхши ўқитувчи. Жуда фикрли, ораста, жасоратли аёл, - деди Ҳасанов.

- Ўртоқ Шодмонов, шу аёл муносиб, - деб юборди Мусина опа. - Мен беш йилдан бери танийман. Ўртоғим Руқия, шуларникида туради. Жуда ақлли аёл, салобатли. Менинг таклифим - шу аёлнинг номзодини қўйинглар. Халқ яхши кўради, кўп овоз олади.

- Отасини бой деб эшитган эдим. Юқоридаги раҳбарлар нима дер экан? - деди Шура опа ўйланиб.

- Отаси ҳақиқатда бой бўлган. Лекин ҳамма мулкини ўз қўли билан давлатга топширган. Мана бир неча йилдан бери унинг меҳмонхонаси мактаб бўлиб турипти. Халқнинг болалари ўқияпти. Битта-ю битта қизини ўзининг қаролига берган. Битта ўғли колхоз тузилгандан бери колхозда оддий колхозчи бўлиб ишляпти. Шуларнинг ҳисобига сургундан қайтарилган, - деди қатъий туриб райком.

- Шу аёл номзодини кўрсатсак жуда муносиб иш бўлади, - деди Мусина опа яна ўртага гап солиб.

- Маълумоти масаласи нима бўлади? - деди мудир ўтирганларга қараб.

- Масаланинг тўқсон фоизи ҳал бўлди. Қолган ўн фоизининг ҳам йўлини топасизлар, - деди Сидоренко.

- Ўртоқлар, ҳали сайловга узок. Райондан шу аёлни чиқарадиган бўлсак, ўртоқ Ҳасанов, сизга битта топшириқ: Санамойнинг ҳужжатларини оласиз. Андижондаги педагогика техникумининг директори олдига борасиз. Илтимос қиласиз, воқеани тушунтирасиз. Сиртқи бўлимга қабул қилинг дейсиз. Биринчи ёки иккинчи курсга қабул қилса, таржимаи ҳолига «сиртдан ўқияпти» деб ёзамиз. Бу ҳақда ахборот берасиз.

- Жуда улуғ иш бўлади. Унинг иш фаолиятини кўрган директор йўқ демайди, - деб юборди Мусина опа.

- Мусина, сизга топшириқ.

- Эшитаман.

- Санамойга билинтирмай унинг иш фаолиятини, таржимаи ҳолини, оиладаги ҳаётини, оилавий тотувлигини, бола тарбиясини, дарс беришдаги иш тажрибасини ўрганасиз, ёзма ахборот берасиз. Биз уни кўриб чиқамиз. Кейин юқорига ахборот берамиз.

- Ҳўп, - деди опа.

- Ҳўп, бу масала ҳал. Кимда қандай муаммолар, таклифлар бор? - деди райком ўтирганларга.

Ҳар ким ўзига тегишли ишлар юзасидан раҳбар билан маслаҳатлашиб олди, камчиликларини айтиб, муаммоли иш бўлса ҳал қилди. Бўшаганлар битта-битта хонадан чиқди.

Навбат маориф мудирига келди. У йигирма биринчи мактаб учун қурилаётган бино тўрт йилдан буён битмаётганини айтди.

- Нима етмаяпти? – деди райком.

- Шифер йўқ. Қолган ишларнинг ҳаммаси бўлди.

- Поллик тахта деган эдингиз-ку?

- Полнинг иложини қилдик. Сомонли лойда суватдик. Жуда чиройли қуриди. Шифер қоқилса бўлди, биринчи сентябрда кўчамиз, – деди кулиб Ҳасанов.

- Эртага шифер боради. Ишонинг, – деди райком.

- Ўртоқ Шодмонов, яна бир оғриқли масала бор. Мактабларга асосий фанлардан ўқитувчилар етишмаяпти. Ўнинчи синфни бу йил тугатган ўқувчилардан ўқитувчи қилиб олсак, сиз нима дейсиз?

- Йўқ, уларга тегманг. Ҳаммасини олий ўқув юртига юборасан, деган толшириқ бор. Улардан биронтаси ўқишга бора олмаса ёки ўқимасдан қайтиб келса, майли, ўқитувчи қилиб олинг. Кейин Россиядан келган татар миллатига мансуб ўқитувчилар қалай? Ишлашяптими?

- Улар яхши. Ишлашяпти. Шароитларини яхшилаб бердик. Бир томони мени қийнаяпти.

- Қайси томони?

- Тил масаласи. Болаларга мавзуни татар тилида тушунтиришяпти. Болалар дарсни яхши ўзлаштира олмаяпти. Айниқса, асосий фанларни.

- Бир-икки йил қийналишади. Кейин ўрганишиб кетади. Иложимиз йўқ. Ҳозир кетаётган болалар тўрт йилдан кейин олий мактабни битириб келади. Мутахассис кадрлар кўпайиб кетади, – деди райком қатъий туриб. – Хў-ў-п, сиз Андижонга боринг, мен дала айланаман...

САНАМОЙ ДЕПУТАТ БЎЛДИ

Одамга омад келса устма-уст келар экан. Унинг йўлини ҳар қандай кучли душман ҳам тўса олмас экан. Ҳасанали билан Санамойнинг оиласига омад устма-уст келди. Кўз тегмасин. Бу омадлар ота-оналарининг дуосиданми, ўзларининг ҳалолу поклигиданми ёки меҳнаткашу тиришқоқлигиданми, ўзлари ҳам билмайди. Ўтган йили Ҳасаналининг бригадаси эрта баҳорданоқ қатор ютуқларга эришди: пилладан юқори ҳосил олди, бир гектар бедани беш марта ўриб, қурииб боғлаб ғарам қилди, ғўзаларнинг

авжи яхши бўлди – пахта топшириш режасини юз эллик фоизга бажарди.

Ўғли Муродали Тошкентдаги Тиббиёт олийгоҳига ўқишга кирди. Ҳеч қийналмай аъло баҳоларга ўқимоқда. Хурсанали, Иқбол-ойлар ҳам мактабнинг олди ўқувчиларидан. Санамой икки сменада ишлайди – эрталаб биринчи синфни, тушдан кейин тўртинчи синфни ўқитади. Уйга анча чарчаб келишади эр ҳам, хотин ҳам. Иқболой рўзгор ишларига пухта – онасининг қизи-да, покиза, ораста, овқатлари лаззатли, Хурсанали ҳайвонларни яхши парваришлайди.

Хуллас, шунақа ютуқлар, шунақа омадлар кела берди. Оиладаги бу хотиржамлик қилаётган ишларига узлуксиз муваффақиятлар келтириб турди. Бу йил пилла, халқнинг ризқи бўлган дон-бугдой, отларнинг, мол ва қўйларнинг озуқаси беда яхши. Айниқса, бригада аъзоларининг руҳи тетик. Улар раҳбарларига меҳр билан қарашади. Катталари укам деб, кичиклари акам деб, тенглари эса дўстим деб муомала қилишади.

Ана шундай кунларнинг бирида бу оилага, бу бригадага, бутун қишлоққа бир хушxabар тарқалди – сайлов бўлармиш, Санамой депутат бўлармиш. Санамой ўзи ҳам ҳайрон...

- Нима гаплар бўляпти, онаси? Одамлар орасида миш-мишлар кўпайиб кетяпти-ку? – деди кечки овқатдан кейин Ҳасанали.

- Ҳа, шунақа дейишяпти, - деди Санамой ўйчан.

- Ўзингиздан сўрашдими?

- Ҳа, райкомга чақириб сўрашди, тушунтиришди.

Мен «эрим бор, акам бор, маслаҳатлашаман» дедим. Ўзимнинг ишимда ишлай берар эканман, башарти, сайланиб қолсам. Бирарда бир юқорига мажлисга чақириб турар экан, холос. Сиз нима дейсиз, дадаси? – деди Санамой эрига меҳр кўзи билан боқиб. Ҳасанали деворда осиглик гулдор гиламга қараб:

- Энди бу давлатнинг иши. «Йўқ» десам, сиёсатга қарши чиққан бўламан. Ҳаёт сал изга тушгандай бўлиб турипти. Мен розиман, – деди. Қараса хотини южиргандай бўлиб кўринди. Пиёладаги чойни ичиб: - Депутат бўлиб, кўтарилиб кетсангиз, биз нима қиламиз? – деди кулиб.

- Кўтарилиб қаерга борардим. Ҳаётда ҳам, оилада ҳам сизлардан пастда бўламиз. Сиз менинг соябонимсиз. Мен шу ўзим севган ўқитувчиликдан бошқа иш қилмайман, барибир, - деди Санамой.

- Айтгандай, «хужжатларимни Ҳасанов Андижонга олиб кетди», деган эдингиз, нима бўлипти?

- Педагогика техникумининг иккинчи курсига сиртдан қабул

қилишипти. Энди маълумотим махсус ўрта бўлар экан.

- Жуда улуғ иш. Табриклаймиз, – деб Ҳасанали ёнбошлаб ётган еридан даст туриб, қўлини Санамойга узатди. У «қўйинг-э» деган эди хурсанд кулиб:

- Мен табрикламай ким табриклайди, – деди-да, хотинининг кафтига кафтини урди. Икки кафтдан чиққан овоз уйни жаранглатиб юборди.

Акаси Акбар қаттиқ норози бўлди, бу хабарни эшитиб. Ўзича аччиқланди. Тўғри райкомга бориб синглизининг номзодини ўчиртириб, йўқ қилиб келадиган бўлди. Шунда хотини Нуринса:

- Ҳой, дадаси, ўйланг. Санамой райкомга бориб «мени сайланг, мен депутат бўламан» дегани йўқ-ку. Эсингизни йигинг. Давлатнинг сиёсатига қарши чиқманг. Бир оғиз гапи учун не-не йигитлар дом-дараксиз йўқ бўлиб кетди. Биласизку буларни ахир. Депутат бўлса, кўчама-кўча юрармиди? Оддий бир ўқитувчи-ку. Жуда кўтарилса, мактаб директори бўлади-да. Шунга ҳам ота гўри қозихонами? Раҳбарлар ёш бола эмас. Санамойнинг яхши ишлаганини, ақлли аёл эканини, халқ орасидаги ҳурматини билиб, унинг номзодини кўрсатгандир, - деди эрига истехзоли қараб.

Акбарали ўйлаб қараса, хотинининг фикри тўғри. Раҳбарларнинг кўзига ўзини хунук қилиб кўрсатгиси келмади, шаштидан қайтди. Нимаям қилсин, замон нозик. Одам битта гап билан қора бўлиб қолиши ҳеч гап эмас. Синглизини депутат бўлса, нима бўлипти? Ахир эрта-кеч келин олади, қиз чиқаради. Катта хотин бўлиб қолди. Беш йилдан буён бола ўқитяпти. У қиз бола эмаски, уни бирор одам йўлдан урса. Шу хаёллар билан далага – иш жойига келиб қолганини сезмади ҳам. Йўлда кимдир салом берган эди, алик олдим, йўқми, эсида йўқ.

- Ҳа, Акбарали, келдингизми? Мунча хомуш кўринасиз? – деди шериги Садирдин ака.

- Ўзим, шундай. Чарчабман шекилли, - деди Акбарали сўрашгани қўл узатиб.

Бугун Қайрағочариқ қишлоғида катта тантана. Қишлоқдаги иккита бойнинг уйида фаолият олиб бораётган 21-тўлиқсиз ўрта мактаб янги бинога кўчяпти. Бино халқ ташаббуси, ҳаракати билан ҳашар қилиниб тўрт йилда битказилди. Эски бинодаги парталар, доска, стол-стуллар, шкафлар, хуллас, эски-туски бўлса ҳам мактаб учун керакли бўлган ашёлар икки кундан бери ташилиб, жой-жойига қўйилди. Бугун эрта тонгда қишлоқ халқи, ўқувчилар, пионерлар, колхоз ва қишлоқ советининг раҳбарлари, ўқитувчилар йиғилди.

Мактабнинг асосий эшиги олдида қизил лента тортилди. Мактаб саҳнига-биринчи қаторга бу йил биринчи синфга қабул қилинган жажоки болажонлар қатор қилиб тургизилди. Сўнг иккинчи синф ўқувчилари, кейин учинчи, тўртинчи синф ўқувчилари турди. Алоҳида бир томонга ота-оналар, оқсоқоллар жойлашди. Маросимни қишлоқ советининг раиси Сотиболди Исақов очди.

- Ўртоқлар, бугун узоқ йиллардан бери қилаётган орзуимиз ушалган кун. Бизнинг келажагимиз бўлган мана бу ёш авлод илм оладиган бинонинг очилиш маросими. Халқимизга, ҳукумат раҳбарларига раҳмат! Ёшлар учун шу бинони катта қийинчиликлар билан битказиб берди. Энди болаларимиз ёруғ, кенг, покиза хоналарда илм оладилар. Табрик учун биринчи сўзни шу мактабнинг энг яхши ўқитувчиси, маҳаллий миллат аёлларидан, яқинда бўладиган сайловга номзоди кўрсатилган, фарзандлари аъло баҳоларга ўқиётган Санамой опа Отажоновга бераман. Гулдурос қарсақлар чалинди.

- Ҳурматли меҳмонлар, ўртоқ Алибек Шодмонов, Рустам Ҳасанов, хуш келибсизлар қишлоғимизга! Азиз ота-оналар, заҳматкаш ўқитувчи ҳамкасблар, жажоки қора кўз ўқувчилар! Бугун ҳаммамиз хурсандмиз – янги мактабга кўчдик. Узоқ йиллар тор, қоронгу хоналарда ўқитдик, ўқидик.

Мен ўқитувчилар номидан ваъда бераман, азиз ота-оналар, ҳурматли раҳбарлар. Илгари битта синфда бешта ё олтита бола «5» баҳога ўқиган бўлса, энди, янги бинода ҳаммаси «5» баҳога ўқийди, ўқитамиз ҳам.

Гулдурос қарсақлар чалинди. Санамой аста бориб ўқитувчилар сафига қўшилди.

- Эндиги сўзни қишлоқ кексаларидан Қўлдошбобога берсак. Бобо, набираларингизни янги мактаб билан табриклаб қўйинг, – деди раис.

- Болаларим, раҳмат! Мактабни кўриб, ўзимда йўқ қувондим. Биз ўқий олмадик. Умримиз далада ўтди. Қишлоғимизда умуман мактаб бўлмаган. Битта-иккита бола домлаларнинг уйида «Қуръон»дан сабоқ оларди, холос. Мана энди бу бинода мана бу ўқитувчилар қўлида қишлоқнинг юз фоиз боласи ўқийди. Олим бўлсин, дўхтир бўлсин болалар! – бобо дуо қилиб жойига борди.

Охири сўз райком секретарига берилди. У қурувчиларни, қурилишга ёрдам берган одамларни табриклади. Уларга ҳукумат номидан раҳмат айтди. Аста бориб қарсақлар остида қизил лентани қирқди. Олдин биринчи синф ўқувчилари кейин бошқа ўқувчилар бино ичига кирди. Ўзлари учун ажратилган хоналарга жойлашди.

Ҳамма синф хоналарни, зални бирма-бир юриб томоша қилди. Меҳмонлар қишлоқ совети биносиди тайёрланган издиҳомга таклиф қилинди.

Биринчи дарсга қўнғироқ чалинди, дарс бошланди. Маросимга қатнашган қишлоқ аҳли кўзларида қувонч билан аста тарқалди.

- Қўлдошвой, қишлоғимизга ҳусн бўлди бу бино – деди Саттор бобо йўлда кетаётиб.

- Ҳа, ҳам ҳусн, ҳам мулк бўлди, Сатторвой, – деди Қўлдош бобо.

* * *

...Декабрь. Қишлоқ халқи дам оладиган кунлар. Сайловолди тарғибот-ташвиқот ишлари авж олдирилган. Чойхона ва гапхоналарда сайловнинг қандай тартибда ўтиши, унинг моҳияти, овоз бериш тартиб-қоидалари халққа тушунтирилмоқда. Ўқитувчилар, комсомоллар маҳаллаларга биркирилган. Улар уйма-уй юриб, аёллар ва кексаларга, беморларга содда тил билан ўқитишга уринади. Номзодларнинг таржимаи ҳоли расми билан одамларнинг кўпроқ кўзи тушадиган жойларга илинган. Ўқишни билмаганларга билганлар ўқиб беради. Хуллас, тайёргарлик авжида.

Синглисининг расмини чойхонада, кўчада кўрган, унинг номини такрорланишини эшитган Акбар ортиқча тўтоқди. У нима қилишини билмайди. Хотини Нурина унинг шаштини қайтаради, холос.

- Бўғилманг, бўғилманг! Ҳеч нарса бўлмайди. Шайтонга ҳай беринг, дадаси. Депутат бўлса, нима бўпти.

Барибир чидамаган Акбар синглисининг олдида кирди. Яхши уйда ёлғиз экан. У дабдурустдан:

- Мени кўчада юргизасанми, йўқми? Ҳамма жойда суратинг, одамларнинг оғзида номинг. Бу қанақаси, ахир? – деб юборди.

- Ака, мен ўғирлик қилганим йўқ. Халққа хизмат қилдим. Депутат бўлсам ёмонми? Депутат бўлиб қолсам, ҳали бўлганим йўқ, яна халқимга хизмат қиламан.

- Шунақа қилиб хизмат қиладиган бўлсанг, қилма! Ўқийман дединг, майли дедик. Ишлайман дединг, майли дедик. Мана, ишляпсан. Фарзандларинг катта бўлди. Шу ишингда ишлайвер! Оч қолганинг йўқ. Маҳалладаги хотинларни қара, уйда уй ишлари билан рўзгорига кул тортиб ўтирипти. Сенинг дастингдан кўчага чиқа олмай қолдим, синглим, – деб юборди.

- Нимага чиколмайсиз? Мен бирор ножўя иш қилибманми? Кўчага чиқинг. Одамларга баралла айтинг «Синглим учун овоз беринглар, – деб. Номзодимнинг қўйилиши – халқнинг менга бўлган ҳурмати, ака, тушунинг. Менга бўлган шу муносабатингизни ички

ишларнинг бирор одами билмасин, ака. Ишимиз хунук бўлади, – деди секин. Акбар шаштидан тушди. Синглисининг фикри тўғри. Яқинда қўшни қишлоқлик Юнусали деган йигит Санамойнинг деворда турган расмини бармоқлари билан секин силаб, одамлар олдида:

- Санамой, сизни сайлаймизми? Жуда яхши депутат бўласиз, – деган экан. Кечаси «Вильс» келиб олиб кетипти. Йўқ эмиш. Декабрнинг охириг яшанбаси кун қишлоқ яна байрам тусига кирди. Сайлов мактабнинг янги биносида ўтказилди. Сайловга келган одамлар баҳонада мактабнинг янги биносини ҳам томоша қилди.

Мактабнинг саҳнида ўйин-кулгу, ашула-рақслар авжига чиқди. Кўчма дўконлардан сайловчилар турли хил ширинликлар харид қилди. Ҳамманинг кўзида шодлик, севинч, қалбида гурур. Акбар кўринмади. Нуринас овоз бериб чиқиб, Санамойни муборакбод қилди.

- Акам чиқмадими? – деган эди.

- Саҳар туриб чиққан эди, - деди.

ОҲ, УРУШ, УРУШ...

Қишлоқда осойишта ҳаёт бошланди. Одамлар озод, эркин нафас ола бошлади. Озиқ-овқат, мева-чева, кийим-бош, хуллас, инсон учун зарур бўлган ҳамма нарса сероб. Шу сабаб бўлса керак, қирқ беш кунда катта, улкан канал – Катта Фарғона канали фақат қўл кучи билан бўтказилди. Шу кичкина қишлоқдан қатнашган ўнлаб кишилар фаҳрий ёрлиқлар олди. Уч киши Москвага бориб, ҳукуматнинг олий унвонларини олиб қайтди. Бу нарса қишлоқ халқи учун катта тантана бўлди. Озод, эркин меҳнатнинг шарофати сабаб бир неча йилдан бери «Ҳосилот» колхозини пилла, пахта, дон, чорва маҳсулотлари режасини ортиғи билан бажармоқда. Колхозчиларнинг ўғил-қизлари янги қурилган мактаб биносида ўқимоқда. Ўқитувчилар ҳам жамланган. Ана шундай осойишта ўтаётган кунларнинг бирида уйларга туширилган мистовоққа ўхшаган қора радио бир шум хабарни олдин рус тилида, кейин ўзбек тилида тарқатди: «Немис-фашист босқинчилари мамлакатимизга хиёнаткорона бостириб кирди». Бу хабар ҳамманинг қалбини ларзага солди. Уруш узоқда бошланган бўлса, унинг қора, аччиқ тутунини шу кичик, чекка қишлоққа ҳам яшин тезлигида етиб келди. «Ҳамма, ҳамма нарса фронтга!» деган шиор эълон қилинди. Биринчи бўлиб коммунистлар, комсомоллар фронтга сафарбар қилинди. Ундан кейин чақирёқ қоғози орқали йигитлар олинди. Йигитларни

кузатувчилар вокзалларга сиғмас эди. Икки йил ичида қишлоқдаги барча йигитлар жўнатилди. Ҳеч қандай сабаб тан олинмас, дод-фарёдга эътибор берилмас эди. Фарзанди битта бўлса ҳам, тўртта-бешта бўлса ҳам олинди. Норинсабу деган кампирнинг йиғи-сиғисига қарамай ягона ўғлини юборишди. Бувахон бобо деган чолнинг тўрт ўғлининг тўртовини ҳам олишди. Илож қанча? Урушга йигитларни юбориш беқлар давридаги ишлардан, сургун қилиш, «халқ душмани» деб қамаш давридан ҳам даҳшатли бўлди.

Санамой акаси Акбаралини жўнатиб, унинг хотинини, болаларини юпатиб турган эди, эртасига Ҳасаналига чақириқ қоғози келди. У ҳам кетди. Ҳали Акбарали, Ҳасаналидан хат келмай, Тошкентдан – ўғли Муродалидан хат келди. Унда:

«Ойижон, дадажон, бизни гуруҳимиз бўйича фронтга олиб кетяпти. Ҳарбий госпиталларда ишлар эканмиз. Хавотир олманглар. Борган жойимдан хат юбораман. Кейин хат ёзасизлар. Энамга, укаларимга салом айтинг. Хурсанали ука, аямга, дадамга ёрдам бер. Гапларидан чиқма. Хайр.» деган қисқа сўзлари бор эди холос. Санамой хатни ўқиди-ю, ўзини йўқотиб қўйди. Бошки фарзанди-да.

- Энди нима қиламиз? – деб юборди йиғлаб. Қизи Иқболой:

- Ойи, йиғламанг, – деди-ю ўзи ҳам йиғлаб юборди. Она-бола бир неча дақиқа бир-бирига суяниб ўтириб йиғлади. Санамой ўзига келди:

- Тур, қизим. Ўзингни тетик тут. Худо хоҳласа, даданг ҳам, аканг ҳам соғ-саломат келади. Сен озгина овқат қил. Мен молларга қарайман, – деди-да ўрнидан туриб эшикка чиқди. У молхона томонга юрар экан: «Санамой, ўзингни дадил тут. Сен йиғласанг, қизинг, ўғлинг, ҳали кирса, онанг ҳам йиғлайди. Йиғидан фойда йўқ. Улар саломат келади» деб ўзини юпатди. Эртасига яна шум хабар эшитди. Мактабдаги ҳамма эркак ўқитувчиларни ҳарбий комитетга чақирипти. Ўша ердан фронтга жўнатиптилар. Армияга олиш тўхтамаяпти. Олтинчи, еттинчи синфлардаги бўйдор, чаққон ҳаракат қиладиган ўғил болаларни ҳам ола бошлади. Шаҳарлардаги олий мактабларнинг ҳамма талабалари - қизлари-ю ўғиллари ёппасига олинди.

Вазият кундан-кунга оғирлашиб боряпти. Ҳар соатда Москва, Тошкент радиоси жанг майдонларидан хабар бериб туради. Фашистлар Москва томонга шиддат билан келяпти. Советлар армияси чекинапти, юзлаб қишлоқлар, шаҳарлар фашистлар оёғи остида қолмоқда. Фронт орқасида очлик бошланди. Ерлар экиксиз қолмоқда. Техника йўқ, эркаклар йўқ. Қишлоқларда ёш болалар, аёллар, қари-қартаг чол ва кампирлар, ногиронлар қолган холос.

Райком секретари Санамойни чақиртирди.

- Синглим, шароитни билиб-кўриб турибсиз. Сизга тушунтиришнинг ҳожати йўқ. Колхозга раислик қиласиз. Раисингиз урушга кетди. Вазият оғир. Халқ қийналяпти. Уруш ижобий томонга ўзгармаяпти, - деди унга райком.

- Мен қандай эплайман, Алибек ака? Ахир, эрим, акам фронтга кетди. Қишлоқда эркаклар қолмади, - деди Санамой ўйчан.

- Ҳаракат қиласиз. Мен ёрдам бераман. Ўзингиз туғилиб ўсган қишлоқ. Халқнинг руҳини кўтариш керак. Одамлар тушкунликка тушмасин. Улар руҳан азобланыпти, синглим. Мана ўзингизга бир қаранг, қалбингиз қоронғу. Бошқа оилалар ҳам шунақа. Сизникига ўхшаган.

- Мен қандай ёрдам бераман уларга?

- Уларнинг кўнглига йўл топасиз, йиглаб ўтирса, юпатасиз. Оч бўлса, колхоз омборида бор нарсадан ёрдам берамиз. Ҳарбий комиссариатдан борган одам сиз билан маслаҳатлашиб иш қилади. Давлатнинг, халқнинг айрим ишлари учун жуда зарур бўлган кишиларни фронтдан олиб қоласиз. Масалан, тракторчи, ўқитувчи, дўхтир...

- Мактабдаги дарсим нима бўлади?

- Дарсни ҳам ўтасиз. Иккаласи бир ерда-ку.

- Халқимизни шу оғир кунлардан беталофат олиб чиқиб кетиш учун имконият қидирасиз. Ички имкониятлар кўп. Ўйлаб топинг. Раисингиз, партком фронтга кетди. Энг асосий масала – озиқ-овқат. Имконият борица деҳқончилик - пилла, пахта, дон етиштириш керак. Тетик, бардам, гапи ўтадиган кексалардан бригадир қилинг. Фронтдан ярадор бўлиб келган саводли йигитларни, саводли аёлларни идорага ишга олинг. Хуллас, ишни юритинг.

Эртасига Санамой иш бошлади. Омборчи билан суҳбатлашди. Шоли тўфон, курмак, печак уруғ, кунжара – бир тоннага яқин, буғдой икки юз кило. Колхозда иккита тегирмон бор. Улар ҳар кун и ўртача ўн килодан ғалла берса, арпа пишиғигача оч қолган одамларни таъминлаб туриш мумкин.

- Ҳайитбой, мендан бесўроқ бировга бир грамм нарса бермайсан. Мен кимга, қанча нарсага қоғоз ёзиб берсам, ўшани берасан. Ҳатто, ўзинг ҳам. Менга қара, кеча қизинг буғдой нон еб юрган эди. Омбордан олдингми? Ҳамма курмак, шоли тўпон еса, сен нега буғдой нон ейсан? Одамлар билса, нима дейди?

- Озгина олган эдим, опа.

- Энди сўроқсиз олсанг, хафа қиламан. Ҳа, бир кило буғдойга

бир кило тўфон, бир кило курмак қўшиб тегирмондан чиқариб, нон қилинса, жуда яхши нон бўлади.

- Қанча арпа бор?

- Эллик кило бўлса керак.

- Уни бировга берма, уруғ қиламиз. Сентябрьда яхши ерга сепилса, май ойининг ўрталарида дон оламиз. Ноилож еса бўлади.

Янги раис учта аёлдан иборат комиссия тузди. Булар уйма-уй юриб одамларнинг ижтимоий аҳволини ўрганиб чиқади: кимга қандай ёрдам керак? Хат ташувчи оқсоқ йигит Икромни чақирди:

- Кимникига «Қора хат» (ўлим ҳақидаги хат) келса, менга олиб келасан. Биз у оилага бориб ётиги билан тушунтириб топширамыз, хўпми? Бор ишингга!

- Хўш, тегирмончилар, сизлар билан гаплашадиган асосий гап – тушаётган ғалла. Бир кунда ўртача қанча тушади? Уни нима қилиясизлар?

- Беш кило, олти кило тушади. Раиснинг қогозига қараб, қийналган одамларга бериб турибмиз, - деди биринчи тегирмончи.

- Энди яна шундай қиласизлар. Агар бугдой уни бўлса, тенгма-тенг курмак ундан қўшиб берасизлар. Жўхори, макка унига ҳам. Агар тегирмонга арпа бориб қолса, унга алмаштириб, омборга олиб келиб беринглар. Уруғлик қиламиз, - деб маслаҳат берди. Бригадирлар билан йигилиш ўтказди.

- Яхши ер ажратасизлар. Беш килодан арпа уруғи берамиз. Сентябрьдан сепасизлар. Тез пишади. Баҳорда жонга оро бўлади, - деди раис.

- Санамой, тракторда арпа экадиган ерни ҳайдатиб берсангиз, - деди Мамасоли тоға.

- Трактор ҳозир бузуқ экан. Тузалса, ҳайдаб беради. Аммо у тракторга ишониб ўтирманглар. Ҳаммаларингда иккитадан хўкиз қўш бор. Иложини қилинглар! Вақт ўтмасин!

Хуллас, ҳамма соҳанинг одамлари билан яккама-якка суҳбатлашиб чиқди, маслаҳат ва топшириқлар берди. Бор имкониятларни ишга солди. Шодмонов унинг ишларини эшитиб, келиб кўрди, хурсанд бўлди.

- Мана бу ишингиз – улуг иш.

- Ўртоқ Шодмонов, битта трактор бор, доим бузуқ. МТС директориға айтсангиз, тузатиб берса. Кетмонлаб чопиб чигит эдик. Ер юшмади. Ғўзанинг томири чуқурроққа илдиз отмайди, - деди Санамой райкомга.

- Хўп, иложини қиламиз. Айтаман. Тузатиб беради. Раис меҳмонни кузатиб идорада ўтирган эди, почтачи йигит кирди. Иккита

хат: бири Ҳасаналидан. Очиб ўқиди. Тинч экан. Иккинчиси Останакулдан хотинига фронтда ёзипти. У қочиб борган жойидан армияга олинган экан. Битта «қора хат» акасида. Санамойнинг ичига муз кирди. Бир нафас ҳушидан кетди. Нима қилиш керак? Хотинини, фарзандларини юпатиш мумкин. Онаизорни юпатиб бўлармикин? Ўйланди: «Уруш тўхтагунча бу хабарни билдирмаслик керак» Бу фикрни почтачига тайинлади. Аммо ўзи ичидан эзилди.

Эрта билан райондан телефон қилишди: колхозга ўн хўжалик эвакуация қилинган қрим татарлари келяпти. Раис жой тайёрласин, деб.

- Қаерга жойлайман? – ўзидан ўзи бўғилди раис. Биринчи бригададан хабар келди: ўғли фронтга кетган бир кампир ўлипти. Дафн учун ҳеч вақо йўқ эмиш. Нурали деган йигит оғир ярадор бўлиб, поездда станцияга келипти. Ҳарбий комитетдан хабар келди: арава бориб олиб келсин. Чойхонада ётипти экан.

Шунга ўхшаш кўнгилсиз воқеалар, мудҳиш хабарлар раис опанинг тоқатини тоқ қилиб ташлади. Нима қилиш керак? Шунақа ишларни тоқат қилиб қиладиган биронта одам йўқ колхозда.

Бу йил Хурсанали ўн етти ёшга тўлди. Онаизор ўзи давлат иши билан куйиб-ёниб турганда иккинчи ўғлига чақириқ қоғози келди. «Дод» дейин деса, ўзи халқни юпатиб турипти. Муродали ҳар хатида укасини сўрайди, унга гап тайинлайди. «Хурсанали ҳам кетди» деса, кўнгли чўкмасин деб, хатда ёзмади, дадасига ҳам билдирмади.

Солиқлар сони кўпайди: ер солиғи, танка пули, тухум, гўшт, тутун пули... Заёмга ёзиш кучайди. Мамлакат – хавф остида. Колхозга, халққа зарур одамларни армиядан, «рабочий батальон»дан олиб қолиш керак. Бундай одамларни ҳарбий комитетнинг одамлари ушлаб кетса, у ерга бориб ажратиб келиш керак. Битта сартарош чол билан ямоқчи-этикдўз чолни наҳот уч марта «рабочий батальон»дан ҳарбий комитет идорасига бориб олиб қолса. Буларнинг устига Фарҳод ГЭС, Қувасой цемент заводи қурилишига одам керак. Агар одам топиб бермаса, раис ўзи бориши керак эмиш.

Қувасой цемент заводига ҳеч одам топилмади. Раис ўйлаб-ўйлаб битта одам – Қоравой бобони топди. Ёши етмишдан ошган. Хотини яқинда қазо қилган битта ёш ўғли бор. Ертўлага ўхшаш уйда яшайди. Қулоғи ўта оғир – карқулоқ. Уйига борди. Ота-бола оч. Овқат, озгина пул берди. Бобо ялангоёқ экан. Санамой Ҳасаналининг этигини кийгизиб, поезд вокзалига аравада юборди. Бу ишидан руҳан азобланди. Ахир бу ота-болага увол-ку? «Бунинг уволи мени бир кунни тутади» деб ўйланди.

Қишлоққа ҳар куни битта-иккита «қора хат» келади. Уни эгаларига топшириш ваҳима - дўзахдан қийин. Раис ёнига иккита эсли, сўзамол кампир, иккита кўпни кўрган, илмдан хабардор чоллардан олиб «қора хат» келган эшикка бирга киради. Барибир бу эшикда қиёмат қойим бошланади: кўни-кўшни, қариндош-уруғ йиғилади. Кеча Қўлдош бобо деган чол «қора хат»ни кўлига олиб:

- Войдод! Энди мени ким кўмади? – деб ўзини ўзи уриб юборди. «Мени энди сен кўмасан» деб Санамойга осилиб йиғлади. Унинг дилидан «акасидан келган хатни онасига қандай қилиб билдириш керак», деган фикр ўтарди. Айниқса, битта боласи билан қолган келинларга, бир кунлик, икки кунлик келинчақларга жабр. Улар куёвнинг жамолини чимилдиқ ичида ё кўрди, ёки яхшироқ кўра олмади. Оҳ, уруш, уруш номинг ўчсин. Шундай кунларда – уруш авжига чиққанда, Ҳасаналидан хат келди. Хатда, «тинчман, тинчмисизлар? Муродали, Хурсанали нима қияпти? Тинчми? Мен келяпман», - депти.

Нега келяпти? Тинчликмикин? Шундай шароитда ҳеч ким унга «Бор, кет» деб жавоб бермайдик-ку, деб ўйланиб қолди Санамой. Хурсанд бўлиб турган қизи:

- Ая, нега ўйланиб қолдингиз? Тинчликми? – деди.

- Йўқ, ўзим, шундай... - деди холос.

ДУО ОЛГАН КАМОЛ ТОПАДИ

Санамой от-арава олиб, поезд вокзалига ўзи борди. У аравада ўтириб турди. Аравакаш йигит чойхонага кириб кетди. Анча вақтдан кейин Ҳасаналини олиб чиқди. У иккала қўлтиғида қўлтиқтаёқ билан дадил-дадил қадам босиб арава томонга юрди. Санамой аравадан ўзини ташлади-да, кўзида ёш билан унинг бағрига отилди:

- Ҳасан ака, Сизга нима бўлди? Урушнинг номи ўчсин! Фарзандларингизга нима дейман? Оёғингиз қани? Душманларни ер ютсин, – деб йиғлаб юборди.

- Йиғламанг, онаси. Саломат келганимга минг бор шукр қилинг. Оёғим эмас, ўзим қолиб кетсам нима қилардингиз? Оллоҳга шукр, юз кўришдик, кўзимиз кўзимизга тушди, - деди-ю у ҳам йиғлаб юборди.

Унгача аравакаш йигит чамадонларни жойлади, олиб борган кўрпани икки буклаб, аравага жой қилди. Чойхонадан бирга чиққан икки чол буларни дуо қилди. Биттаси қиблага қараб:

- Қизим, ўғлим, йиғламанглар! Умридан бор экан, оёғи қолган бўлса ҳам, она юртига, қариндошлари, фарзандлари бағрига қайтиб

келипти. Бахтли бўлинглар, – деди. Улар қишлоқ томон йўл олдилар.

Дарвоза олдида маҳалладаги кампирлар, чоллар, Ҳадичабону, бир неча ой олдин келган икки инвалид Ҳасаналини кутиб олди. Иқболой бор овози билан «Дада, дадажон» деб, дадасининг бағрига отилди. Кимдир йиғлади, кимдир йиғлаганларни юпатди. Ҳовли бир зумда одамга тўлди. Мулла Қоровой домла узоқ дуо қилди. Дастурхон солинди. Ҳасанали ҳамма билан ҳол-аҳвол сўрашди. Урушнинг даҳшатларини, оёғини окопда қолганини айтиб берди.

– Энди, Ҳасанали чарчаб келган. Озгина дам олсин. Бизга рухсат, – деб одамлар аста тарқалдилар.

– Жон болам, Акбарали нима бўлди? Тез-тез тушим булғаяпти. Ростини айтинг? – деб ялинди қайнонаси Ҳадичабону Ҳасаналини ёлғизлатиб.

– Буви, мен Украина фронтида бўлдим. Унинг қайси фронтдалигини билмасам. Хат ёзишмадик, – деди Ҳасанали ўйчан ўтириб.

– Буви, уруш жуда катта ҳудудда бўляпти. Акамнинг қайси жойдалигини Ҳасан акам қаердан билсин. Узоқ вақтдан бери хат келмаганига, асирликка тушиб қолдимикин, деб кўрқаман, Ҳасан ака, – деди Санамой кўзига ёш олиб.

– Ҳозир қайтиб фронтга кира олмайдиган ярадорларга жавоб берапти. Акбарали соғ бўлса керак. Шунинг учун жавоб бермайди унга. Ҳижолат бўлманг, буви, уруш яқин кунларда тўхтайд. Кейин ҳаммага жавоб беради. Келади, худо хоҳласа, – қайнонасини юпатган бўлди Ҳасанали.

– Айтганингиз бўлсин, болам. Ўлсам, қабрга ўзи кўйсин. Ҳасанали эртасига эрталаб ўғилларига «Мен келдим» деган мазмунда хат ёзди. Улардан келган хатларни жавондан олиб ўқиб чиқди. Келган расмларни ҳам бир-бир кўрди. Ҳарбий кийим Хурсаналига ниҳоятда ярашипти. У уруш бўлмаётган жойда – Узоқ Шарқда экан. Бундан хабар топгач, кўнгли бироз таскин топди. Муродали Москвадаги ҳарбий госпиталларнинг бирида профессор қўл остида экан. Бундан хурсанд бўлди. Сабаб, иш ўрганади, ҳар хил операцияларда қатнашса, кўзи пишади. Ўқиш бошқа, амалиёт бошқа. Санамой учинчи куниёқ далага чиқиб кетди. Вазият огир: гўзаларни ўт босган, одам оз, трактор йўқ. Энг асосий куч – сувчи йўқ. Аёллар зғатларга сув тарашда, тунда ариқ ёқалашга қийналяпти.

Ҳасанали шароитни эшитиб афсусланди. Қани энди, оёғи бўлса, далага чиқса. Тунда сув ҳайдаса, катта ариқдаги тўғонни

бошқатдан мустаҳкам қилиб қурса, иложи йўқ.

Орадан икки ой ўтди. Кечки овқатдан кейин Ҳасанали хотинига ёрилди:

- Онаси, мен нима қилсам экан энди? Уйда бекор ўтирмадим, протез билан юришни ўргандим. Бирор иш қилишим керак, бекордан худо безор, деган гап бор. Раис деган ногиронларга ҳам иш топиб бериши керак. Иккитасини ишга жойлабсиз, эшитиб жуда хурсанд бўлдим, - деди кулиб.

- Сизга ҳам топиб берамиз, дадаси. Сизни озгина дам олиб олсин деб турган эдим. Колхозда ишлар жуда кўп одам йўқ. Мироблик сизга бўлмайди. Битта тегирмонга тегирмончи керак. У ҳам сизга бўлмайди. Агар эплаб кетаман десангиз, мактабга иккита ўқитувчи керак – иккинчи, тўртинчи синфларга.

- Йўқ, мен бола ўқита олмайман. Хатим – хунук...

- Ёзаберсангиз-ёзаберсангиз, чиройли бўлиб кетади. Битта боққа боғбон керак. Узум боғ. Бир оёқ билан қийналасиз. Энди битта иш бор: колхозларга ҳисобчи тайёрлайдиган икки ойлик курс бор Андижонда. Ҳар йили одам керак, деб келади Ҳамзахон ака деган директори. Шунга борасиз. Саводингиз бор, тўрт амални - қўшиш, айриш, бўлиш, кўпайтиришни биласиз. Руқия опа кечки курсда ўргатган-ку? Сиз шу тўрт амални чўтда ўрганиб олсангиз бўлди. Идорада ўтириб колхозчиларнинг иш ҳақини ҳисоблаб бериб турасиз, холос. Далага, фермага, шаҳарга бормайсиз. Маъқулми?

- Маъқул-ку, Андижонга бориб келиш нима бўлади?

- Ундан ҳижолат бўлманг. Ётоқ беришади. Душанба куни азонда аравада поезд вокзалга олиб бориб қўяди. Шанба куни келишингизга арава бориб туради. Икки ой дўппи айлантиргунча ўтади, кетади, дадаси. Ҳамзахон ака жуда яхши одам. Бир ҳафтада қадрдон бўлиб кетасиз. Ўқиётганлар бари сизга ўхшаган кишилар. Улар билан ҳамсуҳбат бўлиб, ёзиласиз. «Хўп» денг. Сизбоп иш – шу.

- Ўзимнинг аравакашлигим яхши эди, аттанг...

- Қўйинг ўша аравакашлигингизни, энди қийин.

- Хўп, борганим бўлсин!

Орадан икки йил ўтди. Санамой раислик қилган колхоз унинг ишбилармонлиги, тадбиркорлиги орқасидан уруш йилларидан қийналмай чиқди. Пахта, пилла, дон, чорва маҳсулотларининг давлат режаси бажарилиб турди. Урушда яқин кишиларини йўқотган оилаларга ғамхўрлик, иқтисодий ёрдам яхши йўлга қўйилди. Ана шундай кунларнинг бирида – баҳорда «Уруш тугади» деган хушxabар радиодан эшитилди. Ҳамма хурсанд. Одамларнинг қалбида «Кетганлар, агар тирик бўлса, келади», деган умид ҳукмрон

бўлиб қолди. Отаси урушга кетган болалар ўчоқнинг мўрисига бошини суқиб ҳар куни:

- Дада, дадажон! Қачон келасиз? Келяпсизми? Биз кутяпмиз, – дер эди. Бу бир ирим бўлиб, кексалар ўргатар, гўё шундай қилса, у одамга бу чақирик аён бўлар эмиш.

Ҳадинабону ким урушдан келса, уни кўргани бориб:

- Менинг Акбаралимни кўрмадингизми? Келяптими? – деб сўрайдиган бўлиб қолди. Санамой акаси ҳақидаги шум хабарни онаизорга билдирмади. Билдиришга унинг юраги дош бермади. Ҳасанали оғир, босиқ ҳисобчи бўлди. Ҳар бир нарсани уч бор, тўрт бор ҳисоблаб, дафтарга ёзади. Эри колхознинг бош ҳисобчиси бўлгандан кейин (район раҳбарлари шу лавозимга тайинлашган эди) Санамой колхозга келган райкомга кулиб:

- Раисликдан озод қилсаларинг. Фронтдан қайтган йигитлардан ўрнимга қўйинглар. Мен ўз касбим – ўқитувчилик қилай, – деб илтимос қилди.

- Йўқ, ишлайсиз. Сиздақа раисни сира бўшатмаймиз. Олий советга депутат бўлсангиз, – деди райком.

- Ўртоқ Шодмонов, ҳўжайиним билмасин, у киши ҳисобчи, мен раис бўлсак, қонунга ҳам тўғри келмайди, халқнинг кўзига ҳам яхши кўринмаймиз. Мен бундан бошқа нима хизмат бўлса қиламан халқим учун, – дейди қатъий.

- Бўлмаса, эртага идорага боринг. Ўша ерда маслаҳатлашамиз. Майлими? – деди-да, Шодмонов хайрлашди. Шодмонов кабинетида телефон орқали область ижроия комитетининг раиси Камолов билан боғланди.

- Ўртоқ Камолов, район хотин-қизлар билан ишлаш бўлимига Санамой Отажоновани ишга олсак. Иш фаолиятини ўқитувчиликдан бошлаган. Уруш йиллари, хабарингиз бор, «Ҳосилот» колхозига раислик қилди. Маълумоти ўрта махсус эди, ҳозир педагогика тезникумининг сиртқи бўлимида ўқияпти. Оилали: икки ўғли, бир қизи бор. Ўғиллари, талаба эди. Ҳозир уруш қатнашчиси. Турмуш ўртоғи жангчи-инвалид. Колхозда ҳисобчи бўлиб ишляпти.

- Партия аъзосими?

- Йўқ, ҳали ўтмаган. Ўзбекистон Олий советининг депутати, биласиз.

- Кейин қабул қиласизлар. Ижтимоий келиб чиқиши?

- Ўртаҳол деҳқон фарзанди.

- Хўп, мен рози. Делосини тўлдириб менга юборинг.

- Раҳмат, ўртоқ Камолов. Котибим олиб боради. Санамой «бундан бошқа қандай иш бўлса розиман» дегани учун бу лавозимга

розилик берди. Ўрнига фронтдан яқинда келган Аҳмаджон Дадажонов тайинланди. Бу йигит гайратли, ишбилармон, ташаббускор йигит эди. Умуммажлис маъкул топди.

Муродали Тошкент тиббиёт институтини тугатиб, район касалхонасига ишга келди. Хурсанали Тошкент политехника олийгоҳига, Иқболой Фарғона педагогика институтига ўқишга қабул қилинди.

Санамой ва Ҳасаналилар оиласи райондаги ўқимишли, маданиятли, меҳнаткаш оилалардан бири бўлиб қолди. Фақат акаси Акбаралининг урушда ўлгани, ундан келган «қора хат»ни билмасдан фарзанд доғида онасининг вафот этгани Санамойнинг дилини оғритар эди. «Нега онамга билдирмадим?» деб руҳан қийналарди. Акасидан қолган тўрт фарзанднинг тарбиясига, ўқишига масъулликни ўз зиммасига олган Санамой баъзан «Менинг бу бахтим, фарзандларимнинг камоли, Ҳасан акамнинг урушда ўлмай келиши дадамнинг, айниқса, қайнонамнинг дуосимикин? Ота-онанинг дуосини олганлар камол топади, деганлари шу эмасмикин?» дея ўйининг адоғига етмайди.

САФАР ТААССУРОТЛАРИ

Кунларнинг бирида (1999 йили бўлса керак) гаплашиб ўтириб кампиримга энгашиб ҳазиллашдим:

- Кампир, пешонамдаги хатни ўқи-чи, мен ҳам Байтуллоҳга бораманмикин? – дедим. У ҳам росмона энгашиб, пешонамга тикилди-да:

- Борасиз экан. Яна бир-икки йилдан кейин, - деди-да, - мени ҳам бирга олиб борасизми? – деб қўшиб қўйди.

- Худо хоҳласа, иккаламиз борамиз, - дедим мен. Бу гаплар ҳазил эди, албатта. Аммо шу куни ўнг елкамиздаги фаришталар «Омин» деб юборган экан. Орадан бир неча йиллар ўтди. Ният бор-у маблағ йўқ. 2006 йили қишда – январь ойида Владивостокдаги ўғлим Ҳамдамжон келди. У укалари Маъсудбек билан Бахтиёрни тўплаб, бизнинг кичкина, иссиқ уйда:

- Бу йил дадамни Ҳажга юборамиз. Қаттиқ ҳаракат қилишасан. Борингни беришасан, – деди. Укалари рози бўлди. У менга қараб:

- Дада, борасиз-а? – деди. Мен уларга:

- Худо хоҳласа, бораман. Ният бор. Маслаҳатларинг, муруватларинг учун раҳмат.

Менда ҳам битта маслаҳат бор. Мана бу оналаринг сизларни боқиб катта қилди. Умри колхознинг даласида ўтди. Асака билан Шаҳрихонни кўрган, холос. Хўп десаларинг, иккаламиз Умрага борсак. Битта ҳаж учун кетган пулга икки киши Умра қилиши мумкин экан, – дедим. Ҳамдамжон онасига:

- Борасизми, буви? – деди.

Онаси:

- Юборсаларинг, боравераман, – деди.

- Қийналмайсизми? Узоқ йўл, самолёт.

- Йўқ. Нимага қийналаман? Даданг боради-ку бирга, – деди менга қараб.

Шундай қилиб чол билан кампирни Умра зиёратига юборишга қарор қабул қилинди. Ҳамдамжон иш жойига кетди. Март ойининг охирида Андижон шаҳридаги «Нуроний» жамғармаси биносида

рўйхатдан ўтдик. Ҳамма ҳужжатларни тўғриладик, паспортимизга визалар босилди, медицина кўригидан ўтдик. Кампир озгина носоғ чиққан эди. Асакадаги энг яхши врач Раисахон бир ой даволади. 20 август кuni вилоят ҳокимлигида Умрага борувчилар билан суҳбат бўлди. Ҳокимнинг диний ишлар бўйича ўринбосари А. Кетмонов, вилоят уламолар кенгаши раиси Нуриддин ҳожи, вилоят соғлиқни сақлаш бўлимидан врач Режапалиевлар бизга йўл-йўриқ ва маслаҳатлар берди.

Умра сафарига борувчилар вилоят бўйича уч юз кишидан ортиқ экан. Уни бирдан юборишнинг иложи йўқлиги учун гуруҳларга бўлди. Биз – чолу кампир - биринчи гуруҳга, шеригимиз кужганлик Абдусалом домла, онаси, хотини - тўртинчи гуруҳга тушдик. Биринчи гуруҳда борувчилар 66 киши бўлди. Бизга раҳбар Қорасув шаҳридаги масжид имоми Тўхтасин қори Лойиқов бўлди.

Биз Тошкент аэропортидан Жидда шаҳрига учамиз экан. 3 сентябрь кuni эрта тонгдан эшигимиз қариндош-уруғ, кўни-кўшни, ёру дўстлар билан тўлди. Катта тантана. Бизни Умра сафарига кузатиш маросими...

Соат 10.00 да Маъсудбек шаҳардан «Нексия» топиб келди. Кампиримнинг соғлигидан ҳижолат бўлиб, Эъзозхон, Маъсудбек Тошкентга бирга боришди. Яхшиям қизимнинг бирга боргани (у тажрибали ҳамшира). Кампир Қамчиқ довонидан тушгандан кейин ўзини йўқотиб қўйди. Ҳаво етишмас экан. Довон, ундаги туннел денгиз сатҳидан қанча минг метр баланд бўлганлиги учун ҳаво сийрак бўлиб, носоғ одамга таъсири бор, дейишди, Тошкент аэропортига боргач, соғлиги ёмонлашди. «Нексия»нинг орқа ўриндигига ётқиздик. Маъсудбек дори топиб келди. Қизим тинимсиз укол қилиб турди. Мен тез ёрдам топаман десам, Эъзозхон:

- Дада, тез ёрдам келса, биронта касалхонага олиб кетади. Беш-олти кунсиз чиқармайди, қолиб кетасизлар. Ҳозир ўзига келади, ҳижолат бўлманг, – деди.

Оллоҳга шукрлар бўлсин, кеч соат 9 ларда ўзига келди, чой ичди. «Нексия»дан тушди.

Соат 10 да регистрация бошланди. Кеч 11.30 да «Боинг-750» самолётида учдик. Кампирим соппа-соғ. Самолётга ўзи чиқди. Қизим билан ўғлим залда хайрлашиб қолишди. Кўзимда ёш билан дуо қилиб, самолётга ўтирдим. Самолёт радиосидан «Биз Тошкент - Жидда йўналиши бўйича учяпмиз. Экипаж командири Норхўжаев!...» «Боинг» отлиқ ҳаво лайнерининг таърифини эшитар эдим-у, ўзини кўрганим йўқ эди. У аэропорт майдонида турганида кўриб, ҳайрон бўлдим. Шундай улкан нарса-техника ҳавода учадими? Унинг ичига-

салониға кириб яна ҳайратим ортди. Ё тавба. Биз олд томондаги трапдан чиқдик, охири кўринмайди. Одамлар ҳар икки трапдан чиқяпти. Ким қаерга ўтирса, ўтира берар экан. Ўртадаги йўлнинг у ёнига кампир, бир кампир билан, бу ёнига мен – бир кампир, бир йигит билан ўтирдик. Қанча йўл босганлигимизни билмайман, 12000 метр баландликда кетаётганимизни айтди. 1960 йили Ўшдан Москвага учганимизда «фалон шаҳар, фалон денгиз устида кетяпмиз» деб айтар эди. Боингда айтмади. Айтишларича, бир нечта давлатлар устидан учар эканмиз. Шу сабаб бўлса керак, қайси давлат ёки қайси денгиз устидан ўтаётганимизни айтмас экан. Ҳавога кўтарилганимиздан бошлаб, ёш-ёш қизлар, йигитлар бизга хизмат қила бошлади. олдингиздаги кнопкани босдингиз ҳисоб, етиб келади. Чой дейсизми, сув дейсизми олиб келади. Орадан бирор соат ўтгач, овқат келтиришди. Тўрт бурчакли никель идишда (оғзи ёпиқ) палов мазали. Энг яхши девзира гурунчда ош -Андижоннинг чойхона паловининг ўзи. Юмшоқ булочка, шакар, чой (қора чой, кўк чой), совуқ ичимлик. Мева, тухум, ҳатто мурч, тиш ковалагич ҳам бор. Бир киши учун берилган таомни икки киши еса, тўяди. Хуллас, ҳурматимиз ҳаддан зиёд бўлди. Тонги соат 4. Радиода «Жидда шаҳрига келдик» деган овоз эшитилди. Ҳамма деразадан пастга қаради. Паст қизил, кўк чироқлар билан безатилганга ўхшайди. Гўё поёнсиз лолазор. Лолалар қийғос очилди. Шаҳар шунчалар катта эканки, самолёт ярим соат учиб келиб аэропортга қўнди. Аэропорт кундуз кундек ёруғ. Бизни кичик вагонеткаларга чиқариб, у томони бу томониға кўз етмайдиган катта бир иморат ичиға олиб киришди. У ерда бизни чиройли, қадди-қомати келишган иккита ўзбек йигит кутиб олди. Раҳбаримиз:

- Булар Саудиядаги элчихонамизнинг вакиллари, - деди. Бирининг исми Абдулҳафиз экан. Бинонинг ичи гиж-гиж одам. Катак-катак қилиб бўлиб ташланган. Биз 38-катакдан ўтдик. Биров-бирова билан иши йўқ. Дунёнинг ҳамма одамидан, ҳамма миллатидан бор.

Ўнта самолёт қўниб, ўнта самолёт учар экан бу аэропортдан. Дунёдаги энг катта аэропорт дейишди. Элчихона раҳбари ўша хонадаги хизматчилар билан худди араблардек гаплашяпти. Бинонинг ичидан чиқсак (Тошкент вақти билан соат 5) мана автобуслару такси, енгил машина, мана бу миллион одам.

- 125-автобустга тошкентликлар, 126-га андижонликлар, 127-га фарғоналиклар чиқасизлар, - деди элчихона вакили. Ўзи етаклаб борди машина олдига. Юзимизга иссиқ алангага ўхшаш нарса уряпти. Автобусларнинг моторини ўчирмас экан. Чиқсак, муздек. Жонимиз роҳатланди. Ҳаммамизга биттадан оқ термос (чойи билан)

кружка, юмшоқ булочкага ўхшаш нон берди.

- Мадина шахрига борамиз, - деди раҳбар. Шофёр йўғон гавдали, қоп-қора араб йигит.

Уч «Мерседес» Мадина томон йўлга равона бўлди. Шаҳардан чиққунча, йўлнинг икки бети хурмо дарахти экан. Йўл иккита. Ҳар биттаси биздаги катта йўлга иккита келади. Ниҳоятда текис, тўғри. Тонг отгунча атрофни кўзимиз етганча кўрдик. Тонг отгач, узоқ-узоқ жойлар ҳам кўринди. Атроф яп-яланг саҳро, ҳарсанг тош. Бир туп гиёҳ ҳам, бир туп дарахт ҳам йўқ. Узоқ-узоқлардан масжид минораси кўринади. Борсак, кичкина масжид, бензозаправка, битта кичик буфет, таҳоратхона. Бомдод ўқиймиз деб биттасига тўхтасак, суви тугаб қолибди. Шофёр иккинчисига қуёш чиқмай етказиб борди. Намоз ўқидик. Бир стакандан чой ичдик - бепул. Яна йўлда давом этдик. Учтами, тўрттами кичик-кичик шаҳарларни босиб ўтдик. Йўл белгилари худди биздаги белгилар. ГАИ ходимлари ҳар бир йўлга алоҳида-алоҳида бўлар экан. Алоҳида-алоҳида кичик-кичик хонаси билан. Бизнинг машинани бирорта постда тўсмади. Шофёримиз жуда яхши йигит экан. Зериктирмади. Бирам ширин ашулаларни (арабча) қўйиб берди. Қалбингга илиқлик бағишлайди ашулалар. Мадинага оз қолганда шофёр «лаббайка»ни ўргатди. Олдин ўзи айтди. Кейин жўр бўлиб айттирди. Жидда билан Мадинанинг ораси 500 километр экан. Шаҳарга кириб келямиз. Йўлнинг икки юзига кўчат экишибди. Унинг тагига кичик труба тортишган. Ундан сув томиб тушиб турибди. Кўчатлар соғ. Сув бормай қолгани қовжираб ётибди. Шунча йўл босиб, қўй пода ёки мол пода кўрмадик. Икки-учта туя кўринди. Ориқ, юнглари тўкилган. Яна бир қизиқ воқеа - йўл иккита. Беш юз километрлик шу икки йўлнинг ўртасига тўрт қатор сим тортилган. Автоҳалокатга учраган машиналар ўша саҳронинг ҳар қаер, ҳар қаерида ағдарилиб ётибди. Агар биздаги уста йигитларнинг қўлига тушса, бир кунда янги машина қилиб беради.

Бизнинг соат 10.30. Мадина шаҳридаги катта 12 қаватли меҳмонхонага олиб келди. Бинонинг пештоқиға араб ва инглиз тилида «Даллон меҳмонхонаси» деб ёзиб қўйибди. Катта эшиги қалин тошойнак. Одам бораётса ўзи очилади, кириб олгандан кейин ўзи ёпилади. Қизиқиб (эртасига) тажриба ҳам қилиб кўрдик. Меҳмонхонанинг залига йиғилдик. Андижонликларга 7-қават, тошкентлик ва фарғоналикларга 8-қават деди. Юқларимизни олиб лифтда чиқдик.

- Тўрт кишидан бўлининглар, калит берамиз, - деди. Ҳамма тўрттадан бўлинди. Менга шерик йўқ. Асакалик икки шеригим

бошқаларга шерик бўлиб кетибди. «Бир гап бўлар» деб бир чеккада турдим. Залнинг нариги чеккасида икки чол гаплашиб ўтирибди.

- Шерикларингиз борми? – десам, «йўқ» дейишди.

- Мен ҳам ўзим қолдим. Шеригим йўқ, - дедим.

Уччаламизга 725-хонанинг калитини беришди. Кириб, жойлашиб, ваннада ювиниб, чой ичиб ўтирсак, группа раҳбаримиз Тўхтасин қори кириб келди:

- Ҳаммага жой бериб, ўзимни ўйламабман. Рўйхатни қарасам, шу хонада уч киши экансизлар. Бирга бўламиз энди, - деди.

- Бажонидил. Мана бу жой сизга, - деб дераза томондаги жойни кўрсатдим. Шундай қилиб 725-хонада (7-қават) тўрт киши яшадик.

1. Лойиқов Тўхтасин қори. Қорасув шаҳридан. Юнусали Охунд жомеъ масжиди имоми. Гуруҳимиз раҳбари. Уй манзили: Қорасув шаҳри, Пахтачи кўча, 58-уй, 1-проезд. Ёши 58 да.

2. Нажмиддин бобо. 1925 йилда туғилган. Уйи Паланка - Жидда масжиди ёнида. Андижон шаҳри.

3. Расулжон Мирбобоев. Андижон тумани, Жалабек қишлоғидан. Собiq колхозчи, бригадир. Синглиси билан борган.

4. Камина (Асар муаллифи).

Қампирим 722-хонага учта аёл билан жойлашибди. Бизга берилган хона ниҳоятда яхши экан. Ойнадан бутун шаҳар кўриниб туради. Тунда кўчалар худди кундуз кунга ўхшайди. Рўпарамизда 20-30 қаватли меҳмонхоналар. Бир-биридан чиройли, ранглари турли хил. Меҳмонхонанинг эгаси – хўжайини Марғилондан 1930 йилларда бориб қолган ўзбеклардан экан. Бизнинг қишлоқда Исроилжон бобо деган киши бўлар эди, шунинг ўзи. Қора соқол, кенг елкали, гавдаси ниҳоятда ўзига ярашган, юзлари қип-қизил, кўзлари катта-катта. Бизни яхши кутиб олди. Ошхонасига тўпланганимизда:

- Меҳмонлар, кўнгилларинг қандай овқат тиласа уялмай айтинглар, болалар қилиб беради. Кечқурунликка нима қилишиб берсин? – деди. Ҳаммамиз раҳмат айтдик. Ҳар куни хабар олиб турди. Ошхонада ўндан ортиқ йигитлар ишлаяпти, ҳаммаси ўғиллари, набиралари экан. Уч маҳал овқат. Суюқ, қўйиқ, балиқ, тухум, мастава, ош, оқ чой, кўк чой, шакар, қаймоқ. Олма, хурмо, банан, салқин ичимликлар, нон. Ҳар бир одам ўзига кераклигини олиб, истеъмол қилади. Битта бизга маъқул бўлмаган одат нима бўлишидан қатъи назар, қолган овқатни ахлат яшигига тўкиб юборар экан. Буни билиб қолиб, увол-да, қоринга керагини оладиган бўлдик. Хуллас, озиқ-овқатга гап йўқ. Кўнгил тўқ. Ётадиган

хонамизда овқат қилмаймиз. Фақат кўк чой ичамиз, холос. Расулжон тоға ўнта ёғли кулча олиб борган экан.

Мадина шаҳри – Саудия Арабистонининг шимолий-ғарбий қисмидаги шаҳар. Аҳолиси ярим миллиондан ортиқ. Ҳижоз вилоятининг марказий шаҳарларидан бири. Мадина сўзи маданиятли деган маънони билдиради экан. Халқ тилида «Мадинаи Мунаввара – ёруғ, нурафшон» деб аталар экан. Маккадан 400 км., Жиддадан 500 км. Эр-риёт (пойтахт)дан 1000 км. узоқ, шаҳарнинг қадимги номи – Ясриб. Ўрта асрлардан бошлаб Мадинаи Мунаввара деб юритилган. 622 йили (мелодий) Муҳаммад (с.а.в.) Маккадан Мадинага кўчиб келган. Шундан бошлаб Мадина ҳам зиёратгоҳ (муслмонлар учун) бўлиб қолган.

632-656-йилларда араб халифалиги (давлати)нинг пойтахти бўлган. 10 асрдан Мисрга тобе бўлган, 1517 йилдан Ўсмонли Турк давлатига, 1919 йилдан Ҳижоз қироллигига бўйсунган. 1924 йилдан Ибн Сауд армияси шаҳарни қўлга олади. 1932 йилдан Саудия Арабистонига қўшиб олинади.

Мадина марказида Расулulloҳнинг уйлари, мақбараси бор. Мақбара устига катта масжид қурилган. «Масжиди Набавия» (Пайғамбарнинг масжиди) дейилади. Расулulloҳдан бир ҳадис бор: «Менинг масжидимдаги бир намоз ундан бошқа масжидлардаги намозларнинг мингтасидан яхшидур». Фақат масжидул Ҳарамгина (Маккадаги) ундан мустасно. Чунки Масжидул Ҳарамдаги бир намоз бошқа масжидлардаги 100000 намозга тенг. («Умра» -11 бет).

Элчихона ходими, гуруҳ раҳбаримиз (у ҳам биз каби биринчи келиши экан) бизни етаклаб Расулulloҳнинг масжидларига олиб чиқди. Бундай катта бинони – катта масжидни ҳаётимда биринчи бор кўришим. Унинг яхлит битталиги, ичидаги устунларининг кўплиги, қатор ишлангани, ундаги ҳавонинг мўътадил сақланиши, солинган гиламлар ҳар қандай ақлий қобилияти ўткир инсонни ҳам ҳайратга солади. Мен Санкт-Петербург шаҳридаги «Қишки Сарой» деган бинони кўриб, ҳайратланган эдим. Мадина шаҳридаги масжид олдида у кичик бир иморатга ўхшаб қолди. Масжиднинг ичи тахминан 10 гектар келади. Масжид ичига кириб, раҳбар етакламаса, қайси томонга юришни ҳам билмайсан киши. Бинога кирадиган бир неча эшик (эшик эмас нақшинкор дарвоза) бор экан. Ҳар дарвозанинг икки ёнида иккитадан соқчи, биттадан нуроний чол қўлида тасбеҳ билан кираётган одамларга қараб ўтирибди. Бинонинг у боши билан бу бошига кўз етмайди. Яримдан озроқ қисми чиройли нақшинкор панжара билан ажратилган бўлиб, аёллар учун мўлжалланган экан. Бинонинг ичида тумонат одам. Биров

чўзилиб ётипти, биров ўтирипти, биров «Қуръон» ўқияпти, яна биров намоз ўқияпти. Ҳар 3-4 метр жойда – устунда 50 та, 60 тадан катта-кичик «Қуръон» териб қўйилган. Бўш бўлганки инсон, агар саводи бўлса, олиб ўқиб ўтиради. Оёғи оғриган кишилар учун енгил, юмшоқ курсилар қўйилган. Ҳар 20 метр жойда ичиш учун зам-зам сув қўйиб қўйилган. Ичадиган ҳар бир идиш бир марта ишлатилади. Уларни махсус хизматчилар олиб чиқиб кетади. Бинонинг ичкарироқ қисмига юриб бордик. Имом турадиган ерга яқинлашдик. У ерда бошқа ҳолат: 100-200 квадрат метр чамасидаги том автоматик ҳолда очилиб ёпилар экан. Пешин намозини адо қилдик. Намоз ҳам ҳар хил шаклда ўқилар экан. Фақат тўрт ракат фарз бир хилда имомга иқтидо қилиб ўқилди, холос. Бинонинг атрофида чорёрларнинг равзалари бор экан: Абу Бакр Сиддиқ, Ҳазрати Умар... деган ёзувларни ўқидим. Бу хоналар берк турипти. Одамлар тўлқини бир томонга оқяпти (биз кирган томондан бошқа томонга). «Расулulloҳнинг равзларига яқинлашяпмиз» деди раҳбаримиз. Ярим соат чамасида жуда катта гулдор панжара ёнига етиб бордик. Ҳар икки метр ерда орқасини панжарага қилиб соқчилар - милиция формасидаги йигитлар турипти. Қўл узатганларни (равзага) қўлини, интилганларни елкасини секин суриб қўйяпти. Панжаранинг тешиклари катта-катта. Ичи ғира-шира қоронғулик. Тўхтаб туришни, тикилишнинг иложи йўқ, орқадаги тўлқин суриб ташлайди. Фақат юриб туриш керак. Шунча одамдан овоз чиқмайди. Йиғи овози, оғир нафас олиш, хўрсиниш эшитилади. Вентиляторлар, кондиционерлар ишлаб турипти. Ҳар намозда, намоз ўқимайдиган вақтларда кўпроқ аёллар, болалар, кексалар, аравалардаги ногиронлар бўлар экан. Ҳар куни Бомдод, Пешин, Аср, Шом, Ҳуфтон намозларини шу масжидда ўқидик. Унинг – у ернинг қоидаларига тўла риоя қилдик. Шаҳарнинг атрофи тоғлар билан ўралган. Кўчалар тор. Кўл қаватли иморатлар қалашиб ётипти. Буларнинг кўпи меҳмонхоналар. Яна катта қурилишлар кетяпти. Қизиқ томони - иморатлар пишиқ ғишт, арматура, шлаклардан қуриляпти. Ғишт 100 донадан «упаковка» қилинган ҳолда келар экан.

«Масжиди Набавия»нинг рўпарасида жуда чиройли панжарали, баланд, салобатли девор турипти. Уй десак, томи йўқ, бордик, қабристон экан. Ичкарига киритмади. Панжаралар орасидан томоша қилдик.

Теп-текис майдон. Худди биздаги экишга тайёрлаб, мола босиб қўйилган шудгорга ўхшайди. Ҳар 2-3 метр ораликда одам калласидай келадиган тош шахмат қилиб териб қўйилган. Демак, ҳар бир тош бир қабрнинг бош томонига қўйилар экан. Майитни

олиб борган одамлар дарвоза олдида турар, махсус одам уни жойига кўйиб қайтади, дейишди.

Шаҳар кўчалари тор, эгри-бугри, тоза асфальт, тротуарларга силлиқ тош ётқизилган. Гиж-гиж хусусий дўконлар. Сотувчилар йўлингизни тўсиб, ўз молларини кўрсатади, олишга ундайди. Кирсангиз, хурмат қилади.

Араб дунёси - қизиқ дунё. Чорраҳа ва йўлакларда зиёратчиларнинг йўлини тўсиб кимлардир «Эҳсон», «Эҳсон» деб эҳсон бермоқда. Бомдод намозидан чиқиб келаётсак, меҳмонхонамиз олдида бир йигит, биздаги «Газ-31» га ўхшаш машинасининг орқа капотини очиб (бизнинг ўзбеклигимизни билди шекилли) ўзбек тилида:

- Ҳожи боболар, эҳсон олинглар, эҳсон бор, - деди. У биттадан «Қуръон», беш килограммдан яхши «упаковка» қилинган хурмо берди. Унинг ўзбек эканлиги аниқ эди. Машинасининг ичи ҳам тўла эди. Ярим соатда тарқатиб бўлиб кетди. Хурмо-ку, деҳқончиликдир. «Қуръон»ни айтинг. Бизда 50-60 минг сўмга бермайди. Бу эҳсонга нима дейсиз? Эртасига яна келди. Мен бу инсоннинг кимлиги билан қизиқиб қолдим. Ўзимнинг китобларимдан беш дона олиб борган эдим. Раҳбарга «ўша ўзбек болага китобимдан бериб кетаман» дедим. У рози бўлди. Пастга тушиб у йигит билан танишдим. Иسمи Абдулҳамид, отасининг исми Турсунбой бўлиб, булар асли Андижоннинг Умарбекгузар деган жойидан экан.

- 1999 йилда Андижонда бўлдим. Андижондан уйландим. Хотиним ана, машинада ўтирипти, - деди. Аёл ўралган ҳолда (кўзи очик ҳолос) бизнинг суҳбатимизни тинглаб ўтирипти.

- Абдулҳамид, Мадинадами, Маккадами, билмайман, Андижоний деган шоир бор деб эшитган эдим, борми, шу одам? - дедим.

- Мен билмадим, - деди у. Шу аснода ёнимизда атир-упа билан савдо қилаётган йигит келиб, биз билан сўрашди. Гапимизни эшитиб турган экан, шекилли:

- У одам ўтиб кетган, Абдурахим Андижоний эди. Ҳозир ўғиллари бор. Ҳукумат ишларида ишлайди. Нима ишингиз бор эди? - деди.

- Бу одам 5-6 йил олдин Андижонга борган. Бизнинг «Андижоннома» деган газетамизда расми, 3-4 та шеърлари чиққан. Мен шу одамга ўзимнинг китобларимдан олиб келган эдим, - дедим.

- Ие, сиз шоирмисиз? Қани китобларингиз? Қани кўрсатинг? - деди ҳалиги нотаниш одам. Бу одам хушбичим, чиройли, ширинсўз,

одамохун йигит экан. Дарҳол машинасидан курси олиб мени ўтказди. Термосидан бир пиёла кўк чой қуйиб узатди. Ичдим. Ўзини таништирди:

- Мен Абдукарим Султонхўжа ўғлиман. Аслимиз Қўқондан. Отам, онам ўтиб кетган. Онам - Исфарадан эди. Қўқонда, Исфарада қариндошларимиз бор. Шеърят - менинг жону дилим, - деди-да, Фузулийдан, Навоийдан, Бобурдан икки байт-уч байт ғазал ўқиди. Рост гап, мен буларни билмайман. Хуллас, «Пок туйгулар» ва «Дилимдаги мисралар»дан биттадан Абдулҳамид иккаласига бердим. Султонхўжа:

- Мен русча ҳарфни билмайман. Уйимизда Тошкентдан келиб ўқиётган (1961 йили бу ерда Ислом Университети очилган) иккита талаба бор. Шуларга ўқитаман, уларга айтиб, араб алифбосига айлантираман, - деди.

Абдулҳамид китобларни у ёқ бу ёғини кўриб:

- Хотиним Андижонда 10-синфни ўқиб битирган. Ўзи ўқийди, менга ҳам ўқиб беради, - деди-да, машинаси эшигини очиб, хотинига узатди. Унга нимадир деди. Аёл китобнинг бирини очиб ўқий бошлади. Мен Абдукаримга илтимос қилдим: «Китобдаги яхши ғазаллардан танлаб биронта китобча қилдирсангиз, сотинг. Пули тўлиқ ўзингизга, розиман. (2006 йили Ҳаж ибодатига кетаётган Аҳмаджонов Расулжон ҳожига озгина майиз (совға) билан унинг телефон номерини бердим. Расулжон ҳожи топибди. Роса хурсанд бўлипти. «Бораман» депти. Китобларимни талабаларга ўқитаяпти экан).

Меҳмонхонанинг катта, безатилган залининг бир чеккасида диванда иккита чиройли йигит чой ичиб ўтирарди. Одамларга хизмат қилади - қўл телефони билан уйдагиларни гаплаштиради. Бир кун мен ҳам илтимос қилдим. Иккаласи ҳам ўзбек экан. Иккинчи кун куёвим кейин Лобархон, Бахтиёржон, Севарахонлар билан гаплашдим, тинчлигини билдим. 10 реал бердим.

Исми Ҳасанбой бўлиб яхши йигит экан. Оталари асли Андижоннинг Балиқчи туманидан бўлган экан. Она юртини кўра олмай армон билан отаси ўлиб кетипти. На чора? У мендан:

- Балиқчи дегани қанақа жой? Мен кўрганим йўқ, отам мақтар эди, - деди. Мен:

- Балиқчи - жаннат. Қорадарёнинг бўйида. Ҳозир шаҳарга айланди. Ниҳоятда обод жой. Боғлар, дам олиш жойлари кўп. Катта Андижон-Наманган, Фарғона-Наманган йўллари кесишган жойга жойлашган. Иккита катта бозори бор. Балиқчининг қовун-тарвузидақа ширин, мазали хил қовун, тарвуз кам, - дедим ва бир

боринг, – деб қўшиб қўйдим. У:

- Бизга дунёнинг ҳамма жойига боришга виза беришади, негадир Ўзбекистонга беришмайди, - деди. У томондан биров чақирса, беради, - деди. Паспорт масаласини сўрадим. У:

- Паспорт беради. Миллати деган жойга «Туркистоний» деб ёзишади, - деди.

6 сентябрь. Кеч соат 3.00 да Жиддадан олиб келган «Мерседес» (ўша шофёр) «Даллон» меҳмонхонаси олдидан бизни олиб, ўрнидан қўзғалди. 4 сентябрь куни 10.00 да етиб келиб, Мадинаи Мунавварада икки ярим кун яшадик. Расулulloҳ ва чорёрларнинг равзаларини тавоф қилдик. Оллоҳ қабул қилсин.

Машина юриб турипти, қўлида пиёлада кўк чой билан Абдукарим Султонхўжа мен билан хайрлашиб қолди. Оллоҳ бир-биримизга озгина фурсатда меҳр солиб қўйди. Яна учраштиргин, Оллоҳ. Қучоқлаб кўришай. Ҳажга боришга ўзинг йўл бер. Ўзинг чақирган ҳожилардан бўлай.

Хайр, нурафшон, нурли мунаввар шаҳар!

Кеч соат 4.00 (6 сентябрь). Бизнинг машина сердарахт кичик бир жойга олиб келди. Бу ер Микод деган манзил, Мадина билан Макка ўртасидаги чегара шаҳарча. Бу ер соя-салқин, одам сероб, тижоратчилар кўп экан. Биз боришимизга қаттиқ жала ёғди. Тижоратчиларнинг кўпи нарсаларини йиғиштира олмай қолди. Биз автобуслардан тушиб масжид ичига югурдик. Масжид ниҳоятда катта (Масжиди Набавиянинг ўндан бир қисмича) икки қават экан. Махсус хоналар бўлиб, гусул қилинар, Маккага кйриш учун шу ерда эҳром боғланди. Икки ракат намоз ўқидик. Эҳром - арабча сўз.

1-маъноси: пирамида шаклидаги бино. Мисрдаги пирамида шаклидаги тош сағаналар, бинолар.

2-маъноси: Ҳаж ва Умрага борувчиларга Ҳаж ва Умра қилиш пайтида киядиган кийим. Игна, ип билан тикилмаган бўлади. Эҳром кийгандан сўнг бу одам Мухрим дейилади.

Мухрим ибодатдан бошқа сўз сўзламайди, аёли билан яқинлик қилмайди, гуноҳ ишларга қўл урмайди, жонзотлар, ўсимликларга зарар етказмайди, соч, соқол, тирноқ олмайди, этик, махси, пайпоқ, дўппи - умуман тикилган нарса киймайди, атир-упа сепмайди, чекмайди.

Биз Микодда эҳромга кирдик. Макка сари йўлга равона бўлдик. Мадина билан Макканинг ораси 460 км экан. Йўл ва унинг атрофини олдин Жиддадан Мадинага қараб юрганда таърифлаган эдим. Бу йўл ҳам худди ўша йўлнинг ўзи. Ҳар қаер, ҳар қаерда 2-3 та бино бор. Унда таҳоратхона, масжид, бензин қуядиган шохобча,

буфет. Улар номерланган экан. Шом намозини 9-масжидда ўқидик. Ҳамма ишда ёш араб йигитлар. Буфетда иккита араб йигит чой, кофе, булочка берди. Шашлиги тугаб қолган экан. Ҳамма жой иккига бўлинган: аёллар ва эркеклар учун. Соат кеч 9.00. Ислом дунёсининг маркази ислом динининг юраги Макка шаҳрига кириб келдик. Макка-Саудия Арабистонининг ғарбида, Қизил денгиздан 80 км узоқликда, тоғлар орасидаги шаҳар. Араблар уни «Шаҳарларнинг онаси – Ум-ул Курра» дейишади.

У Ҳижоз вилоятининг маъмурий ва савдо маркази. Бутундунё мусулмонларининг Ҳаж ва Умра қиладиган жойи. Шаҳар Саудиянинг пойтахти Ар-риёддан кейинги энг катта шаҳар. Бир миллионга яқин аҳолиси бор. Йилнинг ўн ойида тўлиқ зиёратчилар бўлади. Бир ой ҳаж қилувчилар. Йилнинг фақат бир ойида шаҳар аҳолиси ҳоли яшайди. Бундан ташқари шаҳардаги катта-катта қурилишларни дунёнинг жуда кўп жойларидан усталар, муҳандислар келиб қуриб беради. Ривоят қилишларича, Маккада Одам Ато, Момо Ҳаво, Шис, Иброҳим, Исмоил ва Ҳожарона яшаган. Бу шаҳарда Оллоҳнинг ердаги расули (элчиси) Муҳаммад с.а.в. таваллуд топган. Яна айтишларича, Маккадаги Каъбани (Уйни - Каъбатуллоҳни - Оллоҳнинг уйини) Иброҳим алайҳиссалом хотини Ҳожар она билан қурган. 624 йилдан Каъба қибла деб эълон қилинган. Шундан буён дунёдаги ҳамма мусулмонлар Каъбага қараб намоз ўқийди.

Макка - Ҳижоз вилояти 1517 йилдан Ўсмонли Турклар ихтиёрига ўтган. 1925 йили Саудия таркибига кирган. 14-асрдан бошлаб ҳозиргача шаҳар ғайридинлар (ислом динида бўлмаганлар) учун ёпиқ бўлиб келмоқда. Аммо айрим ўзга диндаги тадқиқотчилар зиёратчи ниқобида киришмоқда. Борди-ю, ким бўлишидан қатъи назар, қалбдан ислом динини қабул қилиб, шаҳарга – Ҳаж ёки Умрага келса, рухсат.

Бизни тоғ ён бағрига қурилган «Ал-Ҳабиб» меҳмонхонасига туширдилар. Меҳмонхона Туркиялик бойники бўлса керак, ҳамма раҳбарлари турклар, хизматчилари араблар. Меҳмонхона 18 қават, ниҳотда катта, 16 та лифт ишлаб турипти. Ҳар қаватда катта айлана зал. Залнинг тўрт томонидаги узун залларга кўзинг етмайди.

Биз 4-қаватнинг 425-хонасига олдинги шериклар билан жойлашдик. Хонага гап йўқ, катта рангли телевизор. Дунёнинг жуда кўп жойидаги телемарказларни олар экан. Бизни овқатлантиришди. Ҳамма нарсаси муҳайё. Овқатланадиган жой биздаги энг яхши ресторанларни эслатади. Одат олдинги Мадинадагидайил. Элчихона вакили, гуруҳ раҳбари Каъба томон етаклади (Меҳмонхонамиз Каъбанинг тўғрисида экан). Кечаси бўлса ҳам ҳаво юзимизни қиздирапти.

Йўллар чеккасига тортилган темир панжараларни ушласак, қўл куяди. Наҳот хуфтонгача ҳам совумаса. Бизни энг катта масжид – «Масжидул Ҳарам»га олиб боришди. («Каъба» шу масжиднинг ўртасида экан). Масжидул ҳарам масжиди ҳақида қисқа маълумот: Унинг умумий ер майдони 18000 квадрат метр. Унга кириш учун 5 та катта эшик (дарвоза) бор. Ҳар бир дарвоза пештоқига қурган одамнинг, шу даврдаги подшонинг номи битилган. Булар Абул Малих, Бобу Умри, Бобу Малак, Бобу Сафо, Бобу Фатҳлардир. Майда эшиклар 57 та. «Масжидул Ҳарам»да 9 та катта минора бор. Уларнинг баландлиги 92 метрдан, айланаси 28 метрдан. Ҳар бирининг энг юқори қисмига 5 кг оғирликдаги соф олтиндан ясалган ярим ой шакли ўрнатилган. Масжид икки қават. Учинчи қавати текислик томдир. Ҳаж мавсумида томда ҳам намоз ўқилади, тавоф қилиш учун айланилади. 1-, 2-қаватларда 496 та устун бор. Устунларнинг айланаси 75 метр бўлиб, мрамардан ишланган, уланган жойини топиб бўлмайди. Ҳар икки устуннинг бирида 25-30 тадан китоб - «Қуръон» қўядиган «этажерка» илинган. Яна 800 та вентилятор, 800 та электрон соат, 55000 қандил қўйилган. 1000 дона видеокамера, 2-3-қаватларга олиб чиқадиган 5 та эскалатор бўлиб, унинг ҳар бири 1 соатда 15000 кишига хизмат қилади. Давлат томонидан «Масжидул Ҳарам»даги хизматчилар учун беш миллион риёл пул ажратилар экан. (Бир риёл 2006 йилда 364 сўмга тенг эди). Чунки ҳар йили ўрта ҳисобда бир пайтнинг ўзида 250 та давлатдан 5 миллион мусулмон Ҳажга келади. Умрага келувчилар бундан мустасно.

«Масжидул ҳарам» масжидининг ўртасида Каъба (арабча - куб, тўртбурчак дегани) жойлашган. Каъба – Ислом оламининг энг муқаддас ибодатхонаси. «Байтул ул Оллоҳ» - Оллоҳнинг уйи, Хонаи Каъба деб ҳам юритилади. Аслида Оллоҳнинг маскани эмас, балки унга ибодат қиладиган жой, қиблагоҳ деб тушунмоқ керак. Шу маънода дунё намозхонлари учун қурилган барча масжидларни «Оллоҳнинг уйи» деб аташ мумкин.

Ўзга масжидлардан фарқлаш мақсадида уни қисқа қилиб Байтуллоҳ деймиз. «Маккатуллоҳ» деган сўзни ишлатиш илмий адабиётларда нотўғри дейилган. Каъба 10x12 метр, баландлиги 15 метрли бино. Унинг усти, айланасига қора мато (кисва дейилади) билан ўралган. Деворининг ташқи бурчагида «Қора тош» («Ҳожар ал-асвад») жойлашган. Бинонинг ичига кириш учун унинг эшиги олдида нарвон-шоти қўйилади. Девор остидаги тошда одам изи бор. Бу Иброҳим (а.с.)нинг изи. У шу тош устида турган экан. Расулуллоҳ биринчи марта 630 йили Каъбани зиёрат қилган. Шундан бошлаб

Каъба мусулмонларнинг Ҳаж ва Умра қиладиган жойига айланган. Ўша даврдан ҳозиргача Каъба 14 марта таъмирланган. Каъбанинг Пайғамбаримиз давридаги эшиги Туркиянинг Истамбул шаҳридаги музейида сақланади. Турклар ҳукмронлик қилган йиллари олиб кетган экан. 1943 йили Абдулазиз ибн Сауд қимматбаҳо ёғочдан эшик яساتган (30000 риёлга). 1977 йили Подшоҳ Фаҳд ибн Сауд 250 кг соф тилладан эшик ясатди. Тилла эшикка ўймакорлик санъати билан оятлар ёзиш танловини ўтказди. Танловда Наманганнинг Тўрақўрғон туманидан 1927 йили бориб қолган Абдурахмон қори голиб топилади. Подшо уни тилла эшикка хат битиш учун таклиф қилади. Қори хатни ҳеч қандай ҳақ олмай ёзишни, фақат эшикнинг бир четига «Абдурахмон Намангоний» деб ёзиб қўйишларини илтимос қилади. Подшо олдин кўнмасдан, кейин розилик берган экан. Азиз ўқувчим ўзбекнинг номи ўша соф олтиндан ясалган Каъбанинг эшигида ҳам ёниб турипти. Фахрлансак арзийди. Борсангиз, кўрасиз.

Кисва – Каъбанинг устига ёпилган ёпғич – Каъбапўш. Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) 630 йилда Маккага келганларида Каъба устидаги кисвани кўриб, Ямандан келтирилган матодан янги кисва қилдирган эканлар. Кисвалар доим чет элдан келтирилар, ҳар йили Қурбон ҳайити, Ҳаж мавсуми олтидан янгисига алмаштирилар экан.

1938 йили Саудия подшоси Абдулазиз мутахассисларни тўплаб, кисвани энди хориждан олиб келмай, шу ерда тайёрлашни маслаҳат беради. У шу йилдан бошлаб Макка шаҳрида тайёрлана бошлайди.

2002 йили Пахтаобод туманининг Ҳийла қишлоғидан Ҳажга бориб келган дўстим - кекса педагог Мирзаабдулла ҳожи Абдурахмонов бир воқеани таъсирланиб гапириб берди:

...1938 йилда подшо Абдулазизхоннинг йиғилишида наманганлик Аббосхон қори Абдулҳамид қори ўғли ҳам бўлган экан. У киши «Масжидул ҳарам»да чироқбон (электрик, монтер) бўлиб ишларди. Аббосхон подшонинг таклифини эшитиб, рухсат сўраб: «Мен муҳожирман, Ватанимда бўз, алак, реза тўқиганман, агар рухсат этсангиз, шу ерда цех қуриб, кисва тўқишга ҳаракат қилсам» дебди. Подшо рози бўлган. Аббосхон Қурбон ҳайитига янги кисва тайёрлаб, Каъбага борган ҳожилар олдида кийдиради. Подшо хурсанд бўлиб Аббосхонга «Қисватул Каъба» деган фабрика қурдириб беради. 1977 йили фабрика кенгайтирилиб, Германиядан янги дастгоҳлар келтирилади. Битта кисва бир йил давомида тайёрланади. У олтин ва кумуш шакллар билан безатилади. Унга

камида 17000 риёл ёки 5 ярим миллион доллар сарфланади.

Ҳозир Аббосхоннинг фабрикасида бир йилда 3 та кисва тайёрланади. Иккитаси Мадинадаги Расулulloҳ қабрлари устига, биттаси Каъбага ёпилади. Ёпиш маросимида подшо қатнашади. Аббосхон 1907 йилда туғилган. 10 ёшида «Қуръон»ни тўлиқ ёд олган. 1928 йили Макка шаҳрига келиб қолган. Биз борганда – 2002 йили 98 ёшда эди. Катта ўғли – ҳарбий кўмондон, икки ўғли – дўкандор. Ўзи ҳозир ҳам фабрика раиси. Подшо бу улуғ зотни Саудия фуқаролигига қабул қилган. Жуда кам одам бу номга эга бўлади.

Бизни элчихона ходими ҳамда гуруҳ раҳбари кечки соат 10.00 да «Масжидул ҳарам»га етаклади. Ҳаммамиз эҳромдамиз, ётоғимиз яхши масжидга яқин экан. Ҳуфтон намозини ўқидик. Раҳбар Каъбани кўрсатиб: «Шу одамларга ўхшаб, етти марта айланасиз. Имкон борича, куч ишлатиб бўлса ҳам Каъба томон суриласизлар, етиб борсаларинг, тавоф қиласизлар, етиб бора олмаганлар, ният қилиб кўясизлар. Оёқларингнинг остида кўк паласа бор, битта. Ҳар ўтганда санаб турасизлар. Ким адашса, мана бу таладаги кўк белгини кўриб олсин, мен шу ерда тураман. Бўлганлар, шу ерга келиб тўпланасизлар, омиён». Биз «бисмиллаҳир роҳманир роҳийм» деб галага қўшилдик. Гала юз-юз эллик қатор бор. Ҳамма овозини борича қайсидир дуони ўқиб айланыпти. Гуруҳ-гуруҳ бўлганларнинг олдида раҳбари. Қўлидаги китобдан ўқияпти, қолганлар жўр бўлиб борапти. Биров-бирова билан иши йўқ, йиқилмасликка ҳаракат қилади. Фақат чап елкани пона қилиб, олдингиздаги сафни ёришингиз, ёриб кириб, кейингисини яна ёришингиз керак. Ёриб кирмасангиз битта чизикда юз марта айланинг, Каъбага етиб боролмасиз. Кампирим ўнг қўлтиғимдан маҳкам ушлади. Ҳар бир айланганимизда икки-уч қаторни ёриб ўтамиз. Агар олдимизда индонез, хабаш, негр эркаклари бўлса, уларнинг олдидан ёки орасидан ўтиш душвор. Сиз уларга йўл берасиз. Оёғингизни босиб олса, юролмай қолишингиз мумкин. Тўртинчи айланишда Каъбага етиб бордик. Бу вақт давомида юракдан бир нидо отилиб чиқди. Тинимсиз йиғи келди... Ўзимни ҳеч тўхтата олмадим. 9 ёшимда ўлган онам кўз олдимдан ўтди. Ахир шу муқаддас жойга онам, отам келса бўлмасмиди? – деб йиғлайман. Нечта-нечта йигитлар отасини, онасини елкасига миндириб айланыпти. Мен шуни ҳам қила олмадим. Бешинчи марта айланиб бўлиб, Каъбага етдик. Уни ушлашни, лаб теккизишнинг иложи йўқ. Биздан олдин борганлар маҳкам қучоқлаб олган. Негр йигит овозининг борича Каъбапўшга юз-кўзини суртаётган эди, ўнг томондан менга озгина жой очди. Биз ҳам юз-кўзларимизни суртиб йиғладик. Фарзандларимизни дуо

қилдик. Оллоҳдан ўғли йўқларга ўғил, қизи йўқларга қиз сўрадик, тинчлик-хотиржамлик, соғлик сўрадик. Қариндошларнинг, дўстларнинг, ён қўшниларнинг саломини етказдик Оллоҳга!

Хуллас, юракда нима орзу, мақсад бўлса, Оллоҳдан сўрадик, илтижо қилдик. Одамлар тўлқини худди денгиз тўлқинига ўхшаб «узоқ турма» дегандай суриб ташларди. Каъбанинг ҳар икки метр ерида, одамлардан баландда миршаб йигитлар худди ҳайкал каби турипти. Узоқроқ турсангиз секин елкангиздан суриб кўяди. Яна икки айландик. Бош суқадиган тешик ёнига боришнинг иложи йўқ. Одамлар прессланган каби турипти. Узун қўллар кўринади, чиқа олмайди. Оралиқлардан ҳар хил тилларда йиғи аралаш дод-фарёд эшитилади.

- Оллоҳ қабул қилсин, бу ерга кирмаймиз. Менинг юрагим чидамайди, – деди кампирим. Энди 2 ракат намоз ўқиш керак. Ярим ой шаклидаги девор томон юрдик. Ҳамма тик ҳолда бир-бирига яқин туриб, сажда қилиб намоз ўқияпти. Кампирим ҳолдан тойди. Ўткизиш керак. Бир чечен бўлса керак, кампир ўтириб, ёнида қизи билан намоз ўқиётган экан. Кампиримга жой беришини сўраб имо-ишора қилдим. У тушунди, жой берди. Кампиримни уни ўрнига ўтказдим. Унинг ёнида ўзим намоз ўқидим. Осмонга қараб раҳбар кўрсатган «кўк белги»ни изладик, кўринди. У ерга бориш киришдан ҳам қийин бўлди. Худди тахтадан миқ суғургандек одамларни ёриб чиқяпмиз. Қаранг, соат кечки 11.00. Шундай катта жойки қанча минг одамнинг бирортаси ухламаган, бири «Қуръон», бири намоз ўқияпти. «Эй, Худо, бандаларингнинг сенга бўлган эътиқодини кўряпсанми?»

Зам-зам сувидан ичдик. Сув билан ювинадиган жой Каъба ёнидан чеккароқда – одам озроқ, кенгроқ ерга кўчирилипти. 300-400 метр келади, таги ариқча, устига решётка ўрнатилган. Тепада беҳисоб жўмрак. Ҳамма Оллоҳдан нималарнидир сўраб ювиняпти. Жой йўқ. Навбат кутасиз. Атроф жим-жит, фақат ишлатилаётган сувнинг овози бор холос.

«Масжидул ҳарам»нинг биз кирган эшигининг ўнг тарафида туташ қурилган узунлиги 800 метр, эни 200 метр бўлган бино. У томони Сафо тоғи, бу томони Марва тоғи. Айтишларича, бу икки тоғ орасида 7 марта югуриш Иброҳим (а.с.)нинг ўғли Исмоилнинг туғилиши билан боғлиқ. Хожар она чақалогини ювинтириш, чанқоғини бостириш мақсадида икки тоғ орасида сув истаб 7 марта юрган. Сув топа олмай гўдак ёнига келса, унинг оёғи остидан сув отилиб чиқяпти. Она дарҳол сувга «Зам! Зам!» («Тўхта! Тўхта!»)

деган. Кейинчалик булоқ кўзи ёпилиб қолган. Муҳаммад (с.а.в.)нинг бобоси Абдулмуталлиб булоқ кўзини очади. У ҳозиргача тинимсиз ишламоқда. Миллион-миллион ҳожилар ичади, ювинади, ўзи билан бирга юртига олиб кетади.

Биз икки тоғ орасида 7 марта дам олиб, дам олиб югурдик. Еттинчи югуришдан сўнг махсус жойда соч қирқиш маросими бўлар экан. Тоғнинг тошлари устида ўтириб, дам олдик. Оллоҳга беадад шукрлар бўлсин, икки амални бажариб олдик. Соат кечаси бирми, иккими, билмадим меҳмонхонага қайтдик. Биз турган жой билан масжид оралиғи бир километр келади. Кўчанинг икки бетида 30-40 қаватли иморатлар. Шаҳарда автомашиналар учун махсус жой бўлмас, қайси меҳмонхонада турсангиз машинангиз унинг саҳнида - кўчада қолаверар экан. Хонада чарчоқнинг зўридан қотиб қолибман. Бомдодга зўрға улгурдим. Расулуллоҳдан бир ҳадис бор: «Масжидул ҳарам»даги бир намоз бошқа оддий масжидлардаги юз минг намозга тенгдур» деган. Етказганига шукр қилиб, бомдод намозини ҳам, қолган барча намозларни ҳам имконият доирасида «Масжидул ҳарам»да ўқидик. Фақат намоздан бўш вақтларда шаҳардаги савдо расталарини кўрдик.

7 сентябрь. Овқатлангандан кейин мен онам учун, кампирим отаси учун Умра қиладиган бўлдик. Бунинг учун шаҳардан ташқарида жойлашган Ойша онанинг масжидига бориб 2 ракат намоз ўқиб келиш керак экан. Бизга андижонлик икки нафар кекса аёллар ҳамроҳ бўлди. Шаҳарга чиқиб, қаерда такси, енгил машина кўп бўлса бориб «Масжидул Ойша» деб қўл билан имо қиламиз. Биров йўл кўрсатмайди. Охири бир араб йигит масжиднинг орқа томонига имо қилди, ўтдик. Ўша ердан машина бўлар экан. Шофёрлар бизни олиб бориб қўйишди.

Ойша онанинг масжиди жуда катта экан. Мен «шундай катта масжиднинг гилами битта» деб эшитган эдим. 2 ракат таҳият ул масжид ўқиб, гиламнинг чакини излаб топа олмадим. Масжиддан ташқарига чиққан эдим, муаззин аср намозига азон айтди. Қайтиб кирдим. Намозхонлар масжидга ярим бўлди. Намоздан чиқдик. Энди шаҳарга келиш учун машинага ўтирган эдик-ки, сел, сўнг дўл ёғди. Бир зумда кўчалар сойга айланди. Аммо иссиқ ҳаво ҳарорати бир хилда. Ёмғирнинг суви ҳам иссиқ. Биз «Масжидул ҳарам»нинг орқа томонидаги дарвозасидан кириб олдик. Шундай ёмғирда ҳам тавоф қилувчилар айланыпти. Биз ҳам қўшилдик. Мен онам – Тожихон Мирзаҳамдам қизи учун, кампирим отаси Ҳакимжон

Мавлонбой ўгли учун бел боғладик. Каъбани ҳам айландик. Сафо ва Марва орасида ҳам югурдик. Чарчаш билинмади. Зам-зам сувидан тўйиб ичдик. Мен ҳам, кампирим ҳам «Дардимга шифо бўлсин» деб ювиндик.

Аср, шом, ҳуфтон намозини ўқидик. Чарчаганимиз йўқ. Оллоҳ шундай куч-қувват берапти, асти қўяверасиз. Оллоҳга шукр.

8 сентябрь. Жума. Яратганга беадад шукрлар бўлсин, «Масжидул ҳарам» масжидида жума намозини ўқиш насиб этди. Жума намозида биздагига ўхшаб масала – ваъз бўлмас экан. Аммо масжид ичи одамларга лиқ тўла. 1-, 2-қаватлар ҳам, бир гап эсдан чиқипти: ҳар намозга кирганда бир ерда эмас, ҳар қаер, ҳар қаерда бўлиб турдик. Мақсад, бу муқаддас жойнинг ҳамма жойида бўлиш, ҳамма жойини кўриш. Элчихона ходими ётоққа кириб:

- Ким ўзига ёки яқин кишисига Умра қилмоқчи бўлса, ўзи ярамаса, 25 доллардан беради. Масжиднинг махсус одами ўша одам учун (исми шарифини айтади) Умра қилади ҳамда унга тасдиқланган ёрлиқ беради, - деди. Кўпчилик берди. Биз ҳам бердик. Эртасига ёрлиқларни олиб келиб беришди.

9 сентябрь. Шанба. Ўзимизга ажратилган «Мерседес» машинада Макка шаҳри атрофидаги зиёрат қиладиган жойларга олиб боришди.

1. Саҳобалар, Шаҳидлар, Амир Ҳамва қабристонларига бордик. Уларнинг ҳақиқа Қуръон тиловат қилдик. Сафаримизга видеочи йигит бирга чиқди. Уҳуд тоғига чиқдик. Уҳуд тоғи Макка шаҳри яқинидаги тоғ. 625 йилнинг баҳорида бу тоғда мусулмонларнинг маккаликлар билан жангги бўлган экан. Бу жангда Муҳаммад (с.а.в.) яраланган. 70 дан ортиқ мусулмон ҳалок бўлган. (Жанг таассуротларини ватандошимиз Алихон Тўра Соғуний ўзининг «Тарихи Муҳаммадия» китобида кенг ёритган). Расулulloҳ душмандан беркинган ғорнинг ёнига бордик. Шайтонга тош отадиган жойда бўлдик. Тош отмадик. Сабаби: Умрага келганлар икки амални: шайтонга тош отмас ва қурбонлик сўймас экан.

Минони кўрсатишди. У 300-400 гектар ер. Оппоқ чодир экан. Ҳажга борганлар Қурбон ҳайити куни шу чодирларда тунар экан.

Арофат – Макка шаҳридан 20 км узоқда. Узунлиги 12 км. Кенглиги 7 км бўлган яланглик. Буни Арофат водийси, яъни ўртасида катта баланд тоғ-текислик бўлиб, буни Арофат тоғи, қисқа қилиб Арофат дейилади. Ривоятларда Одам ато билан Момо ҳаво жаннатдан чиққандан кейин шу тепаликда учрашган дейилади.

Расулulloҳ вафотларидан 81 кун олдин оқ туяларида Арофатга келиб, «Видолашув ваъз»ларини айтганлар. Шунинг учун тоғнинг тепасига устун шаклида тўртбурчак баланд тош ўрнатилиб, оққа бўяб қўйилган. Бу баланд белги узоқ-узоқлардан кўриниб туради. 9 сентябрь соат 11 ларда Арофатда бўлдик. Тоғнинг айланаси йўл экан. Машина сизмайди. Атрофи, тоққа чиқиш, тушиш, пиллапоялар тижоратчилар билан тўла. Тоғнинг ҳамма томонидан одамлар чумолидай ўрмалаб чиқмоқда. Кампиримнинг кўлидан тутиб, ҳарсангма-ҳарсанг дам олиб, дам олиб зўрға чиқиб бордик. Зиёратдан сўнг бир ҳарсанг устида 2 ракат намоз ўқидик. Пастда алоҳида майдонда ясатилган туялар турипти. Одамлар ўш туяларда айланыпти. Унинг сабабини кейин билдим. Пайгамбаримиз бу ерга туяда келиб, туяда туриб ваъз айтган эканлар. Биз туяга минмадик. Хуллас, жуда кўп тарихий ёдгорликлар, муқаддас жойлар кўп экан.

Меҳмонхонага келдик. Пешин намозини адо этиб чиқдик. Озгина дам олдик. Хона эшиги тақиллади. Мен очдим. Бир аёл:

- Андижонликлар шу ердами? – деди. Мен «ҳа» дедим.

- Мана бу овқатни онам бериб юбордилар. 92 ёшдалар. Ўзлари кела олмадилар, – деди. Катта лаганда тоза гуруч, кўй ёғи, кўй гўшти солинган палов. (Раҳбар шу хонада бўлгани учун кимдир шу ерга чиқарипти). Ошни кўшни хоналарга – шерикларга етказдик. Маълум бўлишича, кампир зна асли Шаҳрихондан экан. Ўғиллари Саудияда катта лавозимларда эмиш. 2000 йилда онахон Шаҳрихоннинг Ўрта Шаҳрихон қишлоғига жуда катта масжид қуриб берипти. Тез-тез келиб турар экан.

Ош келтирган аёл келини экан. Ошдан сўнг онахон, унинг ўғиллари, набиралари, келинлари ҳақиға дуо қилдик. Идишига бодом, ёнғоқ, ўрик қоқи, майиз солиб:

- Онахонга, набираларига Ўзбекистондан совға, – деб топширдик. – Салом айтинг, – дедик.

10 сентябрь. Кетишга тайёргарлик. Керакли нарсаларни олдик, юк 19 кг.дан ошмаслиги керак экан. 5 литрдан зам-зам суви «упаковка» қилинган ҳолда тарқатилди. Сув ҳалиги 19 кг.га қўшилмас экан. У билан 24 кг. Раҳбаримиз паспорт ва самолёт билетларимизни қўлимизга берди.

Шом намозини ўқиб йўлга чиқдик. Йўл узоқ, қоронғу тушиб қолганлиги учун Макка билан Қизил денгиз оралиғини яхши кўра олмадим. Аммо бир шаҳарнинг ўртасидан ўтдик. Катта шаҳар экан, шахмат кўчалар, баланд иморатлар. Худди кундуз кунидек ёруғ.

Қизил денгиз бўйига келдик. Машинамиз тўхтади. Тушдик. Денгизнинг баҳайбат овози келмоқда. Узоқдан – денгизнинг ўртасида лўртана келяпти. У 2-3 метр баландликда, жуда узун. Томоша қилиб турдик. «Ўтказганингга шукр» деб сувда ювиндик.

Ерга ёруғ тушганда Жиддага етиб келдик. Одам ҳеч қаерга сиғмайди. Юқорида тилга олинган бинонинг ичига кирдик. Ё тавба Ер куррасидаги одамлар шунақанги хилма-хил бўладими? Эй, Оллоҳ, бизни шунчалар ҳусн – юз, кўз, соч, соқол, ранг билан яратганингга беадад шукр. Қашқардан Қўнғирот қишлоғига келган бир меҳмон: «Ариқларингга оқиб ўтаётган сув учун умр бўйи Оллоҳга шукр, десаларинг арзийди, – деган экан. Мен аэропортдаги турли томонлардан келаётган ва кетаётган одамларни кўриб: «Умрим бўйи Оллоҳ мени шундай яратгани учун шукр, дейман», дедим. Божхонада турган йигитлар норғул, келишган қоматли, чиройли, формалари ҳам ўзига ярашган. Аммо муомаласи қаттиқ. Бу одамлар оқимининг кўплигидан бўлса керак. Юқларимизни олгандан кейин ўзимизни текширишди. Аёлларни бир хонага киритишди. Нариги томондан чиқди улар. Кампирдан:

- Сизларни ким текширди? – десам. У:

- Форма кийган, оқ рўмол ўраган араб қизлар текширди, - деди. Одамлар тўлқини сиз бормасангиз ҳам юришга мажбур эгиди.

Жуда катта қийинчиликлар билан божхона ходимлари кўригидан ўтдик. Майли, бутун дунё давлатлари ўзларининг мустақиллигини, тинчлигини сақламоқда. Замон ниҳоятда хушёрликни талаб эгиди.

Кетишда 11.30 да ҳавога кўтарилиб, эрта саҳар Жидда аэропортига қўнган эдик. Келишда эрта саҳар ҳавога кўтарилиб соат 11.00 да Тошкент аэропортига қўндик. Мен самолётнинг кичик, думалоқ деразасидан ерни – остимизда қолаётган манзарани томоша қилиб келдим. Осмон тиниқ ва мусаффо бўлганлиги учун йўллар, дарёлар, денгиз ва кўллар, шаҳар ва қишлоқлар аниқ кўриниб турарди. Асосан саҳролар, тоғлар устидан учиб ўтдик. Экипаж аъзоларининг хизмати ниҳоятда яхши. «Ўзбекистон ҳаво йўллари» авиация ходимларининг чет элга чиқувчиларга кўрсатаётган хизматлари таҳсинга лойиқ. Мустақиллик туфайли Байтуллоҳни зиёрат қилишга муяссар бўлганимдан шукроналик ҳиссини туйдим.

Соат 11.00 да самолётимиз Тошкент аэропортига қўнди. Ерга тушаётиб юрагимда юртим соғинчини ҳис этдим. Йўлакнинг икки чеккаси одамлар билан лиқ тўлган. Булар Муқаддас жойдан

келувчиларни кутувчилар. Бахтни қаранг: биринчи мен чиқибман оқ либосда: ҳар икки томондан «ура!.. ура!» «Ҳожилар!», «Ҳожилар!» деган қийқириқ, овоз кўтарилди.

Оёғимнинг остига юзлаб гуллар иргитишди. Фарзандларимни ҳам эсон-омон кўрдим. Биз – Бахтиёр, Эъзозхон, кампирим Анваржоннинг «Нексия»сида Тошкент билан хайрлашиб, Андижон томон юрдик. Кеч соат 5.00 да соғ-саломат уйга етиб келдик. Уй, кўча, ҳовли лик тўла одам. Бизникида катта тўй. Машинадан поёндоз устига тушдик. Икки ракат намоздан сўнг зиёратчилар кела бошлади.

25.12.2006 йил.

ШУҚР, ОЛЛОҲ, ЯРАТГАНСАН

Шуқр, Оллоҳ, яратгансан, юрибман ихтиёрингда,
Қадрдонлар билан яйраб насиб этган диёрингда.

Ўзимни ҳеч демай ёлғиз, камол топдим ланоҳингда,
Дилим равшан, кўзим равшан яшаб етмиш баҳорингда.

Сенинг ёдинг бутун жисмим, ўзига, бил, асир этган –
Муродим бир: ўзинг асра ҳамиша эътиборингда.

Тилимдан тушмагай номинг, дилим сақлар каломингни,
Адо этмоқдаман фарзинг, бўлиб доим тадорингда.

Тўкин дастурхоним узра давра курса ўғил-қизлар –
Дуога қўл очарман шод, ўзинг қўйган шиорингда.

Тириклик ҳам ўтар бирдай, ўзинг раззоқ, ўзинг қодир,
Ўзинг менга ато этган савобли касби корингда.

Зиёратга бориб келдим, чақирганди Байтул Оллоҳ,
Дедим унга кўзим суртиб: ёшим қолди деворингда.

Яна қанча умр берсанг, шуқр айтар Раҳимий кўп –
Бутун жисми, бутун фикри ўзингнинг ихтиёрингда.

25.12.2006 йил.

ШУКР ДЕЙМАН...

Сайр қилсам саҳарларда, самоларга шукр дейман,
Дилимга хуш нафас берган саболарга шукр дейман.

Мени гўё қилиб эъзоз кулиб турса қизил гуллар,
Ибо кўрсам чаманларда иболарга шукр дейман.

Ҳаё айлаб кишилардан қалин барглар аросида,
Нигоримни кутиб турган хиноларга шукр дейман.

Баланд тоғдан нукра-нукра қуёшнинг зарраси тушса,
Бўлар олам хўп мунаввар – зиёларга шукр дейман.

Табаррук деб салом айлаб, ўғил-қизлар чиқса тонгда,
Белимнинг қуввати бўлган асоларга шукр дейман.

Тўкин дастурхоним узра нозу неъмат беҳисобдур,
Танаवвулга имо айлар – имоларга шукр дейман.

Чақирганди Каъбатуллоҳ тавоф этдим, қучиб дилдан,
Ҳурматимни бажо этган фидоларга шукр дейман.

Дилда пинҳон орзуларин газал айлаб дер Раҳимий:
Улуғлардан менга етган дуоларга шукр дейман!..

13.01.2008 йил.

ШИФО ТОПДИМ

*(Устоз газалхон шоир Олимжон Раҳимийнинг
«Кўнгил мулки» номли «Сайланма»сини ўқиб)*

Ўқиб «Кўнгил мулки»ни бир ажиб сафо¹ топдим,
Гўё тоғ ҳавосидек мусаффо ҳаво топдим.

Қўймайин уни қўлдан ёд этдим ўқиб такрор,
Бахш этган шеърга умрин сиздек жон фидо топдим.

Тонг каби кулиб толе куллийёт бўлди ашъор,
Бу гулшан аро, не бахт, булбулдек наво топдим.

Шаксиз ул «Кўнгил мулки» бўлгай бул кўнгил мулки,
Рухпарвар назмлардан руҳимга ғизо² топдим.

Ўз ўрнида ҳар бир сўз беҳато битилмишдир,
Ҳеч кимса демас асло: шеърлардан хато топдим.

Дунё ғамидин, эй дўст, дол эрди алиф қаддим,
Берди куч ашъорингиз, гўёки асо топдим.

Шеър мулки аро, Нусрат, шод бўлдим кўнгил яйраб,
Бу ўтли сатрлардан дардимга шифо топдим.

Нусрат АБДУСАЛОМ.

¹ Сафо – ёруғлик, нур, равшанлик.

² Ғизо – егулик, овқат, озуқа.

ХОТИМА

Азиз ўқувчим!

Ҳаётим давомида кўрган, эшитган энг яхши воқеа-ҳодисаларни, ривоятларни, ҳикоя ва суҳбатларни баҳоли қудрат тўпладим, унга бадийи безак бердим.

Буларнинг барчаси, менинг тасаввуримда, ибратли. Уларни ўқиган одам ўзига озми-кўпми маънавий озуқа олади.

Ҳаёт – ибрат мактаби. Ҳаётдаги барча нарсалар ибрат. Шунинг учун кўп воқеаларни ҳаётдан олдим. Зора, ҳар бири бирон ўқувчимнинг қалбига ижобий таъсир қилса.

Мақсадим – бирор янгилик, кашфиёт яратиш эмас. Инсонни фақат яхшиликка, ҳалоллик ва покликка ундаш, холос. Инсон – ёруғ дунёга меҳмон. Меҳмон кетгандан кейин унинг орқасидан фақат «яхши эди» деган ном қолиши унинг учун энг олий бахт эмасми?

Муаллиф.

ИЖОДКОРНИНГ МАЪНАВИЙ ОЛАМИ

Инсон инсонга баҳо беришда, албатта, унинг маънавий даражаси тўғрисида бирор сўз айтмай қолмайди. Ажойиб наққош, уста рассом, дурадгор каби одамлар тўғрисида айтилаётган, ёзилаётган баҳоларга разм солинса ҳам бу баҳо орасида унинг олижаноблиги, инсоний фазилатлари ҳақида ҳам, албатта, тўхталади.

Агар баҳо берилаётган инсон шоир ёки ёзувчи бўлса, ундан янада юқори маънавий даража талаб қилинади. У шунчаки яхши хулқли инсонгина эмас, ибратли, таҳсинга сазовор хулқли инсон бўлиши керак, деб ҳисобланади. Инсон сифатида ибратли хулқли, турмуш тарзи бўлмаган ёзувчи ёки шоир ўз ижоди билан инсонларга ижобий таъсир этолмайди. Асарларидаги қайсидир деталлар унинг қусурларини фош этади.

Биз Олимжон ака Раҳимовни ажойиб ғазалнавис шоир, деб таниймиз. У ўз ғазалларида ўзи топган ажойиб ахлоқий, маънавий, ибратли фикрларини ўқувчиларга тақдим этади. Ҳар бир ғазали орқали ўқувчига қандайдир янги гап айтишга интилади. Бу фикрларни жуда таъсирчан қилиб, ажойиб сўзлар ва иборалар билан ифода этади. Унинг шеър ва ғазалларидан хушфёъллигини, олижаноблигини, маънавий дунёси юқори даражада эканини билиб олиш қийин эмас.

Охирги йилларда Олимжон ака ўзининг икки – «Инсондаги энг олий хислатлар» ва «Ҳаёт – ибрат мактаби» номли китобларини тақдим этди. Бу икки китоб оддий китобхонга катта шеърини

тўпламдан ҳам кучлироқ таъсир этиши мумкин. Чунки бу китобларда жуда оддий ҳикоялар, ривоятлар, ҳодисалар орқали ўқувчига ўз маънавий қарашларини ибратли тарзда етказа олган. Олимжон аканинг бу асарларида илгари сурилган гоя барча ижодкорларга ибрат бўлиши табиий.

Китобларнинг яна бир қиммати шундаки, Олимжон ака ўқувчига тақдим этаётган фикрларга ўз биографиясидаги ибратли лавҳаларни ҳам жуда усталик билан сингдира олган. Бу эса унинг авлодлари учун китобнинг қимматини янада оширади.

Олимжон аканинг охириги «Кўнгил мулки» номли сайланмаси эса энди анчайин мухтасар асар бўлган. Сайланма муаллифнинг кўп йиллик меҳнатларининг самараси эканини ҳар бир ўқувчи сезиши қийин эмас. Ундаги ғазаллар кишининг дилини хушнуд этиб, шеърят гулшанига олиб киради. Мавзуларнинг ранго-ранглиги, сўзларнинг жозибаси кишини ўзига мафтун этади. Ғазалларни бир-бир ўқир экансиз, Олимжон аканинг хушмуомаласи, кулиб турган самимий юзи кўз олдингизда гавдаланади. У билан суҳбатлашгандай юрагингизда ажойиб хушқайфият ҳоким бўлади.

Ғазаллардаги шукроналик сизда ҳам шукрона кайфият уйғотиб ҳаётнинг аччиқ-чуқукларидан юрагингизда пайдо бўлган исёни тинчитади. Севимли ёр тўғрисидаги ғазаллари эса муҳаббатга бўлган ишончингизни оширади, ўз турмуш ўртоғингизга нисбатан хурматингизни янада кучайтиради, оилангиз тотув бўлишига ундайди.

Шоир шеърларида ёрга етолмаган, армонда қолган ошиқнинг руҳиятини сезмайсиз. Барча шеърлар ўқувчини ҳаётга муҳаббат, одамларга меҳр-оқибат, севгига ишонч, яшашга иштиёқ, доимо хуш кайфиятда юришга чорлайди.

Олимжон аканинг «Мен китобман» шеърида шундай сатрларни учратасиз:

Мени яратганлар кетдилар бир-бир,

Қайсидир жўмбоқни ечиб мукаммал.

Билсаларинг менман улар номига

Олтиндан қўйилган абадий ҳайкал,

- деб ёзган. Бу сўзлар ўзининг юқорида тилга олинган барча китобларига ҳам тегишлидир. Олимжон Раҳимий ўзи ёзган асарлари орқали ҳар бир хонадонда ўзининг олтиндан ҳайкалини яратди, десак муболаға бўлмайди. У ҳозир 80 ёшга (1934 йилда Асаканинг Қайрағочариқ қишлоғида туғилган) қадам қўйди. Ҳозирда ҳам ижодий иш билан банд. Олимжон Раҳимовнинг ижодига юксак парвозлар тилайман.

Ғани Мажид,
шоир ва ёзувчи.

МУНДАРИЖА

Қамчибек Кенжа. Ўжодкорнинг нияти	5
ИБРАТЛИ ВОҚЕАЛАР	
Исмда ҳам ҳосият бор	7
Чақириб насиҳат қилайлик	7
Кўчанинг тупроғи	8
Ҳаммаларинг учун мен борман	9
Ўзбекча гапиришса ўладими?	10
Тасодиф эмас, Оллоҳнинг буйруғи	10
«Худого солдим»дан қўрқинг	13
Отадан улуғ инсон борми?	14
Отасининг назаридан қолган	15
Отангизнинг қабрини биласизми?	15
Фаросат	20
«Бу эшикдан қиз олмайман»	21
Яхши танбех	22
Ёнғоқ воқеаси	23
Қарзимизни унутиб қўймаёلمизми?	25
Яхши гапга илон инидан чиқади	26
Сиз гуноҳкор эмасиз	27
Аҳмеднинг оиласи	28
Онанинг дуоси	30
Савдо нима, эҳсон нима, сўраб чиқинг!	30
Нима бўлса ҳам ўша одам олтига боламнинг отаси	32
Рус кампирларининг меҳрибонлиги	33
Рост сўз қимматга тушди	35
Хотинимни ниҳоятда ҳурмат қиламан	36
Қаноат қилиб ўзинг сот	37
Набираси ҳам урипти	39
Сиҳаттоҳдан кетмайман	40
Бардош	41
Рисоламизда шундай	42
Эгасига насиб этмаган мулк	42
Беданалар ҳам аза тутаркан	43
Илмимни кўмиб юборасизлар!	46

«Яхши бўлсанг, яхши ном оласан...»	47
Отанинг гапи гап экан	48
Этиқод	49
Қиёматлик дўстим эди	50
«Ойлигимнинг ҳаммасини бераман...»	50
Аёл бўлиб келдим, аёл бўлиб кетаман	51
«Ўзбекларни кўрсам, юрагим ўртанади»	52
Айбини тан олиш – жасорат	54
Халқни ҳимоя қилганинг шуми?	59
Қарилик шунақа, омон бўлгур!	62
«Домла, «4»ни «5» қилиб қўйинг...»	63
Олимнинг ўғли билан табибнинг ўғли	64
Ҳақиқий дўстлик шу эмасмикин?	65
«Мендан ҳам гўзал бўлиб кетади»	66
Булар отамнинг дуосимикин, дейман?	68
Деворни мендан кейин уринглар!	69
Қурбонли қовунфуруш	70
Орият устун келди	71
Пул олмайман, дуо қилинг	72
Устоз ҳурмати	73
Юракдан чиқариб йиғламайди	74
Устознинг табриги	74
«Эҳ, опа қишлоғим, Қайроғачариқ!»	75
Қизларингни мен дуо қилмайман	77
Мен ҳам одам бўлдим, домла!	77
«Тўнғизнинг гўштини едингиз, биродар»	78
Бормайдиган бўлдик	80
«Пурмаъно фикрларга йиғлаяпман»	81
Аччиқ атпанг	82
Дадам яхши одам экан-ку!	83
Кимга меҳр қўйсанг, унга яқинлашасан	85
Қалбимда қолган меҳр	86
Балиқчи қандай жой?	90
Шеърый учрашув	91
Ажойиб яхшилиқ	93
Бу дард эмас	95
Ҳажнинг савобидан улў савоб	96
Ораларингда Меҳринисо момо бор	97
Катта савоб	98
Қизини бермайдиган бўлишибди	100
Исминг – отамнинг исми	100
Осмонда Анварнинг тахти йўқ	102

Роса пул олдим, энди дуо оламан.....	103
Биринчи учрашуа (сўз ўйини).....	104
Энчи молнии йўқот, ўғлим.....	104
Таҳоратим йўқ эди.....	107
Ён қўшнинг – жон қўшнинг!	108
Еган калтагим эвазига.....	110
Қани, энди, ҳамма келинлар шунақа бўлса.....	113
Оқ кўйлакли руҳлар (сирли воқеа).....	115
Мен отамнинг расмига зорман.....	117
«Икки хотинли бригадра».....	120
Ҳожи бобо, энди дуо қилинг.....	125
Сотмагаймиз биз Юсуфни.....	127
Сиздан дадамнинг хиди келяпти.....	128
Мен ҳам отам ўлганда бўлмаган эдим.....	132
Эсда қолган танбех.....	134
Фахрлансанг арзийди.....	136
Отамнинг ёнида онам ўтирса.....	140
Лаб устидати мошдек ҳол.....	142
Икки хил келин.....	147
Бировдан асло кулманг.....	163
Бугуннинг ҳақиқий раҳбари.....	168

РИВОЯТЛАР

Мусо Алайҳиссалом ва қассоб.....	175
Йўқолган олтин воқеаси.....	176
Ўзи жаннатдан экан.....	178
Сахийлигим боис.....	179
Етмиш дара қайси гуноҳим учун?	180
Дунёда энг хунук ким?	180
Подшонинг элчиси.....	182
Укаси ўлгач, «дод» деб йиғлади.....	182
Сени қул бозорида сотамиз.....	183
Давлат ҳам кўр бўладими?	184
Энг хунук одам.....	185
Онасини осон аниқлади.....	186
Амир Темур ҳаж қилмаган экан.....	188
Ўзинг доносану, ишинг жинниларники.....	188
Подшонинг чориғи.....	190
Амир Темур марҳамати.....	191
Арабча билмайман (Жалолиддин Румийдан).....	193
«Учта эшикни беркита олмадим».....	194
Диёнатли боғбон.....	194
Оққўнғил олимлар.....	195

Садоқатли ит ва риёкор сўфий.....	197
Нақшдан куляпсанми, наққошдан куляпсанми?	198
«Бу ўзимнинг пулимга келган шам!	200

ЖАСОРАТЛИ КЕЛИН (Қисса)

Қозихонада.....	201
Сиз қарол эмасиз.....	205
Мен гийбатчи эмасман.....	210
Бизни озод қилган Санамоё экан.....	215
Колхознинг ҳисобот мажлисида.....	222
Қим халқ душмани, бизми, уларми?	227
Қайнонам — мен учун азиз она.....	231
Бугун — эрта боринг, кейин биласиз.....	234
Шулар йўқолса, қишлоқ тинчийди.....	238
Буларга ҳам қонун бор экан.....	242
Мен ўқийман, ўқишим керак.....	246
Мактабнинг янги биносига ҳаракат.....	250
Халқнинг ноёб мулки.....	256
Санамоё яхши аёл экан.....	259
Ўлим — ҳамманинг бошида бор.....	262
Мактабимиз мустақил мактаб бўлди.....	265
Хафалигингиз ёзилдими энди?	267
Ўғлимизни ўқитамиз.....	270
Муносиб номзод.....	274
Санамоё депутат бўлди.....	276
Оҳ, уруш, уруш.....	281
Дую олган камол топади.....	286
Сафар таассуротлари.....	291

ҒАЗАЛЛАР

Шукр, Оллоҳ яратгансан.....	311
Шукр дейман.....	312
Шифо топдим.....	313
Ғани Маҷид. Ўқодкорнинг маънавий олами.....	314

Адабий-бадий нашр

РАҲИМОВ ОЛИМЖОН

ИБРАТЛИ ВОҚЕАЛАР

(Ибратли воқеалар, ибратли ривоятлар, қисса,
сафар таассуротлари, ғазаллар)

Муҳаррир
Техн. муҳаррир
Мусахҳиҳлар

Саҳифаловчи

Нусрат Абдусалом
Минурахон Мирзакаримова
Нилуфар Юлдашева
Нигора Тожиматова
Қумринисо Ашурова

Ноширлик лицензияси АИ № 175. 11.06.2010 йил.

Босмахонага 2012 йил 4 июлда теришга берилди. Босишга 2013 йил 19 августда рухсат этилди. Бичими 60x84 1/16. Ҳажми 20,0 босма табоқ. Нашриёт табоғи 22,0. PANDA Bukvar UZ гарнитураси, офсет қоғози, офсет усулида чоп этилди. Буюртма № 1396. Адади 500 нусха.

«Andijon nashriyot-matbaa» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Манзил: Андижон шаҳри, Навоий шоҳқўчаси, 71-уй.